

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ЕКОНОМІКО-ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ АКАДЕМІКА СТЕПАНА ДЕМ'ЯНЧУКА**

***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО
ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ ТА ВНЗ***

Збірник наукових праць

ВИПУСК 2 (16)

***Присвячено 25-річчю проголошення
незалежності України***

Рівне–2016

УДК 371: 378: 614: 796: 004
ББК 88.3
П-86

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: збірник наукових праць. – № 2 (16). – Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2016. – 276 с.

*Свідцтво про державу реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 20080-9880ПР від 05.07.2013 р.
Згідно з наказом МОН України № 793 від 04.07.2014 р. збірник включений до
Переліку наукових фахових видань України (галузі науки – педагогічні)*

ISBN 978-966-7359-77-5

У збірнику подано наукові статті викладачів Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, інших ВНЗ та установ з питань місця педагогічної освіти, інформаційних систем та технологій, фізичного виховання, спорту та здорового способу життя у підготовці молодого покоління та формуванні громадянських цінностей як основи демократичного суспільства.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
(Протокол № 3 від 27.10.2016 р.)*

Редакційна колегія:

Дем'янчук А. С. – д.пед.н., професор, академік АВШ України, голова редколегії;
Борейко В. І. – д.е.н., доцент, заступник голови редколегії; **Власюк А. П.** – д.т.н., професор; **Джунь Й. В.** – д.ф.-м.н., професор; **Дугчак М. В.** – д.фіз.вих., професор; **Єрмаков С. С.** – д.пед.н., професор; **Калько А. Д.** – д.геогр.н., професор; **Мадзігон В. М.** – д.пед.н., професор, академік НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України; **Малафійк І. В.** – д.пед.н., професор; **Мицкан Б. М.** – д.б.н., професор; **Назарець В. М.** – д.філол.н., доцент; **Павелків Р. В.** – д.психол.н., професор, академік АВШ України, заслужений працівник освіти України; **Погашнюк І. В.** – д.пед.н., доцент; **Пристапа С. Н.** – д.пед.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України; **Ставицький О. О.** – д.психол.н., професор; **Цьось А. В.** – д.фіз.вих., професор; **Шаповал Ю. Г.** – д.філол.н., професор; **Шкляр В. І.** – д.філол.н., професор; **Шкретій Ю. М.** – д.фіз.вих., професор, заслужений працівник народної освіти України; **Груба Т. Л.** – к.пед.н., доцент; **Завацька Л. А.** – к.пед.н., доцент; **Коробович Л. П.** – к.пед.н., доцент; **Мельничук Л. Б.** – к.пед.н., доцент; **Пагула Т. І.** – к.пед.н., доцент; **Попова Д. А.** – к.пед.н., доцент; **Міськова Н. М.** – к.пед.н., доцент, відповідальний секретар редколегії; **Романова В. І.** – к.фіз.вих., доцент, відповідальний секретар редколегії.

Рецензенти:

Антонова О. Є., д.пед.н., професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка;
Михальчук Н. О., д.психол.н., професор, Рівненський державний гуманітарний університет.

ISBN 978-966-7359-77-5

© Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. акад. С. Дем'янчука, 2016

ЗМІСТ

Белоусова Н. В. Историчні особливості розселення Закарпатських русинів як етнічної групи.....	5
Борейко В. І. Внесок вихідців з України у світову науку.....	11
Будз І. Ф. Організаційно-інституційна складова розвитку освіти обдарованих школярів в Україні.....	21
Вознюк О. В. Особлива цивілізаційна роль українського етносу на геополітичному ландшафті нашої планети.....	28
Газда В., Джузь І. В. История сотрудничества ученых МЭГУ и Словакии в решении фундаментальных проблем математической обработки экономической информации.....	38
Джузь Й. В. Інформаційний простір – арена боротьби за українську державність.....	43
Джузь Й. В. Україна на порозі нових викликів у сфері ІТ.....	48
Завальнюк А. Р. Вплив політики націонал-соціалізму на розвиток освіти в Німеччині (1933–1945 рр.).....	53
Земка О. В. Контекстний зміст підготовки майбутніх учителів технологій, спрямований на формування у них підприємницької компетентності в процесі навчання психології.....	62
Земка О. І. Критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь у студентів-філологів.....	69
Калько А. Д., Шикуча Р. Р. Шляхи удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів галузі природознавства засобами музейної педагогіки..	76
Калько А. Д., Якобчук В. І. Аналіз системи виховної роботи у Рівненському державному базовому медичному коледжі.....	81
Коваль В. В. Розвиток педагогічної системи фізичного виховання у закладах профтехосвіти України у другій половині ХХ ст.....	88
Красовська О. О. Професійна готовність майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності.....	98
Кристочук Т. Є. Особливості децентралізації управління освітою: досвід європейських країн.....	108
Кукалець М. В., Кукалець М. М. Формування предметних компетентностей учнів початкових класів засобами навчальних ситуацій.....	118
Курята А. В. Роль українських театрів у збереженні національно-культурних традицій.....	125
Лілік О. О. Родинна історія в соціокультурному контексті за романом Юрія Винничука «Танго смерті»: матеріали до вивчення у ВНЗ.....	131
Максимчук Н. С. Роль українського фольклору в національно-патріотичному вихованні студентської молоді.....	140

Марчук О. О. Осмислення просвітницької діяльності Анни (Алоїзи) Ходкевич (1600–1654 рр.) у періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст.....	146
Мацько Л. І. М. С. Грушевський про українську мову як державотворчий чинник.....	152
Мельничук Л. Б., Левкуліч Т. В. Інноваційні технології формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів в умовах вищого начального закладу.....	165
Міськова Н. М. Особливості формування музичної культури молодших школярів на сучасному етапі.....	171
Ненько Ю. П. Професійно-орієнтована комунікативна підготовка офіцерів служби цивільного захисту як об'єкт наукового дослідження.	177
Пагута Т. І. Роль мистецтва в естетичному розвитку особистості молодшого школяра.....	186
Петрук О. М., Ландес Н. А. Шляхи вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами усної творчості.....	196
Попова Д. А. Полікультурна освіта в контексті вітчизняної освітньої парадигми.....	202
Поташнюк І. М. Ставлення студентської молоді до здорового способу життя.....	209
Романів А. С., Трусова Т. С. Місце туризму в макроекономічному розвитку України.....	216
Сойко І. М. Готовність майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках рідної мови.....	226
Сорока М. В. Застосування інноваційних технологій під час вивчення української мови та літератури в коледжі.....	234
Ставицький О. О. Ксенофобічні прояви у студентському середовищі..	242
Хом'як І. М. Правописний складник у вивченні державної мови.....	248
Хом'як О. А. Розвиток художньо-творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи як засіб організації їх естетичної діяльності..	256
Янчук П. С. Спектральні машинні методи розв'язування неоднорідної задачі Діріхле.....	262
Ярмошик І. І. Люблінська унія 1669 р. та Гадяцька угода 1658 р. як втрачений шанс українського державотворення.....	268

Белоусова Н. В. , к.геогр.н., доцент (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ)

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ ЯК ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ

***Анотація.** В статті розкрито сутність походження етнічної групи східнослов'янського населення Карпат – русинів. Акцентовано увагу на походженні цієї етногрупи, історії розселення по території Закарпаття та прилеглих до неї історичних земель країн-сусідок, процесах асиміляції русинів та сучасній картині їх проживання. Досліджено течії становлення русинського етносу, в залежності від території проживання та зовнішнього впливу на формування цієї етнічної групи.*

***Ключові слова:** русини, етнічна група, Закарпаття, чисельність населення*

***Аннотация.** В статье раскрыта суть происхождения этнической группы восточнославянского населения Карпат – русинов. Акцентировано внимание на происхождении данной этногруппы, истории расселения по территории Закарпатья и близлежащих земель стран-соседей, процессах ассимиляции русинов и современной картины их происхождения. Исследованы течения, указывающие на становление русинского этноса, в зависимости от территории проживания и внешних факторов влияния на формирование данной этнической группы.*

***Ключевые слова:** русины, этническая группа, Закарпатье, численность населения*

***Annotation.** The article reveals the origin of Eastern Slavic ethnic group of Carpathian population - Rusyns. The attention is focused on the origins of the ethnic groups, history of settlement in the territory of Transcarpathia and the adjacent historic lands of neighboring countries, the process of Rusyns' assimilation and modern pattern of residence. The course of Rusyn ethnic group formation, depending on area of residence and external influence on the formation of this ethnic group is studied.*

***Keywords:** Rusyns, ethnic group, Transcarpathia, number of population.*

Закарпаття – туристична область з багатими природними ресурсами, древньою історією, видатною культурою, великою духовністю, самобутніми народними традиціями. Це перлина нашої країни, край, який через свою неповторність отримав назву Срібна Земля. Історико-культурну спадщину Закарпаття вивчали, описували, аналізували велика кількість вітчизняних

та закордонних науковців, краєзнавців, істориків, літераторів. В якості вирішення питань щодо збереження природної самобутності та історико-культурного надбання Закарпаття, були запропоновані загальнодержавні Програми, а структура та механізм вирішення – у законодавчих актах [1].

На території сучасного Закарпаття проживають декілька історично сформованих етнічних груп українців. Найбільш цікавою і менш за всіх інших висвітленою в науковій та довідковій літературі є етнічна група – русини, яка є об'єктом розгляду в нашій статті.

Метою статті є формування цілісного уявлення про геолокацію, чисельність та встановлення історичної хронології розвитку русинів як етнічної групи.

Завданнями дослідження передбачено: дослідження походження назви етнічної групи «русини»; оцінка кількісного складу русинів на території Закарпаття та прилеглих до нього територій країн-сусідів; надання історичних відомостей про хронологію виникнення та розселення цієї етнічної групи; класифікація течій, сформованих згідно територіального розташування та зовнішніх впливів.

Для реалізації мети і завдань були використані Закон України «Про туризм» [1], Закон України «Про охорону культурної спадщини» [2], Укази Президента України, Постанови і Розпорядження Кабінету Міністрів України з питань туризму.

Русини (русин, русини, українською – русин, словацькою – rusíni, польською – rusini, сербською – русин, rusini) – група східнослов'янського населення Карпат, що проживає в основному в Закарпатській області України та на сході Словаччини.

В енциклопедичних виданнях русинів відносять як до українців, так і до окремої від українців етнічної групи. Частина самих русинів і русинських організації вважають себе окремим народом, частина – українцями. У СРСР розглядалися (а на Україні продовжують офіційно розглядатися) як етнографічна група українців.

Русини населяють Закарпатську область України, Східну Словаччину (північний схід Прешовського краю), деяка їх частина проживає в країнах, куди вони переселилися за останні декілька століть – Угорщині, Сербії (у Воєводині, де їх мова визнана однією з офіційних мов краю), Хорватії, США, Канаді, Австралії, Росії. Окрім самоназв «русини», «росіяни», «руські» і «руснаки», русини також називаються як угрорусини, угроруси, карпатороси, рутени [3].

Всеукраїнський перепис населення 2001 року зареєстрував 10183 русини, перепис 2002 року в Польщі – 62 русини, перепис 2002 року в Воєводині – 15626 русинів, перепис 2001 року в Угорщині – 2079 чоловік (рис.1).

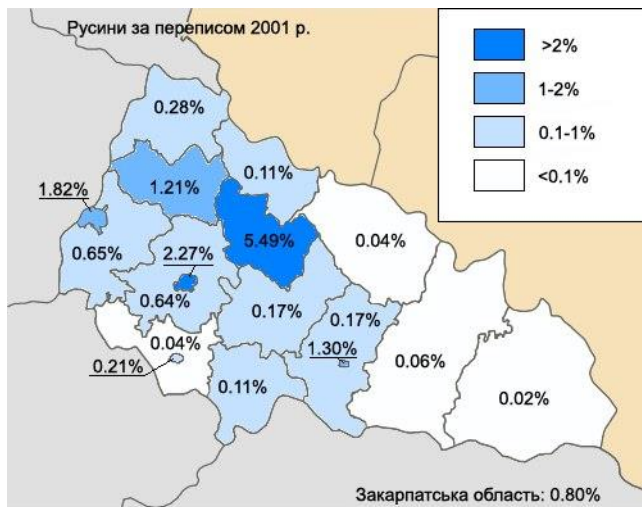

Рис. 1. Розміщення русинів на території Закарпаття станом на 2001 р. [4]

На зорі становлення державності східних слов'ян – Київської Русі, землі русинів населяли слов'яни: білі хорвати, а чорні хорвати населяли Чехію і південну Польщу. Земля русинів з тих часів називається Закарпатська Русь.

У складі Чехословаччини її називали Підкарпатська Русь, а в складі Угорщини вона називалася Російська Крайна. У Х–ХІ століттях Закарпатська Русь входила до складу Київської Русі і з тієї пори східні слов'яни Закарпаття зберігають свій етнонім «русини», незважаючи на перипетії історії. Австро-угорська влада використовувала латинізований етнонім: «рутени» похідне від «русини».

Протягом ХІ–ХІІІ століть угорські феодалі поетапно захоплювали землі русинів за «засечною лінією» – державним кордоном, поступово просуваючи її по Закарпаттю до підніжжя гір. Юридичне включення Закарпатської Русі до складу Угорського королівства відбулося в ХІІІ–ХІV століттях. На це час Київська Русь, ослаблена протистоянням місцевих властей – князівською міжусобицею, впала під ударами татаро-монгольської навали. У результаті цих подій Закарпатська Русь до початку ХХ століття входила до складу Угорського королівства (рис. 2).

Рис. 2. Карта проживання русинів на території Закарпаття [4]

Землі сучасної Білорусії і велика частина земель сучасної України увійшли до складу нового центру збирання Землі Руської – Великого Князівства Литовського. Червона Русь увійшла до складу Польського королівства. Північний схід Русі (Володимиро-Суздальська Русь) опинилася під владою Золотої Орди, і тільки на півночі Пан Великий Новгород – «республіка» народного віча зберегла незалежність (цю землю скандинави називали «країною міст» – Гардарикою).

Надалі Велике Князівство Литовське об'єдналося з Королівством Польським в двоєдину федерацію – Річ Посполиту («Спільна Справа») Обох Народів. Пізніше південна частина Великого Князівства Литовського була передана під управління Польщі, а землі майбутньої Білорусії разом з власне литовськими землями залишилися під управлінням Вільного, що і послужило поштовхом до поділу західно-руських земель і відокремлення білоруського та українського народів.

Православна Церква Закарпатської Русі вимушено була вступила в унію з Римом, утворивши після оформлення 24 квітня 1646 Ужгородської унії уніатську греко-католицьку церкву. З того моменту приналежність до уніатству стало етнічним сигналом приналежності до слов'янського етносу русинів. Як і раніше, русини піддавалися асиміляції. У результаті асиміляції русинів і втрати ними русиномовності, уніати з'явилися серед румунів, угорців і словаків. Етнічна територія русинів поступово скорочувалася і до середини XIX століття вона трохи перевищувала 50000 кв. км.

У результаті асиміляції русинів у 1910 році частка російськомовного населення в багатонаціональному Угорському королівстві скоротилося до 2,6 %, а частка уніатів з 5,4 % знизилася незначно до 5,2 %. Нащадки русинів, втрачаючи мову, намагалися зберегти приналежність до уніатства. У 1910 році чисельність русинів була така: уніатів 472000 осіб, католиків 3000 осіб, а православних збереглося тільки 7000 осіб. Отже, ухвалення уніатства захистило русинів від більш швидких темпів асиміляції.

Чисельність уніатів у інших етносів регіону в результаті асиміляції русинів в 1910 році стала такою: угорськомовні уніати – 247000 осіб, румуномовні уніати – 121000 осіб, а словакомовні русини склали 102000 осіб. У взаємовідносинах русинів зі словаками швидше йшов процес не асиміляції, а процес консолідації слов'ян Угорщини, мови яких дуже схожі. Утворився перехідний субетнос словако-рутени за вірою греко-католики, а за мовою перехідний діалект словацької мови. Чисельність словако-рутенів у 1830 році була 12000 осіб, а до 1910 досягла вже 110 000 чоловік. У результаті асиміляторської політики австро-угорських властей в Закарпатській Русі йшов інтенсивний процес скорочення кількості русиномовних сіл, аналогічний таким же процесам в Німеччині, скорочення числа слов'яномовних сіл у лужичан в полабських Сербії та помор'ян-кашубів у Помор'янах (Померанії). У 1810 році в Закарпатті було 776 русиномовних сіл, в 1830 р. – 756, а в 1880 р. їх вже залишилося 517. Незважаючи на асиміляцію русинів і їх еміграцію за океан, падіння частки русинів в населенні краю, їх чисельність все-таки збільшувалася.

У 1810 році русинів-уніатів було 430000 осіб, в 1910 русинів було 482000 осіб, в 1930 їх число досягло 570 тис. осіб, а в 1979 – 978 тис. чоловік. На території Словаччини чисельність русинів зменшилася, в 1810 році їх було 153 тис. осіб, у 1900 – 83 тис. осіб, а в 1980 їх залишилося 47 000 чоловік. У Румунії зараз залишилося 32000 осіб русиномовного населення, яке зосереджено в основному на річці Рускова.

У 1979 році у Закарпатській області проживало 978 тис. русинів [5]. На сході Словаччини, в селах, переважають русини, на заході ж зустрічаються лише окремі русинські села. Крайніми західними точками розселення русинів вважаються села Літманова і Остурня (49 ° 20'00 "пн. ш. 20 ° 14'00" сх. д.) у Старої Любовні.

Перепис 2001 року в Словаччині зафіксував 24201 русини. Найбільш висока концентрація русинського та українського (за обраними під час перепису національностям) населення спостерігається в районах Медзилаборце і Свидник. Русинське населення Словаччини зосереджено головним чином в селах в гірських масивах Спішська Магура, Леоцькі гори, Черго, Низькі Бескиди, Сланського Врхи, Вигорлат, Західні Бещади.

У середовищі карпатських русинів відбуваються сильні процеси асиміляції. Більш точну картину минулого стану заселення краю русинами

може дати відсоткове співвідношення православних і греко-католиків. Руський політичний рух, зважаючи на історичні та економічні причини, як спочатку, так і до нині має свій колорит і неоднорідність. Нині можна вести мову як мінімум про чотири течії:

1) *Прословацька течія*, що виходить з того, що русини є особливим східнослов'янським народом нарівні з росіянами, українцями, білорусами і мають незалежну від України історичну та політичну традицію Підкарпатської Русі. Зокрема, вона орієнтується на позитивний досвід автономії Закарпаття у складі Чехословаччини в 1920–1938 роках. Словаччина підтримує русинський рух, сприяє його розвитку на державному рівні. Численна зарубіжна (американська і західноєвропейська) русинська діаспора знаходиться, в основному, на цих позиціях. Активним діячем цього руху є канадський вчений Пол Роберт Магочій – дослідник історії України та Підкарпатської Русі, етнічних груп сучасної Канади (словак по матері).

2) *Мадьярофільська (проугорська) течія*, яка протягом тривалого часу пропагує концепцію походження русинів у результаті слов'янізації угорців. Відповідно з цією версією угорці знайшли в Закарпатті нову Батьківщину.

3) *Проросійська течія*, що має подібну теоретичну базу з прословацькою, але орієнтована на більш тісні зв'язки з Росією. Вона увібрала в себе багато русофільських елементів XIX століття, як усвідомлення своєї приналежності до єдиного російського народу «від Карпат до Камчатки».

4) *Проукраїнська течія*, що визнає русинів етнічною групою у складі української нації, але яка виборює право на необхідність більш вираженого збереження русинської культури та самобутності. Ця течія активно співпрацює з українськими організаціями та державними структурами. Представники цієї течії розглядають слово «русини» як старовинне, початкове самоназви українців [3].

В наш час проблема збереження автентичності етнічної групи – русини – є доволі складною і поки що не вирішеною. Проблеми збереження фольклору, писемності, мовності, традицій і обрядів русинів, залишаються поза увагою держави. Але ж саме ця перлинка Закарпаття могла б стати ще одним напрямом туристичної привабливості для представників закордонних українських діаспор, інформаційною цікавинкою для пересічних українців та туристів.

1. Закон України «Про туризм» від 15.09.2015 р. № 324/95–ВР з наступними змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-p/pag>

2. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. – 2000, – № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> 3. Електронна енциклопедія «Вікіпедія». [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>; 4. Карти історико-географічні [Електронне джерело] – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/maps> 5. Історія туризму – <http://buklib.net/books/23304/>

Рецензент: д.геогр.н, професор Доценко А. І

Борейко В. І., д.е.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВНЕСОК ВИХІДЦІВ З УКРАЇНИ У СВІТОВУ НАУКУ

Анотація. У статті досліджено внесок українських вчених у розвиток світової науки. Розкрито, що більше тридцяти науковців, які народилися на етнічних українських землях та нащадки вихідців з України стали Нобелівськими лауреатами. Показано, що українські вчені зробили значний внесок в розвиток авіабудування, космічної техніки, електротехніки, медицини, економіки та педагогіки, дослідження хімічного складу земної кори, атмосфери та гідросфери. Обґрунтовано, що досягнення відомих українських вчених повинні стати базисом для нинішньої підготовки вітчизняними вищими навчальними закладами майбутніх науковців.

Ключові слова: українські вчені, світова наука, Нобелівські лауреати, підготовка науковців.

Аннотация. В статье исследован вклад украинских ученых в развитие мировой науки. Раскрыто, что более тридцати ученых, родившихся на этнических украинских землях и потомки выходцев из Украины стали Нобелевскими лауреатами. Показано, что украинские ученые внесли значительный вклад в развитие авиостроения, космической техники, электротехники, медицины, экономики и педагогики, исследования химического состава земной коры, атмосферы и гидросферы. Обосновано, что достижения известных украинских ученых должны стать базисом для нынешней подготовки отечественными вузами будущих ученых.

Ключевые слова: украинские ученые, мировая наука, Нобелевские лауреаты, подготовка ученых.

Annotation. The article studies the contribution of Ukrainian scientists in the development of world science. It is revealed that more than thirty scientists who were born on ethnic Ukrainian lands and descendants of immigrants from Ukraine were Nobel laureates. It is shown that Ukrainian scientists have made a significant contribution to the development of aviation, space technology, electrical engineering, medicine, economics and pedagogy, study of the chemical composition of the crust, atmosphere and hydrosphere. It is substantiated that the achievements of famous Ukrainian scientists should become the basis for the current training of future scientists by domestic higher education institutions.

Key words: Ukrainian scientists, world science, Nobel laureates, scientists' training.

Необхідність побудови в Україні високоінтелектуального, соціально-орієнтованого громадянського суспільства вимагає від вітчизняних вищих начальних закладів (ВНЗ) підготовки високоморальних, кваліфікованих та ініціативних спеціалістів, які розбудовуватимуть нашу країну в наступні десятиліття. Для цього науково-педагогічні колективи ВНЗ повинні постійно самовдосконалюватися та підвищувати якість освітніх послуг, які вони надають студентам. Водночас, університети повинні розвивати у майбутніх спеціалістів здатність до критичного аналізу навколишньої дійсності, визначати і вирішувати важливі для світової науки проблеми.

Відповідно до наведеного, гарним прикладом та орієнтиром для майбутніх молодих науковців може стати діяльність вихідців з українських земель, які внесли вагомий вклад в розвиток світової науки.

Роль науки і наукової діяльності у забезпеченні динамічного розвитку світової та національної економіки, а також підвищенні благополуччя населення країн досліджувало багато відомих вітчизняних вчених, серед яких варто виділити роботи О. Амоші, П. Бубенка, Є. Буравльова, В. Гейця, Ю. Гончарова, В. Гусєва, Б. Данилишина, Ю. Каракая, А. Касича, В. Куценко, В. Новицького, В. Семиноженка, В. Стогнія, В. Чижової, А. Чухна.

Проте, прізвища багатьох відомих вихідців з українських земель, які внесли вагомий вклад у розвиток світової науки та їх досягнення, досі невідомі широкому загалу, що визначило актуальність нашого дослідження.

Метою нашої статті є дослідження та доведення до широкого загалу внеску всесвітньо відомих вчених, вихідців з України, у світову науку.

Для досягнення визначеної мети в роботі реалізуються такі завдання:

- висвітлення прізвищ всесвітньо відомих вчених, вихідців з України, які отримали, або номінувалися на Нобелівську премію;
- розкриття наукових досягнення всесвітньовідомих українських вчених;
- окреслення завдань вітчизняних ВНЗ щодо підготовки майбутніх спеціалістів до проведення самостійних наукових досліджень.

Праця науковців – це та діяльність завдяки якій людство користується нинішніми благами. Політ людини в космос, електричну енергію, приручення атому, літаки, автомобілі, радіо, телебачення, комп'ютери, Інтернет, мобільний зв'язок і ще багато чого іншого ми отримали в результаті самовідданої праці науковців з багатьох країн світу.

Вагомий внесок в розвиток світової науки внесли вихідці з України, які через утиски влад країн-домінантів, до яких входили до 1991 року українські землі, змушені були емігрувати до близького та далекого зарубіжжя і прославилися своїми науковими досягненнями, як громадяни цих країн.

Так, на території сучасної України народилося 6 майбутніх Нобелівських лауреатів: російський мікробіолог Ілля Мечніков (Харківська обл.), американський фізіолог Зельман Ваксман (Вінницька обл.), американський

хімік Роальд Гоффман (м. Золочів Львівської обл.), французький фізик Георгій Шарпак (м. Дубровиця Рівненської обл.), білоруська письменниця Світлана Алексієвич (м. Івано-Франківськ), єврейський письменник Шмуель Чачкес (м. Бучач Тернопільської обл.).

3 Нобелівських лауреати народилися на етнічних українських землях, які сьогодні входять до інших країн: американський економіст Саймон Кузнець (виходець із м. Пінська, яке до 1922 року входило до складу України), майбутній прем'єр-міністр Ізраїлю Менахем Бегін (народився у м. Бересті, яке сьогодні входить до Білорусі) і американський фізик Ісидор Рабі (народився на Лемківщині у м. Риманеві, яке сьогодні входить до Польщі).

Ще 2 Нобелівських лауреати працювали в Україні: Ігор Тамм (викладав у Одеському політехнічному інституті та Таврійському університеті, в якому також навчався), Лев Ландау (закінчив гімназію у Кіровограді, викладав та проводив наукові дослідження в Українському фізико-технічному інституті та Харківському університеті) [1].

28 Нобелівських лауреатів є нащадками вихідців з України, в тому числі президент Радянського Союзу Михайло Горбачов (батько матері – уродженець Чернігівської області), прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхак Рабин (батько – народився у с. Сидоровичі Київської області), російські письменники та поети Іван Бунін (предки проживали в Полтавській області), Борис Пастернак (батьки проживали в Одесі), Михайло Шолохов (батько матері – виходець з Чернігова), Олександр Солженіцин та Йосип Бродський (нащадки вихідців з України), російський фізик Петро Капица (батько – виходець з Волині, а мати – з Житомирщини), американський економіст Мілтон Фрідман (батьки з м. Берегове Закарпатської області), американський фізик-теоретик Маррі Гелл-Ман (мати народилася в с. Базальтове Рівненської області, батько – в Чернівцях) [2].

В різні часи 16 українців, серед яких відомі письменники та поети – Іван Франко, Іван Багряний, Павло Тичина, Микола Бажан, Улас Самчук, Василь Симоненко, Олесь Гончар та Борис Олійник, були номіновані на здобуття Нобелівської премії, але з різних причин нагороду вони не одержали [1].

Всьому світу відомі імена вчених, які народилися та працювали в Україні: Ігоря Сікорського, Юрія Кондратюка, Сергія Корольова, Володимира Вернадського, Євгена та Бориса Патонів, Олександра Богомольця, Миколи Амосова, Василя Каразіна, Михайла Туган-Барановського, Костянтина Ушинського, Василя Сухомлинського, Івана Полюя та багатьох ін.

Ігор Іванович Сікорський (1889–1972 роки) народився в м. Києві, закінчив Морський кадетський корпус в Петербурзі та Київський політехнічний інститут.

У 1908–1912 роках у Києві він побудував 6 моделей літаків та гелікоптер. В 1911 році на своєму літаку С-5 він здав іспит на звання пілота. У 1919 році І. Сікорський емігрував до США, де сконструював 15 типів літаків. У 1925–1940 роках він розробив серію надзвичайно успішних літаків, які

принесли США престиж та рекорди. 10 серійних S-42 стали першими у світі міжконтинентальними пасажирськими лайнерами, які забезпечили регулярні рейси через Атлантичний і Тихий океани. З 1939 р. конструктор перейшов на конструювання гелікоптерів одновинтової схеми. В 1941 році Гелікоптери І. Сікорського марки «S» були прийняті на озброєння США.

Вчений удостоєний понад 80 різних високих нагород. Він володів рідкісною відзнакою – Меморіальним призом братів Райт та був Почесним доктором багатьох університетів світу.

Юрій Васильович Кондратюк (1897–1943 роки) народився в м. Полтаві (справжнє прізвище Шаргей Олександр Гнатович), закінчив із срібною медаллю Другу Полтавську чоловічу гімназію, навчався на механічному відділенні Петроградського політехнічного інституту.

У праці «Завоювання міжпланетних просторів» (1929 р.) Ю. Кондратюк вивів основне рівняння польоту ракети, розглянув енергетично найвигідніші траєкторії космічних польотів. Він першим сформулював теорію багатоступеневих ракет, запропонував використовувати для ракетного палива деякі метали і неметали та їхні водневі сполуки. Розглянув проблеми створення проміжних міжпланетних баз та ідею використання гравітаційного поля небесних тіл для розв'язання цих проблем.

Багато ідей Юрія Кондратюка (про створення космічних систем, про розрахунки траєкторій польотів для висадки на місячну поверхню) використано у практичній космонавтиці. Зокрема, результати його наукової праці «Про завоювання міжпланетних просторів» були використані при плануванні висадки американських астронавтів на Місяць (1969 р.) [4].

Сергій Павлович Корольов (1907–1966 роки) народився у м. Житомирі, закінчив Одеську будпрофшколу, навчався у Київському політехнічному університеті, з якого був переведений на аеромеханічний факультет Московського вищого технічного училища ім. М. Баумана, яке успішно закінчив. У 1922 році він став членом щойно організованого Товариства авіації і повітроплавання України та Криму, де закінчив спочатку курси пропагандистів, а згодом – теорії і практики проектування літальних апаратів. У 1946 році С. П. Корольов був призначений головним конструктором балістичних ракет, а в 1956 році – керівником і головним конструктором найбільшого в Радянському Союзі ОКБ-1. У серпні 1957 року був здійснений успішний запуск сконструйованої С. П. Корольовим міжконтинентальної балістичної ракети Р-7. 4 жовтня 1957 року за допомогою цієї ракети був здійснений успішний запуск першого в історії штучного супутника Землі, а 12 квітня 1961 року здійснено перший космічний політ на кораблі «Восток» Юрія Гагаріна.

Під керівництвом С. П. Корольова створено перші космічні апарати серій «Луна», «Венера», «Марс», «Зонд», деякі супутники серії «Космос», а також проєкт космічного корабля «Союз».

У 1970 році в м. Житомирі було відкрито меморіальний будинок-музей академіка Сергія Павловича Корольова, а в 1987 році – музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова [5].

Володимир Іванович Вернадський (1863–1945 роки) народився у м. Санкт-Петербурзі, але дитячі роки провів у м. Харкові, куди батьки переїхали, коли йому було 4 роки, та м. Полтаві; закінчив Харківську гімназію і фізико-математичний факультет Петербурзького університету. Батько В. Вернадського народився у м. Києві, він прищепив сину любов до України.

У 1887–1889 роках В. І. Вернадський стажувався в Італії, Німеччині, Франції, Англії, Швейцарії. Він працював у хімічних і кристалографічних лабораторіях, проводив геологічні експедиції, брав участь в Лондонському геологічному конгресі, став член-кореспондентом Британської асоціації наук. Після захисту докторської дисертації у 1897 році В. Вернадський став професором Московського університету.

У 1917–1921 роках він працював в Україні, був організатором і першим президентом Української Академії наук, почесним академіком низки зарубіжних академій. Наукові праці вченого присвячені дослідженням хімічного складу земної кори, атмосфери, гідросфери, міграції хімічних елементів у земній корі, ролі і значенню радіоактивних елементів в її еволюції. Він був творцем науки біогеохімії, засновником вітчизняної школи геохіміків, основоположником учення про біосферу та ноосферу, істориком науки, філософом, натуралістом.

У радянський період у 1920 році В. Вернадський був обраний ректором Таврійського університету, у 1921 році – директором Радієвого інституту у Петрограді, у 1922–1926 – читав лекції з геохімії у Франції в Сорбоні. З поверненням у Ленінград вчений видав монографії «Біо-сфера», «Нариси з геохімії», організував відділ живої речовини в АН СРСР та Комісію з вивчення важкої води, в якій головував. У 1935 р. він переїхав до Москви, де працював над проблемою «життя в космосі».

Ім'я вченого присвоєно багатьом академічним інститутам, бібліотекам, кораблям. Зокрема, Національній бібліотеці України. На пошану вченого названо два мінерали «вернадит» і «вернадскит». Академія наук СРСР у 1945 р. встановила грошову премію і золоту медаль імені В. І. Вернадського. Починаючи з 1973 року НАН України встановлена також премія імені В. І. Вернадського, а з 2003 р. – Золота медаль імені В. І. Вернадського Національної академії наук України [6].

Євген Оскарович Патон (1870–1953 роки) народився в м. Ніцці в сім'ї російського консула, закінчив Дрезденський політехнічний інститут та Інститут інженерів шляхів сполучення в Санкт-Петербурзі, викладав у Московському інженерному училищі шляхів сполучення, Київському політехнічному інституті та Київському будівельному технікумі залізничного транспорту.

У 1934 році Є. О. Патон створив в м. Києві Інститут електрозварювання Академії наук України, директором якого залишався до кінця життя.

В 1941–1943 роках Євген Оскарович розробив технологію зварювання спеціальних сталей. Під його керівництвом в оборонну промисловість впроваджено обладнання і технологія автоматичного зварювання танків і бомб, що дозволило під час війни наростити випуск танків Т-34. Він був автором і керівником проектів більше 100 зварних мостів. Серед них – один з найбільших мостів світу через Дніпро, відомий в наш час як міст Патона [7].

Справу батька продовжив *Борис Євгенович Патон*, який народився у 1918 році в м. Києві, у 1941 році закінчив Київський політехнічний інститут та з 1953 року і донині очолює Інститут електрозварювання імені Євгена Патона Національної академії наук (НАН) України, а з 1962 року є Президентом НАН України.

Б. Є. Патон є автором понад 1000 публікацій, зокрема 20 монографій та 400 винаходів. Вчений досліджує системи керування з різноманітними кібернетичними приладами, працює над створенням зварювальних роботів, велику увагу приділяє вивченню металургії зварювання, вдосконаленню існуючих і створенню нових металевих матеріалів. Він очолював дослідження із застосування зварювальних джерел теплоти в спеціальних плавильних агрегатах, які увінчалися створенням нової галузі якісної металургії – спецеелектрометалургії (електрошлаковий, плазмово-дуговий та електронно-променевої переплави).

Борис Євгенович Патон – автор ідеї та один з розробників методу електрозварювання м'яких тканин. За розробку та освоєння цього методу колектив авторів у 2004 році було відзначено Державною премією в галузі науки і техніки [8].

Олександр Олександрович Богомолець (1881–1946 роки) та *Микола Михайлович Амосов* (1913–2002 роки) відносяться до всесвітньо відомої когорти медиків, які внесли неоціненний вклад в розвиток медичної науки.

О. О. Богомолець народився у м. Києві, із золотою медаллю закінчив 1-у Київську чоловічу гімназію та медичний факультет Новоросійського університету в м. Одесі.

О. О. Богомолець – основоположник української школи патофізіології, ендокринології і геронтології, організатор української науки, засновник перших в Росії і Україні науково-дослідних закладів медичного профілю. Дійсний член і президент Академії наук України, академік і віце-президент (з 1942 р.) Академії наук СРСР, академік Академії наук Білоруської РСР (з 1939 р.), почесний академік Академії наук Грузинської РСР (з 1944 р.), дійсний член Академії медичних наук СРСР (з 1944 р.), Депутат Верховної Ради СРСР 1-го та 2-го скликань і Верховної Ради УРСР 1-го скликання.

Вчений очолював створені ним Інститут експериментальної біології та патології та Інститут клінічної фізіології АН УРСР. Опрацював ефективну

методику впливу на сполучну тканину за допомогою винайденої ним антиретиккулярної цитотоксичної сироватки, відомої у цілому світі як стимулятор функцій сполучної тканини. Автор численних праць з ендокринології, порушення обміну речовин, імунітету та алергії, раку, старіння організму тощо [9].

М. М. Амосов народився у Вологодській області, закінчив із відзнакою Архангельський медичний університет. В 1952 році – переїхав до України, в м. Київ, де прожив 49 років. У березні 1953 року захистив докторську дисертацію з медицини на тему: «Резекції легень при туберкульозі». З 1958 р. співпрацював з Інститутом кібернетики в галузі фізіологічних досліджень серця. У 1963 році уперше у СРСР зробив протез мітрального клапана. Наукові дослідження М. Амосова сформувалися в такі напрями: регулюючі системи організму – від хімії крові, через ендокринну і нервову системи до кори мозку; механізми розуму і штучний інтелект; психологія і моделі особистості; соціологія і моделі суспільства; глобальні проблеми людства.

У 1962 році вчений був обраний член-кореспондентом Академії медичних наук УРСР. В тому ж році отримав Ленінську премію, був обраний депутатом Верховної Ради СРСР. З 1969 року – академік Української Академії Наук [10].

Василь Назарович Каразін (1773–1842) народився на Слобожанщині (тепер Харківська область). У січні 1791 р. Василь Каразін вступив на військову службу, де став постійним слухачем лекцій у Гірничому корпусі – на той час найкращому вищому навчальному закладі Росії, в якому здобув ґрунтовні знання з математики, фізики, хімії, медицини, оволодів основними європейськими мовами.

З ініціативи В. Каразіна було засновано Харківський університет, який був урочисто відкритий 17 січня 1805 року. Василь Назарович збирав серед столичної інтелігенції пожертвування літературою до бібліотечного фонду Харківського університету, а дещо придбав готівкою. У результаті він зібрав і перевіз до Харкова 3000 цінних книг, які стали основою для університетської бібліотеки. 30 серпня 1811 р. – Вчена рада Харківського університету обрала В. Н. Каразіна своїм почесним членом [11].

Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919 роки) народився в Харківській губернії. Освіту розпочав у Другій Московській гімназії, продовжив у Першій Київській і закінчив у Другій Харківській. У 1884 вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. У 1888 році екстерном закінчив природничо-математичний факультет, здобув ступінь кандидата наук, а у 1890 році закінчив правничо-економічний факультет Харківського університету і доповнював студії в Англії (1892).

Його концепції стали підґрунтям розробленої Дж. М. Кейнсом теорії прогнозування ринкової кон'юнктури, проведенні ефективної економічної політики. Брав участь у заснуванні Національної академії України. Був міністром фінансів Української народної республіки (1917–1918 роки).

Головна праця – «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і близький вплив на народне життя» (1894).

Наукова спадщина Туган-Барановського становить близько 140 праць, які охоплюють майже всі ділянки економічної науки. Найбільше значення має його теорія періодичних криз, вивченню яких він присвятив низку праць, що з'явилися і в перекладах на німецьку та французьку мови, і здобули йому світове ім'я. На основі його концепції кон'юнктурних циклів у Франції діяв постійний комітет для передбачення промислових криз. М. І. Туган-Барановський багато уваги присвятив кооперації, завдяки дослідженню якої він увійшов до числа найвидатніших теоретиків кооперативного руху у Східній Європі [12].

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1970 рр.) і *Василь Олександрович Сухомлинський* (1918–1970 рр.) збагатили своєю працею, науковими та навчальними роботами вітчизняну та світову педагогічну науку.

К. Д. Ушинський народився в м. Тула Російської імперії, у 1844 р. закінчив юридичний факультет Московського університету, після чого працював на ниві народної освіти.

У педагогічній системі Ушинського важливе місце посідає вчення про мету виховання, що визначалося ним як підготовка людини до життя та праці, як формування у людини почуття обов'язку перед народом та виховування у людини патріотизму. У вихованні дітей він видавав значне місце сім'ї та вважав украй необхідним родинне виховання. Найпершим обов'язком громадянина та батька сім'ї є виховання громадян, корисних для суспільства, – вважав учений.

Він приділяв велике значення мові народу, адже, за його словами, *«якщо вимерла мова в устах народу, вимер і народ»*. Педагог відстоював думку, що кожний народ має право мати школу рідною мовою,

К. Д. Ушинський видав навчальні книги «Рідне слово» та «Дитячий світ». Ці два підручники побудовані на основі народної творчості, зокрема, української: казках, піснях, прислів'ях, приказках, загадках. Український радянський педагог Микита Грищенко, аналізуючи ці підручники, писав: «...К. Д. Ушинський «Рідним словом» зробив у педагогіці те, що колись Пушкін зробив у поезії своїм твором «Руслан і Людмила». Підручник Ушинського «Рідне слово» перевидавався 150 разів, а «Дитячий світ» – 70 [13].

В. О. Сухомлинський народився в Херсонській губернії, у 1938 році закінчив Полтавський педагогічний інститут. У 1948 р. він став директором Павлівської середньої школи, де беззмінно працював протягом 23 років до кінця своїх днів. У 1955 р. Василь Олександрович захистив кандидатську дисертацію на тему: «Директор школи – керівник навчально-виховного процесу». З 1957 р. він член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР, 1958 – заслужений вчитель УРСР. У 1968 році йому присвоєно

звання Героя Соціалістичної Праці. Цього ж року він був обраний член-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР.

В. О. Сухоминський написав 48 монографій, понад 600 статей, 1500 оповідань і казок для дітей. Твори В. Сухомлинського видані 53-а мовами світу, загальним тиражем майже 15 млн. примірників. Книга «Серце віддаю дітям» перекладена на 30 мов світу і витримала 54 видання.

Публікації В. Сухомлинського видавалися в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Грузії, Естонії, Казахстані, Киргизстані, Латвії, Литві, Молдові, Таджикистані, Татарстані, Узбекистані, Чувашії, а також в Англії, Болгарії, Іспанії, Китаї, Монголії, Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехословаччині, Югославії, Японії.

Його книги присвячені головним чином вихованню і навчанню молоді, педагогізації батьків, методиці викладання мови і літератури в середніх школах тощо. Великий педагог ставив і розв'язував проблему формування в молоді національного і естетичного світобачення [14].

Іван Павлович Пулюй (1845–1918 роки), народився в м. Гримайлів, Галицького округу, Королівства Галичини та Володимирії, яке входило до Австрійської імперії, закінчив Тернопільську класичну гімназію, Греко-католицьку духовну семінарію та Віденський університет.

І. П. Пулюй – український та австро-угорський фізик і електротехнік, винахідник, організатор науки, публіцист, перекладач Біблії українською мовою, громадський діяч. Професор і ректор Німецької вищої технічної школи в Празі, Державний радник з електротехніки Чехії і Моравії. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, почесний член Віденського електротехнічного товариства.

У 1874–1875 роках вчений викладав фізику, механіку та математику у Військово-морській академії в місті Фіюме (нині Рієка, Хорватія). У 1875–1876 роках Пулюй як стипендіат австрійського Міністерства освіти навчався і працював у Страсбурзькому університеті. У 1876 році він захистив дисертацію «Залежність внутрішнього тиску газів від температури» і здобув ступінь доктора філософії Страсбурзького університету. На 1888–1889 навчальний рік Пулюя було обрано ректором політехніки, а 1890 р. – деканом машинобудівного факультету Німецької вищої школи в Празі. З нагоди 100-літнього ювілею Німецької політехніки, в Празі, Івана Пулюя відзначили орденом Залізної корони за його наукову та викладацьку працю (1906 р.). Він отримав також хрест ордена Франца-Йосифа і високий титул Радника двору (1910 р.). У 1913 р. І. Пулюй був обраний почесним членом Віденського електротехнічного товариства [15].

Зазначені вище вчені та багато їхніх українських колег внесли вагомий внесок у розвиток світової науки, тому їхній шлях у науку та їхні наукові досягнення повинні бути предметом для вивчення студентами у вищих навчальних закладах України. Опановуючи доступні їм знання, проникаючи

в глибину наукових теорій, спираючись на досягнення своїх попередників майбутні науковці мають можливість внести свій вклад у вітчизняну і світову науку та прославити Україну на міжнародному рівні.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що українські вчені та вихідці з етнічних українських земель, не зважаючи на утиски з боку країн-домінантів, внесли вагомий вклад в розвиток світової науки. Більше 30 науковців, які народилися на етнічних українських землях та нащадки вихідців з України стали Нобелівськими лауреатами. Українські вчені внесли значний вклад в розвиток авіабудування, космічної техніки, електротехніки, медицини, економіки та педагогіки, дослідження хімічного складу земної кори, атмосфери та гідросфери.

Тому, досягнення відомих українських вчених повинні стати базисом для нинішньої підготовки майбутніх науковців вітчизняними вищими навчальними закладами.

1. Нобелівські лауреати вихідці з України / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Нобелівські_лауреати_–_вихідці_з_України **2.** Список Нобелівських лауреатів нащадків вихідців з України / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_Нобелівських_лауреатів_–_нащадків_вихідців_з_України **3.** Сікорський Ігор Іванович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Сікорський_Ігор_Іванович **4.** Кондратюк Юрій Васильович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Кондратюк_Юрій_Васильович **5.** Корольов Сергій Павлович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Корольов_Сергій_Павлович **6.** Вернадський Володимир Іванович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вернадський_Володимир_Іванович **7.** Патон Евгений Оскарович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Патон_Евгений_Оскар_Оскарович **8.** Патон Борис Євгенович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Патон_Борис_Євгенович **9.** Богомолець Олександр Олександрович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Богомолець_Олександр_Олександрович **10.** Амосов Микола Михайлович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Амосов_Микола_Михайлович **11.** Каразін Василь Назарович / Електронний ресурс. Режим доступу : <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr/karazin13.htm> **12.** Туган-Баранський Михайло Іванович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Туган-Баранський_Михайло_Іванович **13.** Ушинський Костянтин Дмитрович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Ушинський_Костянтин_Дмитрович **14.** Сухомлинський Василь Олександрович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Сухомлинський_Василь_Олександрович **15.** Поллої Іван Павлович / Електронний ресурс. Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Пуллої_Іван_Павлович

Рецензент: д.ф.-м.н., професор Джуль Й. В.

Будз І. Ф., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ОСВІТИ ОБДАРОВАНИХ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено аналіз діяльності освітньої інституції для обдарованих школярів, окреслено завдання, над якими працює Інститут обдарованої дитини, представлено способи їх реалізації через програмну та науково-дослідну діяльність. Запропоновано механізми удосконалення, що призведуть до системності та усунення недоліків у справі освіти обдарованих дітей в Україні на рівні організаційно-інституційної складової.
Ключові слова: обдаровані діти, Інститут обдарованої дитини, організаційно-інституційна складова освіти, соціально-виховні фактори.

Аннотация. В статье осуществлен анализ деятельности образовательного учреждения для одаренных школьников, определены задачи, над которыми работает Институт одаренного ребенка, представлены способы их реализации. Предложены механизмы усовершенствования, которые приведут к системности и устранения недостатков в деле образования одаренных детей на уровне организационно-институциональной составляющей.

Ключевые слова: одаренные дети, Институт одаренного ребенка, организационно-институциональная составляющая образования, социально-воспитательные факторы.

Annotation. This article provides an analysis of the educational institutions for gifted students, which outlines the objectives of the Gifted Child Institute; the ways of their implementation are presented etc. The mechanisms of improvement that will lead to systemic deficiencies in the case of education of gifted children in Ukraine at the organizational and institutional level are defined.

Keywords: gifted children, Gifted Child Institute, organizational and institutional component of education, social and educating factors.

Сучасні глобальні процеси, які охоплюють галузь освіти для обдарованих і талановитих школярів, вимагають якісного освітнього процесу у межах школи та поза її межами. Сьогодні мета освіти – виховання інтелектуально та духовно багатогранної особистості, яка готова швидко і критично мислити, вирішувати складні завдання, впроваджувати інноваційні ідеї у всі сфери життя. Школа у сучасному світі не може бути єдиним рушієм у навчанні і вихованні обдарованих індивідів.

Існує велика кількість освітніх організацій для обдарованих дітей у всьому світі, кожна з яких відображає культурний та ідеологічний контекст кожної нації. Проте, ефективно якісне навчання і виховання обдарованих дітей є тією загальною рисою, що їх об'єднує. Україна перебуває у пошуку свого своєрідного, національного шляху у створенні та впровадженні освітньої структури у контексті якісної організації навчання обдарованих школярів. Практичну допомогу в досягненні цієї мети, поряд із здобутками вітчизняних вчених, педагогів, вчителів-практиків може надати вивчення досвіду діяльності освітніх організацій для обдарованих учнів.

Вітчизняні педагоги, вчителі-практики аналізують, створюють, покращують методи роботи з обдарованим контингентом, вивчають діяльність освітніх організацій, досліджують структуру навчання обдарованих учнів, створюють і впроваджують програмні документи, працюють над вдосконаленням інноваційних методик. Аспекти сутності природи обдарованості, теоретико-методологічні засади навчання та виховну роботу з обдарованими дітьми розглянули у дослідженнях українські науковці, а саме: О. Антонова, А. Біда, О. Кульчицька, Л. Липова, Р. Науменко, С. Терепищій, Л. Прокопів, Я. Рудик, Л. Слободинюк, В. Стрельников, М. Федоров та ін.

Отже, актуальність проблеми зумовлює мету нашого дослідження – в рамках освітньої політики для обдарованих дітей України здійснити аналіз діяльності освітньої інституції для обдарованих школярів, окреслити завдання над якими працює Інститут обдарованої дитини, представити способи їх реалізації.

В Україні основну роль в соціальній інфраструктурі з розвитку обдарованості відіграє Інститут обдарованої дитини (ІОД), створений 8 серпня 2007 року відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України [1]. Інститут підпорядкований Національній академії педагогічних наук України

Діяльність Інституту базується на основних положеннях Конституції України, законах України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, інших законодавчих і нормативних документах, що регламентують діяльність у навчально-виховних закладах та науково-дослідних установах. Інститут бере участь у розробці та реалізації національних, державних програм, а також важливих для освіти положень і концепцій.

Головною метою діяльності Інституту обдарованої дитини, зважаючи на важливість та актуальність дослідження проблеми обдарованості людини, є необхідність поліпшення науково-методичного та організаційно-спонукального забезпечення функціонування системи виявлення, розвитку і підтримки дітей та молоді, що виявляють різні види обдарованості, в

реальному соціально-економічному та освітньому просторі України. Інститут бере участь у розробці та реалізації Національних, Державних програм, а також важливих для освіти положень і концепцій [1].

Основні завдання Інституту:

- дослідження феномену обдарованості та розробка програм і технологій розвитку обдарованої особистості на різних вікових етапах в системі безперервної (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної, вищої) освіти;

- розроблення методичного забезпечення для діагностики та розвитку обдарованості, створення сприятливих умов і реалізація проектів й програм фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку обдарованих дітей, їх правового та соціального захисту;

- впровадження наукових розробок, спрямованих на вирішення актуальних проблем освіти та виховання обдарованих дітей і молоді;

- формування суспільно-громадської думки щодо усвідомлення державного значення роботи з обдарованою молоддю;

- інтеграція у міжнародний освітній та інформаційний простір із питань роботи з обдарованою молоддю.

Виконання означених вище завдань реалізується в діяльності таких підрозділів Інституту: відділ філософсько-методологічних проблем інноваційного розвитку людини; відділ діагностики обдарованості; відділ проектування розвитку обдарованості; відділ моніторингу обдарованості дітей та молоді; відділ підтримки обдарованості та міжнародної співпраці; відділ інноваційних технологій в освіті обдарованих; відділ формування та розвитку інформаційних мережевих ресурсів; науково-організаційний відділ.

Офіційний сайт Інституту обдарованої дитини (<http://iod.gov.ua/events.php>) пропонує відвідувачам широкий спектр довідково-інформаційного, навчально-методичного та наукового матеріалу з питань розвитку обдарованої особистості, а саме:

- ученим – наукова тематика, заходи та семінари, виконані програми, результати впровадження, анонси та новини, архів новин, електронна бібліотека, дайджест, аспірантура, видання;

- педагогам та психологам – семінари та тренінги, методичне забезпечення;

- батькам – семінари та тренінги, консалтинговий центр, література, перелік базових шкіл, регіональна система, МАН [1].

Наприклад, у рубриці «Методичне забезпечення» представлено ряд методичних рекомендацій для діагностики обдарованості дітей різного віку:

- «Методика інтелектуальної діагностики обдарованості дітей віком 3–6 років» – містить тести для виявлення музичних здібностей, творчих здібностей, встановлення рівня уваги, розвиненість уяви, дослідження пам'яті та ін.;

– «Методика виявлення особливостей розвитку винахідливості дошкільника» (розроблена В. Кузьменко) – програма спостережень за проявами винахідливості у дитини 3–7 років;

– «Методика інтелектуальної діагностики обдарованості школярів віком 7–10 років» – містить модифікований опитувальник В. Мак-Кензі «Визначення множинного інтелекту», методики «Композиція», «Піктограми», «Закінчи речення»;

– «Методика інтелектуальної діагностики обдарованості дітей віком 11–14 років» – містить методику Д. Ольшанського «Рівень самооцінки», А. Маслоу «Піраміда потреб», вербальний тест творчого мислення «Незвичайне використання» С. Щєбланової;

– «Методика інтелектуальної діагностики обдарованості осіб віком 15–18 років» – складається з методик, що допомагають визначитися у виборі майбутньої професії [2].

З метою розширення вікової цільової групи при Інституті обдарованої дитини НАПН України в 2015 році започатковано Центр розвитку особистості «УнікУм» [1].

Швидкість сьогодення привертає увагу і до молодшої вікової групи. Батьки дітей з винятковими особливостями дошкільного та молодшого шкільного віку все частіше звертаються за консультаціями, порадами, допомогою у вирішенні питань виховання і навчання своїх малюків. Аналізуючи ці звернення, пропозиції батьків та результати досліджень, адміністрація Інституту виявила ініціативу створити особливий, науково-практичний Центр розвитку дитини – Дошкільну академію «УнікУм», як структурний підрозділ відділу, що досліджує питання розвитку обдарованості дошкільників. Програма також запроваджується в регіональних центрах Інституту.

Основні завдання «УнікУму»:

– поєднати науку з практикою, тобто здійснювати науково-практичний підхід у навчанні та розвитку дітей, спираючись на наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних науковців;

– об'єднати всіх членів сім'ї у вихованні дитини, адже в гармонійній родині дитина успішно розвивається і відчуває себе щасливою;

– показати сучасні можливості розвитку обдаровань та здібностей кожної дитини;

– ознайомити з інноваційними підходами до гармонійного й всебічного розвитку дошкільнят;

– створити для педагогів та психологів такі навчально-розвивальні програми, які б повністю відповідали потребам сучасної дитини-дошкільника, вимогам часу та запитам батьків.

– поділитися науковими здобутками та знаннями з тими, хто цього потребує [1].

Одним із напрямів діяльності Інституту обдарованої дитини НАПН України та інших підрозділів по роботі з обдарованими дітьми і молоддю є популяризація передового досвіду та обмін думками щодо актуальних проблем теорії і практики розвитку обдарованої особистості. Прикладом чого є цілий ряд наукових, науково-практичних та методичних заходів, що проводяться співробітниками Інституту або за їх підтримки.

З-поміж інших на особливу увагу заслуговує щорічна міжнародна науково-практична конференція «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави», що проводиться Інститутом обдарованої дитини НАПН України з метою обміну досвідом представників українських та іноземних державних і неурядових освітніх установ, педагогів із різних країн світу з питань розробки нових наукових підходів у визначенні та діагностуванні обдарованості, інноваційних технологій та перспективних напрямків методологій роботи із обдарованими особистостями.

У 2015 році VIII Міжнародна науково-практична конференція проходила 15–16 жовтня в конференц-залі Президії Національної академії педагогічних наук України. Мета конференції – визначення наукових основ та практичних способів розв’язання проблеми розпізнання, розвитку, супроводу та підтримки обдарованості у дітей і молоді, у тому числі, формування в них успішних життєвих стратегій у сучасному соціумі; обмін досвідом у практичній роботі з проблем роботи з обдарованими дітьми та молоддю [3].

Один із актуальних напрямів розвитку теорії та практики в галузі підтримки обдарованої особистості – проведення наукових досліджень шляхом підготовки дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук, виконання фундаментальних та прикладних досліджень з означеної проблематики, діяльність спеціалізованих науково-дослідних установ та їхніх структурних підрозділів.

Наведемо тематику науково-дослідних робіт, що виконувалися співробітниками Інституту обдарованої дитини НАПН України у 2015 році:

– «Формування інформаційно-освітнього середовища як чинника розвитку інтелектуально обдарованої учнівської молоді на основі онтологічних електронних ресурсів» (прикладне дослідження, 2015–2017 рр.). Мета роботи – розробити програмно-інформаційне та інформаційно-методичне забезпечення підтримки інтелектуального розвитку обдарованої молоді в інформаційно-освітньому середовищі на основі онтологічних електронних ресурсів;

– «Критичне мислення як чинник розвитку обдарованості людини в сучасних трансформаціях соціокультурних цінностей» (фундаментальне дослідження, 2015–2017 рр.). Мета роботи – теоретично обґрунтувати концептуально-методологічні положення критичного мислення як чинника розвитку обдарованості людини [3].

Однією з ефективних форм підвищення ефективності роботи з обдарованими дітьми стали різноманітні конкурси, змагання, фестивалі, виставки, як всеукраїнські, так і регіональні: Всеукраїнська виставка-фестиваль «Обдаровані діти України», Всеукраїнський конкурс «Творчий учитель – обдарований учень», Всеукраїнський конкурс-рейтинг загальноосвітніх навчальних закладів по роботі з обдарованими дітьми «Школа – джерело талантів» та ін. [4; 5; 6].

Всеукраїнський конкурс-рейтинг загальноосвітніх навчальних закладів по роботі з обдарованими дітьми «Школа – джерело талантів», був започаткований Інститутом обдарованої дитини НАПН України з метою вивчення стану роботи з обдарованою та талановитою молоддю України. Захід проводився в рамках ІХ Всеукраїнського фестивалю науки. Головна мета конкурсу – створення розвиненої всеукраїнської мережі закладів освіти по роботі з обдарованими дітьми, підвищення ролі та статусу творчих педагогічних колективів та закладів в суспільстві [4].

Крім наведених вище ефективних форм роботи з обдарованими учнями існує і успішно діє ціла низка традиційних урочних і позаурочних, шкільних і позашкільних (міжшкільні факультативи для обдарованих та здібних дітей, позашкільні конкурси, фестивалі та ін.), спрямованих на впровадження ефективних засобів та технологій пошуку навчання, виховання і самовдосконалення обдарованих дітей, створення умов для гармонійного розвитку особистості, а також соціалізація обдарованого учня, яка розглядається як процес засвоєння соціального досвіду, внаслідок цілеспрямованого педагогічного впливу соціально-виховних факторів.

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що Інститут обдарованої дитини, що репрезентує державний сектор організаційно-інституційної складової освіти для обдарованих дітей в Україні, проводить різноманітну та різноманітну діяльність. Аналіз діяльності Інституту обдарованої дитини забезпечує розуміння ефективності політики в галузі освіти обдарованих.

Незважаючи на певні досягнення у цій галузі, в Україні потребують удосконалення механізми, що призведуть до системності та усунення недоліків у справі освіти обдарованих дітей на рівні організаційно-інституційної складової, а саме: створення у структурі Міністерства освіти і науки України спеціальної підрозділу по роботі з обдарованими дітьми; забезпечення системності у підготовці учителів до роботи з обдарованими дітьми; надання основної ролі у справі розвитку обдарованих дітей школі; посилення фінансового забезпечення освіти обдарованих на різних рівнях (національному, регіональному, місцевому); запровадження в Україні механізмів стимулювання розвитку недержавного (громадського) сектору освіти обдарованих з метою збільшення кількості благодійних організацій

та товариств, які обрали метою своєї діяльності підтримку обдарованих дітей та молоді.

1. Інститут обдарованої дитини НАПН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iod.gov.ua/viewpage.php?page_id=4 **2.** Інститут обдарованої дитини НАПН України. Методичне забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iod.gov.ua/viewpage.php?page_id=25 **3.** Інститут обдарованої дитини НАПН України. Заходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iod.gov.ua/events_arh.php?rowstart=0 **4.** Всеукраїнський конкурс загальноосвітніх навчальних закладів по роботі з обдарованими дітьми «Школа – джерело талантів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iod.gov.ua/news.php?readmore=215> **5.** IV Всеукраїнський конкурс «Творчий учитель – обдарований учень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iod.gov.ua/news.php?readmore=227> **6.** «Обдаровані діти – майбутнє України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prokaevafoundation.org/i/golova-fondu/>

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.

Вознюк О. В., д.пед.н., доцент (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ОСОБЛИВА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ НА ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ НАШОЇ ПЛАНЕТИ

***Анотація.** В статті розкрито історико-соціетальні засади духовності українського народу та його цивілізаційну роль на сучасному історико-культурологічному та геополітичному ландшафті. Комплексно досліджено духовність українського етносу на перетині історичної науки, філософії, соціології, синергетики та інших предметних наукових галузей у контексті концепції цілісності, що дозволило дійти висновку про гранично-парадоксальну природу духовності українства та його системотвірну роль у сучасній світовій історії як інтегратора східного та західного цивілізаційних проєктів. Обґрунтовано перспективи подальшого історичного розвитку української держави у контексті наступного технологічного укладу.*

***Ключові слова:** український етнос, соціетальна психіка, геополітична роль, культурологічний ландшафт, духовність, самоідентичність, еволюційно-синергетичний підхід, сакральна мотивація історичного процесу.*

***Аннотация.** В статье раскрыты историко-социетальные основы духовности украинского народа и его цивилизационная роль на современном историко-культурологическом и геополитическом ландшафте. Комплексно исследована духовность украинского этноса на стыках исторической науки, философии, социологии, синергетики и других предметных научных отраслей в контексте концепции целостности, что позволяет прийти к выводу о предельно-парадоксальной природе духовности украинства и его системоформирующей роли в современной мировой истории как интегратора восточного и западного цивилизационных проектов. Обоснованы перспективы дальнейшего исторического развития украинского государства.*

***Ключевые слова:** украинский этнос, социетальная психика, геополитическая роль, культурологический ландшафт, духовность, самоидентичность, эволюционно-синергический подход, сакральная мотивация исторического процесса*

***Annotation.** History and societal bases of the spirituality of the Ukrainian people and its civilization role are analyzed on a modern history-culturelogical and geopolitical landscape. The spirituality of Ukrainian ethnos is complexly explored on the joints of historical science, philosophy, sociology, synergetics and other scientific spheres in the context of the conception of integrity, allowing*

to make conclusion about boundary and paradoxical nature of spirituality of the Ukrainian people and its system-forming role in modern world history being the integrator of East and West civilizations projects. The prospects of subsequent historical development of the Ukrainian state are outlined.

Keywords: *Ukrainian ethnos, societal psyche, geopolitical role, culturelogical landscape, spirituality, self-identity, evolutionary synergistic approach, sacral motivation of historical process*

Україна вийшла з УРСР однією з десяти найбільш потужних економік світу. Перша, більше російської, армія Європи, величезні арсенали найсучасніших озброєнь, половина стратегічної авіації СРСР, третій у світі (після Росії і США) ядерний арсенал, 40 % союзного машинобудування, близько 50 % союзного сільського господарства, 60 % союзного військово-промислового комплексу (ВПК), порти, торговий і військовий флоти, газопровідна система, вищі навчальні заклади і всесвітньо відомі наукові школи, висококваліфіковані трудові ресурси і населення, що займало перші місця в Європі за рівнем освіти, соціального забезпечення, медичного обслуговування.

Однак, через відсутність інтегральної національної ідеї, яка б була близькою всім прошаркам населення нашої держави, вона нині знаходиться в *критичному становищі*.

У цьому контексті велике значення мають загальноісторичні дослідження (М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, М. Костомарова, Ю. Марахова, П. Куліша, І. Огієнка, І. Рибалко, О. Субтельного, П. Чубинського та ін.), а також дослідження етнонаціональних відносин (В. Антоновича, М. Аркаса, Л. Заштовта, Д. Бовуа, О. Гонтара, М. Іванова, Т. Єременко, О. Войналович, Г. Стронського та ін.) та етносоціологічних аспектів розвитку етносів у поліетнічних організаціях (Ю. Бромля, Б. Євтуха, Я. Липського, П. Еберхардта та ін.).

Зазначене вище визначило мету нашої статті, яка полягає у дослідженні історико-соціетальних засад духовності українського народу та його цивілізаційної ролі на сучасному історико-культурологічному і геополітичному ландшафті завдяки залученню новітніх наукових підходів, зокрема, сучасних теорій розвитку – синергетики та глобального еволюціонізму, та обґрунтуванні найближчої перспективи розвитку України.

Відповідь на визначену вище проблему зрозуміла філософу, який мислить категоріями діалектики. *Універсальна діалектична парадигма розвитку* дозволяє ситуацію, що створилася, розуміти як взаємодію протилежностей, протиріччя між якими «знімається» в дещо вище, в рамках якого протилежності не тільки примиряються, а й «переплавляються», «сублімуються» (тобто видозмінюються і трансформуються) в дещо третє.

Це третє – «нова ідеологія», яка має об'єднати двох опонентів – *Східну* і *Західну Україну*.

Перш ніж міркувати про цю нову ідеологію, наведемо деякі приклади, які ілюструють універсальну природу наведеної вище діалектичної моделі розвитку та структуралізації суцього.

По-перше, розглянемо *елементарну частку*, яка має три фундаментальні характеристики – масу, заряд і спіні. Протиріччя між масою і зарядом (що виражається у відомому корпускулярно-хвильовому дуалізмі, або парадоксі мікросвіту) знімається в дечому третьому – у спіні.

Переїдемо до *людини*, найбільш повне і фундаментальне вираження якої реалізується в сім'ї як «осередку суспільства». Тут протиріччя між чоловіком і жінкою як головними початками сім'ї знімається в дитині – результаті взаємодії протилежностей – яка не тільки примирює ці протилежності, але і виступає чимось третім – вищою в еволюційному відношенні істотою, здатною, у свою чергу, привести до породження наступних чоловіка і жінки.

На рівні *вищих психічних процесів* мислення людини реалізується в результаті взаємодії двох протилежностей – правої і лівої півкуль головного мозку, що співвідносяться з підсвідомим і свідомим аспектами психічної активності. Суперечності між *підсвідомістю* і *свідомістю* знімаються у дечому третьому і вищому – у *надсвідомості* [1, с. 73], в рамках якої реалізується вищий рівень людського життя – творча активність, що поєднує протилежності і виявляє дипластичну – фундаментальний механізм людського мислення і поведінки.

На рівні *людської цивілізації* ми знову спостерігаємо дві протилежні цивілізації (які деякі дослідники називають цивілізаційними проектами) – *Східну* і *Західну*, протиріччя між якими знімаються в дечому третьому і вищому – центральній, слов'янській цивілізації.

Сама слов'янська цивілізація також виявляється внутрішньо розколотою, що виявляє протиріччя між слов'янами Східної та Західної Європи (конкретно, між Польщею та Росією). Це протиріччя знімається в центральному аспекті слов'ян – Київській Русі, з якою нині себе ідентифікує український народ.

Український народ також виявляється *внутрішньо розколотим* – на Східну і Західну Україну, протиріччя між якими увійшло у стадію конфлікту.

«Україна, – пише Л. Окіншевич, – є країною проміжного характеру, з територією, що лежить на кордоні двох «культурно-історичних типів», і являє собою широкий простір переходового від одної до іншої цивілізації характеру» [2, с. 110]. Впродовж усієї української історії, на його думку, ми спостерігаємо наявність західних і східних типів, устроїв та породжених ними людських вдач.

О. Поліщук розкрила, що «українське суспільство в силу свого суспільно-політичного розвитку та географічного розташування є

лімітрофним», коли «перехрестя географічного й ментального вимірів робить Україну чутливою до сприйняття постмодерного світу як за збігом у часовому просторі, так і за характером змін, що породжені на теренах самої української культури». При цьому автор виявила, що «на формування ціннісної системи суспільства впливає не лише суспільно-історичний етап, а також лімітрофне становище держави, що породжує біполярність українського суспільства у політичному розвитку й призводить до суспільної кризи, що негативно відбивається на особистості, яка не може себе реалізувати і не бачить сенсу своєї діяльності у нестабільній державі» [3, с. 10].

Відтак, як зазначають дослідники, виявлено серйозну проблему «невизначеності українського суспільства», яка зумовлюється *лімітрофним розташуванням України*, що реалізує проміжне становище або стан держави. Україна є лімітрофом у декількох вимірах: в *геополітичному* – Україна знаходиться між ЄС і Росією; в *економічному* – між країнами з ринковою, соціально орієнтованою економікою Заходу та економікою Росії; у *духовно-моральному* – між тоталітарним ідеологічним минулим і невизначеним правовим майбутнім, складові якого (громадянське суспільство, правова держава) мало хто собі уявляє [4]; у *ціннісному*, оскільки Україна знаходиться між східною та західною цивілізаціями і тут перехрещуються цінності як східного, так і західного цивілізаційного проєктів [5]; у *глобально-цивілізаційному*, коли, як зазначає С. Хантінгтон, Європа закінчується на берегах Дніпра, а далі починається Азія [6].

Тому «Країна, дві частини якої належать до різних цивілізацій, приречена існувати в стані латентного конфлікту щодо вибору зовнішньополітичного вектора... Західна Україна голосує за кандидатів і партії із прозахідною політикою, а Східна Україна – за партії з відкрито проросійським вектором, зазначеним в їх передвиборних програмах», тому України «це окреме самобутнє цивілізаційне утворення, неповторний синтез соціокультурних, етнонаціональних, релігійних, технологічних та інших особливостей, притаманних великій групі людей, об'єднаних спільністю духовних цінностей, історичних доль і геополітичних домагань... наша держава знаходиться на перехресті трьох великих цивілізаційних просторів – західноєвропейського, євразійського, ісламського – і в українському суспільстві очевидні розходження й навіть протистояння щодо відповідних культурно-цивілізаційних орієнтацій. Звідси, належність України до периферійних зон декількох цивілізацій дозволяє визначити її приналежність до розколотих цивілізацій... У таких країнах, як наша, великі групи належать до різних цивілізацій, між якими постійно існує протиборство: кожна намагається використати країну як політичний інструмент та зробити свою мову, релігію і символи державними. Окрім того, сили відштовхування розколюють ці країни на частини та притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств» [2, с. 104].

У зв'язку з цим І. Крупницький висловлює таку думку: «Україна, безперечно, є синтезом між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякому разі європейськість України не підлягає жодному сумніву: з загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна належить до Східної Європи, вона духовно репрезентує в своєму синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна, і навіть слід, говорити про призначення України бути Заходом на Сході» [2, с. 104].

Тим більше, що за останні сотні років історії України вона багато разів втрачала свою незалежність, територію, віру, але постійно поновлювала свій національний статус, «горіла, але не згорала до кінця», перебуваючи немов би у постійному граничному біфуркаційному стані.

Відтак, можна дійти висновку про *інтегруючу роль українського етносу як «психоісторичного мосту»* між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем, про що пише В. Моргун, який вважає, що український народ характеризується переважно «сенсорно-колективістським», синтетичним, правопівкульовим менталітетом [7].

Наведені роздуми про ментальність українського народу свідчать про його подвійно-парадоксальну сутність та високорозвинену духовність, котра найбільш повно реалізується у структурі соціальної психіки народу України та постає найбільш виразним утіленням категорії цілісності, що актуалізується як специфічна сутність головним чином саме як граничне (парадоксальне) явище.

Гранично-подвійну, парадоксальну природу українського етносу можна проілюструвати за допомогою одного з елементів державної символіки (зрозуміло, що саме вона, як виразник сакрально-іраціонального, глибинного шару ментальності народу, може претендувати на найбільш концентроване відображення духовних рис будь-якого етносу), а саме, жовто-блакитного прапора. Кольорове виконання українського прапора досить унікальне, оскільки мало де у світі зустрічається зіткнення двох протилежних і полярних у хроматичному відношенні кольорів – холодного блакитного і гарячого жовтого.

До сакрально-іраціонального аспекту будь-якого народу відноситься й його національний гімн. Навряд чи можна знайти гімн, який, подібно до національного гімну України, констатує і навіть оспівує проміжний між життям та смертю стан держави: «Ще не вмерла України...».

З точки зору синергетичної методології можна стверджувати, що піднесення духовної культури має місце в період «затишшя» в ході історичної еволюції, яке здатне перерости у майбутню бурю. Тобто соціуми час від часу переживають так звані точки біфуркації, де готується докорінна зміна певної соціальної моделі, і саме у цих точках (що є граничним явищем)

система, як свідчать синергетика, виявляється чутливою до незначних зовнішніх інформаційних (духовних) впливів.

Якщо Україна реалізується на межі між Сходом та Заходом, то цей «граничний» геополітичний стан виражав та виражає особливий «нейтральний» статус Українського етносу. Це нині відмічається низкою дослідників, які вважають, що Україна покликана стати «слов'янською Швейцарією». Тим паче, що саме нейтральний (парадоксальний) шлях розвитку України відповідає духовним рисам українського народу.

Таким чином, ментальність Українського соціуму виявляє нейтрально-розірваний зміст, що визначає внутрішній механізм розвитку України як державної та етнічної одиниці. С. Хантінгтон, директор *Інституту стратегічних досліджень* при Гарвардському університеті, у книзі «*Clash of Civilizations*» («Зіткнення цивілізацій») пише, що існують країни (етноси), які є «розірваними» (*torn country*), котрі, як правило, прагнуть до входження до складу країн Заходу, але історико-культурне підґрунтя їх існування свідчить, що вони не є західними. Зрозуміло, Україна є такою «розірваною» (чи межова) державною, оскільки, як свідчить історія, питання приналежності України до Заходу чи Сходу є одним із важливих для української історії [6].

Деякі дослідники вважають, що жодної з умов, які є обов'язковими для входження будь-якої країни до західної цивілізації, в Україні немає. Але вона так чи інакше є засновником однієї із світових вселенських церков [7]. При цьому, як вважає А.Тойнбі, церква як наріжна релігійна інституція є не просто відтворювальним засобом того чи іншого покоління цивілізацій, вона сама є вищим типом суспільства.

Тобто можна говорити про культурно-духовний чинник майбутніх цивілізацій як системний чинник їх кристалізації, коли вселенські церкви самі постають центрами утворення цивілізацій [8].

Відтак, історична перспектива України полягає у розбудові своєї окремої цивілізації. Саме про це пише С. Хантінгтон, якого коментує А. Шкіль: «*якщо українці, відмовившись від марксистської моделі поведінки, відкинуть ліберальну демократію і почнуть поводити себе як українці, а не як люди Заходу, відношення між Україною та Заходом знову стануть конкурентними*» [9, с. 26].

Узагальнюючи наведене вище, можна стверджувати, що Україна має стати одним із центрів євразійської цивілізації. Серед таких можуть бути або Київ, або Москва, або Варшава. «Ставши могутнім центром слов'яно-православної (української) цивілізації, для якої існування незалежного духовного православного центру в Києві є обов'язковим, Київ зможе, по-перше, неконфліктно конкурувати із Заходом, маючи у складі Української держави сильний плацдарм для потужного впливу на Захід – свою значну, патріотично налаштовану, католицьку частину; по-друге, спрямувавши на себе киевоцентричний вектор східноєвропейської орієнтації, зберегти цілісність Української держави (цей фактор забезпечить підтримку Київської

Церкви з боку держави); по-третє, змусити ісламську цивілізацію відмовитись від проєктів зазіхань на православні території Східної Європи» [8, с. 168].

Постає питання, *що може розв'язати внутрішнє протиріччя України?* Нова ідеологія (котра, якщо її розглянути уважніше, є «добре забутим старим») [10], що виражає думку про унікальну планетарну системотвірну роль слов'янської цивілізації – в цьому випадку українського народу, якому судилося поєднати слов'ян (а згодом і всю планету) в єдину родину [11].

Ефективною державницькою ідеологією України та гармонійним світоглядом, на наш погляд, є світогляд, що розкриває й виражає історико-політичний, соціально-економічний, геологічний та *геокліматичний* «масштаб» України, її місце та значення серед світових держав, найбільш гармонійний соціально-політичний та економічний стан українського етносу, адекватний його глибинній соціальній природі й соцієтальній психиці.

Українському етносу як *граничній сутності* притаманний центристський тип державного устрою, який поєднує елементи общинного та сучасного (інформаційного) суспільств, що виявляє закономірний процес повернення до общинних засад людського суспільства. Слід сказати, що у наш час постійне зростання кількості суб'єктів власності у розвинених країнах світу призводить до того, що найманий працівник трансформується на співвласника засобів виробництва, виявляючи умови для певної реставрації саме общинного суспільного ладу, але на більш вищому щаблі суспільного розвитку (що відповідає всезагальній діалектичній моделі розвитку: *теза – антитеза – синтез*). Ось чому в США зараз поширюється ідея общини (community) як ґрунту для створення «нової» моралі, нового соціального й суспільного ладу: якщо в 1970 році тут існувало 10 тис. комун, то зараз їх вже понад 150 тис; вони поєднують більше ніж 12 % американців.

І навпаки, поширюються антиглобалістські тенденції. Папа Римський Іоанн-Павло II у своїх виступах у Кракові говорив, що головний недолік людей сучасних західних країн – це економічний егоїзм, зумовлений порочною абсолютизацією ліберальних ідей. При цьому цей егоїзм став найважливішою причиною розриву, який все збільшується, між багатими і бідними країнами, загострення протиріч між ними. Більш того, багато сучасних мислителів (Дж. Сорос і ін.) вважають, що, на відміну від епохи існування радянського табору, зараз головна небезпека «нового тоталітаризму» стала виходити саме з реальної практичної реалізації ліберально-капіталістичних ідей вільного ринкового фундаменталізму.

Геополітичні, геокліматичні, геологічні особливості території, на якій мешкає український народ, не дозволяють йому успішно конкурувати з провідними капіталістичними країнами в економічній сфері. Україна тільки тоді зможе відкритися світовому ринку розвинених капіталістичних країн, коли, по-перше, буде у змозі успішно з ними конкурувати. Це можливо тільки за умови, що в Україні будуть розроблені певні унікальні

технології, які у певних економічних сферах зроблять її монополістом на світовому ринку.

По-друге, відкриття останньому можливо тоді, коли в Україні буде сформоване таке суспільство, життя якого могло б слугувати взірцем для всього цивілізованого світу, який би прагнув у цьому разі відвідати Україну як деякий *унікальний екологічний й духовний ареал*, як туристичний центр міжнародного значення.

Значимо, що людство, яке входить у *наступний, найвищий технологічний уклад*, як вважають деякі дослідники, має починати реалізовувати цей процес на певній території, народ якої, по-перше, знаходиться на високому цивілізаційному рівні розвитку, і, по-друге, на території проживання якого можна розпочати цей процес немов би з «чистої сторінки». Україна найбільш повно відповідає цим умовам, тим більше, що її традиційна економічна інфраструктура згодом буде демонтована, а тому наша країна буде готова здійснити кроки щодо реалізації нового соціально-економічно-технологічного укладу, який підніме людську цивілізацію на якісно новий рівень розвитку.

Відтак, Україна як *нейтральна межова сутність* здатна народити нову суперцивілізацію («*Нову Тартарію*», чи нову *Візантійську імперію*), оскільки як зазначають видатні науковці сучасності (І. Р. Прігожин, Б. Мандельброт, С. Смейл та ін.), на кордоні між конфліктами протилежних сил знаходиться не народження хаотичних структур, а має місце спонтанне виникнення самоорганізації порядку більш високого рівня.

Отже, особливості взаємодії Східної, Західної та Євразійської (*нейтральної, слов'янської*) цивілізацій (*цивілізаційних проектів*) знаходять відображення в особливостях їх мислення. Якщо вважати, що східна цивілізація реалізує переважно правопівкульовий тип мислення та освоєння дійсності (як показали дослідження В. В. Аршавського, у представників народів, що живуть у Північно-Східних районах Євразії відносно посилена активність правої півкулі [12, ч. 59–68]), а західна – лівопівкульовий, то слов'янська (Євразійська) цивілізація реалізує півкульовий синтез як інтеграцію протилежних стратегій пізнання світу людини, що забезпечує творчодіалектичну парадигму світорозуміння представниками цієї цивілізації.

Таким чином, як писав В.С. Соловйов, західні народи виражають в організації своєї свідомості суспільство одностороннього монізму, коли суспільне життя людини зводиться до тотальної єдності. Західні народи, навпаки, здійснили у своїй практиці односторонній проект плюралістичної організації соціуму на базі особистих інтересів окремих людей. «Всезагальний егоїзм і анархія, множинність окремих одиниць без будь-якого внутрішнього зв'язку – ось крайнє вираження цієї сили». Тому істинно гармонійний суспільний лад виражає «третя сила» світової культури, яка реалізується в житті слов'янських країн [13, с. 19, 29].

Ю. В. Романенко у своєму дослідженні переконливо обґрунтовує тезу про принципову неповноту і частковість цивілізацій та відповідних психоструктур, що склалися в умовах як Західного, так і Східного цивілізаційних проєктів [14].

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що, для того, щоб вижити й процвітати, Україні потрібно взаємодіяти з різними партнерами. А для того, щоб інтегруватися в сім'ю високорозвинених країн світу, Україні варто сповна реалізувати свій духовний потенціал та національні цінності [15; 16], що дозволить їй перетворитися на *духовний генератор нашої планети*.

Таким чином, єдиний спосіб для України існувати реально в русі людства – це витворити й запропонувати людству свою концепцію доби.

Отже, «нова» ідеологія України повинна базуватися на філософській діалектиці, яка була проілюстрована вище за допомогою конкретних прикладів. Нова ідеологія, має в основі потужну діалектичну підставу, що робить її «всеперемагаючою»: оскільки закони діалектики неблаганні, то всіх нас (а також і представників інших цивілізацій, хотіли б вони цього чи ні) очікує саме торжество української ідеології в масштабі планети Земля.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про *особливу роль українського етносу у світовій історії*. Як писав видатний німецький історик і філософ епохи Просвітництва, провідник синтезних підходів до науки І. Гердер (1744–1803 рр.) у своєму щоденнику, «Україна стане новою Грецією – в цій країні ласкаве небо, родюча земля. Її веселі, музично обдаровані люди коли-небудь прокинуться... утвориться цивілізована нація: її межі тягнутимуться до Чорного моря, а звідти – на весь світ» [17, с. 238].

1. Симонов П. В. Темперамент, характер, личність / П. В.Симонов, П. М.Ершов. – М. : Педагогика, 1984. – 160 с. 2. Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом / Л. Окіншевич // Розбудова держава. – 1997. – № 7–8. – С. 90–111. 3. Поліщук О. С. Система цінностей у лімітрофному суспільстві / О. С. Поліщук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 61. – 2012. – С. 10–18. 4. Михальченко М. Українська регіональна цивілізація / М. Михальченко // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. – 2003. – № 1. – С. 19–28. 5. Рябін Є. Стан лімітрофності [Електронний ресурс] / Є. Рябін // Зовнішні справи. – 2009. – № 6. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/archive.html>. 6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самуель Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с. 7. Вознюк О. В. Про перспективи розвитку Української держави: економіка і духовність / О. В. Вознюк // Україна : минуле, сучасне, майбутнє : матеріали обл. наук.-практ. міжвуз. конф., присвяченої 10-й річниці незалежності України, Житомир, 30 травня 2001 р. – Житомир : Полісся, 2001. – С. 24–36. 8. Борисова О. Віртуальна реальність України: «роз'єднана країна» чи слов'яно-православна (українська) цивілізація? / О. Борисова // Християнство і духовність. Зб. Матеріалів другої міжнародної наукової конференції циклу наукових конференцій «християнство: історія і сучасність». – К. : Знання, 1998. – С. 165–170. 9. Шкіль А. Місце України у двоподілі світу / А. Шкіль //

Євразійський огляд. – К., 1996. – С. 23–28. **10.** Лазоренко П. Україна : останній шанс / П. Лазоренко. – К., 1998. – 124 с. **11.** Вознюк А. В. Интегральная концепция соматического и духовного здоровья личности : монография / А. В. Вознюк // под ред. А. А. Дубасенюк. – Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2013. – 716 с. **12.** Донченко Е. А. Социетальная психика / Е. А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с. – С. 59–68. **13.** Соловьев В. С. Три силы // Соловьев В. С. Сочинения. В 2 т. – М.: Правда, 1989. – Т. 1. – 688 с. **14.** Романенко Ю. В. Аналіз соціальних систем (психофрактальний аспект) : монографія / Ю. В. Романенко. – К. : Вид-во Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. – 200 с. **15.** Вознюк О. В. Історико-соціетальні засади духовності українського народу та його сучасна цивілізаційна роль / О. В. Вознюк // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Т.6. – С. 75–92. **16.** Вознюк О. В. Нова парадигма моделювання та розвитку історико-педагогічного процесу : монографія / О. В. Вознюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 550 с. **17.** Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 2002. – С. 238.

Рецендент: д.філос.н., професор Герасимчук А. А..

Газда В., профессор (Технический университет, г. Кошице, Словакия),
Джунь И. В., д. ф.-н., профессор (Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ривне, Украина).

ИСТОРИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА УЧЕНЫХ МЕГУ И СЛОВАКИИ В РЕШЕНИИ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Анотація. В статті зроблено короткий історичний огляд співпраці фахівців МЕГУ і Словаччини в галузі математичного моделювання та ІТ-технологій в 1998–2016 рр. Розкрито, що з наукових контактів із вченими Словаччини в 1998 р. почалася ера міжнародного наукового співробітництва МЕГУ з університетами Європи. Показано, що ці контакти посприяли перетворенню РЕГІ в статус Міжнародного економіко-гуманітарного університету, який з того часу налагодив і продовжує освітянську і наукову співпрацю з європейськими університетами.

Ключові слова: співпраця університетів Європи і України, обробка статистичних даних, математичне моделювання і ІТ-технології.

Аннотация. В статье проведен краткий исторический обзор сотрудничества специалистов МЕГУ и Словакии в области математического моделирования и IT-технологий в 1998–2016 гг. Раскрыто, что с научных контактов с учеными Словакии в 1998 г., началась эра международного научного сотрудничества МЕГУ с университетами Европы. Показано, что эти контакты содействовали преобразованию РЕГИ в статус Международного экономико-гуманитарного университета, который с того времени осуществил и продолжает активно сотрудничать с Европейскими университетами в образовательной и в научной областях.

Ключевые слова: сотрудничество университетов Европы и Украины, обработка статистических данных, математическое моделирование и IT-технологии.

Annotation. The brief historical review of the Slovakia and IUEH specialists' cooperation in the sphere of mathematical modeling and IT-technologies in 1998–2016 was given in the article. The epoch of international scientific cooperation with European universities began from the scientific contacts with scientists of Slovakia and IUEH in 1998 (the former name was Rivne Institute of Economics and Humanities - RIEH). These contacts helped to transform RIEH in to the status of International University of Economics and Humanities, which established and continues educational and scientific cooperation with European universities.

Keywords: cooperation of Ukraine and European universities, statistical data processing, mathematical modeling and IT-technologies.

Участие Ривненского экономико-гуманитарного института (РЭГИ) в Международной научной конференции по случаю пятилетия создания Народно-хозяйственного факультета (РНФ) Братиславского университета в г. Кошице (Словакия) 5–6 мая 1998 г., положило начало успешному сотрудничеству Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчук (МЕГУ) с университетами Европы. На этой конференции, которая состоялась в отеле «Mineral» знаменитого курорта « Bardezovske kucele», приняли участие более десятка делегаций из разных стран Европы, это создавало широкий простор для научных контактов и дискуссий.

Целью настоящей работы является освящение основных направлений сотрудничества ученых факультета кибернетики МЕГУ со Словакией.

Учитывая профиль РНФ, от РЭГИ на выше упомянутую конференцию был представлен доклад: «The Problems of probability Methods usage in Economics» [1] и тогда же профессор Й. В. Джунь стал членом редакционной коллегии научного сборника «Ekonomika firiem» трудов Экономического университета в Братиславе и РНФ. Истинной цели представленного от РЕГИ доклада участники этого форума не знали и даже не догадывались о ней. Дело в том, что в 1998 г. на кафедре статистики и информационных технологий в РЕГИ была начата разработка «Неклассической теории погрешностей измерений». Необходимость создания такой теории была обусловлена тем, что классическая теория ошибок, созданная великим немецким математиком К. Ф. Гауссом, уже не удовлетворяла требованиям науки в таких её областях, как космические, астрометрические, геофизические, гравиметрические и геодезические исследования, имеющие дело с большими объемами выборок n . При числе наблюдений в пределах $30 < n < 500$ классическая теория ошибок (КТО) Гаусса является адекватной и успешно применялась на протяжении более чем 200 лет, так как классические объемы выборок укладывались именно в указанный интервал. Это создало иллюзию непогрешимости классической теории ошибок. Но в последнее время в науке произошли изменения, которые мало кто и заметил – резко возросло количество информации в экспериментах вследствие автоматизации измерений. Все чаще и чаще исследователи обнаруживали несоответствие фундаментальных положений КТО (нормальности погрешностей и отсутствие систематических ошибок) реальной практике наблюдений. При числе наблюдений $n > 500$ в рядах наблюдений, без исключения всех, начинает проявляться действие систематических ошибок, а случайные ошибки демонстрируют явно не гауссов характер. Это со всей убедительностью показал знаменитый кембриджский профессор сэра Г. Джеффрис [2].

В Украине осуществлена фундаментальная проверка выводов сэра Гарольда в работах [3; 4]. Выводы Г. Джеффриса оказались правильными. Возникла необходимость в создании неклассической теории погрешностей, адекватной современным реалиям. Исследователи, изучающие выборки объема $n > 500$ все чаще убеждались в справедливости утверждения А. К. Джери в том, что: «Нормальный закон – это миф. В реальном мире никогда не было и никогда не будет нормального закона» [5; 6, с. 20]. Иными словами, в природе нет и никогда не будет каких либо абстракций. Но, тем не менее, некоторые исследователи часто об этом забывают [7; 8].

Более того, после $n > 500$ распределение ошибок наблюдений как бы теряет стабильность формы с ростом числа наблюдений в соответствии с парадоксом Эльясберга-Хампеля [9, с. 7]. Но что замечательно, эта нестабильность распределения ошибок удовлетворительно описывается распределением Пирсона-Джеффриса VII типа с диагональной информационной матрицей (PJ_{VII} -распределением), которое есть обобщением двух наиболее распространенных в анализе данных кривых – Гаусса и Стьюдента.

В работе [4] было показано, что PJ_{VII} -распределение хорошо описывает погрешности измерений в пяти областях науки: космических исследованиях, астрометрии, геофизике, гравиметрии и геодезии. На упомянутой выше конференции автором было высказано предположение, что вероятно PJ_{VII} -распределению должны подчиняться и ошибки в экономических экспериментах. Проверка этой гипотезы положила начало разработке авторами совместного международного проекта, после того, как в работе «Normal Probability Distribution in Financial Theory – false Assumption and Csequences» [10] была подтверждена словацкой стороной его важность и перспективность. В течение последующих лет были проведены обширные исследования случайных осциллирующих индексных рядов RMS 100, Doу–Джонса, 20 Years US Bonds yields, отношений Yen/USD, DEM/USD, Pound/USD, Yen/Pound и др.

Анализ литературы по этой теме показывает, что результаты этих исследований широко освещались на 9-и Международных конференциях [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. В МЕГУ в исследованиях были задействованы и студенты: В. Демьянюк, А. Муха и др. [12]. На факультете кибернетики МЕГУ более 10 тем магистерских работ были связаны с данным проектом, в котором принимали участие студенты магистратуры: С. А. Карпик, О. О. Мазур, Р. В. Мыслинчук, А. М. Панчак, Ю. О. Процышын, В. В. Шоваг и др. Из словацкой стороны в 2007 г. участие в этом проекте приняла профессор РНФ В. Лисковская [18].

Участие преподавателей МЕГУ в Международных конференциях, проводимых в Словакии, позволило им установить связи с учеными: Педагогического института имени Д. Бешенеи (Венгрия) [20; 21], Высшей торговой школы в Кракове (Польша) [22; 23]. Университетом имени Томаша Бати (Чехия) [24–32], Европейской ассоциацией безопасности,

стать ее членами [23]. Все эти связи, их продуктивный характер, в большой степени, содействовал получению РЕГИ статуса международного университета, наград и гранты.

В настоящее время сотрудничество МEGУ с университетами Словакии продолжается. Планируется разрабатывать серьезные проекты в области Data analysis, статистической обработки наблюдений и математического моделирования. Планируется также презентация разработанной в МEGУ «Неклассической теории погрешностей измерений» в Словакии.

Основной вывод: для успешного развития действенного международного сотрудничества необходимо и дальше выдвигать такие идеи и проекты, которые актуальны и могут реально заинтересовать зарубежных коллег.

Dzhun J. V. The Problems of probability Methods in economics / Joseph Dzhun // *Economica Firiem*, 1998. Bardejovske Kupele, 5–6. 05, 1998, p. 444–448. **2.** Jeffreys H. *Theory of Probability* / H. Jeffreys // *Sec. Ediction.* – Oxford, 1940. – 468 p. **3.** Джунь И. В. Анализ параллельных широтных наблюдений, выполненных по общей программе. Автореф. дис. канд. физ.-мат.нНаук. Киев, Институт математики АН УССР, 1974. – 19 с. **4.** Джунь И. В. Математическая обработка астрономической и космической информации при негауссовых ошибках наблюдений: Автореф. дис. докт. физ.-мат. наук. Киев, ГАО АН Украины, 1992. – 46 с. **5.** Geary R. C. *Testing forjrmality* / R. C. Geary// *Biometrika*, 1947, 34, p. 209–242. **6.** Tukey J. W. *The Future of Data Analysis* / J. W. Tukey // *Annals of Mathematical Statistics*, 1962, Mar., vol. 33, № 1, p. 1–67. **7.** Джунь И. В. Неклассическая теория погрешностей измерений / И. В. Джунь // Ривнэ : Естеро, 2015. – 171 с. **8.** Талеб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости / Н. Н. Талеб // Пер. с. англ. М. : Колибри, Азбука – Аттикус, 2012. – 558 с. **9.** Dzhun J. V. *Distribution of Errors in multiple volume observations* / J. V. Dzhun // *Measurement Techniques*, Springer, July 2012, vol. 55, № 4, p. 393–396. **10.** Gazda V. *Normal Probability Distribution in Financial Theory – False Assumption and Consequences* / V. Gazda // *Economika Firiem*, 2000, Kosice, p. 73–75. **11.** Gazda V. *About the Distribution of random Oscilations of stock Index RMS – 100/* V. Gazda, J. Dzhun // *Economika Firiem*, 1999, Kosice, 9.9 – 10.9, 1999. **12.** Газда В. О законе распределения случайных осцилляций индексных рядов макроэкономических показателей / В. Газда, И. Джунь, В. Демьянюк, А. Муха // *Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства в III тисячолітті. Зб. наук. праць РЕГІ, Рівне, 2000, с. 505–509.* **13.** Dzhun J. *O distribacnom rozdeleni vynosov burzoveho indexu Dov Jones* / J. Dzhun, V. Gazda // *EKONOMIKA FIRIEM*, 2001, Svit, 12–14, 09, 2001. **14.** Dzhun J. *About Distribution of stock Index Returns Oscilations/* J. Dzhun, V. Gazda// *Economika Firiem*, 2002. Kosice 11–12. 09. 2002. **15.** Джунь И. Использование L_p – семейств для аппроксимации распределение вариаций относительных значений индекса акций / И. Джунь, В. Газда // *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ : Вип. 3 Рівне : Волинські береги, 2002, с. 427–431.* **16.** Dzhun J. *About Distribution of stock Index Returns Fluctuations* / J. Dzhun, V. Gazda // *Business Review. Scietific Journal of the Faculty of Business Economiks of the University of Economiks in Bratislava with a seat in Kosice*, 2002, vol. 1, № 2, p. 20–27. **17.** Dzhun J. *O neplatnosti predpoklady normality rosdelenia vynosnosti kapitalovych aktiv* / J. Dzhun, V. Gazda //

Economik Review. Quarterly Journal of the University of Econonomiks in Bratislava, 2003, vol. XXXII, № 3; p. 303–308. **18.** Газда В. Общий анализ распределений относительных значений биржевых индексов / В. Газда, И. Джунь // Тезиси ІХ міжн. конф. «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у ІІІ тисячолітті», Рівне. 2005. **19.** Dzhun J. Distribution rordeleni vynosov bursoveho indexu Dow – Jones / J. Dzhun, V. Gazda, V. Liskovska // Тези Х Міжн. конф. «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у ІІІ тисячолітті.» Рівне 03–05. 10. 2007 р. **20.** Dzhun J. A gazdasagi prognózis mint erdekek informacios tarhazanak edyik aspektusa / J. Dzhun // 1998 szeptember 25-i kozgyulesehez Kapsolodo kerekasztal Konferenciajanak es. szeptember 26-i Tudomanyos Ulesenek. – Nyiregyhaza, 1998, c. 23. **21.** Dzhun J. About mathematical Form of general Law Errors / J. Dzhun // 1999. EVI TUDOMANYOS ULESENEK. – Bessenyei Gyorgy Tanarkepzo Foiskola, Nyiregyhaza, 1999., szeptember 25, p. 11. **22.** Джунь Й. В. Про одне узагальнення нормального закону і його значення в економетричному аналізі / Й. В. Джунь // Streszczenia referatow Miedzynarodowej Konferebcii Naukowej «Zarzadzanie I handel zagraniczny w malych i srednich przedsiebiontwach w warunkach integracji europejskiej». – Zakopane, 10–12.06.2001. **23.** Dzhun J. Safety of informational systems / J. Dzhun // Miedzynarodowa Konferencia Naukova «Zarzadzanie bezpieczenstwem». – Streszczenia ref. Zakopane, 10–12.06.2001. **24.** Джунь Й. В. О «черном ящике» в структуре экономической и социальной информации как элементе дестабилизации / Й. В. Джунь, И. О. Суховецкий // The international conference on «The Interhet and Organisational Security» – Vybrane pohledy na bezpecnost podnikani a zivoto, zeszyty naukowe EAS, № 5 , EUROPEAN ASSOUATION for SECURITY, Univerzifa Tomase Bati ve Zline, 2006. **25.** Суховецкий И. О. Про деякі проблеми історичної секьюрєтології / І. О. Суховецький, Й. В. Джунь // X Annul International Conference «The Internet ond Organisational Secuvity» – Univezita Tomase Bati ve Zline, 2007. **26.** Суховецкий И. О. Сучасні міфологеми і секьюрїтологія / І. О. Суховецький, Й. В. Джунь // X Annul International Conference «The Internet ond Organisational Security» – Univezita Tomase Bati ve Zline, 2007. **27.** Суховецкий И. О. Фундаментальные законы развития социумов в аспекте проблем секьюрєтологии / И. О. Суховецкий, И. В. Джунь // X Annul International Conference «The Internet ond Organisational Secuvity» – Univezita Tomase Bati ve Zline, 2007. **28.** Суховецкий И. О. Искажение истории как одна из национальных угроз / И. О. Суховецкий, И. В. Джунь // X Annul International Conference «The Internet ond Organisational Secuvity» – Univezita Tomase Bati ve Zline, 2007. **29.** Dzhun J. About «The black box» in the structure of the economical and sociological information as the reason motive of the destabilization / J. Dzhun // XXVII конф. European Association for Security. Zlin. 20–21.03.2007. **30.** Suchovetsky I. The basic Components of the informativ's War against national States on general Back – ground of the Globalisation / I. Suchovetsky, J. Dzhun // IX rocnik Merinarodni conference: « Internet a bespecnost organizaci». – Sbornic anotaci. Vydava: Universita Tomase Bati ve Zline. Zlin, 20 brezna 1997, s. 120 // <http://e-konference.utb.cz> **31.** Dzhun J. Method of Mathematical Modeling Diagnostics Using the Software Products / J. Dzhun, I. Suhkhovetsky // International Week of the Tomas Bata University in Zlin. 8 October, 2009. **32.** Dzhun J. About the Software Products of the news generation / J. Dzhun // International Week, Agenda, Erasmus Teacher Mobiliti, Zlin, 2009.

Рецензент: д.т.н., професор Власюк А. П.

Джунь Й. В., д.ф.-м.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, . Рівне)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР – АРЕНА БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

Анотація. В статті досліджено основні небезпеки для України, які супроводжують розвиток інформаційних технологій. Розкрито, що однією з таких загроз є зараження інформаційного простору великою кількістю недостовірної інформації. Показано, що успіхи в інформаційній війні обумовлені головним чином перевагами, досягнутими ІТ-індустрією різних країн. Визначено основні досягнення сучасних ІТ в «пост-комп'ютерну еру». Констатовано фактичну незахищеність України перед зломом національно-економічного простору на користь ТНК, діяльність яких в інформаційній сфері направлена на ослаблення суверенітетів держав, поширення кіберзлочинності і культурну експансію

Ключові слова: інформаційні технології, кіберзлочинність, культурна експансія.

Аннотация В статье исследованы основные угрозы для Украины, которые сопровождают развитие информационных технологий. Раскрыто, что одной из таких угроз является заражение информационного пространства большим количеством недостоверной информации. Показано, что успехи в информационной войне обусловлены главным образом преимуществами, достигнутыми ИТ-индустрией разных стран. Определены основные достижения современных ИТ в «пост-компьютерную эру». Констатировано фактическую незащищенность Украины перед взломом национально-экономического пространства в пользу ТНК, деятельность которых в информационной сфере направлена на ослабление суверенитетов государств, распространение киберпреступности и культурную экспансию.

Ключевые слова: информационные технологии, киберпреступность, культурная экспансия

Annotation. In the article the main danger for Ukraine that accompanies the development of information technology is investigated. It is revealed that one of these threats is contamination of information space by distorted information. It is shown that success in the information war, are mainly due to the benefits achieved by the IT industry around the world. It has been determined the main achievements of modern IT in the «post-computer era». It is ascertained actual vulnerability of Ukraine to fracture the national economic space for the benefit of multinational corporations, whose activities in the sphere of information

aimed at weakening the sovereignty of states, cyber-crime and dissemination of cultural expansion

Keywords: *information technologies, cybercrime, cultural expansion.*

Існує багато матеріалів які демонструють переваги і досягнення сучасних інформаційних технологій (ІТ). Це, насамперед, Інтернет, інформація про комп'ютерні інформаційні банківські системи, електронні класифікатори, реєстри, тощо. Швидкими темпами здійснюється комп'ютеризація української економіки, бухгалтерського обліку, сервісної сфери, освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що ще не було такого часу в світовій історії, в якому були б в нашому розпорядженні такі величезні і різноманітні бази даних. Але не завжди ми отримуємо об'єктивну інформацію. В наш час держави, політики, засоби масової інформації (ЗМІ) дають лише таку інформацію, яка сприяє їх власним інтересам. Непомітно для багатьох народів, насамперед, для українців, світ опинився в стані безжальної інформаційної війни. Тому суспільство мусить знати про принципово нові небезпеки, які супроводжують розвиток ІТ.

Метою і завданням нашого дослідження є визначення загроз, які несуть українській державі інформаційні технології.

Питання захисту вітчизняного інформаційного простору від кіберзагроз набуло особливої актуальності зараз, коли Україна перебуває в стані неоголошеної війни. У цей час засоби комунікації заражені такою кількістю недостовірної інформації, що спонукає державу витратити величезні кошти на інформаційну безпеку. В цій війні вирішальну роль грає фактор комп'ютерної нерівності передових країн і країн четвертого світу, до яких відноситься і Україна. Ця нерівність з кожним кроком поглиблюється. Відомо, що розвиток ІТ-інституцій – найважливіший елемент технологічного оновлення науки, освіти, виробництва і національної безпеки. ІТ-технології відкривають величезні можливості, але переважна більшість українців скористатись ними не можуть: ліцензоване програмне забезпечення, сучасні програмні продукти коштують надто дорого для пересічного українця, не кажучи вже про придбання сучасного персонального комп'ютера (ПК) чи навіть планшета iPad. Водночас наукова, технологічна, виробнича та фінансова могутність країн великої сімки (найпотужніших країн світу) кожної секунди збільшує і так вже великий розрив в добробуті нашого та їхнього населення. Фактично Україна опинилася зараз в стані жорсткого фінансового рабства, яке прийшло на зміну колоніальному і не може вже обійтись без західних запозичень.

В той же час у США зараз вже не комп'ютерна а «посткомп'ютерна ера». Корпорації із списку Fortune-500 масово інтегрують гаджети в корпоративні інформаційні системи (KIC), на базі IOS і Android, широко використовуючи хмарні та технології розподілених обчислень. На ринку мережевих технологій створена software defined networking (SDN), що

дозволяє інтегрувати мобільних користувачів в єдину сітку, яка не потребує штату системних адміністраторів, а також складного серверного чи комп'ютерного забезпечення. Їх масово замінюють гаджети, які змінили обличчя економіки США, перетворив її на App-Economy – «економіку додатків» [1]. Гаджет дозволяє зробити бек-офіс там, де вам зручно, де знаходитеся ви – на лекції, форумі, літаку чи будівельному майданчику. Все, що потрібно – миттєво дає додаток – наприклад BusinesCloud, BuildersCloud чи VueMedical, тощо, які дозволяють оперативно надсилати і використовувати будь-яку спеціальну інформацію, в будь-якому місці в рамках мобільного зв'язку. Важко повірити, але вже в 2015 році кількість гаджетного персоналу у світі складала 1,3 млрд. [1].

Для більшості українців це здається казкою. Але це насправді так. Тобто, IT-технології дають нечувані переваги не Україні, а розвиненим країнам світу. Це дозволяє їм корегувати, дозувати інформацію, використовувати IT-технології в свої інтересах і утилізувати в нас непотрібний застарілий у них комп'ютерний металобрухт. Внаслідок суттєвого технологічного відставання в Україні постійно зростає кількість людей, що змушені використовувати застарілі знання і не функціональні алгоритми [9]. І це зрозуміло, адже період подвоєння наукової інформації зараз складає 8 років, а в сфері IT – 12–18 місяців [2]!

Український академік О. Білоус вважає такий стан однією з найбільших загроз не лише для України, але і для всього людства [3]. Як приклад, він приводить такий глобальний проект, як «Вашингтонський консенсус», прийнятий ще в минулому столітті, мета якого – злам національних економічних просторів на користь транснаціональних компаній (ТНК). Ця мета досягається насамперед за рахунок використання IT-технологій. Наприклад, сумарне майно 100 найбільших IT-корпорацій світу склало на 2015 р. – 842,9 млрд. дол. США. При цьому 51 з них знаходиться в США і всього 9 – в ЄС [4]. Отже, лідером інформаційної індустрії світу є США.

Капіталовкладення в їх розвиток у США уже переважають витрати на освоєння космосу і ракетно-ядерні програми [5]. Гонка у сфері IT сприяє зростанню ще більшої прірви між розвиненими країнами і Україною та породжує два полюси на одному з яких розкошує «золотий мільярд» громадян «сімки», на іншому поглиблюється злиденне існування більшості людей світу [3]. Саме це причина того «Чому ми на райській землі живемо як в пеклі»? Це висловив всесвітньовідомий український митець І. Марчук з Тернопільщини [6]. Ця бідність в основному і породжує беззахисність України перед зарубіжними медіа-монстрами, насамперед російськими, і веде, в цілому до послаблення суверенітету держави.

Ослаблення суверенітетів країн четвертого світу, а саме до таких країн ми зараз відносимося, це зовсім не шлях до економічного процвітання, а головна тенденція інтересів ТНК на теренах української державності [7]. В ослабленні суверенітету ТНК вбачають нові можливості для своєї

експансії. Громадською думкою українців маніпулюють найчастіше з цією метою. Дестабілізація владних і суспільних структур України – це і є якраз несанкціоноване втручання ТНК у внутрішні справи держав.

Іншим загрозливим для України породженням ІТ є кіберзлочинність, яка має всі ознаки організованої набагато краще ніж кримінальна, внаслідок своєї технічної досконалості. Кількість комп'ютерних злочинів невідворотно збільшується. Наприклад, у Росії ця кількість щорічно подвоюється [8]. І справа не лише в злочинах у сфері кредитно-банківських відносин. Масштаб кіберзлочинності незрівнянно зріс після того, як загострились глобальні протиріччя Росії і США. Проте, у списку «найповажніших» хакерів світу чільне місце займають українці. Згадаймо, наприклад, тернопільчанина Височанського, якого правосуддя США багато років розшукувало, як одного із найбільш небезпечних кібертерористів [8].

Великою небезпекою для етнічної неповторності України і її областей є культурна експансія, яку проводять розвинені країни використовуючи потужні можливості ІТ. У свій час асоціація вчителів Франції домоглася заборони масового показу голлівудської продукції на телебаченні (TV) і в кінотеатрах, мотивуючи це її негативним впливом на культуру Франції і на розвиток дітей. В Україні цього, на жаль, не відбувається. Вітчизняного кінематографу, який існував навіть при тоталітарному режимові, зараз як такого немає. Весь ринок кіно заповнила російська і американська продукція. Про яку національну чи етнічну своєрідність можна говорити за таких умов? Споживчі, комерційні сурогати зовсім не долучають українців до світової культури чи культури Заходу, а наполегливо формують тип жадібного споживача, якому начхати на рідну землю, свою культуру і для якого один бог – долар. Такий споживач на загальному фоні штучно створених українських злиднів, легко йде на будь-які злочини проти людяності, держави і часто акуратно заповнює від низу до верху всі рівні державного управління. А ми все бідкаємося звідки ж масово в Україні беруться оті невліпові корупціонери. Хіба не про це свідчить список із 643 українських громадян, які задіяні в офшорних злочинах [9]. У той же час жоден громадянин США в офшорах не засвітився, не зважаючи на те що, населення цієї країни майже десятикратно перевищує українське.

Ще одна велика небезпека, про яку чомусь не прийнято говорити на фоні суцільного комерційного буму в цій галузі, – це ігрова ІТ-індустрія. Більшість ігор привчають ніжні, адекватні душі до терору, жорстокості і вбивств, як до чогось звичного і буденного. А ми все дивуємося чому такими шаленими темпами зростає злочинність. Пропаганда насилля через ігри корінним чином протирічить віковичніми цінностям України, задекларованими ще в «Поученії» Ярослава Мудрого і канонах православної віри. І постає питання кому вигідний той хаос, який створюється різними засобами із застосуванням найсучасніших ІТ-технологій на теренах України? Як символ глобалізації англословний світ створив набаченої потужності агентство

світових новин Bloomberg, яке разом з могутнім медіа-концерном Thomson-Reiter's будуть впроваджувати свою інформаційну політику, англomовну культуру, космополітичність, поступово нівелюючи і знищуючи мови, національну ідентичність і національні цінності. Тут слушно навести слова З. Бжезінського, сказані ще у 1968 р.: «Ми увійшли в фазу нової метаморфози всієї людської історії. Світ стоїть на порозі трансформації, яка за своїми історичними і людськими наслідками буде драматичнішою, ніж та, що була викликана французькою і більшовицькою революціями» [3]. Якщо взяти до уваги, що перша з них означала знищення близько 1 млн. безневинних в більшості своїй селян-роялістів, а друга – знищення не лише селян, а і всієї еліти України і Росії, де вже рахунок йшов на десятки мільйонів замучених, то можна лише здогадуватись про те, що мав на увазі цитований політик.

Із проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Для послаблення негативних тенденцій, які несуть з собою розвиток ІТ-технологій необхідно терміново й істотним чином поліпшити законодавчу базу їх використання, з метою захисту національних інтересів, національної ідентичності, заборони поширення людиноненависницьких поглядів, дезінформації, порнографії в умовах англomовної глобалізації.

2. При прийнятті законодавчих актів необхідно використовувати досвід розвинених країн світу в боротьбі з кібертероризмом, вірусними атаками, несанкціонованим проникненням.

Проте, якщо зазначити всю складність усіх чинників інформаційної сфери, то складається враження, що законодавче її регулювання стає вже непозбутими як для влади, так і для вітчизняної юридичної науки.

3. Працівники органів правосуддя України, які зіткнулися з проблемами захисту інтелектуальної власності, говорять про те, що порушники авторських прав фактично недосяжні для національних законів та судових органів, особливо в сфері використання музичних творів, винаходів чи комп'ютерного забезпечення. Тому необхідно, використавши світовий досвід, забезпечити належний законодавчий захист інтелектуальної власності, вважаючи це одним із пріоритетних напрямів національної безпеки.

1. Тигипко В. Экономика приложений. / В. Тигипко // Инвест-газета, 2013, № 30–31, с. 41. 2. Корсак К. Эффект «хотабилизации» та його негативні наслідки / К. Корсак // Науковий світ, 2008, № 2, с. 2–4. 3. Білоус О. Глобалізація і національна стратегія України. – Броди 2001. 4. Джеджула А. Список ста самых богатых людей в сфере информационных технологий / А. Джеджула // Факти, 08.08.2015. 5. Грищенко О. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві і гуманістичні цінності. / О. Грищенко // К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2002. 6. Унгурян О. Почему мы на райской земле живем как в пекле / О. Унгурян / Факти. 13.05.2016. 7. Воронов І. Глобалізація і політика. Реалії і перспективи соціальних трансформацій. / І. Воронов / К., 2004. 8. Бондар Ю. Поле битви – інформаційний простір / Ю. Бондар // Персонал, № 12, 2005, с. 28–31. 9. Панамский архив. Факты 12.05.2016.

Рецензент: д.т.н., професор Власюк А. П.

Джунь Й. В., д.ф.-м.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

УКРАЇНА НА ПОРОЗІ НОВИХ ВИКЛИКІВ У СФЕРІ ІТ

Анотація. В статті розкрито, що в наш час основним фактором розвитку науки, виробництва, суспільних відносин і культури стають інформаційні технології. Це проілюстровано управлінськими, виробничими, фінансовими успіхами США – світового лідера в галузі ІТ. Визначено основні фактори успішної діяльності ІТ-корпорацій США та їх величезний вклад в оновлення і підвищення ефективності банківської діяльності у сферах транзакцій, кредитів, особистих фінансів, корпоративного банкінгу; виробництва, розвитку і впровадженнь високих технологій. Показано, що одним із найбільш перспективних викликів в сфері сучасних ІТ є багатопрофільне використання 3D друку виробів, автомобілів, літаків, будинків, вакцин, ліків і можливостей, які створюють технології металопринтингу.

Ключові слова: основні фактори розвитку, корпоративний менеджмент, інформаційні технології

Аннотация. В статье раскрыто, что в наше время основным фактором развития науки, производства, общественных отношений и культуры становятся информационные технологии. Это проиллюстрировано управленческими, производственными, финансовыми успехами США – мирового лидера в области ИТ. Определены основные факторы успешной деятельности ИТ-корпораций в США и их огромный вклад в обновление и повышение эффективности банковской деятельности в сферах транзакций, кредитов, личных финансов, корпоративного банкинга; производстве, развитии и внедрении высоких технологий. Показано, что одним из наиболее перспективных вызовов в сфере современных ИТ является многопрофильное использование 3D печати изделий, автомобилей, самолетов, домов, вакцин, лекарств и возможностей, которые создают технологии металопринтинга.

Ключевые слова: основные факторы развития, корпоративный менеджмент, информационные технологии

Annotation. The article shows that nowadays the IT are the main factor in development of science, production, public relations and culture. This thesis is illustrated with managerial, production, financial success of the USA - the world leader in the sphere of IT. The main factors of IT corporations in the United States successful activities and their enormous contribution to renewal

and increase of bank activity efficiency (in the areas of transactions, loans, personal finance, corporative banking), production, development and implementation of high technologies are determined. It is shown that one of the most promising challenges in the sphere of modern IT is diversified usage of 3D printing: products, cars, airplanes, buildings, vaccines, medicine and possibilities that create technologies of metal printing.

Keywords: *key factors of development, corporative management, information technologies*

Основним фактором розвитку науки, виробництва, суспільних відносин і культури в наш час стають інформаційні технології (ІТ). Це особливо яскраво ілюструють виробничі і фінансові успіхи США – світового лідера в галузі ІТ. Сьогодні в цій країні конкуренція товарів, продуктів та послуг різко втрачає своє минуле значення. Аналіз останніх досліджень засвідчує, що на перше місце виходить конкуренція технологій і моделей управління. Американські корпорації практично вже не конкурують за продукт. Це обумовлено насамперед тим, що азіатські країни – Гонконг, Тайвань і навіть комуністичний Китай настільки вдосконалили свої виробничі управлінські системи, що вони дозволяють будь-які задуми та ініціативи реалізувати з шаленими швидкостями та небаченим прискоренням. Тому керівники корпорацій США давно зрозуміли, що можна налагодити виробництво будь-якого продукту, але в наш час перемагати можна лише одним чином: за рахунок більш досконалої (чи ефективної) системи управління – будь-то кіоск з продажу газет чи ІТ-корпорація. І як не дивно основою ефективних систем управління, їх наріжним каменем є культура і не лише інформаційна, технологічна, виробнича чи якась інша, а насамперед, висока етична культура людських відносин в колективі чи в групі, яка займається вирішенням даної проблеми.

Керівники корпорацій США першими зрозуміли, що колективи, в яких панують заздрощі, доноси, зарозумілість, реальна неповага вищих чинів до нижчих, ніякого неякісного продукту не створять і ведуть корпорацію до неминучого розвалу. У попередні часи це було не так помітно, а зараз в США це абсолютно чітко відчувається: жодна корпорація не має ніяких шансів вижити, якщо вона не вдосконалює і постійно не покращує свою модель управління [1]. Найкращим прикладом цього є компанії Google чи Amazon – їх з повним правом можна назвати mostagility Corporation. Цим же активно займаються Apple, Microsoft, Cisco, Alcoa-Alcoa, Boeing і легендарна HP. Всі вони швидкими темпами провели грандіозну трансформацію управління, розділивши корпорацію на дві частини [1]. Перша частина – це виробничий commodities – «придаток» фірми, який випускає щось дуже високотехнологічне, але головним чином

заради зворотного зв'язку з споживачем. І це, як не дивно, не головний сектор діяльності корпорації. Головним є другий сектор – інтелектуальний мозок компанії, мета діяльності якого одна – вдосконалення всього: від вирішення проблеми як швидше і найвищої якості випускати *commodities* паралельно створюючи нові технології, засоби, що дозволяють створювати нові продукти, – і до вдосконалення управління таким чином, щоб терміни підготовки виробництва і адаптації товару на ринку максимально скоротити. Результат вражаючий: сьогодні 1 рік підготовки виробництва на американських фірмах в середньому дорівнює 5–7 рокам в 2006 р. [1]. Чи довго це буде продовжуватись? В будь-якому випадку, не видно, щоб темпи розвитку зазначених вище корпорацій уповільнюються.

Метою нашої статті є дослідження сучасної успішної моделі управління, яка включає в себе команду, якій притаманні три культури: кібернетична (управлінська), спеціалізована – наукова; технологічна.

Завданням нашого дослідження є аналіз факторів, які забезпечують ефективне управління компаніями в нинішніх умовах.

Головні похибки в управлінні обумовлені емоціями, когнітивними аномаліями (аномаліями мислення), некоректними аналогіями, біхевіористикою (індивідуальним світосприйняттям), спробами застосувати власний досвід в невідповідних ситуаціях [1]. Щоб прийняти правильне рішення потрібно враховувати всі фактори і альтернативи. Прийняття рішення на основі врахування суми факторів і альтернатив – ось в чому дійсна культура управління суми рішень, яка нерозривно пов'язана з принципом тісної колаборації (співпраці), що ґрунтується на емпатії і на емоційному інтелекті [1]. Необхідність створення таких дружніх інтелектуальних колективів є зараз найбільшим викликом, оскільки, правильні дальновидні рішення можуть генеруватися лише колективно, невеликими командами *two-pizzagroup* в умовах *open-space* (офісів без стін). Колаборація – це найперше глибока внутрішня порядність і взаємоповага людей, що працюють над проблемою і зацікавлені в її найкращому вирішенні. Науковий (інформаційно-математичний) сегмент цього колективу дає оцінку перспективності ідей і ризиків, технологічний сегмент – розробляє чіткі граф-схеми впровадження. Саме таким має бути оточення *profoundleaders*. Лише тоді всі члени колективу будуть чітко бачити мету і шляхи до її реалізації.

В сфері ІТ, здавалось би неможливих раніше – використання *AmazonCloud* в банківській сфері, найбільше закритій і засекреченій. Однак, використання хмарних технологій в банківському бізнесі виявилось дуже успішними. Саме вони дозволяють ефективно «зрізати» пікові навантаження, викидаючи на хмари велетенську кількість бек-офісних операцій, тим самим не збільшуючи потрібні для звичайної діяльності об'єми ресурсів пам'яті. Ще однією особливістю сучасної

банківської сфери є чітке розмежування її діяльності на сектори: трансакції, кредити, особисті фінанси, корпоративний банкінг.

Операції кожного з цих секторів здійснюють різні компанії: трансакції, тобто, платежі – одні, кредитні платформи, як ключовий банківський бізнес, – обслуговує холдинг LeadingClubProsper; особисті фінанси обслуговуються на основі PFM-платформ з широким використанням роботів. Корпоративний банкінг пропонує хмарні додатки найрізноманітніших фінансових послуг, абсолютно гнучких і такі що адаптуються. Існують цілі набори стартапів, які безкоштовно видають програмне забезпечення всього того, що потрібно і що розвиває малий і середній бізнес.

З'явилися також DisruptiveTechnologies традиційного банківського сектору: blockchain і штучний інтелект. Перша з цих технологій означає об'єднання всіх банків в єдиний Центральний банк, в якому з моменту народження на кожного громадянина відкривається рахунок з гарантією максимального захисту і забезпеченням зручності усіх операцій. У той же час застосування штучного інтелекту в банківській сфері дозволяє швидко обслуговувати найвидатніших лідерів традиційного банківського бізнесу. Тобто, якщо наприклад, Ротшільди, Моргани чи Рокфелери, як лідери трьох фінансових імперій, будуть в банківському бізнесі опиратись лише на власний інтелект і досвід та не будуть активно використовувати в прийнятті рішень системи штучного інтелекту, то вони мають всі шанси втратити лідерство.

Одним із найбільш перспективних викликів в сфері ІТ є багатопрофільне використання тривимірного (3D) друку: принтерів, автомобілів, літаків, будинків, вакцин, бактерій, тощо [2; 3]. Особливий інтерес представляє 3D-металопринтинг. В компанії Alcoa (США) створені технології, за допомогою яких у вакуумному середовищі роздувають будь які метали в атомний пил, абсолютно однорідний за складом. Ці технології працюють як природа – без відходів! З атомного пилу виготовляються будь-які деталі будь-якої конфігурації, які мають ідеальні поверхні, до яких не пристає бруд. Алюмінієвий 3D-лист виготовляється за 20 хв., тоді як для виготовлення такого листа методом прокату потрібно 20 днів. Ford вже виготовляє за цією технологією колеса, які самоочищаються і завжди виглядають як нові.

Як і всі інші успішні корпорації США, Alcoa ділиться на 2 частини: перша частина випускає товари і залежить від попиту; друга – торгує технологіями і ринок її абсолютно не обмежений. Він відкриває все нові і нові ніші застосування. Алюміній, чи залізо можна добувати, наприклад, в Україні (виробництво непросте, затратне, брудне, екологічно шкідливе.). А всі вершки будуть зніматись в США.

Підсумовуючи наведене вище, можна зробити такі висновки.

1. Якщо в нас є бажання змінити країну, то для того, щоб успішно розвивати будь-яке виробництво в Україні потрібно випереджати час, застосовуючи світовий досвід.

2. Якщо ми бажаємо успішно впроваджувати ІТ, то без досконалого знання англійської мови завжди будемо виглядати дилетантами в будь-якій галузі. Тому нам необхідно вчитися у США. Все передове, останні напрацювання, технічні новинки – надруковані на англійській мові та поширюються із США. Там розміщена лівова частка ІТ-корпорацій. Тому кожному, хто хоче бути успішним, ефективним, конкурентоспроможним – потрібно вчити англійську мову. В університетах на факультетах кібернетики цю мову потрібно вважати основним предметом, який найістотнішим чином впливає на рівень кваліфікації ІТ-фахівця. Вчити англійську мову потрібно так, як це робиться в Острозькій академії, у якій на другому курсі студенти вільно слухають лекції на цій мові, адже шалений потік досягнень та змін в ІТ-технологіях буде наростати. Змінам ніколи не буде кінця і потрібно виходити з того, що вони – це не кара, не випробування, а задоволення і навіть гра [1].

1. Герман Греф о революции в США: Уже нет никакой конкуренции товаров, продуктов или услуг / Хвиля // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylyia.net/analytics/tech/german-gref-o-revolyuitsii-v-ssha-uzhe-net-nikakoy-konkurentsii-tovarov-produktov-ili-uslug.html>. 2. Данилов Ю. Распечатай мне тело (новости науки) / Ю. Данилов // Тайны XX века, 2015, № 42, с. 4–5. 3. Круглов А. В. Печать / А. Круглов // Совершенно секретно, 2015, № 8, с. 28–29.

Рецензент: д.т.н., професор Власюк А. П.

Завальнюк А. Р., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ В НІМЕЧЧИНІ (1933–1945 рр.)

***Анотація.** В статті досліджено діяльність націонал-соціалізму у сфері релігії та освіти. Розглянуто основні напрями нацистського вчення, зокрема політику расизму, знищення конкуруючих світоглядних позицій, абсолютна централізація влади. Розкрито етапи розвитку фашизму у Німеччині (1933–1945 рр.): консолідуючий (1933–1934 рр.), реакційний (1935–1938 рр.) та ліберальний (1939–1945 рр.).*

***Ключові слова:** націонал-соціалізм, освітня політика, католицька церква, євангельська церква, євангельські школи, католицькі школи, конфесійні школи, духовність, християнські цінності.*

***Аннотация.** В статье исследована деятельность национал-социализма в сфере религии и образования. Рассмотрены основные направления нацистского учения: расизм, истребление конкурирующих мировоззренческих позиций, абсолютная централизация власти. Раскрыты этапы развития фашизма в Германии (1933–1945 гг.): консолидирующий (1933–1934 гг.), реакционный (1935–1938 гг.) и либеральный (1939–1945 гг.).*

***Ключевые слова:** национал-социализм, образовательная политика, католическая церковь, евангельская церковь, евангельские школы, католические школы, конфессиональные школы, христианские ценности.*

***Annotation.** The main object of our research work is the investigation of the National Socialism policy in the sphere of education and its influence on the school education in Germany. The scientific approach represents the National Socialism policy concerning the religion and education. The main directions of the National Socialism teaching, namely Racism policy, destruction of the competitive world view positions, absolute centralization of power are investigated in this work. The stages of the development of fascism in Germany (1933-1945 pp.): consolidating (1933 – 1934), reactionary (1935–1938) and liberal (1939–1945) are revealed. (1933 – 1934), reactionary (1935–1938) and liberal (1939–1945).*

***Keywords:** National Socialism, educational policy, Catholic church, Evangelical church, Catholic schools, Evangelical schools, confessional schools, spirituality, Christian values.*

Сучасний розвиток суспільства визначається прагненням до абсолютного володарювання та контролю, перерозподілом сфер впливу. Націонал-соціалізм у Німеччині – яскравий приклад узурпації влади та знищення будь-якої конкурентної позиції, що виявило себе як хибне явище, приречене на поразку, натомість набирає нових обертів в інших країнах та частинах світу. Упродовж епохи націонал-соціалізму християнські церкви були змушені відстоювати їхні позиції, боротися за збереження та можливість впровадження християнських цінностей в освітніх закладах, що і у наш час є надзвичайно актуальним та важливим, адже виховання молоді на ґрунті християнства вважаємо єдиноправильним шляхом до виховання сильної, духовно здорової нації.

Проблемами виховання й освіти у часи націонал-соціалізму цікавилось чимало науковців, як-от: Р. Ейлерс (R. Eilers) досліджував питання провадження націонал-соціалістичної шкільної політики, Х. Хермелінк (H. Hermelink) та К. Шолдер (K. Scholder) вивчали боротьбу релігійних громад із гітлерівським режимом, А. Хомейер (A. Homeyer) досліджував вищі школи у Німеччині в часи панування фашизму, К. Пернутц (K. Pernutz), вивчав питання переслідування католицької церкви та католицьких шкіл, Р. Самуель (R. Samuel) вивчав питання загальної шкільної освіти у Німеччині часів диктатури націонал-соціалізму, М. Хельмрайх (M. Helmreich) досліджував питання викладання релігії у школах, М. Шрайнер (M. Schreiner) вивчав приватні євангельські школи.

Метою нашої роботи є дослідження політики націонал-соціалізму у галузі освіти та її вплив на розвиток шкільної освіти у Німеччині.

З приходом Адольфа Гітлера та націонал-соціалістичної робочої партії Німеччини 30 січня 1933 р. до влади було проголошено курс на об'єднання усіх німців на ґрунті расових ознак на певній історично обумовленій території, а також винищення усього, що загрожувало існуванню й процвітання арійської нації. Під такими расами розуміли передусім євреїв, слов'ян, циган та африканців. Іншою ціллю, яку регламентували націонал-соціалісти, було знищення будь-яких конкуруючих світоглядних позицій, зокрема, марксизму, лібералізму, релігійних організацій та навіть народних традицій, які на початку проголошувалися світоглядною основою гітлеризму і знайшли відображення у книзі А. Гітлера «Моя боротьба» («MeinKampf») [1, с. 506].

Політику гітлеризму щодо провадження релігійної політики можна умовно поділити на три фази: консолідуючу (1933–1934 рр.), реакційну (1935–1938 рр.) та ліберальну (1939–1945 рр.)

Упродовж першої фази панування націонал-соціалізму, зокрема 1933–1934 рр., Гітлер не тільки не наважувався здійснювати напади на церкву, а й намагався отримати підтримку духівників. В урядовій декларації від 1 лютого 1933 р. Гітлер запевняв, що «національний уряд вбачав у християнстві основу загальної моралі, яку слід оберігати» [2, с. 286].

У часи Веймарської республіки регулюванням питань освіти опікувався окремий відділ при Міністерстві внутрішніх справ. 1 травня 1934 р. націонал-соціалістами цей відділ було об'єднано з Міністерством культів і створено «Імперське й Пруське міністерство науки, виховання та народної освіти» («Reichs und Preussisches Ministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung»). На думку дослідника Ейлерса (Eilers), «централізацією шкільного адміністрування в одному міністерстві було усунуто домінуючу позицію окремих земель Німеччини і створено важливу передумову для єдиної організації й контролю над усією системою освіти країни» [3, с. 288]. За межами Пруссії виконавчими представниками новоутвореного міністерства були регіональні міністри або місцеві відомства. Однак, оскільки новоутворене міністерство не було наділене контролюючою функцією, нагляд над питаннями освіти в окремих землях здійснювали, як і раніше, місцеві органи влади [4, с. 97]. Розпорядження міністра науки, виховання та народної освіти рейху повинні були стосуватися усієї країни, однак у перші роки панування вони виконувалися лише у Пруссії. На шляху до центрального регулювання питань освіти варто відмітити й те, що розпорядження міністерства не публікувалися в офіційних виданнях, їх тиражували в невеликій кількості й пересилали різним імперським відділам освіти, так що ці імперські постанови часто не потрапляли до місцевих органів освіти. Загалом важко з упевненістю стверджувати, хто саме отримував ці постанови. Крім того, розпорядження часто передавалися телефоном і ніколи не набували офіційного висвітлення, що тільки сприяло посиленню диктатури.

9 вересня 1933 р. міністерським розпорядженням було заборонено введення нових підручників з усіх предметів до прийняття нової освітньої реформи [5, с. 21]. Однак прийняття такої постанови не стало на заваді введенню нових ідей націонал-соціалістів у школи, оскільки напередодні інше розпорядження визначало обов'язковим вивчення у старшій школі основ генетики, расового вчення, расової гігієни та демографічної політики. Таке вчення повинно було впроваджуватися передусім на заняттях з біології, за потреби дозволяли використовувати й час на заняттях з математики та вивчення мов, історії та географії [6, с. 43–46].

З 1935 р. у Німеччині спостерігається зміна ліберального курсу щодо церковної політики на реакційну. Так, зокрема, Герінг (Göring), у зверненні до Голови уряду 8 липня 1935 р. засудив політичну активність католицької церкви, вказуючи на необхідність надання повної підтримки церквою новій владі, яке було розтлумачене так, що служителі церкви, задіяні у виховному процесі шкіл „повинні не тільки не висловлюватися проти політики націонал-соціалізму, а й усіма силами підтримувати її» [7, с. 113].

Відповідно до розпорядження рейхсміністра Руста від 9 липня та 19 серпня 1935 р. для учнів вищих шкіл, як державних, так і приватних,

відвідини ранкових молитов, шкільних Богослужінь, шкільних мес, релігійних свят у будні чи вихідні дні було небажаним. Цим розпорядженням шкільні релігійні заходи не скасовувалися, однак їх відвідини відтепер носили вільний характер, і школам заборонялося здійснювати будь-який примус у цьому питанні. Відтепер релігійне виховання дітей було суто справою батьків і церковних громад. Зацікавлені у відвідинах церков їхніми дітьми батьки повинні були тепер самі супроводжувати дітей до церкви. Відсутність дітей у школі під час проведення релігійних заходів батьки також не повинні були пояснювати, школи були позбавлені прав у контролюванні цього питання. Поступово у вищих і народних школах звичні біблійні роздуми були замінені заходами світського характеру, а конфесійна школа витіснялася загальноосвітньою моделлю школи, відповідно й інспектори у галузі освіти слідкували за тим, щоб релігійні заходи були позбавлені забарвленості певної конфесії. Таким чином, для католиків були заборонені молитви до певних святих і Діви Марії, під заборону підпадала навіть молитва «Отче наш», оскільки протестанти й католики виголошували її на різний манер. У деяких місцевостях заборонявся обряд хрещення для католиків та протестантське схрещування рук під час молитов [8, с. 115].

Таємне розпорядження міністра Руста від 21 квітня 1941 р., надіслане президентам урядів земель, дає можливість зрозуміти ситуацію, що склалася. Так, відповідно до цього розпорядження ранкові й вечірні молитви у народних школах вважалися застарілим явищем, їх радили замінити вітанням фюреру та проголошенням клятви на вірність ідеалам націонал-соціалізму. Ранкові зібрання у школах повинні були відтепер бути позбавлені релігійного характеру, натомість влаштуватися «відповідно до націонал-соціалістичного виховного ідеалу» [9]. Цікавою вважаємо приписку у кінці розпорядження про неможливість офіційного публікування цього наказу.

У безпосередньому зв'язку із заборонаю молитов й шкільних Богослужінь знаходилося й видалення християнської символіки, зокрема хрестів, із шкільних приміщень. Таке явище на деяких територіях почало відбуватися з жовтня 1935 р. [10, с. 315]. Офіційна антирелігійна кампанія націонал-соціалістів почалася з 4 листопада 1936 р. із виходом наказу, у якому зокрема зазначалося, що усі публічні будівлі належать народу і використання їх у будь-яких релігійних цілях є неприпустимим. А тому і школам, і будь-яким іншим офіційним будівлям заборонялося використання будь-якої християнської символіки, зокрема розп'яты, хрестів та портретів із зображенням Лютера. Варто зазначити, що така радикальна позиція націонал-соціалістів не мала одностайної підтримки у суспільстві, натомість в багатьох місцевостях викликала сильний супротив батьків. Результатом такого протистояння було те, що у багатьох школах християнську символіку було залишено, навіть всупереч невдоволенню офіційної влади [8, с. 116].

З 1935 р. беруть початок дві кампанії, які визначили розвиток освіти Німеччини у подальші роки існування рейху, зокрема заборона на викладання у школах служителям церкви та закриття приватних шкіл і перебудова усіх типів шкіл до єдиної світської загальноосвітньої школи.

У вересні 1935 р. усі директори шкіл отримали попередження від уряду про введення спостережень за духівниками, з метою визначення тих, хто не в достатній мірі надає підтримку «молоді Гітлера» (Hitlerjugend). Одночасно служителям церков було заборонено вербувати учнів до релігійних громад [7, с. 121]. Імена священнослужителів, у яких директор школи не знаходив належного посвячення ідеалам націонал-соціалістів подавалися безпосередньо керівнику уряду рейху і він особисто приймав рішення про їхнє звільнення. Загалом, слід відзначити, що не існувало чітко визначених параметрів, відповідно до яких служителям церков надавалося право на викладання у школах або вони позбавлялися цих прав. З листопада 1935 р. кожен служитель церкви для призначення на посаду вчителя повинен був отримати особистий дозвіл голови уряду. Для проходження офіційної процедури відбору кожен претендент повинен був заповнити формуляр певного зразка для себе, а у разі одруження й за дружину, у якому повинен був довести своє арійське походження. Дозвіл на викладання надавався лише за умови, якщо служитель церкви був готовий «з абсолютною віддачею служити інтересам націонал-соціалістичної держави» [11]. Спочатку планувалося, що для заборони педагогічної діяльності священнослужителям необхідними були серйозні докази їхньої ненадійності [12], але, як свідчать численні архівні матеріали, у подальшому для звільнення служителя церкви від займаної учительської посади достатнім було подання скарги гауляйтера. Окрім цього звільненню з учительських посад підлягали й служителі церков, які були задіяні у роботі із молоддю у їхніх християнських громадах.

18 березня 1937 р. міністром Рустом було видано постанову, відповідно до якої кожен задіяний у державній службі службовець, повинен був скласти клятву на вірність Гітлеру: «Клянусь, вірно і віддано служити вождю німецького рейху й народу, Адольфу Гітлеру, дотримуватися законів і сумлінно виконувати мої службові обов'язки, нехай допоможе мені Бог». Особи ж, які не мали статусу офіційних службовців, як служителі церков, які не перебували на офіційній роботі у школах, повинні були їхню відданість гітлерівському режиму демонструвати підняттям руки [13, с. 92]. Цікаво, що складання клятви на вірність Гітлеру серед переважної більшості державних службовців й служителів церков не викликало жодного спротиву й стало звичайною практикою в часи панування націонал-соціалістичної диктатури.

Слід зазначити, що положення служителів церков, задіяних у навчально-виховному процесі шкіл, погіршувалося з кожним роком. Так,

7 липня 1937 р. через постанову міністра Руста служителі церков повинні були по можливості бути замінені світськими вчителями. До першого листопада того ж року шкільні інспектори повинні були надати до Міністерства інформацію, як швидко ці зміни відбуваються [9]. Відмічаємо, що ці постанови не мали однакової дії на різних територіях рейху, однак, як свідчать архівні матеріали, у школах Франкфурта на 1 листопада 1937 р. у викладанні релігії служителі церков задіяні не були. За служителами церков було залишено лише право на відвідини й спостереження за проведенням занять з релігії, однак невдовзі і цю практику було обмежено [11].

7 вересня 1938 р. у Пруссії було видано указ, відповідно до якого з 1 жовтня 1938 р. діяльність церкви регламентувалася відокремленою від діяльності школи, так, що поєднання роботи у школі й церкві було неможливим. Крім того, відтепер учителі, які були задіяні у діяльності церков і отримували раніше за це певну заробітну плату, повинні були отримувати відповідну винагороду продуктами харчування, що у той складний час було для багатьох вчителів вигіднішим, так, що часто вони відмовлялися від виконання їхніх безпосередніх обов'язків шкільного вчителя, а залишали за собою лише роботу у церквах. Така політика не сприяла доброзичливим відносинам між церквою й школою, а була направлена на зменшення впливу церкви на школу та заняття релігії на виховний процес у школах.

Держава зменшила кількість офіційних релігійних свят, оголосивши їх звичайними робочими днями. Такі свята як свято Реформації, Всіх Святих, Тіла Христа більше не вважалися вільними від роботи ні учні, ні вчителі не звільнялися у цей час від навчального процесу, школам і класам було заборонено брати участь у релігійних процесіях. Як приватні особи учні й учителі могли відвідувати церкву, але ні в кого не повинно було скластися враження, що відвідини церкви були організовані школою.

Полегшувалася також й процедура звільнення учнів від занять з релігії. Відтепер достатнім було усне волевиявлення учня, а відповідно до розпорядження міністра Руста від 18 січня 1939 р. учням, які висловили небажання вивчати релігію, не потрібно було чекати наступного семестру, вони мали право не відвідувати заняття з релігії відразу після надходження такої заяви. Крім того, у квітні того ж року новим розпорядженням міністра заняття з релігії проводилися останніми уроками, що тільки сприяло збільшенню кількості небажаючих відвідувати ці уроки.

Упродовж провадження кампанії, направленої на популяризацію єдиної громадської школи, націонал-соціалістичний уряд почав вживати заходи щодо заборони діяльності приватних шкіл. Відповідно до наказу міністра Руста від 1936 р. провінціальні відділи освіти Пруссії й інших земель рейху повинні були здійснити перевірку усіх приватних шкіл. Право на

продовження освітньої діяльності залишалося лише за тими закладами, які мали особливу педагогічну мету. Приватні школи для здійснення діяльності потребували дозволу уряду, а тому і з будь-якого приводу уряд мав право на заборону їхньої діяльності. Перевірка приватних шкіл тривала до 1939 р. 6 квітня 1939 р. було постановлено, що директори усіх приватних вищих шкіл, які ще залишилися, повинні були об'єднатися до спілки німецьких приватних шкіл. Одночасно кожна земля Німеччини, повинна була повідомити про те, яка кількість приватних шкіл буде продовжувати діяльність на 1 квітня 1940 р. Варто зазначити, що закривалися як католицькі школи, так і протестантські. 1937 р. в Баварії було заборонено дітям державних службовців відвідувати школи католицьких орденів, незабаром більшість з таких шкіл взагалі припинили існування. На весну 1938 р. тільки у Баварії було закрито 84 приватні католицькі школи (64 жіночі і 20 чоловічих). Із закриттям шкіл католицьких орденів втратили роботу і вчителі цих шкіл. Вважаємо, що саме з цього часу починається загальна дифамація діяльності католицьких орденів. Проти ченців та черниць що викладали у школах висувалися безглузді звинувачення у моральній розпусті та незаконних фінансових махінаціях. Можна припустити, що деякі з звинувачень у бік вчителів шкіл католицьких орденів мали свої підстави, але загалом були частиною добро спланованого ворожого цькування проти католицької церкви [14, с. 295–328].

Відкрити кампанія про католицьких орденів, розгорнута націонал-соціалістами, не залишилася поза увагою німецького суспільства. Але слід відмітити, що переслідування у цей час зазнавали й протестантські школи. Так, закриття у 1941 р. чотирьох приватних протестантських шкіл у Вюртемберзі, які мали слугувати для підготовки майбутніх служителів церкви, призвело до чисельних невдоволь і протистоянь. На зорі націонал-соціалістичної диктатури певну лояльність мали єврейські школи, оскільки єврейські діти все частіше через переслідування залишали державні школи, однак невдовзі ці школи були повністю заборонені.

Варто зазначити, що незважаючи на усі заходи щодо заборони діяльності приватних закладів освіти, націонал-соціалістам так і не вдалося ліквідувати усі існуючі школи. Відповідно до статистичних даних німецької служби статистики на 25 травня 1940 р. у Німеччині налічувалося 63 приватні народні школи для хлопців, 57 приватних народних шкіл для дівчат, 165 приватних середніх шкіл [15, с. 368]. Для забезпечення своїх потреб націонал-соціалісти відкривали їхні власні приватні школи. Перші націонал-соціалістичні заклади освіти були засновані у 1933 р. і мали назву «Націонал-політичні виховні заклади», поширеною була й аббревіатура NPEA або *Napola*. Ці школи являли собою відокремлені інтернати, у яких здійснювалося навчання й виховання дітей свідомих членів націонал-соціалістичної партії. Ці школи знаходилися у безпосередньому підпорядкуванні міністра культів. У всій

Німеччині у 1943 р. було 37 таких шкіл, при чому три з них – дівочі. Навчальний план націонал-соціалістичних шкіл в цілому відповідав навчальному плану німецької вищої школи (Deutsche Oberschule), однак особлива увага приділялася спортивним тренуванням і фізичному вихованню. Ці школи повинні були слугувати для підготовки майбутніх державних й партійних кадрів. На початку діяльності таких шкіл релігія також була предметом, обов'язковим для вивчення. У 1937 р. були засновані школи Адольфа Гітлера, які призначалися для навчання й виховання майбутньої політичної еліти країни. В 1943 р. таких шкіл у Німеччині було десять, і уряд мав намір заснувати згодом подібну школу у кожному окрузі. Відповідно до планів націонал-соціалістичного уряду наступним ступенем освіти повинні були стати студентські спільноти, так звані «ордени-фортеці» (Ordensburgen), найвищою ж ланкою в освіті повинна була слугувати «Вища школа партії» («Hohe Schule der Partei»). Однак, незважаючи на далекоглядні й амбітні плани націонал-соціалістів щодо розбудови розгалуженої сітки навчально-виховних закладів, які б слугували інтересам партії, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що розбудова вищих приватних закладів освіти партії ніколи не була послідовною, а тому й не мала суттєвих результатів [4, с. 53].

Загалом початок Другої світової війни 1 вересня 1939 р. приніс певне затишшя у конфлікті між державою і церквою. З боку високих посадовців неодноразово лунали заклики щодо примирення із церквою і провадження лояльної політики щодо церков. 24 липня 1940 р. міністром внутрішніх справ було доведено позицію Гітлера про необхідність усунення будь-яких заходів, направлених на дестабілізацію відносин між державою, партією і церквою [16, с. 494]. Однак політика націонал-соціалістичного уряду змінена не була, натомість було вжито подальших заходів на віддалення церкви від діяльності у загальноосвітніх закладах.

Політика націонал-соціалізму в галузі шкільної освіти була направлена на винищення духовності у школах, знищення християнського вчення та християнських цінностей, які упродовж століть були стрижнем навчально-виховного процесу німецьких шкіл. Упродовж диктатури націонал-соціалізму заклади шкільної освіти були змушені вести боротьбу за збереження власної ідентичності та духовних принципів, потрапляючи у конфлікт з існуючою владою, а також часто йдучи на компроміс задля збереження бодай якоїсь можливості духовного впливу на молодь.

1. Hitler A. Mein Kampf / A. Hitler. – München : Zentralverlag der NSDAP, Franz-Eher-Verlag, 1934. – 781 s. 2. Scholder K. Die Kirchen und das Dritte Reich / K. Scholder. – Frankfurt am Main : Ullstein Tb-Verlag, 1977. – 206 s. 3. Eilers R. Die nationalsozialistische Schulpolitik. Eine Studie zur Funktion der Erziehung im totalitären Staat / R. Eilers. – Köln, Opladen : Westdeutscher Verlag, 1963. 4. Samuel R. H. Education and Society in

Modern Germany / R. H. Samuel, R. H. Thomas. – London : Routledge & Kegan Paul, 1949. – 397 s. **5.** Homeyer A. Neuordnung des höheren Schulwesens. Sammlung der wichtigsten diesbezüglichen Gesetze, Erlasse und Verfügungen seit Jahr 1933 / A. Homeyer. – Berlin, 1943. – 478 s. **6.** Amtsblatt des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung und der Unterrichtsverwaltung der Länder. – Berlin : Zentralverlag der NSDAP, 1935. – 126 s. **7.** Amtliches Schulblatt für den Regierungsbezirk Wiesbaden. – Wiesbaden : Selbstverlag, 1935.– 373 s. **8.** Neuhäusler J. Kreuz und Hakenkreuz Der Kampf des Nationalsozialismus gegen die katholische Kirche und der kirchliche Widerstand / J. Neuhäusler. – Teil 1. – München, 1946. – 571 s. **9.** Schulamt-Archiv, Frankfurt am Main.– T. Nr.1. – Bd. II. – 370 s. **10.** Schmid H. Apokalyptisches Wetterleuchten. Ein Beitrag der Evangelischen Kirche zum Kampf im «Dritten Reich». – München : Verlag der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Bayern, 1947. – 459 s. **11.** Schulamt-Archiv, Frankfurt/Main. – T. Nr. 3. – Bd. II. – 379 s. **12.** Schulamt-Archiv, Frankfurt/Main. – T. Nr. 3a. – Bd. I. – 289 s. **13.** Amtliches Schulblatt für den Regierungsbezirk Wiesbaden. – Wiesbaden : Selbstverlag, 1937. – 388 s. **14.** Pernutz K. The Persecution of the Catholic Church in Germany. Facts and Documents translated from the German / K. Pernutz. – London, 1942. – 428 s. **15.** Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. – Berlin, 1941–1942. – 572 s. **16.** Hermelink H. Kirche im Kampf. Dokumente des Widerstands und des Aufbaus in der Evangelischen Kirche Deutschlands von 1933–1945 / H. Hermelink. – Tübingen und Stuttgart : Wunderlich-Verlag, 1950. – 634 s.

Рецензент: д.пед.н., профессор Поташнюк И. В.

Земка О. В., аспірантка (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка)

КОНТЕКСТНИЙ ЗМІСТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ, СПРЯМОВАНИЙ НА ФОРМУВАННЯ У НИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. У статті розкрито актуальність та перспективність процесу формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій під час навчання психології. На основі робочих навчальних програм проаналізовано специфіку змістового наповнення курсу «Загальна психологія» у контексті формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій. З'ясовано доцільність використання психологічних методик для діагностики підприємницького потенціалу, виявлення рівня сформованих умінь та навичок студентів.

Ключові слова: компетентність, підприємницька компетентність, майбутні вчителі технологій, загальна психологія.

Аннотация. В статье раскрыты актуальность и перспективность процесса формирования предпринимательской компетентности у будущих учителей технологий при обучении психологии. На основе рабочих учебных программ проанализирована специфика содержательного наполнения курса «Общая психология» в контексте формирования предпринимательской компетентности у будущих учителей технологий. Определена целесообразность использования психологических методик для диагностики предпринимательского потенциала, выявления уровня сформированных умений и навыков студентов.

Ключевые слова: компетентность, предпринимательская компетентность, будущие учителя технологий, общая психология.

Annotation. This article discloses the actuality and prospects of the process of forming the entrepreneurial competences among the future teachers of technology during their studying the psychology. Based on syllabuses the specificity of the content of the course «General Psychology» has been analyzed in the context of forming the entrepreneurial competences of the future teachers of technology. It was found the advisability of using psychological techniques for a diagnosis of the entrepreneurial potential and for detection the level of the formed skills and abilities of the students.

Keywords: competency, entrepreneurial competence, future teachers of technology, general psychology.

Прагнення перетворити Україну на могутню європейську державу потребує значних соціально-економічних трансформацій, що ґрунтуються на докорінному реформуванні всіх сфер життєдіяльності громадян. Фундаментом розвитку будь-якого суспільства є сильна, розвинена економіка. Адже, тільки маючи міцну матеріальну базу, країна зможе фінансувати науку, культуру, освіту, медицину, рекреацію тощо, тобто галузі соціальної сфери, що задовольняють духовні потреби людей.

Основою глобальних змін у державі має стати перебудова системи освіти, позаяк її метою є формування фізично, інтелектуально, творчо розвинутої особистості – конкурентоспроможного фахівця, здатного до серйозних перетворень у всіх галузях народного господарства. Для динамічного розвитку та соціального поступу Україні необхідні креативні, енергійні, підприємливі громадяни, які зможуть ефективно вести країну до економічно здорового майбутнього, стануть потенціалом стійкого поліпшення добробуту нації.

Ринкова економіка ґрунтується на підприємстві як одному з найважливіших факторів створення матеріального ресурсу будь-якої країни. За даними Державної служби статистики України у 2014 р. середні підприємства становили 4,7 %, малі 95,2 % (з них мікропідприємства 81,8 %) від загальної кількості підприємств країни. Кількість зайнятих у середньому підприємстві працівників – 30,4 %, у малому – 26,8 % від загальної кількості зайнятого населення. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) малих та середніх підприємств у 2014 році склав відповідно 16,9 % та 41,3 %, тобто сукупно 58,2 % від загального обсягу реалізованої продукції [1, с. 31–35].

Ці показники засвідчують, що підприємництво є невід’ємним компонентом господарської діяльності, а соціально-економічне піднесення суспільства в сучасних нелегких умовах значною мірою залежить від компетентності підприємців, задіяних у всіх галузях національної економіки. Адже компетентність підприємця, що виражається в умінні планувати та організовувати бізнес, обдумано ризикувати, генерувати інновації, втілювати в життя нові креативні ідеї з метою досягнення максимальних прибутків, неабияк допомагає реалізації не тільки його інтересів, а й інтересів інших учасників господарського процесу.

Отже, у світлі поставлених перед освітянами завдань щодо підготовки конкурентоспроможних кадрів для розбудови вітчизняної економіки одним з пріоритетних питань постає формування підприємницької компетентності у молодого покоління сучасного українського суспільства. І значна доля відповідальності за досягнення позитивних результатів у вирішенні цих завдань лягає на викладачів педагогічних вищих навчальних закладів.

Проблему компетентнісного підходу в системі освіти у своїх працях висвітлюють вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Бібік, В. Білінов, С. Бондар,

Дж. Вос, І. Гушлевська, Г. Драйден, І. Зимняя, Т. Іванова, Л. Карпова, В. Краєвський, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, В. Свистун, І. Секрет, Г. Селевко, І. Сергеев, С. Рубачева, А. Хуторський, В. Ягунов та ін. Питанням формування підприємницької компетентності присвячені роботи Є. Белана, Ю. Білової, М. Гатиятулліна, Т. Матвєєвої, Д. Мещерякова, В. Морозової, М. Романової, Л. Спенсера, О. Сулаєвої та ін. Підготовка майбутніх учителів технологій в умовах вищої освіти стала темою досліджень учених – А. Андрєєва, М. Анісімова, С. Гринько, О. Коберника, І. Лернера, В. Сидоренка, Н. Тверезовської, О. Торубари та ін.

Метою нашої статті є розкриття специфіки змістового наповнення курсу «Загальна психологія» у контексті формування підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій; з'ясування доцільності використання психологічних методик для діагностики підприємницького потенціалу, виявлення рівня сформованих умінь та навичок студентів у процесі навчання психології, що входить до циклу професійної та практичної підготовки студентів.

Навчальна діяльність щодо формування складових підприємницької компетентності у майбутніх учителів технологій жодним чином не може обмежуватися вивченням певного навчального курсу. Вона розглядається нами як цілісний, послідовний, перманентний гностично-практичний процес, результати якого на пряму залежать від спільних зусиль викладачів різних дисциплін, передбачених навчальним планом.

Важко заперечити чи принаймні зменшити значення вивчення загальної психології як важливої частини цього процесу. Адже під час опанування дисципліни студенти набувають знань про джерела активності особистості, психологічну структуру і зміст трудової діяльності, творчість як самостійний вид діяльності. Розглядаються поняття про інтереси та їх види, переконання та ідеали особистості, установки, цілі та рівні її домагань, самооцінку та Я-концепцію особистості.

З метою формування у майбутніх вчителів технологій підприємницької компетентності при вивченні теми «Особистість», на наш погляд, доцільно було б розглянути структуру саме особистості підприємця, зауваживши, що серед трьох видів спрямованості особистості (особистої, суспільної, ділової) підприємцям найбільш притаманні перший і третій, причому ділова спрямованість допомагає досягти значних успіхів у справах. Вкрай важливими видаються нам питання потреб та мотивації, цінностей та установок, вольових якостей, емоціональної сфери людини, яка веде власний бізнес, а також виділення і розгляд основних якостей, що сприяють або перешкоджають успіху в підприємстві.

Підприємцю важливо контролювати свої почуття та емоції. Визначити власний психологічний стан на практичних заняттях допоможе тест «Самооцінка психічних станів» (за Айзенком). Аналіз результатів надасть

можливість визначити рівень тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності, що сформує уявлення студента про його психологічний стан і стане відправною точкою для роботи щодо самовдосконалення.

Щоб бути непересічним членом суспільства, відігравати певну роль у його розвитку та плідно співпрацювати з соціумом, необхідно адекватно оцінити свої природні задатки та особливості. Педагогічним інструментом для визначення типу особистості може стати тест «КСО-ВФ» (Київський соціонічний опитувальник – восьмифакторний). Застосування психогометричного тесту Сьюзен Деллінгер у якості експрес-діагностики допоможе виявленню превалюючих типів особистості, а також визначить типи партнерів, взаємодія з якими буде найбільш легкою або, навпаки, завдасть неабияких труднощів. З'ясуванню індивідуально-типологічних особливостей допоможе також тест «Автопортрет». Після тестування спрямованості особистості на себе, на взаємодію або на завдання, педагогу доцільно запропонувати певні вправи, що допоможуть студентам позбуватися негативних тенденцій, налагоджувати взаємовідносини з оточуючими, розширювати коло однодумців.

Підприємницька діяльність передбачає постійний тісний контакт з людьми, успішність і результативність якого значною мірою залежить від умінь комунікації. Тому важливими є питання про диференціацію, міжособистісні стосунки, психологічну сумісність, лідерство та керівництво в групах і колективах. На практичних заняттях з вивчення теми «Психологія груп» належну увагу слід приділити формуванню навичок визначення психологічного клімату колективу через оцінку значущих ситуацій, виявлення міжособистісних стосунків у колективі методами соціометрії та референтометрії.

Безперечно, безцінними стануть знання про вербальні та невербальні засоби, а також комунікативну, інтерактивну та перцептивну функції спілкування. Розширити уявлення про міжособистісний вплив допоможе розкриття понять рефлексії, ідентифікації, стереотипізації. Підприємницька компетенція передбачає здатність усувати смислові бар'єри спілкування та розв'язувати різноманітні конфліктні ситуації. Тому окрім формування теоретичної бази з теми «Спілкування» бажано, щоб студенти під керівництвом педагога здійснили самоаналіз власних комунікативних можливостей, а також сформували неупереджену самооцінку на основі оцінки іншими. Виробленню навичок і умінь спілкування в колективі посприє проведення психологічних тренінгів з «прокручуванням» можливих сценаріїв розвитку суперечливих ситуацій.

Вивчення пізнавально-психічних процесів, що беруть активну участь у відображенні впливів дійсності, в регуляції поведінки і діяльності людини, а також в усвідомленні індивідумом свого місця в суспільстві, допоможе майбутнім фахівцям сформувати удосконалену модель власної особистості, здатної до продуктивної творчої діяльності. Для досягнення окреслених

цілей насамперед, на наш погляд, необхідно сконцентруватися на засвоєнні знань про фізіологічну основу уваги, її види, властивості, уважність як рису особистості та причини неухважності. Дослідити особливості концентрації та стійкість уваги допоможуть завдання із застосуванням коректурних таблиць Бурдона. Під час виконання спеціальних завдань вивчаємо закономірності розподілу уваги, її вибірковість. Для визначення стійкості уваги і динаміки працездатності (рівня сенсомоторних реакцій) можна застосувати методика «Таблиці Шульте».

Під час опанування теми «Відчуття» особливу увагу слід звернути на питання щодо удосконалення відчуттів у результаті вправ і трудової діяльності, а також розглянути компенсаторні можливості у сфері відчуттів. Вивчаючи сутність процесу сприймання, наголошуємо, що для успішного підприємця важливими є точність в оцінці часу, спостережливість.

З підприємницькими здібностями нерозривно пов'язане поняття підприємливості, що в економічному словнику визначається як особливий новаторський стиль господарської поведінки, в основі якого лежить постійний пошук нових можливостей для розвитку своєї справи. Наряду з високим професійним рівнем, схильністю до ризику, вмінням долати перешкоди, підтриманням добрих відносин із колективом, партнерами, вірністю даному слову, взятим зобов'язанням складовими підприємливості є критична оцінка своєї діяльності, оптимізм, незалежність у міркуваннях, уміння розпочинати і вести справу, генерувати нові ідеї та їх реалізовувати, готовність до інновацій, обґрунтування рішень, що приймаються [3, с. 230].

Тому нам складно уявити успішного підприємця, який погано запам'ятовує і відтворює інформацію, має обмежену увагу, а головне, не здатен до раціонального пізнання. Через це майбутні вчителі технологій повинні спочатку засвоїти теоретичний матеріал про сутність таких психічних процесів, як пам'ять, мислення, увага, а потім педагог має створити умови для діагностування природних задатків та їх удосконалення. Варто ознайомити студентів з прийомами розвитку активного мислення, запам'ятовування, уваги та націлити їх на самостійне опрацювання науково-популярних видань Д. Рока, М. Макдональда, Ч. Філліпса, О. Кинягіної, Т. Захарової, П. Лема, Ю. Асоскової, О. Овчинникової та ін., де у доступній формі наведені найбільш ефективні методики тренування можливостей мозку.

Від індивідуально-психологічних особливостей залежить поведінка людини, її ставлення до оточуючих – уміння співпрацювати, реагувати на зауваження, вислуховувати, проявляти емпатію чи агресію, активність чи пасивність. У процесі формування підприємницького потенціалу майбутнього вчителя технологій важливо приділити увагу питанням, що розкривають основні властивості темпераменту, умови його мінливості, роль темпераменту в трудовій, зокрема підприємницькій діяльності; вплив темпераменту на індивідуальний стиль праці. Виробленню практичних навичок посприяє

проведення рольової гри, під час якої необхідно продемонструвати поведінку з уявними бізнес-партнерами певного темпераменту.

Ознайомлення з темою «Характер» стане слушною нагодою для визначення рис характеру, притаманних успішним підприємцям, та встановлення орієнтирів на самовдосконалення. Використовуючи опитувальник К. Леонгарда, тестові методики визначення характеру за почерком, за групою крові, за наданням переваги певному кольору студенти зможуть проаналізувати структуру свого характеру, його основні компоненти.

Однією з індивідуально-психологічних особливостей індивідуума є здібності. Підприємницькі здібності людини разом з капіталом, працею та землею відносяться до найважливіших економічних ресурсів, без яких неможливе суспільне виробництво. Науковці характеризують цю людську здатність як головний ресурс, що відповідає за розвиток бізнесу [3, с. 229]. За результатами аналізу крос-культурного дослідження, проведеного Агентством міжнародного розвитку США (USAID), було зроблено висновки, що успішного підприємця від посереднього відрізняють такі якості, як ініціатива, наполегливість, турбота про високу якість роботи, вміння бачити та використовувати можливості задля отримання високих результатів. Велике значення успішні підприємці приділяють контролю, вони визнають важливість ділових взаємовідносин. Окрім мотивації підприємницькому успіху сприяє впевненість у собі як особистісна зрілість, вміння переконувати і будувати ділові стосунки [4, с. 222–230].

Вивчення курсу психології допоможе студентам ознайомитися зі структурою здібностей, їхньою якісною і кількісною характеристикою, з тестовими методиками Г. Айзенка, Л. Гуревича, Д. Векслера для перевірки власних задатків. Виявленню домінуючих підприємницьких здібностей – комунікативних і організаторських – посприяє методика «КОЗ-2». За результатами тесту Коттелла можна проаналізувати показники факторів, що сприяють або, навпаки, заважають успішному веденню підприємницької діяльності. Суб'єктивно оцінюючи 107 тверджень з опитувальника Дж. Олдхема та Л. Моррिसа [5], студенти зможуть скласти автопортрет особистості та виявити сильні й слабкі сторони своєї індивідуальності. Загалом, психологічні тести дають можливість не тільки виявити певні якості особистості, а й скоригувують діяльність щодо самовдосконалення підприємницьких здібностей у правильному руслі.

Таким чином, процес навчання психології майбутніми учителями технологій є основою для формування у них підприємницької компетентності. У ході навчально-пізнавальної діяльності студенти повинні не тільки отримати теоретичні знання про пізнавальні психічні процеси, особливості діяльності, спілкування, психології груп, що вкрай важливо для успішного здійснення підприємницької функції, а й дослідити власні індивідуально-психологічні властивості, оцінити свій підприємницький потенціал, розвивати

вміння і навички самоаналізу та самовдосконалення. Для досягнення поставлених цілей викладачі ВНЗ мають приділити належну увагу мотивації, застосуванню найефективніших методик діагностування здібностей, активних методів навчання тощо.

1. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва : статистичний збірник / за редакцією М. С. Кузнецової – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2014. – 480 с. **2.** Загальна психологія. Практичні заняття : навчальний посібник / С. Ю. Діхтяренко, Н. В. Чудасва, Г. О. Шульдик, Л. А. Данилевич. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. – 254 с. **3.** Економічний словник : словник / Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. – К. : Кондор, 2006. – 356 с. **4.** Спенсер Л. М. пер. с англ. – М. : НІРРО, 2005. – 384 с. **5.** Олдхем Дж. Автопортрет вашей личности / Олдхем Дж., Моррис Л. – М. : Вече, Рипол Классик, 1997. – 544 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Луценко Г. В.

Земка О. І., к.пед.н., ст. викладач (Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

***Анотація.** У статті розкрито актуальність формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчально-пізнавальної діяльності, науково-дослідної роботи та під час проходження навчальних та педагогічних практик. На основі аналізу наукових джерел, опитувань студентів-філологів визначено критерії, показники та рівні сформованості означених умінь.*

***Ключові слова:** професійна підготовка студентів-філологів, майбутні учителі української мови і літератури, критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь.*

***Аннотация.** В статье раскрыта актуальность формирования исследовательских умений у будущих учителей украинского языка и литературы в процессе учебно-познавательной деятельности, научно-исследовательской работы и во время прохождения учебных и педагогических практик. На основе анализа научных источников, опросов студентов-филологов, определены критерии, показатели и уровни сформированности указанных умений.*

***Ключевые слова:** профессиональная подготовка студентов-филологов, будущие учителя украинского языка и литературы, критерии, показатели и уровни сформированности исследовательских умений.*

***Annotation.** The actuality of future teachers' of Ukrainian language and literature skills formation research in the process of educational-cognitive activity, research work and during the educational and pedagogical practices is disclosed in the article. Based on the analysis of scientific sources, surveys of students-philologists were defined the criteria, indicators and the levels of these skills formation.*

***Keywords:** professional training of Philology students, future teachers of the Ukrainian language and literature, criteria, indicators and levels of research skills development.*

В умовах реформування вищої освіти постає питання щодо оновлення змісту професійної підготовки студентів, зокрема майбутніх учителів української мови і літератури. Відповідно до нормативних документів студенти-філологи здобувають вищу освіту за освітньо-професійною або

за освітньо-науковою програмою. Науково-дослідна складова професійної підготовки реалізується у процесі навчально-пізнавальної діяльності, науково-дослідної роботи та у процесі проходження навчальних та педагогічних практик. У світлі вищезначеного постає проблема формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі їх професійної підготовки.

Результати наукових пошуків з цієї актуальної проблеми узагальнено в дисертаційних працях, в яких представлено теоретичні і методичні засади формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів трудового навчання (О. Рогозіна), математики і фізики (В. Базурін), музики (М. Фалько), технології (Т. Шипілова), в системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк, І. Рибальова). Окремі аспекти дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників обґрунтовано вченими Л. Базиль, Л. Бутенко, М. Вовк, Н. Волошиною, Н. Голуб, О. Горошкіною, О. Куцевол, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентилюк, О. Семенов, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Л. Струганець, Г. Токмань та ін.

Аналіз науково-педагогічних джерел та навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів засвідчує відсутність досліджень, у яких було б обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників у процесі професійної підготовки.

Мета нашої статті полягає в обґрунтуванні критеріїв, показників та рівнів сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури. Для досягнення мети визначено такі завдання: з'ясувати сутність поняття «критерій», визначити критерії та показники сформованості дослідницьких умінь у студентів-філологів, охарактеризувати рівні означених умінь.

На другому етапі констатувального експерименту, завданням якого була педагогічна діагностика рівнів сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури було розроблено критерії сформованості означених умінь і відповідні показники.

Зазначимо, що критерії відображають сутнісні характеристики рівнів досліджуваного утворення. У довідкових джерелах критерій визначають як ознаку, за якою класифікуються, оцінюються відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема під час їх формалізації [1, с. 165]; мірило для визначення оцінки предмета, явища [2, с. 305]; показники, які поєднують у собі методи розрахунку, теоретичну модель розподілу і правила прийняття рішення про правдоподібність нульової або однієї з альтернативних гіпотез [3, с. 181].

С. Батишевим визначено, що основними критеріями для визначення рівня знань і умінь учнів з теоретичних дисциплін можуть бути: кількість правильно розв'язаних завдань; співвідношення кількості вирішених і заданих завдань; успішність учнів; узгодження кінцевого результату з

поставленим завданням; зіставлення й порівняння окремих процесів, узагальнення, виділення в них загального і типового, подібності і розходження; осмислення знань, умінь і навичок; розкриття внутрішньої сутності явищ і процесів; пояснення взаємозв'язків і основних закономірностей; застосування отриманих знань, умінь і навичок на практиці й перенесення їх на інші види роботи [4, с. 172]

Отже, під критерієм розуміємо ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення та класифікація певних якостей. Кожний критерій має ряд показників, які характеризують найбільш істотні і необхідні прояви діагностованої якості, спрямованість мотивації, знання, оволодіння операціями.

При виборі критеріїв враховувалося дослідницькі ідеї А. Киверялга [5], Н. Котляревської [6, с. 97], суть яких полягає в тому, що критерій має відповідати відповідному вмінню і будь-яка зміна деякої характеристики уміння повинно відобразитися зміною значення критерію; критерій має забезпечувати умови для якнайпростішого вимірювання.

Узагальнення і систематизація опрацьованих наукових джерел, дослідно-експериментальна робота дала підстави розробити такі критерії сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури: особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії, а також узагальнюючий критерій. Узагальнюючий критерій – це загальний обсяг умінь, який конкретизується загальною кількістю продіагностованих умінь у конкретного студента [6, с. 213].

Визначені критерії тісно пов'язані між собою й утворюють цілісність, що враховує специфіку професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури. Конкретним вимірником критерію є показник. Як зазначається в наукових джерелах, що стосуються організації і проведення педагогічного експерименту, головною характеристикою показника є конкретність. Це дозволяє розглядати його як більш часткове щодо критерію; один і той самий критерій може мати кілька показників [6, с. 97]. Отже, показники – це якісні або кількісні характеристики сформованості того чи іншого критерію.

Розкриємо зміст кожного критерію сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури на підставі конкретизації відповідними показниками.

Показниками критерію *особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії* є наявність стійкої мотивації до дослідницької діяльності; чітке розуміння змісту і мети тих чи інших видів діяльності.

Показниками критерію *ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій* є ступінь самостійності у використанні умінь; здатність самостійно усвідомлювати наукову інформацію; здатність послідовно і самостійно виконувати дії; здатність узагальнювати і презентувати результат дослідження.

Показники критерію *якість результатів розумової або практичної дії* такі: співвідношення кількості виконаних і запропонованих індивідуально-творчих завдань; навчальні досягнення (успішність) студентів у науково-дослідницькій діяльності; логічність, повнота, послідовність, обґрунтованість оцінних суджень; оригінальність мислення). Ці критерії взаємозумовлені.

Критерій загального обсягу умінь конкретизується загальною кількістю продіагнованих умінь у конкретного студента.

На основі визначених критеріїв і показників обґрунтуємо рівні сформованості дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Результати спостережень, опитувань, анкет, творчих завдань, перевірки кваліфікаційних робіт і звітів навчальних і педагогічних практик, виступів студентів стали основою розподілу студентів на три групи відповідно до рівня володіння дослідницькими умінями. Рівні сформованості дослідницьких умінь визначали за середнім значенням вияву показників обраних критеріїв: низький рівень – від 0 до 3,4 балів; середній рівень – від 3,5 до 4,4 балів; високий рівень – від 4,5 до 5,0 балів. Відповідно до критеріїв встановлено якісну характеристику рівнів.

Визначено, що у студентів першої групи (*високий* рівень, 4,5–5,0 балів) переважна більшість показників критеріїв (особистісно-мотиваційна спрямованість на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії) виражені яскраво.

У студентів сформований стійкий інтерес та індивідуально-творчий підхід до теоретичного осмислення й альтернативного бачення дослідницької проблеми, дослідницьких процедур та інтерпретації їх результатів, усвідомлення необхідності дослідницької діяльності. Вони мають високий рівень прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення. У цієї групи наявне позитивне емоційно-ціннісне ставлення до особистісного і професійного саморозвитку і самовдосконалення, розвинуті рефлексивні здібності; наявне критичне мислення; вони чітко розуміють зміст і мету тих чи інших видів діяльності, вільно володіють дослідницькими умінями різних груп, самостійно застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності.

Швидко знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, правильно формулюють запити (ключові слова), зберігають статистичні дані, уміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці,

виокремлюють наявні протиріччя, узагальнюють та презентують результат дослідження.

Під час аналізу фахового тексту виявляють цілісність, глибину і всесторонність, повноту виконуваних дій і операцій, чітко самостійно і усвідомлено виконують окремі операції й дії, вільно обґрунтовують оцінні судження, виявляють власну творчість. Спостерігається активність, результативність, самостійність, логічність, послідовність і повнота виконання розумових або практичних дій щодо моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей; творчо та своєрідно інтерпретують ті чи інші літературознавчі та педагогічні явища та поняття, наводять і аргументують власні приклади. Здійснюють критичний аналіз взаємозв'язку змісту і форми, оцінку послідовності, логічності викладу матеріалу, аргументованості висновків, мовностилістичну правку тексту.

При підготовці наукової доповіді, виступу володіють на високому рівні мовними нормами, використовують професійні засоби впливу для формування власної позиції, аргументують дослідницьку думку за допомогою доказів.

Успішно розробляють проекти уроків-досліджень, моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів, прогнозують хід навчально-виховного процесу, передбачають результати діяльності, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

У другій групі студентів (*середній рівень*, 3,5 – 4,4 балів) переважна більшість показників критеріїв виражена достатньою мірою. Студенти самостійно та за допомогою викладача виявляють інтерес до науково-дослідної роботи, бажання і прагнення до практичних досліджень, професійного та особистісного вдосконалення, розуміють зміст, мету діяльності, в основному володіють понятійно-термінологічним апаратом літературознавчого (педагогічного) дослідження; різними дослідницькими уміннями, щоправда, відчують ускладнення при самостійному виконанні завдань різного ступеня складності, аналізі та інтерпретації фахового тексту.

У цілому виявляється повнота виконуваних дій і операцій: сприймають, критично мислять, виділяють головне, здійснюють пошук літератури і вилучати потрібну інформацію з довідникових та наукових джерел, аналізують й інтерпретують наукові, художні, публіцистичні тексти, на достатньому рівні володіють мовними нормами. За допомогою викладача обґрунтовують оцінні судження, дослідницьку позицію, правильність власної думки. В основному усвідомлено виконують окремі операції та дії, узагальнюють результати дослідження.

За допомогою викладача, методичних матеріалів розробляють проекти уроків-досліджень, в основному моделюють педагогічну ситуацію на уроці, діагностують індивідуально-психологічні особливості школярів,

прогнозують хід навчально-виховного процесу, здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

Третя група студентів (*низький рівень*, 0–3,4 бали) характеризується тим, що більшість показників критеріїв виражена слабо. Студенти володіють лише окремими дослідницькими вміннями і застосовують їх при виконанні завдань різного ступеня складності лише під керівництвом викладача. У студентів епізодично виявляється прагнення до постійного професійного та особистісного вдосконалення, не сформований інтерес до дослідницької діяльності.

Майбутні учителі української мови і літератури частково аналізують стан проблеми дослідження, виокремлюють наявні протиріччя, не виконують окремі операції та дії, не виявляється активність, самостійність при виконанні теоретичних і практичних дій.

Лише за допомогою викладача знаходять, відбирають і систематизують наукову інформацію, не вміють аналізувати стан проблеми дослідження в теорії та практиці, частково узагальнюють результати дослідження.

Під час аналізу фахового тексту, моделювання зв'язного тексту з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей епізодично виконують окремі операції й дії, на низькому рівні володіють мовними нормами, не вміють обґрунтовувати власну думку за допомогою доказів, оцінні судження, нездатні до критичного аналізу, обґрунтованої інтерпретації фахового тексту.

На основі лише методичних матеріалів розробляють проекти уроків-досліджень, частково моделюють педагогічну ситуацію на уроці, виникають складнощі щодо діагностики індивідуально-психологічних особливостей школярів, не здійснюють самоаналіз і самооцінку власної дослідницької діяльності.

Для діагностики рівнів сформованості інформаційних, операційних, мовнокомунікативних, діагностично-прогностичних умінь запропонували студентам виконати низку завдань.

Для перевірки сформованості інформаційних умінь використовували, зокрема, такі завдання: за допомогою словників літературознавчих термінів з'ясуйте значення таких термінів і зробіть ідейно-тематичний аналіз епічного та ліричного творів: *тема, ідея, проблематика, конфлікт, мотив, анафора, плеоназм, тавтологія*; поясніть, як оформлюються посилання; проаналізуйте специфіку роботи з онлайн-словниками та енциклопедіями; підберіть наукові джерела до теми дослідження за предметним та алфавітним каталогами бібліотеки, складіть список наукових джерел за творчістю письменників та ін.

Для діагностики рівнів сформованості операційних умінь студенти характеризували тип тексту, ключові слова, лексичні і граматичні засоби в тексті, складала анотації, резюме до наукових статей, аналізувати художні

твори під кутом зору їх естетичної вартості, культуротворчої цінності, суспільного значення тощо; здійснювали аналітичний огляд літературно-критичних статей та досліджень щодо творчості окремих персоналій та літературного процесу загалом.

Для діагностики рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь пропонувалися завдання проаналізувати мовні засоби наукової статті, навчального посібника, наукової дискусії; відредагувати фаховий текст; перекласти фаховий текст українською мовою; створити (підготувати) усний і писемний науковий текст (науковий виступ) з урахуванням структурно-сміслових, мовностилістичних особливостей.

Для діагностики рівнів сформованості діагностично-прогностичних умінь студентам-філологам було запропоновано такі завдання: у періодичних виданнях виділити актуальні проблеми літературознавства на сучасному етапі; складіть схему «Основні шляхи апробації наукового дослідження»; на підставі публікацій відомих методистів розкрийте особливості запропонованих методів, форм роботи з текстом: метод «Спрямоване читання», роботу в парах, аналіз ілюстрації до твору, рольову гру, дебати, філологічне дослідження, філологічне спостереження.

Таким чином, з метою формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури визначено критерії (особистісно-мотиваційна спрямованість студентів на виконання дослідницької дії; ступінь самостійного й усвідомленого виконання окремих операцій і дій; якість результатів розумової або практичної дії), відповідні показники та рівні (високий, середній, низький).

1. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
2. Словник іншомовних слів / Укладачі : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / [гол. ред. С. Головка]. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Батышев С. Я. Подготовка рабочих в средних профессионально-технических училищах / Сергей Яковлевич Батышев. – М. : Педагогика, 1988. – 176 с.
5. Кыверял А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике / А. А. Кыверял. – Таллин : Валгус, 1980. – 335 с.
6. Котляревська Н. В. Формування художньо-творчих умінь майбутніх фахівців сфери послуг у позанавчальній діяльності вищого професійного училища: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Котляревська Наталія Володимирівна. – К., 2010. – 284 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Луценко Г. В.

Калько А. Д., д.геогр.н., професор, Шикуча Р. Р., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГАЛУЗІ ПРИРОДОЗНАВСТВА ЗАСОБАМИ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

***Анотація.** В статті розкрито основні шляхи удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів-природознавців засобами музейної педагогіки. Обґрунтовано необхідність запровадження у навчальні програми закладів, які готують майбутніх учителів галузі природознавства, спеціального курсу. Рекомендовано використовувати у підготовці майбутніх вчителів інноваційні методи навчання із застосуванням засобів природничих музеїв. **Ключові слова:** майбутній вчитель, галузь, природознавство, засоби навчання, музейна педагогіка.*

***Аннотация.** В статье раскрыты пути усовершенствования профессиональной подготовки будущих учителей-естественников средствами музейной педагогики. Обоснована необходимость введения в учебные программы заведений, готовящих будущих учителей в области естествознания, специального курса. Рекомендовано использование в подготовке будущих учителей инновационных методов обучения с применением средств естествоведческих музеев. **Ключевые слова:** будущий учитель, отрасль, естествознание, средства обучения, музейная педагогика.*

***Annotation.** In the article the author suggests the ways of the improvement of professional training of future teachers of Natural Science using museum pedagogy technologies. The necessity of introducing special course in institutions that train future teachers of Natural Science is substantiated. It is recommended to train future teachers of Natural Sciences using the innovative teaching methods with the Natural museums pedagogy technologies. **Keywords:** future teachers, industry, science, learning tools, museum pedagogy technologies.*

В останні роки в Україні бурхливо проходять процеси реформування вищої освіти, спрямовані на вдосконалення фахової підготовки майбутніх спеціалістів усіх галузей. Сучасні вчені та викладачі намагаються знайти кращі шляхи та методики вдосконалення підготовки майбутніх учителів,

які б сприяли всебічному розвитку особистості студента як педагога та науковця відповідно до запитів епохи. Як зазначено в основних положеннях «Національної стратегії»: «Зусилля органів управління освітою, науково-методичних служб за підтримки всього суспільства та держави повинні бути зосереджені на забезпеченні системного підвищення якості освіти на інноваційній основі, сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводження навчально-виховного процесу» [1].

Проблеми підготовки вищими навчальними закладами майбутніх учителів різних галузей із використанням засобів музейної педагогіки вивчалися у працях М. Кулакової, Ф. Кушнір, Г. Шалфицької, В. Шведова.

А. І. Ключкіна зазначає, що «...особливість педагогічного впливу експозиції природничого музею проявляється в тому, що вона цілкомито захоплює людину, активізує всі її фізичні та духовні сили і здібності, одночасно впливає на її свідомість і емоційну сферу» [2, с.10].

Дослідниця навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ Н. Б. Грицай обґрунтувала ефективність практико-орієнтованих технологій навчання у методичній підготовці студентів: «Навчання на основі практико-орієнтованого підходу підвищує мотивацію до навчання, сприяє формуванню різноманітних способів самоосвітньої діяльності» [3, с. 27].

Метою нашої статті є обґрунтування шляхів та методів удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів галузі природознавства засобами музейної педагогіки.

Фахова підготовка майбутніх учителів галузі природознавства засобами музейної педагогіки передбачає всебічний розвиток особистості студента, використання освітніх засобів природничих музеїв у формуванні біологічної компетентності майбутніх учителів.

У ході аналізу навчально-виховного процесу у ВНЗ нами було виділено окремі шляхи удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів галузі природознавства засобами музейної педагогіки. Серед яких:

1. Запровадження у навчальні програми закладів, які готують майбутніх вчителів галузі природознавства, спеціального курсу «Використання засобів музейної педагогіки під час вивчення природничих дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах». Метою вивчення такого курсу є ознайомлення студентів із науково-теоретичними і практичними досягненнями музейної педагогіки як наукової дисципліни, надання їм знань про основи процесу викладання в галузі природознавства із використанням засобів музейної педагогіки, освоєння навиків керування пізнавальною діяльністю учнів, формування вміння використовувати засоби музейної педагогіки під час викладання фахових дисциплін та застосовувати їх на практиці.

2. Створення у навчальному закладі, в якому здійснюється фахова підготовка майбутніх учителів-природознавців, відповідного музейно-освітнього середовища на засадах співробітництва викладачів та студентів

з метою занурення останніх у наукову професійно-творчу діяльність. Зазначимо, що під музейно-освітнім середовищем доцільно розуміти сукупність інформаційно-виховних обставин із залученням наукової складової музею, що передбачає інтелектуальний та особистісний розвиток людини. Залучення майбутніх вчителів галузі природознавства до музейно-освітнього середовища передбачає:

а) використання у вивченні фахових дисциплін природничого музею, що функціонує при навчальному закладі;

б) відвідування регіональних краєзнавчих музеїв.

Вважаємо за доречне створення при навчальних закладах, які готують майбутніх вчителів галузі природознавства, природничо-географічних музеїв, кабінетів біології, куточків природи тощо. Комплектування останніх передбачає виготовлення і наукову систематизацію колекцій сухих та вологих препаратів для тематичних експозицій. Окрім того, сучасний природничий музей/кабінет доцільно укомплектувати сучасним мультимедійним обладнанням для візуального і звукового доповнення розповіді викладача (комп'ютер або монітор з можливістю відтворення з флешносіїв аудіо- та відео інформації), тематичними відеофільмами та аудіоносіями зі звуками природи. Важливо створити на флешносіях чи DVD бази інформації, електронну колекцію книг, журналів, карт, схем, плакатів та каталогів з метою використати їх в галузі природознавства.

Робота студентів в музейно-освітньому середовищі спрямована на здобуття умінь та навичок корисних для майбутньої роботи вчителя. В. В. Снагощенко своєму дослідженні «Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки» зазначила: «...таким чином, робота з майбутніми педагогами в музейно-освітньому середовищі має спрямовуватись на вдосконалення педагогічної орієнтованості, музейно-педагогічної і загальнокультурної підготовки, розвиток здатностей до сприйняття музейної інформації» [4, с. 83].

3. Використання у підготовці майбутніх вчителів галузі природознавства інноваційних методів навчання із застосуванням засобів природничих музеїв. У своїй роботі, викладач вищого навчального закладу для підвищення результативності освітнього процесу повинен відхилитися від шаблонної (загальноприйнятої) норми та шукати ефективні способи донесення інформації до майбутнього фахівця галузі природознавства.

4. Реалізація музейного освітнього ресурсу у процесі викладання «шкільного курсу біології» та інших професійно-орієнтованих дисциплін.

Викладачам слід залучати засоби музейної педагогіки у навчанні студентів, додавати відвідування музеїв у календарне планування, складати конспекти уроків з урахуванням використання музейного простору. Майбутні вчителі галузі природознавства повинні знати, що залучення експонатів природничого музею зробить урок цікавим, урізноманітнить процес навчання, додасть недоступні на шкільному уроці натуральні об'єкти. Студенти

повинні навчитися правильно використовувати музейний експонат у навчальних цілях, надавати важливу інформацію, акцентувати увагу на важливі особливості, робити науково обґрунтовані висновки і загалом описувати його доступними для розуміння учнів термінами.

Науковець І. Мороз у книзі «Загальна методика навчання біології» зазначив, що сучасний вчитель «...має оволодіти умінням конструювати всі розділи матеріальної бази викладання біології в сучасній школі, проектувати шляхи її створення, знаннями і навичками конструювання простих саморобних приладів для проведення дослідів, виготовлення нескладних наочних посібників та умінням спроектувати та створити куточок живої природи» [5].

5. *Покращення професійної підготовки майбутніх вчителів галузі природознавства в процесі самостійної наукової роботи із використанням експонатів природничих музеїв.* Майбутні вчителі галузі природознавства у своїй науковій діяльності повинні виходити за межі навчальної програми, вивчати колекції в експозиціях природничого музею вищого навчального закладу (за його наявності), місцевого краєзнавчого музею, використовувати їх у написанні реферативних, курсових та дипломних робіт, на студентських конференціях представляти власні наукові нароби із використанням музейних колекцій та окремих експонатів природничих музеїв. Відомості, отримані в результаті дослідження колекцій природничих музеїв, можуть бути використані на семінарах та олімпіадах природничого напрямку, при написанні наукових статей, магістерських і бакалаврських робіт. Вивчення експозицій природничих музеїв дозволяє оволодіти потужним науковим багажем, глибше осмислити взаємозв'язок усього живого в природі, детально розглянути натуральні об'єкти, які в живому вигляді часто не є доступними для вільного спостереження через віддалені місця перебування та прихований спосіб життя. Отримані таким чином знання надзвичайно важливі для майбутніх учителів галузі природознавства для подальшої роботи в школі, оскільки вчитель повинен знати набагато більше того мінімуму, який буде викладатися у школі. Такий вчитель в майбутньому зможе більш якісно готувати дітей до роботи у Малій академії наук, його уроки будуть цікавими і пізнавальними.

6. *Удосконалення системи та якості позанавчальної діяльності майбутніх учителів галузі природознавства шляхом залучення останніх до роботи в природничих музеях та використання музейних експонатів у виховних заходах.* Для реалізації окресленого напрямку позанавчальної діяльності пропонуємо організацію для студентів педагогічних університетів природничих відділень та клубів «Любителі музею». Цікавими та пізнавальним може стати проведення таких виховних заходів із залученням музейних колекцій як «Рідкісні тварини моєї області», «Тарантул та скорпіон – таємні мешканці України», «Тропічні метелики та жуки – близькі родичі українських видів» та ін. До роботи клубу «Любителі музею» варто залучати студентів інших

університетів, школярів, відомих у галузі природознавства науковців, громадських діячів, активістів.

Проведення виховних заходів, особливо на базі природничого музею університету, навчає студентів укладати власні конспекти виховних заходів, використовувати у своїй майбутній науково-виховній роботі вчителя не тільки джерела друкованої інформації, а й долучати до такої роботи натуральні об'єкти природничих музеїв, що істотно розширить межі доступу учнів до джерела знань. У своїй подальшій фаховій діяльності вчителі галузі природознавства навчать школярів бачити та помічати у натуральних об'єктах ті особливості будови, які будуть вирішальними у визначенні їх систематичного положення, розуміння складної ролі у навколишньому середовищі, допоможуть учневі правильно поставити акценти і пріоритети у розумінні еволюційних процесів, зможуть зацікавити, а значить, і покращити відношення до усього створеного природою на Землі.

7. Пропагування здобутків зарубіжної музейної педагогіки у фаховій підготовці майбутніх вчителів галузі природознавства та використання досвіду зарубіжних педагогів щодо використання музейних експонатів у роботі зі школярами. Реалізація цього напряму передбачає не лише знайомства із експозиціями зарубіжних музеїв, а головне використання їх педагогічного досвіду (США, Європи) та їх форм роботи з учнями та студентами, перенесення їх педагогічних надбань у практику діяльності українських навчальних установ.

Вважаємо, що запропоновані нами шляхи сприятимуть покращенню фахової підготовки майбутніх учителів галузі природознавства, оскільки використання засобів музейної педагогіки розширює науковий світогляд студентів, знайомить із культурними надбаннями людства, дозволяє зробити процес викладання більш цікавим, творчим, емоційно насиченим, сприяє розвитку естетичних смаків, екологічної свідомості, виробленню гуманістичного ставлення до природи, що є важливим аспектом формування кожної студентської та учнівської особистості.

1. Основні завдання Національної стратегії. – Назва з екрану : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>. **2.** Ключіна А. И. Методология и практика реализации педагогического потенциала музея (на примере музеев естественного профиля). – Назва з екрану : <http://search.rsl.ru/ru/record/01007942016>. **3.** Грицай Н. Б. Практико-орієнтовані технології методичної підготовки майбутніх учителів біології / Н. Б. Грицай // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Ч. 2. – Суми, 2015. – С. 25–28. **4.** Снагощенко В. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / В. В. Снагощенко. – Київ, 2010. – 24 с. **5.** Основні функції сучасного вчителя біології. – Назва з екрану : http://npu.edu.ua/!e-book/book/html/D/ipgoe_ktmn_Mozoz.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.

Калько А. Д., д.геогр.н., професор, Якобчук В. І., аспірант,
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'ячука, м. Рівне)

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У РІВНЕНЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ БАЗОВОМУ МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ

***Анотація.** У статті досліджено різнофакторні особливості функціонування Рівненського державного базового медичного коледжу. Висвітлено основні аспекти організації виховної роботи в коледжі, яка за основу має формування у студентів професійно-орієнтованих якостей та особистісних характеристик на засадах національно-патріотичного обов'язку громадянина України. Окреслено перелік основних етапів формування цілісної особистості через проведення системної виховної роботи викладацьким колективом коледжу.*

***Ключові слова:** коледж, виховна робота, національно-патріотичне виховання.*

***Аннотация.** В статье исследованы разнофакторные особенности функционирования Ровенского государственного базового медицинского колледжа. Высветлены основные аспекты организации воспитательной работы в колледже, в основе которой лежит формирование у студентов профессионально-ориентированных качеств и личностных характеристик на почве национально-патриотической обязанности гражданина Украины. Очерчен перечень основных этапов формирования целостной личности посредством проведения системной работы преподавательским коллективом колледжа.*

***Ключевые слова:** колледж, воспитательная работа, национально-патриотическое воспитание.*

***Annotation.** In the article the features of Rivne State Medical College functioning are investigated. The basic aspects of educational work organization in the college, which is the basis for the formation of students' professional-oriented qualities and personal characteristics on the basis of national and patriotic duty of a citizen of Ukraine, are highlighted. A list of the main stages of an integral personality formation through the system of teaching staff's of the college educational work is outlined.*

***Keywords:** college, educational work, national-patriotic education.*

Упродовж 2015–2016 н.р. педагогічний та студентський колективи Рівненського державного базового медичного коледжу (РДБМК) спільно працювали над виховною проблемою: *«Виховання в студентів професійно-орієнтованих якостей та особистісних характеристик на засадах національно-патріотичного обов'язку громадянина України»*, що реалізувалася у формуванні та вихованні фахових і медико-деонтологічних орієнтирів студентів, а також у розвитку професійно-педагогічної компетентності викладачів у системі виховної роботи медичного коледжу з використанням сучасних освітніх технологій [1].

Відповідно до проблеми метою виховного процесу студентів визначено формування у майбутніх медичних і фармацевтичних працівників соціально-, професійно- і життєвоціннісних пріоритетів на засадах національно-патріотичного виховання.

Виховна робота в РДБМК здійснювалася відповідно до рекомендаційних листів Міністерства освіти і науки України та Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015–2016 рр.» [2; 3].

Виховна діяльність упродовж 2015–2016 н.р. у коледжі здійснювалася на засадах Закону України «Про вищу освіту» [4], Концепції національно-патріотичного виховання [5], методичних рекомендацій «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період» Українського науково-методичного центру практичної психології та соціальної роботи Міністерства освіти і науки України та Національної академії педагогічних наук України [6], Статуту РДБМК [7] за напрямками роботи: національно-патріотичний; правовий; професійно-орієнтований; здоров'язбережувальний; морально-етичний; природоохоронний та екологічний; родинно-сімейний; художньо-естетичний.

У 2015–2016 н.р. розроблено план навчально-виховних заходів із реалізації Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року [8]; план навчально-виховних заходів із реалізації обласної комплексної програми профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю на 2016–2020 рр.; план роботи Ради з профілактики правопорушень на 2015–2016 н.р., план навчально-виховних заходів з реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, які було розглянуто і схвалено на засіданнях педагогічної ради; а також плани тематичних заходів, приурочених до Всесвітнього дня боротьби з ВІЛ/СНІД інфекцією, тижню правових знань; затверджено накази про організацію та проведення екскурсійних поїздок історико-краєзнавчого, професійно-орієнтованого спрямування.

Метою нашої статті є висвітлення аспектів організації виховної роботи в РДБМК, яка за основу має формування у студентів професійно-орієнтованих якостей та особистісних характеристик на засадах національно-патріотичного обов'язку громадянина України.

Для цього передбачається розв'язати такі завдання: з'ясувати існуючі уявлення про виховну роботу; проаналізувати особливості методологічних підходів; оцінити проблемні та перспективні шляхи формування виховної складової у навчальному закладі.

Питання щодо реалізації мети та завдань виховної роботи розглядалися на засіданнях педагогічної, адміністративної, методичної рад, Ради з профілактики правопорушень та методичного об'єднання керівників студентських груп. Зокрема, на засіданнях педагогічної ради заслуховувалися питання: «Про планування виховної роботи в коледжі на 2015–16 н.р.», «Про сучасні аспекти виховання в системі освітнього процесу»; «Про розгляд і схвалення Концепції національно-патріотичного виховання в РДБМК»; «Про організацію та проведення виховних заходів, спрямованих на формування в студентському середовищі негативного ставлення до проявів корупції та хабарництва», «Про впровадження заходів з реалізації обласної комплексної програми профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю на 2016–2020 рр.», «Про впровадження плану навчально-виховних заходів з реалізації Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року». На засіданнях адміністративної ради розглядалися питання «Про планування виховних заходів на 2015–2016 н.р.», «Про запобігання та попереднє виявлення проявів корупції та хабарництва», тощо. На засіданнях методичної ради розглядалися питання «Про зміст дослідницько-експериментальної роботи над проблемою «Виховання у студентів професійно-орієнтованих якостей та особистісних характеристик на засадах національно-патріотичного обов'язку громадянина України», «Про організацію та проведення навчально-виховних заходів превентивного характеру», «Про організацію та проведення навчально-виховних заходів професійно-орієнтованого спрямування». На засідання методичного об'єднання керівників студентських груп розглядалися та вивчалися актуальні педагогічні, психологічні та соціальні проблеми й питання виховання студентської молоді, зокрема: «Планування виховної роботи, ознайомлення із завданнями та напрямками виховної роботи, рекомендації щодо планування виховного процесу в академічних групах, гуртожитках», «Виховання молоді на народній обрядовості і традиціях українського народу, прищеплення любові до рідного краю, традицій західного Полісся, формування високоморальних рис носія своєї етнокультури», «Про організацію проведення волонтерської роботи студентами коледжу», «Виховання якісних рис патріота своєї держави, краю, рідного закладу, формування високої відповідальності молодого громадянина України за свою громадянську позицію», «Розвиток потреби у здоровому способі життя, виховання інтелігентного ставлення до свого здоров'я, поєднання духовного і фізичного удосконалення особистості кожного майбутнього спеціаліста» (за планом роботи методичного об'єднання керівників студентських груп).

На засіданнях Ради з профілактики правопорушень вивчались питання і вирішувалися проблеми правового характеру, зокрема: питання превентивного виховання, які спрямовані на запобігання формування в студентів негативних звичок, негативних рис характеру, проявів асоціальної поведінки; питання профілактики студентської жорстокості та насильства; питання організації і проведення профілактичних заходів, спрямовані на дотримання законодавства щодо захисту неповнолітніх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, а також питання про дотримання правил поведінки під час навчально-виховного процесу студентами коледжу та про дотримання студентами правил внутрішнього розпорядку проживання в гуртожитках коледжу тощо.

Відповідно до загальноколеджного плану виховної роботи в Рівненському базовому медичному коледжі було проведено такі виховні заходи:

національно-патріотичного спрямування:

– тематична навчально-виховна лекція: «Історичні віхи та сучасні реалії Української держави»;

– цикл виховних заходів приурочених Міжнародному дню пам'яті жертв фашизму;

– Флешмоб – День Вишиванки: «Вишиванка – символ Батьківщини. Дзеркало народної душі. В колісанці купані хвилини. Світло і тривоги у житті»;

– цикл заходів приурочених до Дня визволення України від фашистських загарбників;

– виховний захід: «9 листопада – День української писемності та мови»;

– Всеукраїнська акція «Засвіти свічку» до Дня пам'яті жертв Голодомору;

– кінолекторій: «Історична хроніка Революції Гідності»;

– виховна година на тему: «Історичні віхи м. Рівне» до Дня визволення м. Рівне від німецько-фашистських загарбників;

– круглий стіл-бесіда на тему: «Молодь змінить Україну»;

– тематична зустріч-бесіда з учасниками війни в Республіці Афганістан – викладачами коледжу М. М. Денисевичем та Б. В. Ничиком;

– урок-реквієм до Дня Героїв Небесної Сотні;

– мовознавчі години на тему: «Рідна мова материнська» до Міжнародного дня рідної мови;

– зустріч з науковцем-літератором Національного університету «Острозька академія» Анатолієм Криловцем, приурочена до 145-річчя Лесі Українки;

– зустріч з літераторами Рівненщини до Всесвітнього дня письменника;

– виховна година до Дня народження Тараса Шевченка;

– поетична вітальня, книжкова викладка до Всесвітнього дня поезії;

– красназнавча екскурсія «Битва під Гурбами»;

– цикл заходів до Дня Чорнобильської трагедії;

– виховна година до Дня Перемоги та Днів пам'яті та примирення, присвячені жертвам Другої світової війни;

- кінолекторій День пам'яті жертв депортації кримськотатарського народу;
- цикл заходів до Всесвітнього дня захисту дітей. Всеукраїнська акція «Молодь проти насильства»;
- виховна година до Дня Конституції України.

політологічного спрямування:

– круглий стіл, приурочений до Міжнародного дня Організації Об'єднаних Націй;

– круглий стіл – засідання Євроклубу на тему: «2016 рік оголошено в Україні роком англійської мови»;

– година спілкування професійно-орієнтованого спрямування для ознайомлення студентів коледжу з обмінними студентськими програмами навчання і працевлаштування;

– цикл заходів до Дня Європи;

правового спрямування:

– лекція на тему: «Торгівля людьми – глобальна проблема сьогодення» для студентів I курсу відділення «Фармація»;

професійно зорієнтованого спрямування:

– цикл заходів з нагоди Дня боротьби з серцево-судинними захворюваннями;

– краєзнавча поїздка до Дня працівника освіти: «Вклонімося учителю своєму...»;

– цикл виховних заходів, приурочених до Міжнародного дня людей похилого віку;

– зустріч-практикум із працівниками Рівненського обласного дитячого центру ім. В. Поліщука з нагоди Міжнародного дня лікаря;

– 4 листопада – День боротьби з цукровим діабетом Навчально-виховний захід: «10 фактів про цукор, які ви могли не знати»;

– урочистості до Міжнародного Дня студента;

– навчально-виховний захід: «Вітчизняна медична освіта: реалії, перспективи»;

– профілактична лекція-бесіда на тему: «Раціональний догляд за порожниною рота»;

– лекція-диспут на тему: «Цікаві факти про рідкісні хвороби» до Міжнародного дня рідкісних захворювань;

– тематична лекція-бесіда з обласним фтизіатром, приурочена до Всесвітнього дня боротьби з туберкульозом (ВООЗ)»;

– лекція-бесіда виховного і медико-профілактичного спрямування на тему: «Профілактика гепатитів: це залежить від вас!» зі студентами відділення «Лікувальна справа»;

– інформаційні хвилинки до Дня медичної сестри та медичного працівника відділень «Сестринська справа», «Лікувальна справа»;

– зустріч студентів випускних курсів відділення «Лікувальна справа» з офіцерами медичної служби Оперативного командування «Захід»;

– випускні урочистості студентських груп;

здоров'язбережувального спрямування:

- цикл виховних заходів 1-грудня – Всесвітній день боротьби зі СНІД;
- профілактична лекція-бесіда здоров'язбережувального спрямування: «Рациональний догляд за порожниною рота»;
- оздоровчий тренінг до Всесвітнього дня здоров'я (ВООЗ);
- виховний захід на тему: «Наркотики. Наркозалежність. Дитяча наркоманія», присвячений до Міжнародного дня боротьби з наркоманією та наркобізнесом;
- акція здорового способу життя «Всесвітній день без тютюну»;
- бесіди на тему: «Про заборону тютюнопаління у навчальних закладах і установах Міністерства освіти та науки»;
- бесіди на тему: «Бесіда з дотримання правил дорожнього руху»;
- бесіди на тему: «Запобігання отруєнь. Поширення отруєння грибами, рослинами та їх насінням. Профілактика харчових отруєнь. Запобігання отруєнь хімічними речовинами»;
- бесіди на тему: «Правила безпеки на воді»;

природоохоронного спрямування:

- лекція-зустріч на тему: «Безпека життєдіяльності населення при радіаційному забрудненні» до 30-х роковин Чорнобильської катастрофи з представниками головного управління Державної служби з надзвичайних ситуацій;

- «Осінь толока», «Весняна толока», озеленення спортмайданчика;

художньо-естетичного спрямування:

- флористичний конкурс «Подих осені»;
- перегляд театральної вистави «Поліанна»;
- Різдвяний вертеп: «У грудні що не день, то празник»;
- зустріч із молодими поетами Рівненщини;
- урок-екскурсія на музейні гостини на тему: «Ужитково-побутова культура Волинського Полісся»;

волонтерського спрямування:

- волонтерська допомога пацієнтам онко-гематологічного відділення Рівненської обласної клінічної лікарні;
- волонтерська допомога пацієнтам військового шпиталю Рівненського гарнізону до Дня Збройних Сил України;
- волонтерська допомога пацієнтам дитячого відділення Рівненського тубдиспансеру;
- концерт та волонтерська допомога вихованцям Клеванської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат № 1 Рівненського району;
- концерт та волонтерська допомога вихованцям Клеванської спеціальної школи-інтернат із серцево-судинними захворюваннями;
- допомога ліквідаторам аварії на ЧАЕС;
- добродійна акція до Дня захисту дітей «Останній дзвоник» у Клеванській спеціальній загальноосвітній школі-інтернат № 1;

– добродчинна акція до Дня захисту дітей – відвідування Кошунального залу «Рівненський обласний соціальний гуртожиток дітей-сиріт та відділення «Матері і дитини».

родинно-сімейне виховання: загальноколеджні батьківські збори.

На основі аналізу організації та проведення виховної роботи в РДБМК зроблено такі висновки та рекомендації, щодо яких варто:

– активно реалізувати заплановані навчально-виховні заходи Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 р. та обласної комплексної програми профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю на 2016–2020 рр.;

– активізувати виховну роботу професійно-орієнтованого спрямування викладачам циклових комісій загально-терапевтичного, фармацевтичного, хірургічного профілю № 1 та № 2;

– керівникам структурних підрозділів, викладачам, керівникам студентських груп посилити роботу антикорупційного характеру;

– викладачам природничих дисциплін, керівникам студентських груп активізувати екологічну роботу;

– класним керівникам студентських груп, практичному психологу, соціальному педагогу надалі акцентувати увагу на індивідуальну роботу зі студентами-сиротами та студентами, батьки яких перебувають в зоні Антитерористичної операції;

– вихователям гуртожитків посилити профілактичну роботу щодо дотримання правил проживання в гуртожитку.

1. Калько А. Д. Національно-патріотична складова у вихованні студентської молоді Рівненського державного базового медичного коледжу / А. Д. Калько, В. В. Якобчук / Зб. тез виступів Всеукр. наук.-практ. конференції «Історія української державності», присвяченої 25-річчю проголошення незалежності України. – Рівне : РВЦ МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2016. – С. 57–60. **2.** Постанова ВРУ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році», №434-VIII від 14.05.2015, ВВР, 2015, № 25. **3.** Постанова ВРУ «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році», № 1088-VIII від 13.04.2016, ВВР, 2016, № 17. **4.** Закон України «Про вищу освіту», № 1114-VIII від 19.04.2016, ВВР, 2016, № 22. **5.** Наказ МОН «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді...», № 641 від 16.06.15. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/er_osv/47154/ **6.** Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / Н. П. Бочкор, Є.В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. – К. : МЖПЦ «Іа Страда Україна», 2014. – 84 с. **7.** Статут Рівненського державного базового медичного коледжу. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mcollege.rv.ua/images/dokume>. **8.** Постанова КМУ «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року», № 111 від 24.02.2016. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О.О.

Коваль В. В., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ПРОФТЕХОСВІТИ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

***Анотація.** У статті досліджено історичний досвід розвитку педагогічної системи фізичного виховання учнів ПТУ в Україні у другій половині ХХ століття, проаналізовано стан організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти України та визначено основні напрями його використання на теоретико-методологічному та практичному рівнях.*

***Ключові слова:** процес фізичного виховання, зміст фізичного виховання, програма фізичного виховання, завдання фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти.*

***Аннотация.** В статье исследован исторический опыт развития педагогической системы физического воспитания учащихся ПТУ в Украине во второй половине XX века, проанализировано современное состояние организации и эффективности физического воспитания в учебных заведениях профтехобразования Украины и определены основные направления его использования на теоретико-методологическом и практическом уровнях.*

***Ключевые слова:** физическое воспитание, содержание физического воспитания, программа физического воспитания, задачи физического воспитания в учебных заведениях профтехобразования.*

***Annotation.** Historical experience of pedagogical system development of the vocational technical school students' physical education in Ukraine in the second half of the XX century is investigated, organization and effectiveness of physical education in Ukrainian vocational schools are analyzed and the main directions of its use on theoretical-methodological and practical levels are determined in the article.*

***Keywords:** process of physical education, content of physical education, physical education program, objectives of physical education in vocational technical schools.*

На початковому етапі становлення та розвитку фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти як педагогічної системи визначилися його завдання, які включали: сприяння гармонійному

розвитку учнів та збереження і зміцнення їх здоров'я, прищеплення необхідних знань і навичок щодо впровадження засобів фізичного виховання у побут учнів, залучення учнів до занять спортом.

У програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 р. було визначено, що основними завданнями фізичного виховання є: сприяння гармонійному розвитку зростаючого організму учнів, організація необхідного для збереження і зміцнення здоров'я рухового режиму і підтримки високої працездатності; формування спеціальних знань, умінь і життєво необхідних рухових навичок і фізичних якостей, що забезпечують підготовку учнів до майбутньої трудової діяльності; професійно-прикладна фізична підготовка до праці стосовно профілю спеціальності, що сприяє розвитку професійно важливих фізичних і психічних якостей, рухових навичок; прищеплення необхідних знань і навичок, що сприяють впровадженню засобів фізичного виховання в повсякденний побут учнів; спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів в обраному ними виді спорту [1, с. 4].

У Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ 1986 р. визначалося, що завданнями фізичного виховання є: забезпечення гармонійного розвитку фізичних якостей людини, на цій основі – міцного здоров'я і високої працездатності; навчання основним руховим діям і умінням, необхідним у житті, трудовій діяльності; навчання мінімуму знань в області гігієни, медицини, фізичної культури і спорту, здорового способу життя; виховання потреби до систематичних занять фізичними вправами, вироблення стійкої звички постійно дбати про своє здоров'я і працездатність, формування навичок і умінь самостійно організувати повсякденний руховий режим; сприяння оволодінню професійними навичками; виховання морально-вольових якостей, психічної стійкості, колективізму, дисциплінованості і відповідальності; спортивне вдосконалення найбільш підготовлених учнів в обраному виді спорту [2, с. 2–3].

Виконання завдань фізичного виховання у навчальних закладах профтехосвіти України тісно пов'язувалося з організацією фізкультурного комплексу ГПО та діяльністю Всесоюзного добровільного спортивного товариства «Трудові резерви».

Виходячи із завдань та організаційних технологій їх виконання, можна стверджувати, що змістом фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України вже на початковому етапі його розвитку визначалося наступне: формування в учнів знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка (уроки та виконання комплексу ГПО); залучення учнів до масового спорту та підвищення їх спортивної майстерності (через діяльність ВДСТ «Трудові резерви» у позанавчальний час).

Аналіз літературних джерел та нормативно-методичної бази з питань фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти показав, що

категорія змісту фізичного виховання визначалася у неповному обсязі, оскільки не враховувала його спортивно спрямовану складову.

Так, у програмі фізичного виховання учнів міських та сільських ПТУ 1971 р. було зазначено, що змістом фізичного виховання є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка [1, с. 15].

Подібне тлумачення змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти надає П. Ф. Савицький, який у «Довіднику фізкультурного працівника» визначає, що змістом фізичного виховання у означених закладах є: формування необхідних теоретичних знань у сфері фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка [3, с. 267].

Як зазначає В. А. Івонін, у програмі фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти 1977 р. визначалося, що учні міських і сільських профтехучилищ з терміном навчання 2–2,5 роки для отримання «п'ятірки» з предмета «фізичне виховання», повинні виконати нормативи ГПО III ступеня на рівні золотого значка і спортивного розряду [4, с. 116–118].

З метою створення умов для підготовки спортсменів високого класу, гідного резерву для збірних команд, в поєднанні з успішним оволодінням учнями обраною професією, Постановою Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно технічної освіти та Комітету з фізичної культури і спорту при Раді Міністрів СРСР № 41/16а від 8 липня 1975 р. дозволялося створювати при середніх навчальних закладах профтехосвіти навчальні групи з спортивним нахилом [5, с. 269].

Навчально-тренувальні заняття проводилися на уроках фізичного виховання та в позанавчальний час. У групах здійснювалася спортивна робота у відповідності до Статуту ВДСТ «Трудові резерви», Положення та програми дитячо-юнацьких спортивних шкіл з різних видів спорту.

Таким чином, у цей період залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найбільш фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту були складовою частиною змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України.

Метою нашої статті є дослідження історичного досвіду розвитку педагогічної системи фізичного виховання учнів ПТУ в Україні у другій половині ХХ ст. та визначення основних напрямів його використання на теоретико-методологічному та практичному рівнях.

Основними завданнями статті є: визначення змісту, завдань, форм та методів фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України як педагогічної системи; аналіз принципів, організаційних форм та методів масової фізкультурно-оздоровчої роботи та професійно спрямованого фізичного виховання в умовах перебудови профтехосвіти.

Спираючись на матеріали дослідження, доцільно сформулювати авторське визначення *змісту фізичного виховання* учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України у досліджуваній період, яке включає наступні напрями: формування в учнів необхідних теоретичних знань з фізичного виховання; загальна фізична підготовка; професійно-прикладна фізична підготовка; залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту.

Відповідний розвиток мали також форми та методи фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України. Вперше фізичне виховання як навчальний предмет був введений у навчальні плани ремісничих та залізничних училищ у 1946–1950 рр. Ці навчальні заклади були створені в системі Державних трудових резервів СРСР, яка була закритою напіввійськовою організацією, заснованою на засадах авторитарної педагогіки. Основною організаційною формою фізичного виховання у режимі навчального дня з моменту впровадження у педагогічний процес навчального предмета «Фізична підготовка», був урок.

Відомий методист з фізичного виховання, автор методик В. В. Столбов відзначав, що наприкінці 40-х років ХХ ст. фізичне виховання було введено у навчальні програми закладів освіти трудових резервів як самостійний навчальний предмет, визначено основні форми навчальної та самостійної роботи. Значно покращилася масова фізкультурна і спортивна робота, яка проводилася товариством «Трудові резерви». В усіх навчальних закладах системи трудових резервів були створені колективи фізичної культури, організована підготовка до здачі норм комплексу ГПО [6, с.175].

Дослідженням статутів ВДСТ «Трудові резерви» встановлено, що члени товариства були зобов'язані регулярно займатися в одній із секцій колективу, здати випробування на БГПО і ГПО та підвищувати свої спортивні досягнення. Отже, основною формою фізичного виховання у навчальних закладах системи трудових резервів у позанавчальний час були секційні навчальні заняття з різних видів спорту.

Певний розвиток отримали форми фізичного виховання учнів у міських професійно-технічних училищах з терміном навчання від одного року до трьох і сільських професійно-технічних училищах, які були створені у 1959 р. внаслідок перебудови система професійно-технічної освіти, з терміном навчання один-два роки.

Як визначає відомий методист, автор методик з фізичного виховання Л. П. Матвеев, у міських і сільських професійно-технічних училищах фізичне виховання становило невід'ємну частину навчально-виховного процесу. У поєднанні з професійно-технічною освітою, моральним і естетичним вихованням воно мало забезпечувати підготовку здорових, всебічно духовно і фізично розвинених молодих кваліфікованих робітників для народного господарства країни. В училищах значне місце відводилося

самодіяльній фізкультурно-масовій та навчально-спортивній роботі. Вона організовувалася колективом ДСТ «Трудові резерви» [7, с. 119–120].

Одночасно цей історичний період став етапом пошуків та опрацювання змісту, принципів, організаційних форм та методів професійно спрямованого фізичного виховання у професійно-технічних училищах, яке покликане забезпечувати належний рівень фізичної готовності учнів для конкретного виду майбутньої трудової діяльності. Професійно спрямований напрям фізичного виховання в нашій країні розвивався двома шляхами: у підготовці молоді до праці (ППФП) та в процесі виробництва (виробнича гімнастика).

У Програмі зазначалося, що видами виробничої гімнастики є гімнастика до занять і фізкультурна пауза, основним завданням яких було не лише збереження здоров'я і підвищення працездатності учнів, а й формування навичок з організації та проведенні її в умовах майбутньої професійної діяльності. Однією з форм масової фізкультурно-оздоровчої роботи були оздоровчо-спортивні або оздоровчо-трудова табори, що організовувалися навчальним закладом.

Подальший розвиток форм та методів фізичного виховання учнів навчальних закладів профтехосвіти України знайшов відображення у «Програмі фізичного виховання учнів міських та сільських професійно-технічних училищ (із рекомендаціями з професійно-прикладної фізичної підготовки)», яка була впроваджена у 1971 р. [1]. У Програмі було визначено, що фізичне виховання здійснюється протягом усього періоду навчання, охоплює всі сфери життєдіяльності учнів *в режимі навчального дня, у позанавчальний час, у побуті, під час виробничої практики*.

З метою широкого охоплення учнів різними формами фізичного виховання та розвитку організаторських здібностей колективом фізичної культури проводилася підготовка громадських фізкультурних кадрів: громадських інструкторів з виробничої гімнастики, громадських інструкторів та суддів за видами спорту.

Наступний перегляд форм організації фізичного виховання відбувся у 1977 р. з прийняттям та впровадженням нової Програми фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти, у якій наголошувалося, що в режимі навчального дня головними формами фізичного виховання вважаються уроки фізичного виховання, обов'язкові для всіх учнів; додаткові заняття; виробнича гімнастика [8].

Уроки з фізичного виховання рекомендувалося проводити у відповідності до навчального плану протягом теоретичного навчання в училищах по дві академічні години на тиждень.

Додаткові заняття призначалися для учнів, які були недостатньо підготовлені до виконання залікових вимог і навчальних нормативів, що відповідали нормативам комплексу ГПО.

Виробничу гімнастику рекомендувалося проводити після 2–3 уроків теоретичних занять або 2,5 годин виробничого навчання.

У позанавчальний час основними формами фізичного виховання в училищах була ранкова гігієнічна гімнастика; самостійні та секційні заняття фізичною культурою, спортом, туризмом; «дні здоров'я».

Ранковою гімнастикою учні займалися самостійно, а ті, що проживали в гуртожитках, – колективно під керівництвом громадських інструкторів.

Основою для *самостійних занять* фізичною культурою слугували домашні завдання, що давалися учням викладачами фізичного виховання.

Секційні заняття фізичною культурою, спортом і туризмом доповнювали роботу з фізичного виховання учнів у режимі навчального дня. Вони організовувалися радами колективів фізкультури ВДСТ «Трудові резерви» на основі самодіяльності за активної допомоги педагогічного колективу. Перевага надавалася секціям з тих видів спорту, яким були особливо значимі для виховання фізичних якостей і формування рухових навичок, потрібних для успішного оволодіння певною професією. Доповнювали позанавчальну фізкультурну роботу «дні здоров'я», які проводилися в училищах 1 раз у 2–3 місяці. Всі форми роботи з фізичного виховання учнів були органічно пов'язані між собою і вирішували спільні завдання, визначені у підготовці до майбутньої робітничої професії [4, с. 116–118].

Значний досвід розробки, апробації та впровадження у практику різних форм організації фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України у досліджуваний період став передумовою створення відпрацьованої та ефективної моделі системи організаційних форм фізичного виховання, яка була визначена у Комплексній програмі фізичного виховання учнів середніх професійно-технічних училищ (СПТУ), прийнятій у 1986 р. [9].

Так, у цій програмі всі організаційні форми фізичного виховання учнів профтехучилищ були поділені на чотири групи [2, с. 4]: уроки фізичної культури; фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня; заняття фізичною культурою, спортом і туризмом у позанавчальний час; основні загальні фізкультурно-масові, спортивні та туристичні заходи.

З метою сприяння професійній підготовці учнів програма містила матеріал, який сприяв розвитку психофізіологічних функцій, необхідних у трудовій діяльності. ППФП проводилася в основному на комплексних уроках фізичної культури, для чого спеціально підібраний навчальний матеріал органічно доповняв заняття з гімнастики, легкої атлетики або інших передбачених сіткою годин видах фізичної підготовки.

Навчальний процес з фізичного виховання планувався комплексно з урахуванням усіх форм проведення занять. Обов'язковими документами планування навчального процесу фізичної культури був графік навчального процесу, що визначав порядок засвоєння навчального матеріалу; конспект

уроку. Документи планування (крім конспекту) затверджувалися та контролювалися заступником директора з навчально-виробничої роботи. Основними документами обліку результатів навчального процесу з фізичного виховання був журнал теоретичного навчання навчальної групи, карта фізичної підготовленості учня.

Додаткові заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися для практично здорових учнів, але таких, що мають недостатній фізичний розвиток і слабку фізичну підготовленість.

Факультативні заняття (уроки) з фізичної культури і спорту проводилися за спеціальним розкладом щотижня в обсязі двох годин на першому курсі навчання і по одній годині на наступних у групах чисельністю не менше 25 осіб. Навчальні групи для факультативних занять формувалися з учнів, які не займалися в спортивних секціях. Факультативні заняття проводилися із загальної фізичної підготовки, а також за видами спорту і фізичних вправ, які сприяли кращому освоєнню учнями обраної ними робочої професії.

Гімнастика до занять проводилася в приміщеннях для теоретичних занять або майстернях під контролем викладача, який починав перший урок, або майстра виробничого навчання. Гімнастика до занять включала комплекси з 6–8 загально розвивальних вправ та проводилася упродовж 5–7 хв. перед початком теоретичних, лабораторних або виробничих занять.

Фізкультурні паузи рекомендувалося проводити на 25-х хвилинах третього і п'ятого уроків теоретичного навчання або третьої і п'ятої годин занять в навчальних майстернях. Фізкультурна пауза включала комплекси з 5–7 фізичних вправ, які проводилися протягом 4–6 хвилин.

Рухлива перерва проводилася тривалістю не менше 20 хв. Проводити її вважалося за доцільне після двох (у розрахунку по 90 хв.) уроків теоретичного навчання із врахуванням часу обідньої 60-хвилинної перерви.

Ранкова фізична зарядка у поєднанні із загартовуванням була обов'язковою для всіх учнів. У гуртожитку вона організовувалася керівником фізичного виховання і проводилася щоденно при безпосередній допомозі відповідального чергового по навчальному закладу, громадськими інструкторами на відкритому повітрі і з елементами тренування – біговими вправами на витривалість та водними процедурами.

Заняття в групах (секціях) загальної фізичної підготовки і ГПО, спортивних та туристських секціях, секціях спортивного удосконалення. У групі (секції) загальної фізичної підготовки та ГПО застосовувалися гімнастичні, акробатичні, легкоатлетичні вправи; біг на лижах і ковзанах; спортивні ігри; подолання смуги перешкод; заняття на тренажерах. Заняття у спортивних та туристських секціях проводилися за програмами ДЮСШ (дитячо-юнацьких спортивних шкіл) з видів спорту 1–2 років навчання.

Фізкультурно-спортивні заходи у гуртожитку: ранкова фізична зарядка; заняття у спортивних та туристських секціях, групах ЗФП, атлетизму,

ритмічна гімнастика; заняття клубу любителів бігу та ходьби; дні здоров'я і спорту; спартакіади у гуртожитках; походи вихідного дня; змагання типу «Веселі старты» тощо.

Заняття в групах (клубах), які об'єднували любителів оздоровчого бігу і ходьби, велоспорту тощо організовувалися для раціонального використання вільного часу, зміцнення здоров'я та профілактики захворювань, різнобічного фізичного розвитку, поліпшення загальної працездатності, підготовки і здачі нормативів комплексу ГПО, оволодіння основами техніки в обраному виді спорту та об'єднання у Клуби любителів фізичної культури і спорту.

Близький туризм (туристичний похід вихідного дня). На практичних заняттях і під час походів особлива увага приділялася туристській підготовці: орієнтування за картою і без неї, визначення сторін, складання атласу маршруту, подолання перешкод, страхівка учасників, рятувальні роботи, надання первинної допомоги, складання звіту.

Спортивні змагання у навчальних групах. Змагання з видів випробувань комплексу ГПО для всіх учнів.

Самостійні заняття учнів фізичною культурою і спортом (виконання домашніх завдань) були доповненням до уроків фізичної культури і сприяли формуванню самостійності, самодисципліни, впровадженню фізичних вправ в повсякденне життя учнів, відповідно до рівня їх фізичної підготовленості.

Щомісячні дні здоров'я і спорту. У цьому заході брав участь весь контингент навчального закладу. Зразки програм щомісячних днів здоров'я і спорту визначені наказом Державного комітету Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти від 31 грудня 1982 року № 164 (приклад програми дня здоров'я і спорту: одноденний туристичний похід з виходом всіх навчальних груп у заплановане місце зустрічі; проведення спортивних ігор та естафет на привалах і стоянках) [6].

З врахуванням матеріалів дослідження, стало можливим формулювання авторського визначення *фізичного виховання учнів у навчальних закладах професійно-технічної освіти України досліджуваного історичного періоду як педагогічно організованого процесу, який мав соціально визначені завдання, відповідний зміст, а також ефективну систему організаційних форми, методів, прийомів і засобів навчання та виховання і був спрямований на формування в учнів життєво та професійно важливих фізичних якостей за допомогою загальної, професійно-прикладної та спортивно спрямованої фізичної підготовки (через залучення до масового спорту та спортивне вдосконалення найкраще фізично підготовлених учнів у обраних ними видах спорту).*

Авторське ствердження про наявність спортивно спрямованої складової у структурі змісту фізичного виховання учнів навчальних закладів професійно-технічної освіти України пояснюється вимогами щодо обов'язковості

виконання спортивного розряду з будь-якого виду спорту для отримання високої підсумкової оцінки з предмета «фізичне виховання» [1, с. 129].

На теоретико-методологічному рівні досліджений історичний досвід можна використати для:

- розробки науково обґрунтованої концепції безперервної фізичної освіти молоді в Україні у контексті національно-патріотичного виховання, що ґрунтується поєднанні диференційовано-особистісного підходу та новітніх оздоровчих технологіях;

- обґрунтування актуальності перебудови фізичного виховання у системі профтехосвіти України та вдосконалення організаційних і методологічних засад педагогічного процесу;

- розробки нових моделей та принципів відомчо-галузевого, а також громадського управління системою фізичної підготовки робітничих кадрів на сучасному етапі;

- обґрунтування основних принципів та положень адаптації програм фізичної підготовки робітничих кадрів до сучасних технологічних та екологічних умов;

- відродження забутих організаційних та педагогічних систем у сфері фізичного виховання молоді, історичний досвід яких недостатньо активно використовувався протягом десятиріч;

- подолання шаблонних стереотипів мислення при історичних оцінках становлення та розвитку фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України впродовж досліджуваного періоду.

На основі аналізу сучасного стану організації та ефективності фізичного виховання у навчальних закладах професійно-технічної освіти України, тенденцій, що складаються в управлінні фізичною підготовкою кваліфікованих робітників, можна визначити наступні напрями використання дослідженого історичного досвіду на практиці:

- впровадження сучасної моделі безперервної, ступеневої, обов'язкової фізичної освіти молоді в Україні;

- розробка, впровадження державних стандартів та перевірка системи диференційованих показників і критеріїв оцінки ефективності фізичної підготовки молоді в Україні;

- усунення суперечностей в сучасних нормативних документах, що регламентують організацію фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;

- удосконалення науково-методичного забезпечення фізичного виховання у професійно-технічних навчальних закладах України;

- підготовки викладачів з фізичного виховання зі спеціалізацією роботи у сучасних навчальних закладах професійно-технічної освіти України.

1. Программа физического воспитания учащихся городских и сельских профессионально-технических училищ (с рекомендациями по профессионально-прикладной физической подготовке) / Гос. ком. СМ СССР по проф.-тех. образованию, Центр. совет ВДСО «Трудовые резервы». – М. : Трудовые резервы, 1971. – 166 с.
2. Комплексная программа физического воспитания учащихся средних профтехнических училищ / Госком СССР по проф-тех. образованию, Центральный совет ВДСО «Трудовые резервы». – М., 1986 – 72 с.
3. Спутник работника физической культуры и спорта / под ред. П. Ф. Савицкого. – К. : Здоров'я, 1990. – 349 с.
4. Спутник физкультурного работника : [сборник] / под общ. ред. В. А. Ивонина. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 367 с.
5. Справочник физкультурного работника / авт. : М. А. Мариняко, А. А. Костенко, В. И. Тритиниченко и др. ; под ред. и с предисл. П. Ф. Савицкого. – 2-е изд, доп. и перераб. – К. : Здоров'я, 1976. – 343 с.
6. Столбов В. В. История физической культуры : учебник для студ. пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2115 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание» / В. В. Столбов. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
7. Теория и методика физического воспитания : [учебник для ин-тов физ. культуры] : В 2 т. Т.2 : Методика физического воспитания лиц различного возраста / авт. : В. Д. Хухлаева, В. Г. Яковлев, А. А. Чубанова ; под общ. ред. О. Д. Новикова. – М. : Физкультура и спорт, 1968. – 216 с.
8. Программа физического воспитания учащихся учебных заведений проф-тех образования / Всесоюзный научно-методический центр проф-тех обучения молодежи. – М., 1977. – 94 с.
9. Комплексная программа физического воспитания учащихся средних профтехнических училищ / Госком СССР по проф-тех. образованию, Центральный совет ВДСО «Трудовые резервы». – М., 1986 – 72 с.

Рецензент: д.пед.н., профессор Поташнюк И. В.

Красовська О. О., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО МИСТЕЦЬКО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** У статті здійснено аналіз досліджень, які розкривають зміст та структурні компоненти професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності. Представлено результати досліджень, що обґрунтовують функціональний та особистісно орієнтований підходи до визначення сутності даного інтегрованого поняття. Розкрито особливості змістового наповнення структурних компонентів професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності.*

***Ключові слова:** підготовка майбутнього вчителя початкової школи, професійна готовність вчителя початкової школи, мистецько-освітня діяльність.*

***Аннотация.** В статье осуществлен анализ исследований, которые раскрывают содержание и структурные компоненты профессиональной готовности будущего учителя начальной школы к художественно-образовательной деятельности. Представлены результаты исследований, которые обосновывают функциональный и личностно ориентированный подходы к определению сути данного интегрированного понятия. Раскрыты особенности смыслового наполнения структурных компонентов профессиональной готовности будущего учителя начальной школы к художественно-образовательной деятельности.*

***Ключевые слова:** подготовка будущего учителя начальной школы, профессиональная готовность учителя начальной школы, художественно-образовательная деятельность.*

***Annotation.** The analysis of researches that expose maintenance and structural components of professional readiness of future initial school teacher to artistic-educational activity is carried out in the article. The results of researches that ground functional and personality oriented approach to determination of this integrated concept essence are presented. The features of the semantic filling of structural components of professional readiness of future initial school teacher to artistic-educational activity are exposed.*

***Keywords:** future initial school teacher training, professional readiness of initial school teacher, artistic-educational activity.*

В умовах інтеграції України у світовий освітній простір та постійного вдосконалення національної системи вищої освіти значна увага науковців і педагогів-практиків приділяється проблемі формування професійної готовності майбутнього вчителя. Особливої актуальності набуває проблема підготовки вчителів початкової школи, адже їхні професійно-педагогічні якості, знання, вміння, що формуються в умовах навчання у вищій школі, зокрема динамізм, креативність, конструктивність, комунікативність стимулюватимуть становлення життєво необхідних якостей особистості молодшого школяра і є підґрунтям подальшого успішного ступеневого шкільного навчання.

Реформування професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні є частиною процесів оновлення освітніх систем. Ці зміни стосуються створення нових стандартів вищої освіти, оновлення та перегляду навчальних програм, змісту навчально-дидактичних матеріалів, підручників, форм, методів і технологій навчання. Цілеспрямоване набуття студентською молоддю знань, умінь і навичок у галузі педагогічної освіти, їх трансформація в компетентності сприяє особистісному культурному зростанню, розвитку освітніх технологій, здатності швидко реагувати на запити часу. Саме тому важливим є усвідомлення поняття готовності вчителя до професійно-педагогічної діяльності у суспільстві, що базується на знаннях, вміннях, досвіді, моделях поведінки. Важливо розуміти яких саме компетентностей необхідно набути фахівцеві і яким повинен бути результат професійної підготовки педагога.

За останні роки проведено багато досліджень з проблем формування готовності підростаючого покоління до різних видів діяльності. Сам процес визначення готовності особистості до конкретної діяльності дозволяє повніше розкрити основні її компоненти.

Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти [1], Національна доктрина розвитку освіти [2] пропагують особистісний розвиток вчителя як найвищу цінність суспільства. Проблеми професійного становлення майбутнього вчителя присвячені наукові дослідження у галузі філософії освіти (В. Андрущенко, Б. Гершунський, І. Зязюн, В. Кремень); професійної підготовки фахівців у вищій школі (А. Алексюк, С. Гамараш, С. Гончаренко, А. Гуржій, А. Капська, В. Козаков, М. Лазарєв, П. Підкасистий, В. Семиченко, С. Сисоева); психології професійного формування майбутнього педагога (Г. Балл, І. Бех, В. Бодров, С. Максименко, В. Моргун, В. Панок, В. Рибалка, Б. Теплов). Наукові положення теорії професійного становлення педагога розкривають у своїх працях вчені Г. Васянович, П. Воловик, О. Пехота, М. Солдатенко, Л. Хомич.

Аналіз психолого-педагогічних праць з проблеми готовності до певного виду діяльності вчених А. Деркач, М. Дяченка, К. Дурай-Новакової, Ю. Забродіна, Л. Кандибовича, А. Пуні дозволяє визначити структуру цього

явища з позицій різних підходів. Дослідники професійної готовності до педагогічної діяльності О. Безпалько, К. Дурай-Новакова, В. Дяченко, С. Пащенко, В. Сластьонін розкривають зміст поняття та визначають його складові елементи.

Метою нашої статті є узагальнення досліджень, що розкривають зміст та особливості формування професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності й обґрунтування її структурних компонентів.

Процес професійної підготовки майбутніх фахівців має цілісний, системний характер, а його результатом є готовність студента до професійної діяльності. У той же час готовність до обраного виду професійної діяльності формується у процесі самої діяльності, яка спрямована на розвиток і становлення особистості фахівця. Вчений філософ В. Андрущенко визначає готовність до діяльності як «результат активного ставлення людини до навколишнього світу з метою перетворення, яка включає мету, засіб, форму самого процесу діяльності» [3, с. 255]. Сучасні вітчизняні вчені психологи С. Максименко та О. Пелех тлумачать готовність до професійної діяльності, як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови [4, с. 70]. У тлумачному психологічному словнику поняття «готовність» окреслюється як «активний дієвий стан особистості, установку на певну поведінку, мобілізованість сил на виконання завдання» [5, с. 57].

Аналіз психолого-педагогічних праць з проблеми готовності до певного виду діяльності вчених А. Деркач [6], М. Дяченка [7], К. Дурай-Новакової [8], Ю. Забродіна [9], Л. Кандибовича [7], А. Пуні [10] дозволяє визначити структуру цього явища з позицій різних підходів.

З позиції функціонального підходу, готовність – це стан вибірково-усвідомленої активності, який передує цілеспрямованій поведінці особистості в суспільстві; психологічна настанова, яка функціонує як вияв загальної активності та уміння мобілізувати себе психічно і фізично. Прихильники функціонального підходу, до яких належить А. Пуні, в структурі готовності вирізняють спрямованість мисленневих процесів, спостережливість, уяву, емоції, увагу, саморегуляцію. Їхня єдність формує готовність – систему особистісних характеристик, завдяки яким функціонують психічні процеси [10].

Ю. Забродін класифікує різні види готовності: операційний, мотиваційний, функціональний. На його думку, вони перебувають у постійній взаємодії. Операційний різновид готовності спрямовує на організацію та вироблення напрямів професійної діяльності; мотиваційний – сукупність особистісних цінностей і переваг, що перетворюється на систему професійних інтересів; функціональний – розвиток психічних процесів людини у процесі професійної діяльності [9].

Відповідно до особистісно орієнтованого підходу, Л. Кандибович та М. Дяченко тлумачать «готовність – вирішальна умова швидкої адаптації до умов праці, подальшого професійного удосконалення і підвищення кваліфікації» [7, с. 337]. Готовність до професійної діяльності дослідниками представлено як сукупність компонентів:

- мотиваційного – інтересу та позитивного ставлення до обраної майбутньої професії та процесу підготовки;
- орієнтаційного – сформованих знань та уявлень стосовно специфіки та умов майбутньої професійної діяльності, прагнення досконалості;
- операційного – оволодіння способами і методами професійної діяльності;
- вольового – саморегуляції власної професійної діяльності;
- рефлексивного – самооцінки професійно-практичної діяльності.

Предметом нашого дослідження є професійна готовність майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності. Варто звернутися до тлумачення поняття професійної готовності до педагогічної діяльності. Дослідники професійної готовності до педагогічної діяльності О. Безпалько [11], К. Дурай-Новакова [8], В. Дяченко [12], С. Пащенко [13], В. Сластьонін [14] розкривають зміст поняття та визначають його складові елементи.

К. Дурай-Новакова визначає професійну готовність до педагогічної діяльності «як цілісне вираження усіх підструктур особистості, орієнтованих на повне й успішне виконання різноманітних функцій учителя. Професійна готовність до педагогічної діяльності постає як складне структуроване утворення, центральним ядром якого є позитивні установки, мотиви і цінності вчительської професії, професійно важливі риси характеру, сукупність професійно-педагогічних знань, навичок, умінь, певний досвід їхнього застосування» [8, с. 25].

Заслуговує на увагу визначення готовності до педагогічної діяльності В. Сластьоніна, який зазначає, що «готовність до педагогічної праці – складне особистісне утворення, що виступає характеристикою професіоналізму вчителя-вихователя і є особливим психічним станом, який передбачає наявність образу структури певної дії та професійної спрямованості свідомості і установки на усвідомлення педагогічної задачі, моделі поведінки, способи діяльності, оцінку своїх можливостей, спрямованість на досягнення результату» [14, с. 19].

Вчені дослідники феномену готовності до педагогічної діяльності визначають компонентний склад явища. Зокрема вирізняють: когнітивний, пізнавальний, перетворювальний, ціннісно-орієнтаційний, комунікативний, змістовий, технологічний; мотиваційний, виконавський, теоретичний та практичний; мотиваційний, змістовий, процесуальний.

Досліджуючи складові професійно-особистісної готовності вчителя початкової школи до педагогічної діяльності, С. Мартиненко акцентує увагу на необхідності діагностики в майбутніх педагогів рівня розвитку

особистісних якостей, а також сформованості науково-теоретичної, психолого-педагогічної і методичної підготовки [15, с. 378–380]. О. Абдулліна наголошує на необхідності рівноцінної представленості у змісті педагогічної освіти таких елементів: знання фундаментальних ідей, концепцій, законів і закономірностей розвитку педагогічних явищ; знання провідних педагогічних теорій, основних категорій і понять; знання визначальних педагогічних фактів; прикладні знання про методику навчання й виховання учнів [16, с. 72].

Професійна готовність майбутніх учителів початкової школи до мистецько-освітньої діяльності розглядається нами як:

– особливе особистісне новоутворення, яке передбачає наявність у педагога позитивного мотиваційно-ціннісного ставлення та широкого кола компетентностей у галузі мистецької освіти та полі професійно-педагогічної діяльності; оволодіння ефективними способами досягнення художньо-педагогічних цілей та завдань; здатність та відкритість до новаторства, творчості і саморозвитку;

– якісний показник результату професійної психолого-педагогічної та методико-мистецької підготовки в умовах навчання на педагогічному факультеті гуманітарного чи педагогічного університету;

– системна характеристика професійно-педагогічної мистецько-освітньої діяльності та творчої самостійності майбутнього вчителя початкової школи.

Грунтуючись на загальних підходах учених до визначення компонентів готовності до педагогічної діяльності, у результаті теоретичного аналізу наукової літератури з проблеми дослідження, після тривалого спостереження за діяльністю студентів з огляду на специфіку аналізованого особистісного утворення найбільш оптимальним вважаємо виокремлення наступних основних компонентів готовності. Важливими складовими компонентами професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності визначаємо нерозривну єдність компонентів: мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного, діяльнісно-технологічного, особистісно-рефлексивного.

Мотиваційний компонент – це внутрішня мотивація та емоційно-ціннісне ставлення майбутніх фахівців початкової школи до мистецько-освітньої діяльності. Українські вчені Г. Васянович [17], І. Зязюн, Г. Сагач [18] рушійною спонукою діяльності вчителя визначають мотив. У педагогічній практиці діяльність педагога може бути обумовлена різними мотивами (підвищення ефективності навчально-виховного процесу; намагання привернути до себе увагу, здобути визнання, художньо-творче самовираження тощо), справжню суть яких з'ясувати буває нелегко, оскільки з часом вони можуть змінюватися. Знання мотивів мистецько-освітньої діяльності студентів є важливим компонентом формування культури художньо-педагогічної діяльності вчителя.

Особистісну значущість конкретних мотивів досліджують на підставі аналізу сформульованих педагогом завдань власної мистецько-освітньої діяльності, його дій щодо реалізації цих завдань, а також аналізу змін у його мотиваційній сфері, самооцінок, ставлення до своєї професійної діяльності. Серед найважливіших чинників професійної орієнтації вказано на такі: інтерес до майбутньої педагогічної діяльності, усвідомлення педагогічних та художньо-мистецьких здібностей, інтерес до освітньої галузі «Мистецтво» та бажання її вивчати, уявлення про суспільну значущість педагогічної праці, естетичного виховання та розвитку дітей [18, с. 28].

Мотиваційна готовність, сприйнятливість до педагогічних нововведень є важливою якістю вчителя, оскільки лише адекватна меті мистецько-освітньої діяльності мотивація забезпечує саморозкриття особистості педагога. Провідним мотивом мистецько-освітньої діяльності є пізнавальний інтерес до цінностей художньої культури і бажання їхнього прищеплення підростаючим поколінням. Пізнавальні інтереси педагога в полі мистецько-освітньої діяльності, орієнтованого на застосування інноваційних технологій, концентруються навколо потреби у науковому розумінні різноманітних аспектів особистісної орієнтації освіти; на осмисленні власного художньо-творчого досвіду, ступеня ефективності мистецько-освітньої діяльності, формування позитивного ставлення щодо інноваційних змін у системі освіти; використанні нових знань та умінь у власній практичній діяльності.

Позитивну мотивацію педагога до мистецько-освітньої діяльності засвідчує задоволення таких його особистісних і професійних потреб, як підвищення педагогічної майстерності, подолання професійних труднощів. Тому використання художньо-педагогічних інноваційних технологій більшість педагогів вважає єдиним важливим мотивом особистісного і професійного самоствердження. До ідеї про необхідність інновацій у мистецько-освітній діяльності багато вчителів приходять через невдоволеність власною професійною реалізацією у межах традиційного педагогічного процесу. Тільки випробувавши себе в різних моделях навчання й виховання, можна обрати адекватні особистісній і професійній спрямованості педагогічні технології.

Отже, показниками мотиваційного компонента готовності до мистецько-освітньої діяльності є пізнавальний інтерес до інноваційних та художньо-педагогічних технологій та особистісно значущий сенс їхнього застосування. Рівень поінформованості педагога про інноваційні та художньо-педагогічні технології визначають за обсягом його знань, які є необхідною умовою аналізу і вибору оптимальних способів розв'язання професійних проблем відповідно до бачення педагогом проблематики мистецько-освітньої діяльності, особистісних потреб та інтересів.

Когнітивний компонент готовності майбутнього педагога початкової школи до мистецько-освітньої діяльності – це усвідомлення цінності і

потреби засвоєння систематизованих психолого-педагогічних та методико-мистецьких знань:

– методологічних через оволодіння загальними принципами вивчення закономірностей та явищ мистецької освіти, інноваційних процесів у галузі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя;

– теоретико-методичних через вивчення студентами дисциплін психолого-педагогічного, мистецького та методичного спрямування; розуміння навчально-виховного процесу у галузі мистецької освіти як цілісної педагогічної системи, що включає цілепокладання, зміст, методи, засоби, форми організації навчання, виховання і розвитку учнів відповідно до вимог змістової лінії Державного стандарту загальної початкової освіти «Мистецтво», принципи та закономірності процесу мистецької освіти, а також методику проектування мистецько-освітньої діяльності з учнями початкової школи із залученням педагогічних інновацій.

Рівень поінформованості педагога про інноваційні та художньо-педагогічні технології визначають за обсягом його знань, які є необхідною умовою аналізу і вибору оптимальних способів розв'язання професійних проблем відповідно до бачення педагогом проблематики мистецько-освітньої діяльності, особистісних потреб та інтересів.

Ціннісно-естетичний компонент – це цінності у вигляді ідей, концепцій, теорій, закономірностей, постулатів, аксіом та норм гуманістичних особистісно зорієнтованих взаємовідносин на засадах творчої взаємодії, що зорієнтовують і регламентують професійно-педагогічну діяльність вчителя початкової школи у галузі мистецької освіти. Він включає здатність ідентифікувати себе з цінностями професійного середовища; наявність професійної позиції вчителя початкової школи; цінування та повагу до соціальної різноманітності та мультикультурності; надання рівних можливостей учням різних національностей, толерантне ставлення до культурно-мистецької спадщини та індивідуальних особливостей учнів.

Бажаним явищем у процесі професійної підготовки є становлення власної системи цінностей, пов'язаної з усвідомленням відповідальності за результати своєї діяльності, притаманні особистості майбутнього фахівця, який самоактуалізується і самоутверджується.

Діяльнісно-технологічний компонент готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності передбачає сформованість широкого кола умінь. Уміння художньо-педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкової школи, що уможливають незалежне та якісне виконання педагогічних дій, які полягають у застосуванні знань на практиці. Вони поділяються на організаційні, діагностичні, інформаційні, проєктивні, гностичні, конструктивні, комунікативні, аналітичні, прогностичні, рефлексивні, методичні, художньо-творчі. Практична діяльність є своєрідним індикатором готовності студентів до майбутньої професійної діяльності.

Цей компонент включає опанування інноваційних технологій професійної підготовки до художньо-педагогічної діяльності: інтенсивних технологій навчання; технологій духовно-світоглядної естетико-мистецтвознавчої та комплексної інтеграції; технологій діалогової взаємодії; художньо-педагогічних сензитивно-вербальних та продуктивно-творчих освітніх технологій; технологій контекстного навчання; інформаційно-комунікаційних технологій.

Особистісно-рефлексивний компонент містить професійно значущі якості та здібності майбутнього вчителя початкової школи, пов'язані із ставленням до професійної діяльності, активністю у взаємодії та комунікативністю, а також особистісна, соціальна, професійна творчість і відкритість до новаторства, без яких неможливе успішне формування та розвиток професійної готовності до мистецько-освітньої діяльності.

Він охоплює здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє творчому підходові до побудови навчально-виховного процесу початкової школи; здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи у галузі мистецької освіти; здатність до педагогічної рефлексії. Відомий вчений дидакт А. Хуторської вказує, що рефлексія – це «процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів», і констатує: «Якщо фізичні органи чуття для людини є джерелом її зовнішнього досвіду, то рефлексія – джерело внутрішнього досвіду, спосіб самопізнання і необхідний інструмент мислення» [19, с. 310].

Вважаємо, що успішність засвоєння дисципліни залежить від ступеня усвідомлення майбутніми педагогами своєї діяльності. Рефлексивна діяльність стосується всіх ситуацій і комунікацій, у яких студенти беруть участь у процесі засвоєння дисциплін професійного спрямування методико-мистецького змісту. Це можуть бути семінарські заняття, лекції, педагогічна практика, курсові і дипломні роботи, виступи на конференціях і олімпіадах, неформальні обговорення тощо [19, с. 10].

За словами А. Хуторського, рефлексія не повинна бути епізодичною, рефлексивні операції виконуються упродовж всього вивчення курсу, охоплюючи будь-які короточасні етапи діяльності. На погляд ученого, рефлексія – це не пригадування головного із заняття і не формулювання висновків, а усвідомлення способів діяльності, виявлення її смислових особливостей, вияв освітнього зростання студента. Майбутній педагог не просто усвідомлює зроблене, він ще усвідомлює способи діяльності [19, с. 104].

Особистісно-рефлексивний компонент охоплює здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє творчому підходові до побудови навчально-виховного процесу початкової школи; здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи у галузі мистецької освіти; здатність до педагогічної рефлексії.

Отже, рефлексивний компонент професійної готовності – уміння здійснювати самоаналіз, самоконтроль, самооцінювання та самокорекцію результатів своєї методичної діяльності для подальшого самовдосконалення. Поєднання мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного, діяльнісно-технологічного, особистісно-рефлексивного компонентів породжує якісно нове утворення – професійну готовність майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності.

Рівні сформованості готовності майбутніх учителів початкової школи до мистецько-освітньої діяльності визначали на основі спостережень за студентами педагогічних факультетів, анкетування, тестування, аналізу продуктів діяльності студентів (конспекти уроків, сценарії позакласних заходів, методичні портфоліо), методу експертних оцінок, самооцінювання студентів, а також спеціальних діагностичних методик під час педагогічного експерименту.

Отже, професійна готовність до мистецько-освітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи – це мета і результат професійної підготовки студентів педагогічних факультетів у галузі мистецької освіти; її визначаємо як інтегровану якість особистості, спрямовану на ефективне вирішення освітніх завдань за допомогою сформованої системи психолого-педагогічних та методико-мистецьких знань, умінь, мотивів і ціннісних ставлень, а також наявність певних якостей та здібностей педагога, необхідних для ефективного виконання всіх видів мистецько-освітньої діяльності. Перспективи дослідження – розроблення критеріїв професійної готовності до мистецько-освітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи: мотиваційного, когнітивного, ціннісно-естетичного, діяльнісно-технологічного, особистісно-рефлексивного, їх діагностика та аналіз показників та визначення рівнів.

1. Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти [Електронний ресурс] / МОН України // Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.08.2013 р. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/ 2. Національна доктрина розвитку освіти : затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> 3. Андрущенко В. П. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. – Х. : Р.И.Ф., 2005. – 672 с. 4. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. – 1994. – № 3–4. – С. 68–72. 5. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / упор. В. Копоруліна. – Х. : Факт, 2006. – 400 с. 6. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – М. : МОДЭК, 2004. – 752 с. 7. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск, 1981. – 383 с. 8. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 /

К. М. Дурай-Новакова. – М., 1983. 32 с. **9.** Забродин Ю. М. Очерки теории психологической регуляции поведения / Ю. М. Забродин. – М. : Магистр, 1997. – 208 с. **10.** Пуни А. Ц. Психологическая подготовка / А. Ц. Пуни. – М. : ФИС, 1969. – 88 с. **11.** Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Безпалько. – К., 1998. – 190 с. **12.** Дьяченко В. Ф. Организация структуры учебного процесса и ее развитие / В. Ф. Дьяченко. – М. : Педагогика, 1989. – 160 с. **13.** Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / С. Ю. Пащенко. – Запоріжжя, 2000. – 176 с. **14.** Слостєнин В. А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / В. А. Слостєнин, А. И. Мищенко // Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 79–84. **15.** Мартиненко С. М. Діагностування особистісно-професійного зростання вчителя початкової школи: теоретичні основи та технології / С. М. Мартиненко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. – Вип. 34. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2011. – С. 377–382. **16.** Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: учеб. пособие для пед. спец. высш. учеб. заведений / О. А. Абдуллина. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с. **17.** Васянович Г. П. Концептуальні засади морально-духовної та естетико-психологічної підготовки фахівців у системі професійно-технічної освіти / Григорій Васянович // Збірка наукових праць: [монографія]. – Л. : Норма, 2006. – С. 197–204. **18.** Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Українсько-Фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с. **19.** Хуторской А. В. Современная дидактика : учебное пособие / А. В. Хуторской. – 2-е издание, переработанное. – М. : Высшая школа, 2007. – 639 с.

Рецензент : д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.

Кристочук Т. Є., д.пед.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

***Анотація.** У статті досліджено засади управління в системі освіти європейських країн. Подано три типи управління освітою (централізований, децентралізований та децентралізований з посиленою автономією навчальних закладів), представлених у зарубіжних дослідженнях. Показано пошук оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим типом управління освітою. Визначено, що однією з особливих тенденцій розвитку освіти у Центрально-Східноєвропейських країнах є переорієнтація на децентралізацію управління в системі вищої освіти. Розкрито реалізацію принципу забезпечення прав людини на транснаціональну освіту.*

***Ключові слова:** освіта, управління, централізований тип управління освітою, децентралізація управління.*

***Аннотация.** В статье исследованы основы управления в системе образования европейских стран. Рассмотрены три типа управления образованием (централизованный, децентрализованный и децентрализованный с усиленной автономией учебных заведений). Показан поиск оптимального соотношения между централизованным и децентрализованным типом управления образованием. Определено, что одной из особых тенденций развития образования в Центрально-восточноевропейских странах является переориентация на децентрализацию управления в системе высшего образования. Раскрыты пути реализации принципа обеспечения прав человека на транснациональное образование.*

***Ключевые слова:** образование, управление, централизованный тип управления образованием, децентрализация управления.*

***Annotation.** In the article the principles of management in the educational system of European countries are investigated. Three types of educational administration (centralized, decentralized and decentralized with increased autonomy of schools) represented in foreign researches are reported. The search of an optimal balance between centralized and decentralized type of educational management is shown. It was determined that one of the tendencies of educational development in Central and Eastern-European countries is reorientation to decentralized management in the system of higher education.*

The implementation of the principles of human rights for transnational education is considered.

Keywords: *education, management, centralized type of educational management, management decentralization.*

Модернізація освіти в Україні відбувається в контексті розвитку міжнародного співробітництва, інтеграції у світовий та європейський освітній простір, тенденцій глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» [1]. Міжнародне співробітництво в галузі освіти стає важливим інструментом виконання нових вимог та викликів, а також сприяє взаємозбагаченню та взаємодоповненню вищої освіти у різних країнах. Одним із напрямів використання європейського досвіду розвитку освіти у системі освіти України є децентралізація управління. Саме тому дослідження децентралізації управління освітньою системою набуває значущості для модернізації вищої освіти в Україні та її інтеграції в європейське освітнє співтовариство.

У рамках децентралізації реформу освіти уряд визначив як основну серед решти реформ в Україні у 2016 р. Головною метою такого реформування є делегування повноважень і відповідальності за управління освітою та її фінансування демократично обраним органам місцевого самоврядування зі збереженням при цьому повноважень щодо визначення освітньої стратегії країни та загального напрямку освітньої реформи за Міністерством освіти і науки. Досягнення зазначеної мети відбуватиметься у процесі децентралізації освіти [2].

Моделі державного управління освітою висвітлено у працях таких вітчизняних науковців, як Л. Гриневич, В. Луговий, Н. Протасова. Увагу дослідників привертають проблеми управління освіти в умовах перетворення вищої освіти з елітарної на загальнодоступну (Г. Поберезька); пошуку оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим управлінням системою установ, що здійснюють підготовку педагогічних кадрів (О. Мартинова). Вагомий доробок накопичено зарубіжними ученими щодо управління в системі освіти, зокрема, Н. Мон, Р. Пахочінський, Дж. Понтон, П. Гілл, Б. Тулемонд.

Мета нашої статті полягає в дослідженні децентралізації управління освітою та визначенні її особливостей в європейських країнах.

Відповідно до окресленої мети завданням дослідження є: визначення засад управління в системі освіти європейських країн; наведення характеристики типів управління освітою, представлених у зарубіжних дослідженнях; пошук оптимального співвідношення між централізованим і децентралізованим типом управління освітою з метою подальшої реалізації в системі освіти України.

Одним із критеріїв аналізу освіти у європейських країнах було обрано управлінський, який визначається такими показниками, як: тип управління освітою; управління відбором кандидатів на посаду; фінансування системи освіти (оплата праці).

1. Тип управління освітою. У зарубіжних дослідженнях вивчення досвіду європейських країн виділяються три типи управління освітою: централізований, децентралізований та децентралізований з посиленою автономією шкіл.

Централізований тип – реалізація освітніх завдань передбачається державою, а рішення щодо навчальних програм, методів навчання, працевлаштування, оплати праці тощо приймаються на центральному рівні. Такий тип характерний для Австрії, Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Франції.

Централізований механізм фінансування освіти передбачає забезпечення рівного доступу до освіти та однакового рівня освітніх послуг у всіх регіонах. Однак централізація знижує ефективність використання ресурсів, хоча водночас дозволяє досягнути певної рівності між школами. Надання ж більших повноважень та більшої відповідальності органам місцевого самоврядування (децентралізація) може призвести до суттєвих відмінностей у фінансуванні різних регіонів чи шкіл, і тим самим посилити нерівність. Централізація тяжіє до надмірного контролю, а децентралізація навпаки – до хаосу. Окремо централізація та децентралізація не спрацьовують, тому доцільно забезпечити належний баланс між цими двома організаційними формами [3, с. 76].

Децентралізований тип характеризується переданням повноважень до органів місцевого самоврядування (громади) реалізації більшої частини освітніх завдань. Передача освітніх завдань місцевому самоврядуванню ґрунтується на переконанні (доктрині), що члени таких місцевих громад – платники податків, батьки, вчителі, вихователі, викладачі – краще розуміють освітні потреби дітей у місцевих спільнотах і школах. Тому у них мотивація дбати про краще функціонування освітнього закладу у своїй місцевості значно вища [4, с. 93].

Децентралізований тип із посиленою автономією навчального закладу відзначається наданням більшої частини повноважень безпосередньо навчальним закладам, зокрема, щодо організації навчального процесу, кадрових питань, використання ресурсів. На цій основі визначають три основні системи фінансування системи освіти, що передбачає різні способи передачі коштів із центрального рівня: безпосередньо навчальним закладам; органам місцевого самоврядування на підставі угод; органам місцевого самоврядування на підставі угод з наступним розподілом між навчальними закладами за встановленими правилами [5, с. 55].

Нідерланди є єдиною країною в Європейському Союзі, в якій майже всі рішення щодо управління персоналом, організації навчання, структури шкільної мережі і використання ресурсів приймаються на рівні школи. Це

практикується в країнах з розвиненими формами децентралізації, де значна частина повноважень вже належить територіальному самоврядуванню. У країнах Європейського Союзу все частіше робляться спроби збільшення автономії шкіл. У кількох землях в Німеччині з 2004 року реалізуються пілотні програми, спрямовані на збільшення автономії шкіл. У 2003 році розпочався процес передачі все більшої кількості повноважень школам у Литві, Люксембурзі і Румунії [4, с. 63].

2. Працевлаштування – це принцип забезпечення прав людини на транснаціональну освіту. Болонська декларація підтвердила, що можливість влаштування на роботу – це основне питання для вищих навчальних закладів у всій Європі; це стратегічна мета, яка не має альтернативи. Працевлаштування – це індикатор успіхів усього Болонського процесу в цілому. Він настільки важливий, що в дискусіях про доцільний термін навчання на будь-якому рівні учасники дійшли висновку, що навчатися, використовуючи принцип – навчання через усе життя – потрібно доти, доки не знайдеш роботи [6].

У відборі кандидатів на посаду вчителя у країнах Європейського Союзу сформувалося два головних типи: децентралізований відбір, що здійснюється на місцях. Відповідно до нього вчитель не має гарантії постійної роботи і сам відповідає за працевлаштування (Англія, Данія, Нідерланди). Централізований набір кандидатів на посади вчителів для всієї системи освіти гарантує вчителю постійну роботу або він очікує розподіл у відповідну школу згідно зі своєю предметною спеціалізацією (Ірландія, Угорщина).

3. Фінансування системи освіти: оплата праці вчителів. За даними звіту Європейської асоціації університетів щодо державного фінансування, такі країни, як Австрія, Чехія, Польща, Швеція, Франція, Литва демонструють збільшення фінансування освіти, і навпаки зменшення до 25 % – Італія, Нідерланди, Словаччина, Португалія, Великобританія, Греція, Угорщина). В освітніх системах, що сигналізували про скорочення фінансування, найбільш вразливими сферами стали викладацький склад та інфраструктура. У країнах, в яких відбулося скорочення фінансування досліджень, університети сподіваються на більше фінансування з боку ЄС з метою підтримки дослідницької діяльності та розвитку інфраструктури [7].

Учителі у країнах Європейського Союзу отримують оклади відповідно до стажу роботи і доповнюються різноманітними надбавками, зокрема, за кваліфікацію, викладання в складних умовах, роботу з учнями з особливими освітніми потребами, викладання у віддалених географічних районах, понаднормову роботу.

Надбавки за кваліфікацію, вищу за мінімальну кваліфікацію, необхідну для того, щоб бути вчителем (тобто за ступінь магістра, кандидата, або доктора) надаються в системах освіти переважної більшості країн ЄС. Як

правило, типи і розмір таких надбавок встановлює центральний орган управління освітою (міністерство) [8].

Найвища надбавка за додаткову кваліфікацію серед європейських країн – в Ірландії. У Бельгії (французька та німецька частина), якщо вчителі початкової або неповної середньої школи здобувають ступінь магістра, їхній оклад підвищується до рівня окладу вчителів старших класів середньої школи, для яких кваліфікація магістра є вимогою для працевлаштування.

У більш ніж третині країн ЄС вчителі можуть отримувати додаткові надбавки за якість їхньої роботи після проведення атестації або на основі якісної успішності своїх учнів. У Чеській Республіці ця надбавка становить 3,9 %, а в Латвії – від 7 % до 12 % від основного окладу. У Польщі директор школи за погодженням із місцевими органами управління освіти надає «мотиваційні стимули» за належне викладання, впровадження інновацій, відданість викладацькій діяльності і за виняткові досягнення під час виконання завдань і професійних обов'язків. У Сполученому Королівстві (Англії, Уельсі та Північній Ірландії) кожна школа проводить атестацію, за результатами якої учителі рухаються шкалою окладів. У випадку високих результатів вони можуть піднятися на 2 рівні.

У Словенії, наприклад, виплачуються надбавки за викладання у двомовних класах. У Швеції наявність в класі учнів, що мають труднощі в навчанні, або учнів з особливими потребами може бути прийнятою до уваги при індивідуальних переговорах щодо зарплати.

У деяких країнах ЄС участь у позакласних заходах оплачується як понаднормова робота, а в інших за нею виплачують окрему надбавку. Наприклад, у Словенії навчальні класи на відкритому повітрі (*šola v naravi*) винагороджуються до 20 % від основної заробітної плати за 6 годин на день в початковій і неповній середній школі. Крім того, за проведення семінарів, спортивних та інших позакласних заходів (*interesne dejavnosti*) виплачується 11,94 євро на годину.

Крім того, вчителі в усіх європейських країнах, за винятком Кіпру, Латвії, Мальти, Румунії, Великобританії (Шотландія), отримують додаткові надбавки за понаднормову роботу, тобто робочий час, який перевищує кількість робочих годин, встановлених у трудовому договорі. У більшості випадків погодинна ставка за понаднормову роботу визначається центральним органом управління як певний відсоток від базового окладу. У Болгарії, Греції, Іспанії встановлюється конкретна фіксована сума.

Майже в половині країн виплачують надбавки, пов'язані з географічним розташуванням школи. Вони є мотиваційними стимулами, які заохочують вчителів працювати у віддалених, сільських або соціально неблагополучних регіонах, і визначаються на центральному рівні управління. Також учителям можуть виплачуватися надбавки за роботу в регіонах з вищим за середній

рівень життя, наприклад, у столиці. Критерії таких надбавок значно відрізняються в різних країнах. Вони можуть носити географічний характер (віддалені та ізольовані райони), що має місце в Данії, Іспанії, на Кіпрі, в Польщі, Румунії, Фінляндії та Великобританії (Шотландія). З іншого боку, вони можуть мати економічний (високий рівень життя), як у Франції та Великобританії (Англія), або соціальний характер (райони зі значним соціальним відчуженням, з високим ризиком чи з великою часткою учнів, що представляють етнічні чи мовні меншини) як в Іспанії, Франції та Італії.

Порівняльний аналіз розподілу повноважень між рівнями управління в сфері освіти в країнах з різним рівнем економічного і політичного розвитку дав змогу виявити, що постіндустріальні країни з високими соціо-економічними показниками характеризуються більшим рівнем децентралізації управління освітою, ніж країни, що розвиваються, або недавно здобули свою суверенність. В основу децентралізації покладено: політичні мотиви (у більшості країн вони є підґрунтям ентузіазму для зростання участі громадськості у прийнятті державних рішень); фінансові мотиви (центральні уряди не в змозі надати повне фінансування відповідно до вимог сфери освіти); мотиви ефективності (зумовлені тим, що прийняття рішень на місцевому рівні допомагає зменшити витрати на досягнення кожного окремого результату).

Децентралізація – це такий спосіб територіальної організації влади, за яким держава передає право на прийняття рішень з певних питань або у певній сфері структурам локального чи регіонального рівня, що перебувають поза системою виконавчої влади і є відносно незалежними від неї. При аналізі процесів децентралізації розглядаються чотири рівні управління: центральний уряд (центральний); державні регіональні органи влади (регіональний); муніципальні або інші місцеві самоврядні органи влади (місцевий), школи [9, с. 8–13].

Характерною ознакою педагогічної освіти країн Європи є децентралізація управління освітою. У більшості країн ЄС децентралізація здійснюється шляхом залучення громадськості до розв'язання проблем педагогічної освіти, посилення ролі місцевих органів управління педагогічною освітою (у тому числі і післядипломною) у прийнятті рішень, зростання автономії педагогічних закладів освіти в управлінні їх ресурсами.

Однією з особливих тенденцій розвитку педагогічної освіти у Центрально-Східноєвропейських країнах є переорієнтація на децентралізацію управління в системі вищої педагогічної освіти. У системі вищої педагогічної освіти у Болгарії спостерігається тенденція до децентралізації управління. Міністерство освіти, молоді та науки Болгарії не має управлінських функцій щодо окремих університетів. Національна рада ректорів наділена лише координаційними функціями. Внутрішньо університетські органи управління (на рівні факультетів) користуються високим ступенем

незалежності від ректорського рівня управління. Органи управління болгарськими університетами спрямовують зусилля на вирівнювання організаційних структур, організацію навчального процесу спільно із західноєвропейськими університетами, надають викладачам повну свободу вибору «що і як викладати в рамках своїх дисциплін», що також повинно позитивно вплинути на якість навчання [10, с. 72].

Управління освітою в Естонії на районному рівні (*maavalitus*) здійснюється органами місцевого самоврядування кожного району. Вони несуть основну відповідальність за дошкільні заклади, початкову школу та старші класи середньої школи, середні школи і центри, а також культурні центри, музеї, спортивні заклади, а також інші освітні установи, розташовані в районі або населеному пункті. Крім того, місцевими органами влади контролюється кількість дітей, які охоплюються обов'язковою освітою, призначаються регіональні директори освітніх установ, розробляються та реалізуються плани розвитку регіональної освіти, визначаються та затверджуються шкільні округи. Кожен район має свій власний відділ освіти у підпорядкуванні міністерства. Регіональні відділи освіти несуть відповідальність за контроль і консультування з питань освіти в районі. Діяльність регіональних освітніх установ регулюється законом про управління округами.

Міністерство освіти Латвії співпрацює з Державною освітньою інспекцією, яка контролює роботу всіх навчальних закладів, а також з Комісією з акредитації шкіл, Центром освіти дорослих, Центром забезпечення якості освіти, Центром професійно-технічної освіти, підготовки вчителів, Центром технічної підтримки, з управлінням освіти на рівні району.

В Іспанії в основі управління освітою лежить децентралізований тип, відповідно до якого відповідальність за освіту розподілено між державою, автономними адміністративними одиницями, місцевою адміністрацією і школою.

Значний вплив на перерозподіл компетенцій в сфері освіти та підвищення автономії вищих навчальних закладів мала низка законів, спрямованих на децентралізацію державного управління у Франції. Базові закони про децентралізацію від 1982, 1983 і 2003 рр., а також новий закон про децентралізацію, прийнятий 28 березня 2003 р., суттєво розширили сферу компетенції територіальних громад на рівні регіонів та департаментів (у тому числі і в сфері освіти), а також розмежували сфери повноважень держави, регіональної і муніципальної влади на основі принципу субсидіарності, який передбачає взаємодоповнення і зменшує ризик дублювання функцій щодо управління освітою. Відповідно до цього на регіони покладено завдання щодо визначення і узгодження стратегій розвитку навчальних закладів, розширення їх регіональних економічних зв'язків. Департаменти покликані забезпечити тісніше і ефективніше співробітництво між навчальними закладами одного регіону. У свою чергу

місцева громада повинна підтримувати контакти з громадянами, громадськими об'єднаннями, забезпечуючи тим самим безпосередній зв'язок із споживачами освітніх послуг [11, с. 13].

У результаті широкої децентралізації відповідальність за освіту в Швеції (початкова і середня освіта, включно із професійно-технічною освітою) перебуває у компетенції місцевих органів управління у галузі освіти. Ці органи підпорядковуються Міністерству освіти з питань стратегічного характеру, але однак, наприклад, інспекція і контроль за школами здійснюється владою на місцях.

Найбільш важливі реформи у системі освіти Румунії включають такі аспекти: забезпечення якості освіти; підвищення вимог до управління університетом; покращення відбору та мотивації студентів; запровадження внутрішньої і зовнішньої оцінки якості освіти; тісний зв'язок між кваліфікаціями, одержаними у вищих навчальних закладах, та вимогами ринку праці; моніторинг інтеграції випускників на ринку праці.

Реформи, пов'язані з поліпшенням управління школою та фінансування, включали тренінг для директорів шкіл з метою підготовки для виконання завдань, пов'язаних з управлінням фінансовими і людськими ресурсами, а також навчальними програмами; модернізацію інформаційної системи, необхідну для управління освітою на всіх рівнях; поліпшення оцінки процесу навчання; розробку адміністративних та фінансових повноважень школи [12, с. 67].

До установ, компетенцією яких є управління якістю освіти, в Румунії належать: Центр з розвитку професійної та технічної підготовки Міністерства освіти, основною метою якого є постійне вдосконалення професійно-технічної освіти; Агентство управління якістю освіти; Інститут досліджень та освіти – автономна установа, безпосередньо підпорядкована Міністерству національної освіти. Інспекція, робота якої полягає в основному в проведенні моніторингу та контролю підлеглих шкіл та закладів (кожні 5 років).

Як зазначає Д. О. Медведовська, у Великій Британії фундаментальним і стратегічним є напрям на децентралізацію освіти, оскільки він передає контрольні функції у руки споживача (батьків) та включає ринкові механізми діяльності освітньої системи. Централізація розглядається скоріше як тактика нейтралізації політичних і корпоративних опонентів реформ [13, с. 27].

Особливістю системи післядипломної педагогічної освіти у Греції є принцип децентралізації щодо організаційних форм підвищення кваліфікації вчителів. Вчитель може обирати курси підвищення кваліфікації різні за програмами, терміном, змістом, місцем проходження. Професійні, періодичні чи спеціальні курси забезпечують професійну адаптацію новопризначених учителів, розвиток дослідницьких умінь учителів школи,

їх критичного і творчого мислення, організацію перепідготовки вчителів, які викладають у спеціальних школах для дітей з обмеженими функціональними можливостями.

Децентралізація освіти в Іспанії є необхідною передумовою успішної реалізації реформ і здійснюється за допомогою: 1) деконцентрації урядової влади, що супроводжується переміщенням керівних освітянських органів та їх співробітників із центральних офісів до регіональних і локальних; 2) делегуванням влади – передачею не тільки управлінських, а й контрольних функцій іншим організаціям нижчого ієрархічного рівня або напівавтономним установам; 3) передачею повної відповідальності за всі сфери діяльності, включно з фінансовою, місцевим освітянським організаціям і установам; 4) приватизації – передачі навчальних закладів окремим особам або корпораціям тощо [14, с. 41].

У Федеративній Республіці Німеччина система педагогічної освіти децентралізована. У системі післядипломної педагогічної освіти реалізуються земельні, регіональні, місцеві форми підвищення кваліфікації вчителів у певних галузях. Крім того післядипломна освіта розглядається як продовження одержаної вищої освіти або як друга вища освіта за іншою спеціальністю.

До позитивних особливостей децентралізації управління освітою в Польщі належить впровадження нових підходів у галузі фінансування на державному та місцевому рівні, чітке розмежування повноважень та відповідальності різних рівнів управління освітою. Зміна підходу до фінансування шкіл раціоналізувала використання ресурсів і позитивно вплинула на інші сфери освіти. Зокрема, оскільки кошти на підвищення кваліфікації вчителів надходять до бюджету школи, то саме директори і вчителі обирають конкурентоспроможну інституцію для підвищення кваліфікації. Це вплинуло на зростання якості і різноманітності послуг щодо підвищення кваліфікації вчителів у Польщі [9, с. 15].

З проведеного дослідження можна зробити висновок, що міжнародна допомога і європейський досвід є важливими ресурсами, якщо їх використовувати для координації зусиль всіх учасників процесу освітньої політики. Децентралізацію в управлінні освітою необхідно здійснювати комплексно, між державою і громадянським суспільством, між органами влади і споживачами освітніх послуг, між державною виконавчою владою і місцевим самоврядуванням, між керівником освітньої установи і освітянами. Перспективу майбутніх наукових розвідок убачаємо в дослідженні міждисциплінарного контексту у забезпеченні якості освіти у вищій школі.

1. Закону України «Про вищу освіту», №1114-VIII від 19.04.2016, ВВР, 2016, № 22.
2. Тарасенко Н. Децентралізація освіти в Україні: плани, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://адмреф.сiaz.ukp/160-detsentralizatsiya-osviti-v-ukrajini-plani-problemi-perspektivi-2.html>. – Назва з екрана. 3. Фуллан М.

Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / М. Фуллан ; пер. з англ. Г. Шиян, Р. Шиян. – Львів : Літопис, 2000. – С. 75–77. **4.** Мархлевський В. Шкільний бюджет : навч.-метод. посіб. для кер. освіти / В. Мархлевський, Ю. Шукевич. – К. : Таксон, 2011. – 156 с. **5.** Gorowska-Fells B. Zestawienie systemow edukacji w krajach Unii Europejskiej i EOG / В. Gorowska-Fells, В. Platos. – Warszawa : [s. n.], 2009. – 85 s. **6.** Жижко Т. Академічна мобільність – об'єктивна умова розвитку університетської освіти [Електронний ресурс] / Т. Жижко. Режим доступу : http://archive.lnbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VIrd/2010_10/1.pdf. – Назва з екрана. **7.** Тенденції державного фінансування вищої освіти у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=2705>. – Назва з екрана. **8.** Оплата праці вчителів Європи: надбавки до основного окладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pon.org.ua/international/2750-oplata-praci-vchiteliv-v-yevgori-nadbavki-do.html>. – Назва з екрана. **9.** Гриневич Л. М. Тенденції децентралізації управління базовою освітою в сучасній Польщі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. М. Гриневич. – К., 2005. – 20 с. **10.** Сапожников С. В. Порівняльний аналіз етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні та країнах Чорноморського регіону / С. В. Сапожников // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Проблемы педагогики средней и высшей школы». – Том 26 (65). – 2013. – № 1. – С. 69–99. **11.** Система высшего образования во Франции // Приложение «Обзор систем высшего образования стран ОЭСР» бюллетеня «Новости ОЭСР : образование, наука, новая экономика». – М. : Центр ОЭСР – ВШЭ, 2004. – № 4. – С. 9–16. **12.** Błażejowski W. Pedagogika porównawcza / W. Błażejowski. – Rzeszów : wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2006. – 135 s. **13.** Медведовська Д. О. Історичні та сучасні аспекти реформування системи управління освітою у Великій Британії / Д. О. Медведовська // Інтеграція системи безперервної освіти України в європейський освітній простір : стан, проблеми, перспективи : зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції, 22–24 жовтня 2009 р. – Вип. 469 : Педагогіка і психологія – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С.267–273. **13.** Постригач Н. О. Історичні передумови процесу децентралізації освіти Королівства Іспанія / Н. О. Постригач // Порівняльно-педагогічні студії. – № 4 (14). – 2012. – С. 36–41.

Рецензент: д.пед.н., професор Козяр М. М.

Кукалець М. В., к.пед.н., доцент, професор, Кукалець М. М., старший викладач, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні аспекти поняття «навчальна ситуація». Запропоновано алгоритм моделювання навчального процесу з використанням навчальних ситуацій. Розкрито сутність процесу підготовки учнів до засвоєння нового навчального матеріалу засобами навчальних ситуацій. Визначено мету, завдання, обрано методичні підходи і принципи підготовки учнів до вивчення навчального матеріалу. Розроблено прийоми застосування навчальних ситуацій, рекомендовано умови, за допомогою яких вони можуть успішно реалізовуватися.*

***Ключові слова:** підготовка учнів до засвоєння знань, сприйняття нового навчального матеріалу навчальні ситуації, прийоми застосування навчальних ситуацій.*

***Аннотация.** В статье исследованы теоретические аспекты понятия «учебная ситуация». Предложен алгоритм моделирования учебного процесса с использованием учебных ситуаций. Раскрыта суть процесса подготовки учащихся общеобразовательной школы к восприятию нового учебного материала путем учебных ситуаций. Определены цели, задания, выбраны методологические подходы и принципы подготовки учащихся к изучению учебного материала. Разработаны приемы использования учебных ситуаций, рекомендованы условия их успешного применения.*

***Ключевые слова:** подготовка учащихся к усвоению знаний, восприятие нового учебного материала, учебные ситуации, приемы использования учебных ситуаций.*

***Annotation.** The article explored the theoretical aspects of the concept of "learning situation". The algorithm of simulation training process using learning situations is proposed. The essence of the process of preparing students for mastering new teaching material by means of educational situations is disclosed. The goals, objectives are defined, methodological approaches and principles of preparing students for the study of educational material are selected. The techniques of learning situations use are developed, the conditions under which they can be successfully implemented are recommended.*

Keywords: *preparing students to the knowledge assimilation, perception of the new educational material, learning situation, methods of usage the educational situation*

У **Проекті Закону** України «Про освіту» передбачено, що «метою повної загальної освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві, цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого вибору та самореалізації трудової діяльності та громадської активності [1, с. 5].

За час незалежності визначились пріоритетні методологічні засади розвитку освіти в Україні, прийняті законодавчі документи та програми, які окреслюють її перспективи.

Гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, вимагає від сучасної школи творчого застосування нових педагогічних ідей. У зв'язку з цим перед дидактикою та методикою постають такі важливі завдання як: пошук нових форм, методів та технологій, які відповідають навчальним фізіологічним та психологічним особливостям учнів певної вікової групи.

Центральною проблемою сучасної педагогіки, залишаються пошуки факторів підвищення рівня знань учнів, зміцнення їхніх умінь і навичок.

З погляду сучасних психологів та педагогів, важливим фактором підвищення рівня знань є підготовка учнів до засвоєння нового навчального матеріалу. У зв'язку з цим проблемам підготовки учнів до сприйняття навчального матеріалу приділяється особлива увага. Теоретичним піддруктям розв'язання проблеми підготовки учнів до сприйняття навчального матеріалу засобами навчальних ситуацій, є праці українських та зарубіжних учених.

Вивчення сучасної науково-методичної літератури засвідчує, що у сучасній дидактиці та методиці є певні напрацювання у сфері запровадження навчальних ситуацій. Різні аспекти проблеми підготовки учнів до засвоєння нового навчального матеріалу у загальноосвітньому навчальному закладі розглядали Г. Балл, Л. Виготський, В. Давидов, М. Данилов, Д. Ельконін, Г. Костюк, М. Ричик). Вчені засвідчують, що розвивати пізнавальний інтерес можна засобами навчальних ситуацій, які є важливою складовою навчально-виховного процесу.

Уперше навчальна ситуація описується відомим вченим М. Даниловим у «Дидактиці середньої школи». Вчений вважає, що навчання на уроці проходить через навчальні ситуації, які є структурним елементом уроку, дає визначення навчальної ситуації як диференційованої частини уроку, що включає комплекс умов необхідних для одержання обмежених, специфічних результатів. Разом тим він пропонує виділити три види навчальних ситуацій, залежно від підходу до організації пізнавального

процесу. У будь-якій ситуації основну роль автор відводить учителям: чи в розгортанні процесу, чи в попередній підготовці до уроку. Роль вчителя і рівень самостійності учнів, на його думку, залежить від розгортання навчальної ситуації [2, с. 197]. Це визначення не викликає сумнівів щодо правильності. Однак, у ньому не закладено сутності навчальної ситуації як ядра збудження інтересу до знань, як фактора доведення їх необхідності. Автор розглядає навчальну ситуацію не як спонукальний елемент, а як наслідок його.

Навчальні ситуації з точки зору шкільної психології розглядали такі відомі вчені як: Г. Костюк, М. Ричик та Г. Балл. Вони провели дослідження з проблем використання навчальних ситуацій, які в основному були спрямовані на вивчення організації навчальної діяльності з учнями початкових класів.

Навчальна ситуація за визначенням Г. Костюка, це єдність педагогічних факторів, які складають на даному відрізку навчального процесу об'єкт, стимул і умови учіння як системи дій учнів із навчальним матеріалом. Також він виділяє індивідуальні ситуації учіння як суб'єктивну проекцію навчальної ситуації, що виникають в результаті її сприйняття і осмислення окремими учнями. Вчений вважає, що побудова навчального процесу повинна розглядатися в тісній єдності з аналізом навчальних ситуацій. Разом з тим наголошує, що створена навчальна ситуація повинна мати структуру, розраховану на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення. При цьому кожен з суб'єктивних шляхів повинен створити деякий єдиний, загальний смисл, на основі якого в мисленні кожного учня формуються певні компетентності [3, с. 94].

Методам підготовки учнів до сприймання нового навчального матеріалу через систему дій перед вивченням, приділяли увагу Г. Балл і М. Ричик. Вони вважали, що уроки, які моделюють через підготовчі елементи, повинні бути досить складними за внутрішньою структурою, розраховані на різні шляхи суб'єктивного сприймання і осмислення. При цьому кожен із шляхів повинен відтворювати єдиний, загальний смисл, на основі якого в мисленні кожного учня формується бажаний здобуток [4, с. 29].

У своїх дослідженнях М. Алексєєва, аналізуючи мотиви пізнавальної діяльності, приходять до висновку, що серед багатьох мотивів, є певний спосіб організації навчальної діяльності учнів, коли в центрі уваги не засвоєння готових істин, а самостійні пошуки відповіді [5, с. 46].

Разом з тим треба зауважити, що праці багатьох вчених, які стосуються прийомів підготовки учнів до засвоєння знань, є значним вкладом у педагогічну теорію і практику, не вичерпують багатьох інших засобів у цьому напрямку. Все це становить певну теоретичну базу для вчителя. Вивчивши і проаналізувавши її, він може використати великі потенційні можливості підготовчого процесу. Разом з тим слід відмітити, що ряд теоретичних положень залишаються не використаними у практиці через

те, що немає достатньо методичних рекомендацій і розробок з різних предметів. Тому переважна більшість учителів надає перевагу традиційним методикам, до яких вони і їхні учні звикли. Нові методи недостатньо розроблені, не вивчені і не узагальнені, а тому не використовуються, або використовуються дуже рідко.

Як показали наші спостереження, подачу нового навчального матеріалу більшість учителів розпочинає з педагогічних вправ, вступної бесіди, демонстрації, наочності. Навчальна ситуація як засіб підготовки до засвоєння нових знань застосовується надзвичайно рідко.

Наш підхід до проблеми полягає в тому, щоб використати здобутки дидактиків, психологів, методистів, власних підходів до процесу моделювання уроку, а також пошуку нових способів підготовки учнів до активної участі в навчальному процесі. У сучасній школі вже не достатньо логічного і послідовного викладу матеріалу, його потрібно змодельовати так, щоб максимально залучити учнів у навчальний процес.

Тому метою нашої статті є дослідження й обґрунтування ефективності підготовки учнів до засвоєння нових знань засобами навчальних ситуацій в структурі сучасного уроку.

Мету статті можна конкретизувати в таких завданнях:

- визначення поняття «навчальна ситуація»;
- вивчення і узагальнення досвіду учителів в аспекті використання навчальної ситуації під час підготовки учнів до навчання;
- дослідження і визначення педагогічних умов впливу навчальних ситуацій на стимулювання інтересу учнів до знань.

Під навчальною ситуацією ми розуміємо такий спосіб підготовки учнів до засвоєння знань, за допомогою якого доводимо необхідність останніх через їхнє теоретичне і практичне значення в системі навчального матеріалу. Навчальна ситуація нагадує мотивацію навчальної діяльності, але не є її аналогом. Внаслідок уміло створеної навчальної ситуації формується мотивація, а потім уже визначаються тема, мета і завдання уроку.

За своєю сутністю навчальна ситуація повинна сприяти збудженню інтересу до знань, спонукати до пошукової навчальної діяльності і тим нагадує проблемну ситуацію. Після навчальної ситуації, як і після проблемної, може сформуватись мотивація. Однак надалі їхні функції розходяться. Проблемна ситуація – обов'язковий елемент проблемного уроку. Навчальна ж ситуація не пов'язана з якоюсь формою чи методом. Вона і сама може бути методом, якщо на неї покладене завдання підготовки учнів до самостійного засвоєння частини, або всього навчального матеріалу, визначеного темою уроку.

Найпростіша навчальна ситуація може бути створена уже в 1 класі, наприклад, коли учні вивчають апостроф як знак і елементарні відомості про його вживання. Попередніх знань про апостроф у дітей немає. Вони

уміють лише правильно вимовляти склади з ними (м'яч, в'яже, в'юн). Шляхом порівняння з іншими словами (поля, люди) бачать різницю у вимові. А хіба немає спеціального знака для позначення такої різниці? Створюється ситуація, коли діти виявляють бажання дізнатися про цей знак. Учитель показує його, або самі учні використовують наочність, знаходять знак. У такий спосіб вони дізнаються, коли вживається апостроф.

З наведеного прикладу можна зробити висновок, що навчальна ситуація може бути створена і тоді, коли в учнів немає ніяких навичок до пошукової діяльності.

Розглянемо інший приклад – фрагмент уроку української мови. Тема: «Вживання прийменників з особовими займенниками».

Вчитель пропонує дітям, прочитати слова, що на дошці, при цьому, просить їх постаратися правильно вживати особові займенники у словосполученнях: у (він) книжка; до (вона) в гості; підійшли до (воно).

У процесі занять одним учням вдається знайти правильні форми, іншим це не під силу. Вони переконуються в необхідності набуття спеціальних знань. Коли така ситуація склалась, учитель може оголосити тему, мету уроку і сформулювати завдання.

Навчальна ситуація може мати місце на різних етапах уроку, бути одиничною, тобто створюватися один раз, і систематично – коли вчитель звертається до неї в ході уроку у певній логічній послідовності. Приклади одиничних навчальних ситуацій були наведені вище. Зупинимось на системній. При цьому розглянемо методику послідовного переходу від відомого до невідомого, від одного ступеня пізнання до іншого на прикладі уроку біології (тема «Робота серця»).

Після повторення попереднього матеріалу вчитель пропонує учням послухати як працює їхнє серце. Учні констатують, що воно працює ритмічно, досить чітко, без зупинок, незалежно від волі людини. Однак, на запитання, які особливості будови дають можливість серцю скорочуватись і підтримувати високу працездатність, правильної відповіді не зміг дати ніхто. Виникла ситуація необхідності додаткових знань. Учитель пропонує розглянути препарат серцевої м'язової тканини. Після розгляду і аналізу учні самостійно роблять висновок, що серце – це м'яз, який складається з особливої тканини: її волокна в певних ділянках переплітаються, завдяки чому серцевий м'яз може швидко скорочуватися.

Узагальнивши самостійно набуті знання, вчитель переходить до наступного етапу пізнання. «Серце, – говорить він, – здатне ритмічно скорочуватися незалежно від волі людини. Чим це пояснити? Учні спільно з ним знаходять пояснення. У серці є м'язові волокна двох видів. Основна маса серцевого м'яза представлена типовими серцевими волокнами, які забезпечують скорочення його відділів. Це типові робочі м'язи. Крім того, в серцевому м'язі є атипові волокна, з діяльністю яких пов'язане виникнення

збуджень у серці. Це автоматія серця. Автоматія забезпечує його роботу, відносно незалежну від нервової системи.

Вчитель пропонує учням нове запитання: «Серце – це м'яз. Кожен м'яз, щоб відновити свою роботу, повинен відпочити. Чи відпочиває серце»? Виникає нова навчальна ситуація. У цьому разі запитання риторичне. На нього відповідає сам учитель. Чому? Постійне навантаження учнів пошуковими запитаннями втомлює їх. Збільшення чи зменшення їхньої активності залежить від складності запитань.

Такі навчальні ситуації відіграють важливу роль у формуванні в учнів інтересу до знань. Вони формують уміння самостійно здобувати знання, розвивають активність, творчість, самостійність, створюють на уроці атмосферу радості від досягнення поставленої мети.

Досліджуючи значення підготовки учнів до засвоєння нових знань за допомогою навчальних ситуацій, ми переконались, що ефективність їх залежить в основному від майстерності вчителя, його знань і бажання працювати підготовленою, створити і реалізувати їх. Дотримуючись логічної послідовності, ми зупинимось на виявленні значення підготовки учнів до засвоєння знань засобами навчальних ситуацій. Навчальна ситуація, як і проблемна, тісно пов'язана з навчальною задачею.

Навчальна ситуація – це психологічний, цілеспрямований стан зацікавлення учня. Задача – словесне оформлення виходу із ситуації через мету. Оскільки мета визначається спільно учителем і учнем, то досягнення її стає добровільним обов'язком, який беруть на себе учні: або слухають й осмислювати матеріал, який їм викладає вчитель, або здійснювати пошукову роботу. Розв'язання задачі (процес досягнення мети) – другий ступінь матеріалізованої навчальної ситуації. В той час, як задача по відношенню до теми і змісту матеріалу повинна бути такою, що їй відповідає, то спосіб розв'язання задачі враховує інші чинники. Вони в основному залежать:

- від змісту навчального матеріалу;
- ступеня зв'язку (більш чи менш пов'язані за змістом) з попереднім матеріалом;
- обсягу навчального матеріалу;
- навчальної бази і вміння вчителя працювати тим чи іншим способом.

Якщо не враховувати хоч одного з названих чинників, розв'язання задачі (досягнення мети) буде або неможливим, або можливим за допомогою великих зусиль.

Експериментальна перевірка засвідчила, що знання, здобуті з послідовно зростаючою самостійністю учнів, міцніші, довго, або назавжди зберігаються в пам'яті. Разом з тим слід мати на увазі, що в деякій мірі програється в часі: знання набуваються повільніше, але вдосконалюються

логічні прийоми, вміння порівнювати, аналізувати, класифікувати, визначати загальні та істотні ознаки предметів, процесів та явищ.

Отже, під час організації навчально-виховного процесу потрібно створювати умови за яких у дітей виникне бажання самостійно пізнавати навколишній світ, долучатися до самостійного пошуку знань, використовувати власний досвід, співпрацювати зі своїми товаришами. Цього можна досягнути завдяки послідовному впровадженню навчальних ситуацій на різних етапах процесу навчання. Навчальна ситуація спрямовує на формування проблеми, запитань, завдань, поетапного їхнього вирішення, формує самостійність, творчість і допитливість. Систематичне використання навчальних ситуацій дає можливість використовувати різноманітні засоби навчання, різні форми і методи роботи на уроці. Така організація навчального процесу дає змогу максимально реалізувати пізнавальну активність дітей, сприяти формуванню компетентної допитливої та творчої особистості.

1. Проект Закону України «Про освіту» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://w1.cl.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=5714 2. Данилов М. А. Дидактика средней школы / М. А. Данилов, М. Н. Скаткин. – М. : Просвещение, 1975. – 302 с. 3. Костюк Г. С. Учебный материал и учебные ситуации: Психологические аспекты / Г. С. Костюк, Г. А. Балл. – К. : Рад. Школа, 1986. – 143 с. 4. Ричик М. В. Психологические аспекты построения учебного материала / М. В. Ричик. – К. : Вища школа, 1981. – 52 с. 5. Онищук В. А. Урок в современной школе: Пособие для учителей / В. А. Онищук. – М. : Просвещение, 1996. – 191 с. 5. Алексеева М. І. Мотиви навчання учнів / М. І. Алексеева. – К. : Рад. Школа, 1974. – 114 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.

Курята А. В., викладач (Рівненський державний гуманітарний університет)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ТЕАТРІВ У ЗБЕРЕЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ

***Анотація.** В статті розкрито ретроспективу розвитку українського театрального мистецтва. Досліджено передумови становлення та діяльності першого українського професійного театру корифеїв та творчості головного режисера театру «Березиль» Л. Курбаса, а також їх роль в піднесенні національно-патріотичного виховання населення. Висвітлено особливості розвитку театрального мистецтва та його патріотичної спрямованості на Рівненщині. Визначено завдання українських театрів на зламі століть та нинішньому етапі розвитку України.*

***Ключові слова:** український театр, театральне мистецтво, національно-патріотичне виховання, культурні традиції, звичаї предків.*

***Annotation.** The article investigated the retrospective of the Ukrainian theatrical art development. The preconditions of formation and activity of the first Ukrainian professional theater of luminaries and the creative work of the theater «Berezil» chief director L. Kurbas and their role in the rise of national-patriotic education of the population are explored. The specific features of theatrical art and his patriotic orientation in Rivne region are shown. The tasks of Ukrainian theaters at the turn of the century and on the current stage of development of Ukraine are defined.*

***Keywords:** Ukrainian theater, theatrical art, national and patriotic education, cultural traditions, customs of ancestors.*

На нинішньому етапі розвитку Україна переживає складний період у своєму існуванні, який пов'язаний з потребою організувати опір зовнішньому агресору та захистити свою територіальну цілісність. Але, для виконання цього завдання необхідне не тільки високоефективне озброєння, а й патріотично налаштовані населення та воїни Збройних сил України.

Проте, процес національно-патріотичного виховання населення країни повинен здійснювати протягом всього життя та спиратися на вітчизняні культурні традиції. При цьому, важливу роль у ньому відіграють національні заклади культури та мистецтва, особливо театри, які впродовж тривалого періоду, працюючи під впливом радянського впливу та ідеології, зуміли зберегти українські традиції.

Однак, сьогодні їхня роль значно зросла, адже все, що було упущено в національно-патріотичному та культурному вихованні населення України

протягом тривалого періоду радянзації вітчизняної культури і мистецтва, необхідно компенсувати впродовж кількох років, а то й місяців.

Зазначене визначило актуальність нашого дослідження.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовила публікації відомих українських вчених, серед яких слід виділити роботи Ю. М. Бобошка, М. С. Грушевського, І. Ф. Жилінського, П. Ф. Круля, Н. Б. Кузякіної, Н. Б. Кукузузи, С. Б. Лабинського, Л. С. Танюка та ін.

Водночас, нинішня суспільна ситуація в Україні вимагає підвищення ролі вітчизняного театру в національно-патріотичному вихованні населення.

Метою нашої статті є розкриття ролі українських театрів у збереженні національно-культурних традицій.

Для досягнення обгрунтованої мети в роботі реалізуються такі завдання:

– дослідження ретроспективи становлення та розвитку вітчизняного театрального мистецтва;

– розкриття творчих надбань та національно-патріотичних здобутків першого українського професійного театру корифеїв та головного режисера театру «Березіль» Л. Курбаса;

– висвітлення особливостей розвитку та творчі здобутки театрального мистецтва на Рівненщині;

– визначення завдань українських театрів на зламі століть та нинішньому етапі розвитку України.

Великий український історик і політик М. Грушевський, досліджуючи витоки української державності та роль в цьому процесі національно-культурних традицій, зазначав: «Взагалі, національне культурне життя України XI–XIV вв. представляється дуже інтересно; воно повне життя, руху, енергії, обіщувало багато своїй народності, а навіть і культурному людському житті взагалі. Страшенно жаль, що упадок державного життя не дав йому розвинутися й підрубав його в самім корені» [1, с. 141].

Проте, вже на початку XVII століття культурне життя в Україні відроджується. Воно пов'язується з іменем гетьмана Сагайдачного: «Як вихованець острозької школи – чоловік близький інтересам тодішньої освіти й книжності, Сагайдачний підтримував близькі зносини з церковними і ученими кругами київськими, де тоді було багато його ближчих земляків галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на його поміч і поміч війська Запорозького можуть рахувати в усякій потребі українського народного життя. Се була хвиля незвичайно важна в історії українського життя. Київ, що кілька століть пролежав в забутті, все більше й більше забуваючи колишнє своє культурне і національне значення, раптом відродився до нового» [1, с. 246].

Однак, вже в середині цього століття українські землі, а згодом – українська церква підпали під владу Москви, яка заборонила все українське. Тому українські національні традиції збереглися тільки в піснях, віршах та думах.

Саме в цей час на авансцену виходить українська драма. Так, у 1728 році з нагоди відновлення гетьманства була написана драма «Милость Божія Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ черезъ Богдана Зыновія Хмельницького освободившая». У 1747 році Георгій Конинський написав драму «Воскресеніє мертвих», в якій розкрив суспільні справи того часу та становище селян-підданих. Також до наших часів дійшли у рукописах сценки написані в 1730-х роках Митрофаном Довгалевським та у 1740-х роках – Георгієм Конським, в яких автори вивели з комічного боку різні типи тодішньої України та інших народностей [1, с. 394].

Ці твори, в умовах пригнічення вітчизняної освіти, культури та мистецтва московськими правителями, започаткували витoki українського театру, на сценах якого збереглися традиції та звичаї предків.

Однак, на найвищий щабель українське театральне мистецтво підняла перша об'єднана професійна театральна трупа, до якої увійшли кращі митці, корифеї української сцени. Ця група була створена М. Кропивницьким – видатним українським драматургом, режисером, музикантом і актором – у 1882 році. Театр корифеїв знаменував собою розквіт українського професійного театру XIX ст.

Як продовжувач традицій Великого Кобзаря, М. Кропивницький усе своє життя присвятив боротьбі за духовне визволення української нації. Засобами мистецтва як драматург і актор він пробуджував національну свідомість народу, закликав його зберігати і відстоювати свої культурні надбання. Драматургія М. Кропивницького тісно пов'язана з фольклором, із кращими зразками української класичної літератури, зокрема з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Гоголя.

Театр М. Кропивницького став тоді справжнім джерелом української культури. Митцю вдалося об'єднати талановитих акторів: братів Тобілевичів (псевдоніми: Івана – Карпенко-Карий, Миколи – Садовський, Панаса – Саксаганський), Михайла Старицького, Марію Заньковецьку та ін.

Одним із найвидатніших діячів українського театру був І. Карпенко-Карий. Він написав 18 оригінальних п'єс із життя українського народу. Серед них – «Безталанна», «Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч» та ін.

П. Саксаганський – багатогранний видатний актор з надзвичайним темпераментом та блискучою технікою. Серед його ролей були комедійні, драматичні та трагічні. За своє творче життя Саксаганський зіграв понад сто головних ролей. І кожна з них – вершина акторського мистецтва: Возний («Наталка Полтавка»), Богун («Богдан Хмельницький»), Голохвастов («За двома зайцями»), Солопій Черевик («Сорочинський ярмарок»), Бондар («Бондарівна»). Чималий і режисерський доробок митця. Він поставив понад 80 п'єс, а також написав дві власні комедії «Лицеміри» і «Шандрапа».

В історії культури важко знайти сім'ю, яка б дала таке сузір'я талантів, як сім'я Тобілевичів, де було шестеро дітей і четверо з них стали корифеями

національного театрального мистецтва: драматург і актор І. Карпенко-Карий, актори М. Садовський і П. Саксаганський, їхня сестра – відома актриса і співачка М. Садовська-Барілотті. До того ж у родину Тобілевичів увійшли найкращі артистки українського театру: М. Заньковецька (стала дружиною Миколи) та С. Тобілевич (дружина Івана) [2].

Наступною великою постановкою в українському театрі став Л. Курбас. За відзивами тодішньої преси, у Львівському театрі «Руська бесіда», в який він попав у 1912 році, Л. Курбас на високому рівні зіграв ролі Михайла Гурмана («Украдене щастя» І. Франка), Івана («Осінь буря» І. Войтовича), Гриця («Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» М. Старицького». Але найбільше проявився талант Л. Курбаса у двох великих роботах, які вимагали від нього максимум сил. Це були ролі художника Корнія Каневича («Чорна пантера і Білий ведмідь» В. Винниченка) та гетьмана Дорошенка «Сонце Руїни» В. Пачовського). Особливо вдалася йому остання роль, в якій актор заворожив глядачів щирістю почуттів та героїчним пафосом любові до України [3, с. 9–10].

У 1916 році Л. Курбас переїхав до Києва, де спочатку грав у театрі М. Садовського, а згодом організував та очолив Молодий театр, який почав свою діяльність з постановки п'єс відомого українського прозаїка В. Винниченка. Всього ж із дев'ятнадцяти спектаклів Молодого театру дев'ять належало українській драматургії (п'єси В. Винниченка «Базар» та «Чорна пантера і Білий ведмідь», «Гріх» та «Етюди» А. Олесея, «У пуці» Лесі Українки, «Різдвянський вертеп», «Шевченківські інсценівки », «Зіля-королевич» С. Васильченка і дитяча опера М. Лисенка «Коза-дереза» [3, с. 17].

Проте, найбільшого творчого успіху Л. Курбас досяг з театром «Березиль», який він створив у 1922 році. Не зважаючи на те, що новий театр працював в умовах жорсткого панування радянської ідеології, Л. Курбас зумів поставити національно спрямовану п'єсу М. Куліша «Комуна в степах», а також п'єси цього ж автора «Хулій Хурина», «Народний Малахій» та «Мина Мазайло», в яких показано гостру сатиру на радянсько-партійний апарат, пореволюційну дійсність Радянської України, трагічність становлення української мови й зацькованого народу [3, с. 36–38].

І хоча в 1929 році радянська влада заборонила трагікомедію «Народний Малахій» та інші п'єси поставлені режисером, а Л. Курбас у 1933 році був репресований та розстріляний у 1937 році у Соловецькому таборі, що п'єсу могли бачити глядачі на виставах у діаспорі.

Оригінальність особистості Курбаса на загальному фоні радянського художнього процесу тих років проявляється досить чітко. Цьому сприяло наявність у режисера ясно вираженої благородної цілі – підйому українського театру на якісно новий рівень. Проте, Л. Курбас не був одним. Фронт діячів української культури, які виступили проти самозадоволення і провінційного самозаспокоєння у творчості, виявився досить широким, у

його рядах були П. Тичина, М. Куліш, О. Довженко, О. Вишня, М. Зеров, М. Рильський, Ю. Яновський, М. Бажан, Ю. Смолич та ін. [3, с. 43].

Хоча через свої проукраїнські погляди зазначені автори зазнавали переслідування з боку репресивних органів Радянського Союзу, вони допомогли зберегти український театр, традиції та звичаї предків.

Свій внесок у розвиток українського театрального мистецтва внесла Рівненщина. Рівненський обласний музично-драматичний театр виник у 1939 році, проте це відбулося не на пустому місці. Адже, перший стаціонарний театр на Рівненщині був заснований у 1783 році, в палаці князів Любомирських, у м. Дубно. Крім того, у 1784 році в Дубні було споруджено ще одне приміщення міського театру, за розмірами більше, ніж у Варшаві. Але в обох театрах вистави йшли польською мовою.

З 1793 року, після другого поділу Польщі, м. Рівне перейшло до Росії. Таким чином, довгий час на наших землях панували польська шляхта та російська державність, і на теренах сучасної Рівненської області не було жодного стаціонарного чи мандрівного (пересувного) українського театру.

Проте, в народних театрах вистави ставилися українською мовою. Так, у селі Вільгір (тепер Гошанського району) було створено драматичний гурток, який поставив вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Шельменко-денщик» та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Маруся» О. Голомбієвського, «Наймичка» І. Карпенка-Карого. Такі ж гуртки були організовані у м. Корці, Острозі [4, с. 8–10].

У 1908 році у Рівному прем'єрною виставою С. Джонса «Гейша» розпочав роботу театр Л. Зафрана. У 1913 році на рівненській сцені було поставлено «Наталку Полтавку» І. Котляревського, «Вій» М. Кропивницького за М. Гоголем та «Катерину» твором Т. Шевченка [4, с. 15–17].

Після приходу у вересні 1939 року в м. Рівне Радянської Армії, в приміщенні театру Л. Зафрана відкрився перший театральний сезон. У ньому поставили п'єсу М. Гоголя «Одруження» та п'єсу І. Крилова «Урок донькам». У наступні довоєнні роки театр поставив п'єси Л. Юхвида «Весілля в Малиновці», Шолом-Алейхейма «Двісті тисяч» та П. Мирного «Діти неволі» за твором «Лимерівна» [4, с. 38–47].

У післявоєнні роки, незважаючи на жорстку цензуру, Рівненський музично-драматичний театр багато уваги приділяв творчості українських авторів. Так, до 1990 року на рівненській сцені було поставлено п'єси за творами І. Карпенка-Карого «Безталанна», «Наймичка», «Бондарівна», «Гріх і каяття», «Сільська честь» та «Суєта», І. Котляревського «Наталка Полтавка», Т. Шевченка «Назар Стодоля», «Катерина» і «Материнська доля», Г. Квітки-Основ'яненка «Шельменко-Денщик», «Сватання на Гончарівці» і «Конотопська відьма», А. Смілянського «Мужицький посол», І. Чабаненка «На Україні милій», М. Старицького «Маруся Богуславка», «Ой не ходи Грицю, та й на вечорниці», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «За двома

зайцями», «Не судилося», «Циганка Аза», «Ніч під Івана Купала» та «Чорноморці», Л. Юхвида «Весілля в Малинівці», О. Корнійчука «В степах України», М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж павук», «Дві сім'ї», «Замулені джерела», «Невільник», «Титарівна» та «Пошились в дурні», С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», М. Гоголя «Сорочинський ярмарок», «Майська ніч», «Вій», «Тарас Бульба» та «Одруження», І. Франка «Украдене щастя», П. Мирного «Лимерівна», О. Кобилянської «Земля» та «У неділю рано зілля копала», О. Купріна «Олеся», І. Ле «Наливайко» та ін. [4].

В умовах тоталітарного контролю зазначені твори дозволяти доносити до вдячних глядачів все те, що супроводжувало життя наших предків.

Проте справжній розквіт Рівненського театру відбувся на початку 90-х років минуло століття. Так, уже у 1989 році ним була поставлена вистава за твором Т. Шевченка «Шлях на Берестечко» в якій було показано мужність і звитягу запорізького війська. У 1992 році з успіхом на сцені Рівненського театру пройшла вистава за твором Лесі Українки «Лісова пісня», а в 1994 році вистава за твором Уласа Самчука «Сльози Божої Матері». У 2014 році рівненські глядачі побачили виставу за твором М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» [4]. Саме в цих творах показано характерні риси українського народу, на яких можна виховувати патріотизм у глядачів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, варто зробити висновок, що вітчизняні театри під час іноземного домінування на українських територіях відігравали важливу роль у збереженні рідної мови, стародавніх традицій та звичаїв. Їхня творчість дозволила розвинути в українському народі любов до рідної землі та виховати гідних захисників вітчизни. Проте, піднесення рівня мистецької творчості українських театрів відбулося тільки після здобуття Україною незалежності.

Однак, сьогодні, коли наша країна стикнулася з військовою агресією Росії, роль вітчизняних театрів у патріотичному вихованні населення значно зросла. Нині молоде покоління потрібно виховувати на перемогах Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, І. Виговського, С. Петлюри, А. Мельника, Є. Коновальця, Р. Шухевича та інших українських патріотів.

Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський // АН України, Ін-т укр. археогр., Ін-т історії України. Вступна стаття В. А. Смоля, П. С. Соханя. – К. : Наук. думка, 1992. – 544 с. **2.** Театр корифеїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/textbook/art/10klas/65.html> **3.** Лесь Курбас: Статті и воспоминания о Лесе Курбасе. Литературное наследие / Сост. М. Г. Лабинский, Л. С. Танюк; Вступ. статья Н. Б. Кузякиной. – М. : Искусство, 1988. – 463 с. **4.** Жилінський І. Ф. Історія театрального мистецтва Рівненщини / І. Ф. Жилінський // Науковий редактор Богдан Столярчук. – Рівне : Видавець О. Зень, 2009. – 660 с.

Рецензент: д.е.н., професор Борейко В. І.

Лілік О. О., к.пед.н., доцент (Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка)

РОДИННА ІСТОРІЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ ЗА РОМАНОМ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «ТАНГО СМЕРТІ»: МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ У ВНЗ

***Анотація.** В статті досліджено жанрово-стильові, проблемно-тематичні особливості роману Юрія Винничука «Танго смерті». Проаналізовано твір у контексті української історії ХХ століття, прослідковано його зв'язок із зарубіжною літературою, музичним мистецтвом, охарактеризовано специфіку образної системи, особливості сюжетотворення. Запропоновано методичні рекомендації до вивчення роману студентами філологічних факультетів, визначено методи і прийоми, які сприятимуть підвищенню ефективності аналізу.*

***Ключові слова:** роман, історичні події, сюжет, образ, запитання, танго.*

***Аннотация.** В статье исследованы жанрово-стилевые, проблемно-тематические особенности романа Юрия Винничука «Танго смерти». Проанализировано произведение в контексте украинской истории ХХ века, прослежена его связь с зарубежной литературой, музыкальным искусством, наведены характеристики образной системы, особенности сюжетобразования. Предложены методические рекомендации по изучению романа студентами филологических факультетов, определены методы и приемы, способствующие повышению эффективности анализа.*

***Ключевые слова:** роман, исторические события, сюжет, образ, вопрос, танго.*

***Annotation.** The article researches genre and style, problem-themed features Yuri Vynnychuk's novel «Tango of Death». The novel is analyzed in the context of Ukrainian history of the twentieth century, its relationship with foreign literature and music is followed, its character system, features of the plot creation are described. The guidelines for philology students studying the novel are proposed, methods and techniques that will improve the efficiency of the analysis are defined.*

***Keywords:** novel, historical events, plot, image question, tango.*

Сучасна українська література вирізняється посиленою увагою до історичної тематики: письменники звертаються в основному до переломних, знакових сторінок історії, прагнуть переосмислити їх з позицій сьогодення, сформулювати висновки для сучасності. Серед

«улюблених» тем сучасних авторів – козацька доба, період національно-визвольних змагань першої третини ХХ століття, діяльність Української повстанської армії (УПА). Водночас дослідники слушно зазначають, що на сьогодні фактично відсутні твори про події Другої світової війни в Україні: цей історичний період представлений в основному написаними в період радянської влади патетично-піднесеними творами про героїчну ходу Червоної армії і романтику боротьби радянського народу проти німців. Отже, на часі твори, у яких по-новому осмислюватимуться події минулого, одним із яких можна вважати роман «Танго смерті» Юрія Винничука, що був визнаний найкращою книжкою 2012 року за версією Бі-Бі-Сі.

Юрій Винничук – один із патріархів української літератури пострадянської доби, поет, прозаїк, перекладач, краєзнавець, упорядник антологій. Його роман «Танго смерті» набув широкого резонансу в суспільстві, отримав низку рецензій і відгуків, як позитивних, так і негативних, у періодичних виданнях та на Інтернет-форумах. Проте на сьогодні твір залишається фактично не дослідженим літературознавцями: наявні лише поодинокі публікації, у яких зроблено спроби проаналізувати окремі аспекти змісту чи форми. Фактично поза увагою залишаються сюжетно-композиційні особливості, жанрово-родові ознаки, специфіка образної системи. Отже, недостатнє дослідження окресленої проблеми, її практична і теоретична цінність визначають актуальність нашої статті.

Мета статті – дослідити жанрово-стильові і проблемно-тематичні особливості роману Юрія Винничука «Танго смерті», запропонувати методичні рекомендації до вивчення цього твору студентами-філологами.

У романі Юрія Винничука «Танго смерті» переплітаються дві сюжетні лінії – історична й сучасна. Основною є історична, дія якої розгортається у Львові в 1920–40-х роках. Як відомо, у листопаді 1918 р. було створено Західноукраїнську Народну Республіку, столицею якої став Львів. Це стало приводом до початку дворічної польсько-української війни. Повстання проти української влади у Львові підняли студенти та гімназисти – «Орлята», яких у Польщі вважають національними героями. Бої за Львів тривали близько двадцяти днів, а потім польські війська встановили владу в місті. Поляки діяли послідовно й жорстко: українським студентам було заборонено навчатися в університеті; викладачі та студенти таємного українського університету (1921–25 рр.) зазнали арештів [1]. В 1930 р. польський уряд розпочав політику пацифікації – насильницьких акцій та репресій проти українського населення Галичини. Це активізувало радикальний спротив Організації українських націоналістів (ОУН): було вбито кількох відомих польських політиків, зокрема міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького.

У періодичних виданнях та літературі 1920-х років Львів порівнюється із пороховою бочкою, що може вибухнути від першої ж іскри: міжетнічні

конфлікти поляків, українців і євреїв досягли свого апогею. Проте Юрій Винничук по-своєму бачить Львів перед Другою світовою війною – як ідилію, у якій національні та релігійні відмінності видаються неістотними супроти найважливішої, спільної для усіх ідентичності львів'янина. Його підхід збігається з думкою польського географа й дипломата Євгеніуша Ромера, який зазначав, що етнографічна лінія між поляками та українцями в Галичині на той час «проходила через подружнє ложе», а Львів лежить якраз на його середині. Тому, стверджував учений, немає польського чи українського Львова, а є один спільний польсько-український Львів.

Юрій Винничук творить власний образ міста: немов би не було ні українсько-польської війни, ні погромів, ні репресій. Єдиний розділ роману, що розповідає про підготовку та виконання ОУНівцями атентату інспектора поліції Лукомського, описано в гумористичному тоні. Натомість зазначимо, що п'ять розділів сюжетної зав'язки роману «Танго смерті» присвячені описові місцевих базарів, вулиць, кнайп, переказуванню байок, бувальщин та гуморесок міжвоєнного Львова. З перших сторінок твору автор вводить читача в легендарно-загадковий світ Львова: він акцентує увагу на мультикультуралізмі міста; описує традиції і звичаї різних етносів, що мешкали тут (ієреїв, німців, українців, поляків); передає особливу атмосферу, що панувала в місті у 20–30-х роках ХХ ст., а потім фіксує зміни, що відбулися в період Другої світової війни.

З цього приводу Юрій Винничук зазначав, що йому довелося велику кількість часу провести в бібліотеці: «Коли я працював над книжками про Львів, то я шукав усілякі легенди, робив ксерокопії, сканував і фотографував безліч різного матеріалу, який міг мені знадобитися пізніше. Мене цікавив побут Львова – що їли, як жили, які були звичаї, як розважалися. Я назбирав стільки матеріалу, що міг написати книжку на будь-яку тему: і кнайпи Львова, і львівська кава, зараз про львівську кухню пишу. Я ніби жив душею в тому старому Львові, тому мені писалося дуже легко. Я вже в процесі роману у свої записи не дуже заглядав. Багато вже писав з голови» [2].

Особливою була доля Львова в період Другої світової війни. Згідно з планом Молотова-Рібентропа Львів, як і вся Галичина, мав увійти до складу Радянського Союзу. Через неузгодженість дій 12 вересня 1939 р. німецька армія почала облогу міста [1]. 19 вересня до міста увійшла радянська армія. Врешті, 20 вересня німці залишили околиці міста, а через кілька днів польське командування здало його радянським військам. У тексті роману це описано так: «... передові частини советських моторизованих військ і танків вийшли на Личаківську рогатку з боку Винників, Львів готовий розпочати війну на обидва фронти, східний кордон міста гарячково укріпили, щоб відбити будь-яку спробу советів вдертися в місто. А тим часом і німці підходять з півдня у напрямку

Винників, а за якийсь час обидві армії зупиняються, мовби набираючи сил перед несамовитим ударом, в повітрі росте тривога і непевність» [3, с. 260]. І врешті-решт 22 вересня до міста увійшли більшовицькі війська, а за ними й загони Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). Одразу після цього почалися масові репресії і депортації до Сибіру, як це було і в Наддніпрянській Україні.

22 червня 1941 р. почалася радянсько-німецька війна. Енкаведисти влаштували масове знищення в'язнів, переважно української і польської інтелігенції. 30 червня 1941 р. до Львова увійшла німецька армія, одним із перших увійшов батальйон «Нахтігаль», що був укомплектований з українських націоналістів. 30 червня на площі Ринок бандерівці проголосили Акт відновлення української держави, не питаючи дозволу в німців. Цим вони налаштували проти себе німецьке командування, почалися репресії. У Львові було створено концентраційні табори «Шталаг-329» на Цитаделі і Янівській. Єврейське населення зігнали в гетто у північній частині міста, яке було знищене в 1943 р. [1].

У романі акцентовано увагу на масовому винищенні євреїв у Львові в час Другої світової війни; злочинах нацистів та більшовиків. Письменник переконаний, що страшних погромів місцеві українці у Львові не влаштували – було лупцювання, причому тих євреїв, котрі прийшли разом із «визволителями» (більшовиками) і почали «визволяти» львів'ян з їхніх квартир. Лупцювання те ж ніяк не співмірне з розмірами катастрофи, котру організували нацисти. Спираючись на спогади Євгена Наконечного («Шоа» у Львові), Юрій Винничук нагадує, що відповідальність за винищення євреїв цілковито лежить на нацистах. Сили зла, проте, зображено в книжці переважно збірними образами, не індивідуалізовано (це стосується і нацистів, і більшовиків) [4].

Окрім того, Ю. Винничук ретельно фіксує ті руйнації, яких зазнало місто: «У всіх кінцях міста димлять руїни. Личаківський цвинтар засипаний бомбами, особливо пантеон Оборонців Львова. Німці з завзяттям атакують район шпиталів, вишукують двірці, промислові об'єкти, кавярні, але бомби не завше потрапляють у ціль. Ті, що призначені для головного двірця, падають на Городоцьку, руйнують костел Єлизавети і кілька будинків, призначені для Цитаделі – нищать церкву на Коперника та будинки. В руїнах гине багато жінок і дітей. Спалахують пожежі, котрі львів'яни спочатку з ентузіазмом гасили, а потім покинули, коли гасити вже не було чим» [3, с. 237–238]. Це все фіксується автором у хронологічній послідовності: у процесі викладу подій поєднуються газетні замітки і репліки звичайних міщан, що посилює відчуття достовірності описаних подій.

Значна частина твору присвячена реалістичним описам радянських військ і реакції на них львів'ян: «... вигляд їхньої був якийсь дикий, мовби

вийшли вони з підземелля у своїх землистого кольору довгих шинелях і так само довгих аж до колін «гімнастьорках», а широчезні галіфе, що метлялися при ході, кирзаки, з яких визирали сірі брудні онучі, гвинтівки на шнурках і шпичасті «будьоновки» з червоними зірками творили з них карикатуру на військо, якби не військова техніка, якби не танки й гармати, якими польське військо похвалитися не могло. Найбільше дивували львів'ян обличчя визволителів, серед них було дуже мало європейських, здебільшого то були обличчя вилицюваті, обвітрені, худі й недобрі, в очах світилася осторога і недовіра...» [3, с. 270].

Мешканці міста спостерігають за новими порядками, за тими змінами, що відбуваються в місті, але особливе здивування викликають у них манери і поведінка радянських військових: «Советські люди, які прибули в Галичину, викликали в нас неабиякий подив, вони геть інші, вони не звикли вітатися на вулицях, піднімаючи капелюха чи кашкета, не просять вибачення, коли когось штовхнули, всюди, де є черга чи більше скупчення людей, поводяться, як дикуни, лаються і грубіянять, а найпопулярнішим словом серед міліції, двірників і взагалі будь-якого советського урядовця є «давай»: «давай назад», «давай вперёд», «давай прахаді», і всім вони тикають, незважаючи на те, якого віку людина, зайшовши до галичан у хату, ніхто з них не скине шапки. Простих робітників за зовнішністю приймають за інженерів чи навіть за буржуїв, бо вбрані набагато краще за їхніх службовців» [3, с. 280]. «А вчора наш курс повели до театру на п'єсу Корнійчука «Богдан Хмельницький». ... І чимало советських жінок, які вже встигли причепуритися в наших крамницях. Але ти б бачив, як то все виглядало! На одних – довгі вечірні сукні, спущені по халявах кирзаків, на других – уже муслінові сукні ясно-рожевої барви, і жодна навіть не здогадується, що це жіночі нічні сорочки! А треті вбрали на себе нічні вишивані сорочки «мілянез», які мають велике декольте. За відсутності бюстгальтерів, особливо якщо спостерігати за цим з балкона, картина вимальовувалася незабутня. А коли в такій «сукні» товаришка потрапляла на просвіт, то можна було роздивитися й те, що вона мала під сподом, а там – часто не польські тендітні майточки, а советські майталеси до колін» [3, с. 285].

Низький рівень культури радянських офіцерів і їхніх дружин стає предметом окремої уваги. Усе це Юрій Винничук фіксує через діалоги львів'ян, перекази, анекдоти, кумедні ситуації: «Нині рано йду попри пам'ятник Яну Собеському. Як відомо, усі совети думають, що то пам'ятник Хмельницькому і фотографуються на його фоні. Йду і чую – один другому каже: «Ти сматрі і здесь памятник Хмельницкаму!» На це поляк: «То пшецеж не ест Хмельницкі, але Собескі!» — «Ну, канешна, саветській Хмельницкій, саветській. У нас всьо саветскае» [3, с. 284]. «Йой, слухайте, що я нині мала! Той дурний капітан, що в мене поселився, нині погрожував мені револьвером за саботаж. Я кажу: шо ся стресло? А він

веде мене до кльозету, смакає за ланцюжок і верещить, жи вода не спливає без перерви, так що він ніколи не може встигнути помити голову. – Та то ти не перша, хто вповідає, жи вони унітаз мають за вмивальник, ба навіть воду з нього п'ють і ще нарікають, що він надто низько» [3, с. 285]. З цього приводу Андрій Дрозда зазначає: «В деяких подібних епізодах Юрій Винничук досягає трагікомічного ефекту рівня «Пригод бравого солдата Швейка» [5]. На нашу думку, ці фрагменти роману відкривають ті сторінки суспільної історії, які залишалися поза увагою авторів академічних видань, шкільних підручників, фахових публікацій, а отже, є практично невідомими для широкого загалу.

Загалом роману притаманна фрагментація тексту, велика кількість епізодів, другорядних персонажів, які можуть з'явитись на початку книжки, а потім у самому кінці. Книжка складається приблизно з шістдесяти розділів, а текст побудовано на чергуванні розділів про події з життя авторового ровесника науковця Мирка Яроша та розділів із рукопису загиблого в 1947 року Ореста Барбаріки. Історична сюжетна лінія розгортається через опис пригод чотирьох хлопців: українця Ореста Барбаріки, поляка Яська Білевіча, німця Вольфа Єгера, єврея Йозефа Мількера. У творі повідомляється, що їхні батьки загинули в битві з більшовиками 17 листопада 1921 р. поблизу сучасного с. Базар Житомирської області, коли зазнала поразки Волинська група Армії Української народної республіки (УНР) під командуванням Юрія Тютюнника. Якщо звернутися до документів, то виявляється, що єврей Леопольд Мількер та німець Ернест Єгер справді загинули під Базаром у боротьбі за українську державу [6].

Хлопці бешкетують, закохуються, багато регочуть і гуляють рідним містом, шукають роботу, але й себе також. Саме через їхні образи дещо в гумористичному тоні порушується екзистенціальна проблема пошуку людиною свого життєвого шляху, призначення людини. Юрій Винничук через низку комедійних ситуацій описує зміну видів діяльності Ореста Барбаріки: торгівля морозивом, робота шоколадним мімом у магазині, праця в похоронному бюро та в бібліотеці (нинішній бібліотеці імені Василя Стефаника). Хлопці поступово дорослішають, коли над Львовом нависла подвійна загроза: радянська й німецька окупації, війна. Автори рецензій критикували Юрія Винничука за опис такої малоімовірної дружби між хлопцями та їхніми матерями; вони зазначали, що етнічні громади жили у Львові ізольовано одна від одної [5; 7]. Проте, на нашу думку, це допомагає читачу краще уявити мультикультуралізм міста, особливості традицій різних народів, ситуацію, у якій вони опинилися.

У сучасній сюжетній лінії центральним персонажем є професор Мирко Ярош, який у кінці згадує своє попереднє життя і з'ясовує, що це в нього перевтілилась душа Ореста. Це все відбувається завдяки мелодії танго, яка містить дванадцять нот, які по-особливому вплітаються в якусь іншу

мелодію і мають дивовижну властивість – людина, що перед смертю їх почує, зможе в наступному житті пригадати своє попереднє життя, якщо почує цю мелодію повторно. Письменник зазначає, що ці дванадцять нот були відомі ще в стародавньому світі, згадки про це містяться в давніх трактатах, а елементи збереглися в танці турецьких дервішів. Подібну мелодію грали й музиканти Янівського концтабору під час Другої світової війни: «Я вже чув версії, що такої мелодії насправді не існує. Однак це не так. Я розмовляв з реальними людьми, які були в концтаборі. Вони називали точно цю мелодію. Крім того, її назва є в багатьох спогадах. Це відоме польське танго «*To ostatnia niedzila*», яке в російському варіанті називалося «*Утомленные солнцем*». І сама назва «танго смерті» походить ще з часів, коли під це танго в 30-х роках ХХ ст. закохані стрілялися. Це танго виконували музиканти консерваторії. Також вони на вимогу начальства концтабору виконували популярні композиції» [2].

Навіть читання роману «Танго смерті» (поєднання епізодів з різних сюжетних ліній) місцями нагадує танець танго – чергуванням наближення й віддалення танцюристів, змінами напрямків їхнього руху [8]. Очевидно цей прийом автор використовує, щоб передати амплітуду історичних змін, які пережили персонажі, зокрема ті, про котрі йдеться в рукописі Ореста. Писати про період дитячого байдкування в мирний час і про воєнний період, що забрав життя, неможна було однією мовою, потрібно було змінювати тональність, переходити від комічного до серйозного. Саме у зв'язку із мелодією танго розгортається любовна тематика, стверджується, що близькі душі, шукають одна одну в наступних життях, так, зокрема відбулося в Мирка з його студенткою, колишньою нареченою його сина Данкою, яка виявилася дружиною Ореста Лією; у Йосифа Мількера і його учениці-скрипачки, якій вдалося правильно відтворити мелодію.

Фактично «Танго смерті» – роман про міжвоєнний і воєнний Львів. Проте автор, окрім творення образу самого міста, особливу увагу звертає на окремі його об'єкти, зокрема читача найбільше інтригують описи львівської бібліотеки: дивовижні фантастичні працівники (зокрема пані Конопелька), описи бібліотеки як безмежного фантастичного лабірину, пригоди, які чекають на Ореста Барбаріку. Літературознавці зазначають, що розділи, дія яких відбувається в бібліотеці, виконують функцію ретардації. Водночас зазначимо, що образ львівської бібліотеки безпосередньо пов'язаний із присвятою Євгенові Наконечному, який упродовж тривалого часу її очолював. Юрій Винничук зазначає, що Євген Наконечний «наполегливо, але делікатно» схилив його до написання подібного твору, оскільки сам письменник не планував писати роман про події Другої світової війни, а займався періодом ХVІІ ст. (що стало основою для роману «Аптекарь»).

Роман «Танго смерті» Юрія Винничука написаний у добу постмодернізму, тому однією з найвиразніших його ознак є інтертекстуальність, яка

виявляється у зв'язку з творчістю Маркеса, Борхеса, Кортасара, Касареса, Акутагави, а також класичною готичною прозою (сам письменник зазначав, що йому подобається магічний реалізм [4]). В оформленні книжки Юрій Винничук використав фотокартку з описаного історичного періоду. У самому романі є графічні малюнки квіток з рукопису Войнича XV ст., який досі не прочитаний. Це пов'язано з тим, що він згадується в романі – його розшифровує головний герой [3].

Загалом Юрій Винничук зазначає, що ставив перед собою завдання написати роман, у якому є закручений сюжет: «Вважаю, що в кожному романі має бути стержень, який тримає весь зміст. Але я намагався писати все-таки роман, не якийсь поп-арт, не детектив і не книжку жахів. Я хотів написати щось серйозне. І мені здається, що там є якісь достатньо поважні епізоди, які витягують цей роман вище масової літератури» [2]. Аналіз змісту твору дав змогу стверджувати, що в ньому поєднуються ознаки історичного, пригодницького, детективного, містичного романів.

Вважаємо доцільним запропонувати роман Юрія Винничука «Танго смерті» для ознайомлення студентам-філологам у процесі опанування ними курсу «Історія української літератури (сучасність)». Для правильного розуміння й ефективного аналізу художнього тексту вони мають актуалізувати свої знання з історії України, світової літератури, музичного мистецтва, попереднього курсу української літератури. Оскільки зазначений роман потребує комплексного усебічного дослідження, то можна запропонувати студентам теми для індивідуальних проєктів. Досвід показує, що такий вид навчальної діяльності викликає інтерес у майбутніх учителів української літератури, оскільки дає їм змогу обирати завдання відповідно до сфери їхніх інтересів. Зокрема для підготовки доповіді за темою «Творчість Юрія Винничука у контексті української літератури к. XX – поч. XXI ст.» студенти використовували аудіо та відеоматеріали за творами письменника (мультиплікаційні фільми «Історія одного поросятка», «Один день із життя метелика», короткометражний фільм «Трагічне кохання до зрадливої Ньюьски»), цитували різні поетичні та прозові тексти митця для кращого розуміння присутніми особливостей мистецького стилю, зачитували рецензії і відзиви про творчість митця. Під час розповіді про історію Львова 20–40-х років XX ст. студенти зверталися до історичних праць і документів, спогадів очевидців.

Загальними для всіх були завдання, спрямовані на характеристику сюжетних ліній роману: історичної та сучасної; аналіз окремих образів твору, зокрема образу Львова, образу бібліотеки, образів головних героїв; дослідження проблематики, культурологічного контексту, особливостей авторського стилю. Зазначимо, що під час заняття студенти вступали у своєрідну дискусію з авторами критичних рецензій і відзвів, прагнули спростувати окремі зауваження.

Пропонуємо орієнтовні запитання за змістом роману:

– схематично позначте обидві сюжетні лінії – історичну й сучасну, знайдіть точки їх перетину, визначте композиційні й жанрові особливості роману «Танго смерті»;

– охарактеризуйте роль мелодії танго в розгортанні сюжетних ліній і побудові композиції. У яких творах української літератури ви ще натрапляли на виразні описи танцю?

– на основі аналізу тексту твору й історичних досліджень сформулюйте авторську концепцію історії Львова;

– на основі дослідження тексту роману та критичних рецензій висловіть ваше ставлення до міфу про мультикультуралізм Львова, який творить автор? У яких із прочитаних вами творів присутні подібні мотиви?

– охарактеризуйте образ Львова за романом «Танго смерті», проаналізуйте засоби його творення.

– у яких творах вітчизняної літератури ще описані образи міста? Чим визначаються особливості творення цих образів представниками різних літературних напрямів?

– доведіть, що зазначений роман є зразком постмодерністської літератури;

– проаналізуйте інтертекстуальні зв'язки роману «Танго смерті» з іншими творами української і світової літератури.

1. Історія Львова. У трьох томах. Ін.-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Центр Європи, 2006. **2.** Винничук Юрій. «Танго смерті» / Ю. Винничук – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2012/10/121026_book_award_vynnychuk.shtml. **3.** Винничук Ю. Танго смерті / Юрій Винничук. – Харків : Фоліо, 2012. **4.** «Танго смерті» Ю. Винничука – вир історії і містифікації – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/entertainment/2012/11/121116_book_2012_interview_vynnychuk_ek.shtml. **5.** Дрозда А. Фікція супроти фактів / Андрій Дрозда // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/10583> **6.** Коваль Р. Рейд у вічність / Роман Коваль. – К. : Дюкор, 2001. **7.** Гаврилів Т. Дві мандрівки в одне місто / Т. Гаврилів // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zbruc.eu/node/10722>. **8.** Стасілевич Є. Певно, найкращий роман останніх років / Є. Стасілевич // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://litakcent.com/2012/09/27/pevno-najkraschyj-roman-ostannih-rokiv/print>.

Рецензент: д.пед.н., професор С. О. Жила.

Максимчук Н. С., асистент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті досліджено роль українського фольклору в національно-патріотичному вихованні студентської молоді. Розкрито сутність поняття «національне виховання», його мету та завдання. Розкрито особливості здійснення національного виховання у вищих навчальних закладах. Охарактеризовано якості характеру патріота, свідомого громадянина держави. Обґрунтовано значення українського фольклору в системі національно-патріотичного виховання.

Ключові слова: національне виховання, головна мета національного виховання, якості характеру патріота, засоби національного виховання, український фольклор, усна народна творчість.

Аннотация. В статье исследована роль украинского фольклора в национально-патриотическом воспитании студенческой молодежи. Раскрыта сущность понятия «национальное воспитание», его цели и задачи. Исследованы особенности осуществления национального воспитания в высших учебных заведениях. Охарактеризованы качества характера патриота, сознательного гражданина государства. Обосновано значение украинского фольклора в системе национально-патриотического воспитания.

Ключевые слова: национальное воспитание, главная цель национального воспитания, качества характера патриота, средства национального воспитания, украинский фольклор, устное народное творчество.

Annotation. The article investigated the role of Ukrainian folklore in the national-patriotic education of students. The essence of the concept of «national education», its goals and objectives. The features of the implementation of national education in universities. Characterized as character patriot citizen conscious state. Ukrainian folklore values grounded in national-patriotic education.

Key words: national education, the main objective of national education, quality character patriot means of national education, Ukrainian folklore, folklore.

У сучасний надзвичайно складний період для Української держави особливої актуальності набуває проблема національного виховання її громадян. Кожен житель України, який прагне процвітання своєї Батьківщині, передусім повинен мати високу національну самосвідомість і

національну гідність, знати і пишатися своєю історією і культурою, бути добросесним громадянином і відданим патріотом.

У проєкті концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013–2017 роки зазначається, що національно-патріотичне виховання покликане дати новий імпульс духовному оздоровленню народу, формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної та правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості, що ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини [1].

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затверджена Міністерством освіти і науки України в 2015 році, наголошує, що нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до освітнього і загально-виховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери [2].

Про забезпечення національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді говориться і в такому важливому документі, як Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки: «Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі. Ядром державної політики щодо національного виховання має бути забезпечення громадянського, патріотичного, морального, трудового виховання, формування здорового способу життя, соціальної активності, відповідальності та толерантності» [3].

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян, особливо дітей та молоді, зумовлюється процесом консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають дальшого вдосконалення системи національно-патріотичного виховання, зазначається у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [4].

На важливість національного спрямування виховання молоді вказували прогресивні діячі, педагоги Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Огієнко, Г. Ващенко, С. Русова, О. Духнович, Г. Сковорода, К. Ушинський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович та ін.

Дослідженню проблеми національного виховання присвятили свої праці багато педагогів сьогодення, серед яких: О. Вишневський, В. Довбищенко, П. Дроб'язко, Р. Захарченко, П. Ігнатенко, В. Каюков, В. Кузь, І. Мартинюк,

Л. Оршанський, С. Павх, Ю. Руденко, З. Сергійчук, Б. Ступарик, Є. Сявакко, Д. Тхоржевський та ін. Вони обґрунтовують, що основою національного виховання є історико-культурна спадщина українського народу.

Національні ідеї та цінності розвивалися віками і у високохудожній формі фіксувалися в численних жанрах і засобах усної народної творчості, які активно вивчаються науковцями, письменниками, мистецтвознавцями, педагогами. Різноманітні жанри українського фольклору досліджені у працях О. Потебні, М. Костомарова, М. Максимовича, О. Воропая, Д. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, М. Дмитренка, П. Куліша, Г. Лозко, В. Наулко, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, І. Франка, П. Чубинського та ін.

Метою нашої статті є дослідження впливу українського фольклору на формування національно-патріотичних рис студентської молоді.

Для досягнення визначеної мети в статті вирішуються такі завдання:

- з'ясувати зміст поняття «національно-патріотичне виховання»;
- розкрити особливості формування національно-патріотичних рис студентської молоді за допомогою українського фольклору.

Як зазначено у Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування у дітей та молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури [5].

Національне виховання – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь [6, с. 229].

Головна мета національного виховання – прищепити віру в українську ідею, в основі якої лежить служіння Україні, через набуття молодим поколінням соціального досвіду; успадкування духовних надбань українського народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду; виховання здатності зберігати свою національну ідентичність; досягнення високої культури міжнаціональних взаємин; розвиток духовних, різнобічно розвинених особистостей [7, с. 568].

Щоб виховати патріота, свідомого громадянина своєї держави, потрібно формувати у молоді комплекс якостей характеру, що є основою набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, розвитку духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Для цього слід формувати у студентів:

– патріотичну свідомість, громадянську відповідальність і мужність, суспільну ініціативність і активність, готовність трудитися для розвитку Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет;

– повагу до Конституції, законів Української держави, дотримання правових норм, почуття обов'язку;

– високу патріотичну переконаність та самосвідомість;

– досконале знання державної мови, постійне піклування про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя й побуту;

– повагу до батьків, старшого покоління, свого родоводу, культури, історії, традицій, звичаїв, символіки та мистецтва, духовних надбань рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, як представника, спадкоємця й наступника;

– дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про природу, екологію, економіку;

– фізичну досконалість, моральну чистоту, високу художньо-естетичну вихованість і смак;

– гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв та духовних надбань інших народностей, що населяють Україну, високу культуру міжнаціонального спілкування.

Національне виховання студентської молоді має включати: вивчення історії та культурних традицій рідного краю; організацію екскурсій до музеїв та виставкових зал народних художніх промислів; подорожі історико-культурними місцями рідного краю; дослідницьку роботу в архівах бібліотек і фондах краєзнавчих музеїв; участь у традиційних народних святах, етнофестивалях, виставковій діяльності тощо.

Реалізація національного виховання передбачає застосування різних засобів: рідну мову, родовід, історію, краєзнавство, мистецтво, фольклор, традиційні ремесла, природу рідного краю, народну міфологію, народний календар, національну символіку, народні прикмети, вірування, релігійні і народні традиції, родинно-побутову культуру, звичаї, обряди тощо.

Важливим засобом формування національної свідомості є фольклор, у якому сконцентрований широкий діапазон виявів духовності української нації, узагальнення життєвого досвіду, вияву колективного світогляду й естетичного ставлення до дійсності.

Фольклор – (англ. folk – народ і lore – мудрість) – частина національної духовної культури, творчою домінантою якої є слово і прийоми його естетичного оформлення, котрим притаманні синкретизм, усне творення і передавання (з уст в уста), імпровізаційність (створення без попередньої підготовки), традиційність (дотримання ustalених норм і форм творення), колективність (поєднання індивідуального і групового творення творчості), багатоваріантність побутування (змінність тексту), анонімність (нефіксованість авторства) тощо [7; с. 267].

Фольклор – народна художня творчість (переважно усна); основні фольклорні жанри – прислів'я, приказки, пісні, казки, думи, балади, легенди, перекази, анекдоти, загадки, скоромовки, коломийки [8; с. 614].

В усній народній творчості відображені різні прояви життєдіяльності людини, її духовні та матеріальні потреби, історичне буття, соціальні відносини, характерні реалії сімейного і громадського побуту, філософія, вірування, релігійні, морально-етичні, звичаєво-правові установки, естетичні ідеали, особисті людські переживання, настрої.

У думках, піснях, прислів'ях, приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних зразках відображено весь культурно-історичний шлях українського народу.

Філософією життя, джерелом етнопедагогічної культури, дидактики, лінгвокультурознавства наповнені українські прислів'я і приказки, усмішки, народні казки, народні усмішки. Ці національні заповіді-застереження вчать культури поведінки, високої моральності у взаєминах з людьми, фіксують багатомісячний моральний досвід народу.

Міркування над піснями, думами, прислів'ями, приказками допомагають визначити оцінні функції народної моралі, традицій у різних культурах, указує на достатньо розвинене почуття особистості в українців, прагнення до громадської справедливості, м'який, хоч і грубуватий гумор, підсміювання насамперед над собою, толерантність.

Фольклор є невичерпним джерелом пізнання історії рідного народу, скарбницею його духовності, національного характеру і світогляду, важливим засобом народної педагогіки, комплексного впливу на підростаючі покоління.

У фольклорних творах відображені всі етапи формування у підростаючих поколіннях нашого народу національної свідомості й самосвідомості, патріотизму, глибоких гуманних якостей.

Вивчення українського фольклору показує тісний зв'язок кожної особистості зі своєю нацією, її духовною і матеріальною культурою.

Отже, національно-патріотичне виховання у вищих педагогічних закладах повинно бути спрямоване на формування: наукових знань, які розкривають основи національно-патріотичного виховання студентів; свідомого ставлення до патріотичної діяльності; любові до своєї Батьківщини, свого народу; загальнолюдських моральних цінностей і високої педагогічної культури; шанобливого ставлення до історичного минулого українського народу, його мови та духовних цінностей своєї держави; прагнення підвищення добробуту свого народу, держави; вироблення активної життєвої позиції до суспільно-корисної діяльності; взаєморозуміння та поваги до інших націй і народів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що вагоме місце в національно-патріотичному вихованні студентської молоді займає український фольклор як головне джерело

пізнання історії, побуту, культурних традицій та українського менталітету. Український фольклор як визначальна складова традиційної народної культури, носій мови й світогляду – універсальний засіб вираження ментальності українців і важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності й комфорту. Засвоєння молоддю національних традицій, фундаментальної системи знань з фольклору та етнографії запобігає історичній непам'яті, бездуховності, моральному збоченню, прилучає через рідну культуру до світової загальнолюдської культури.

Перспективу майбутніх наукових розвідок убачаємо в необхідності заглиблення у сутність фольклору як своєрідного явища, носія багатопланової інформації – історичної, космологічної, ритуальної, оберегової, естетичної, культурологічної.

1. Проект Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми патріотичного виховання населення на 2013–2017 роки [Електронний ресурс] // Режим доступу : [http://hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/2011\(12\).proekt.php](http://hai-nuzhnyk.in.ua/doc2/2011(12).proekt.php). **2.** Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/06/16/nacjonalno-patriotichne-vihovannya/> **3.** Указ Президента України № 344/2013 Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> **4.** Указ Президента України № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» [Електронний ресурс]. // Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494> **5.** Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с. **6.** Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. **7.** Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. **7.** Дідич Г. С. Народознавство та музичний фольклор України / Г. С. Дідич. – Кіровоград, 2014. – 388 с. **8.** Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Видавництво «Довіра», 2006. – 703.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Марчук О. О., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСМИСЛЕННЯ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АННИ (АЛОЇЗИ) ХОДКЕВИЧ (1600–1654 РР.) У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

***Анотація.** У статті досліджено просвітницьку діяльність внучки князя К. Острозького Анни (Алоїзи) Ходкевич. Розкрито маловідомі наукові праці про острозьку княгиню, які були видані в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Зазначено, що у заснованій нею Єзуїтській колегії на високому рівні був організований навчально-виховний процес. Обґрунтовано, що періодичні видання ХІХ – початку ХХ ст. висвітлювали позитивні аспекти просвітницької роботи А. Ходкевич.*

***Ключові слова:** діяльність, видання, освіта, навчання.*

***Аннотация.** В статье исследована просветительская деятельность внучки князя К. Острожского Анны (Алоизы) Ходкевич. Раскрыты малоизвестные научные труды об острожской княгине, которые были изданы в конце ХІХ в. – начале ХХ в. Отмечено, что в основанной ею Иезуитской коллегии на высоком уровне был организован учебно-воспитательный процесс. Обосновано, что периодические издания ХІХ – начала ХХ в. освещали положительные аспекты просветительской работы княгини А. Ходкевич.*

***Ключевые слова:** деятельность, издание, образование, обучение.*

***Annotation.** In the article the educational activity of granddaughter of Prince K. Ostroskii Anna (Aloisa) Hodkiewich is analyzed. The unknown scientific works about Ostroh Princess which were issued in the end of the nineteenth – the beginning of the XX century are studied (publications of M. Teodorovich and O. Levitsky). It is indicated that Jesuit College founded by Anna (Aloisa) Hodkiewich had a high-level educational process organization. It is explained that periodicals of the end of the nineteenth – the beginning of the XX century focused on the positive aspects of Anna (Aloisa) Hodkiewich's educational work.*

***Keywords:** activities, publications, education and training.*

Сучасні педагоги, історики та культурологи намагаються дати правильну та політично незаангажовану оцінку подіями, що мали місце в минулому. Під час вивчення історії України, історії педагогіки важливо акцентувати на позитивних та негативних аспектах діяльності окремих

історичних осіб, аналізувати їх дії з огляду на тодішню політичну, соціально-економічну та культурну ситуацію в країні.

За роки незалежності в Україні змінено систему викладання історії, оновлено зміст і структуру історичної освіти, зроблено акценти на пріоритеті науки, гуманізмі та демократичних цінностях. Необхідність модернізації освітньої галузі зазначена у Державній програмі «Учитель», де пояснено, що сьогодні актуальним є питання «розроблення і видання новітніх навчально-методичних посібників із педагогіки, психології та методик навчання» [1].

У кінці XIX – на початку XX ст. в Україні особливого поширення набувало видавництво монографій, підручників, періодичних видань, альманахів, автори яких аналізували історичні події. Їх наукові здобутки доцільно враховувати сучасникам під час історичного аналізу подій та пид час укладення навчальних книг для школярів та студентів.

В історії Волині суперечливою постаттю є Анна (Алоїза) Ходкевич (1600–1654 рр.), відтак її діяльність потребує переосмислення із урахуванням оцінок вчених різних епох.

Питання становлення освіти на території Волині досліджували такі науковці, як: О. Борейко, Т. Джаман, А. Дем'янчук, М. Левківський, В. Омельчук, Т. Яковичина.

Культурно-освітня діяльність Острозьких князів у XVI–XVI ст. знайшла своє відображення у науковій розвідці Л. Войтовича «Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження» [2], публікаціях І. Ворончука «Острозький Василь-Костянтин Костянтинович» [3], В. Фроленкова «Острозькі князі» [4] та ін. дослідників.

У нинішніх Ітернет-виданнях автори, як правило, акцентують увагу на релігійних поглядах Анни Острозької, зазначаючи, що «вона була остання у роду Острозьких і відома своїм скандальним релігійним фанатизмом» [5]. Негативну оцінку діяльності княгині подано у статті «Життя праведне і грішне Анни-Алоїзи Острозької Ходкевич», в якій автор зазначив: «Підпорядкування єзуїтському колегіуму всіх православних шкіл призвело до повного занепаду форпосту православної освіти та культури – Острозького греко-православного колегіуму» [6]. Підбиваючи підсумки просвітницької, релігійної діяльності княгині сучасні дослідники обґрунтували, що «усім своїм життям Анна-Алоїза Ходкевич (Острозька) довела, що релігійний фанатизм до добра не доводить» [5].

Метою нашої статті є дослідження просвітницької діяльності княгині Анни (Алоїзи) Острозької, поданої у періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст. Для реалізації поставленої мети передбачається виконати такі завдання:

– проаналізувати статтю М Теодоровича про діяльність Анни Острозької, яка подана у виданні «Історично-статистичний опис церков і парафій Волині»;

– дослідити наукові публікації О. Левицького, опубліковані у періодичному виданні кінця ХІХ – початку ХХ ст. «Київська старовина»;

– визначити позитивні аспекти просвітницької діяльності Анни Острозької, актуальні для вчителів та громадських діячів сьогодення.

У XVI–XVII ст. на території Волині спостерігався сплеск культурного розвитку. Тут було надруковано Пересопницьке євангелія, видано «Буквар» І. Федорова, функціонувала Острозька Академія, де викладали науковці із Європи. Зазначимо, що після смерті князя К. К. Острозького, а особливо після відкриття у 20 рр. XVII ст. католицьких навчальних закладів, Острозька вища школа почала занепадати і остаточно припинила свою діяльність у 1636 р.

Однак, незважаючи на це релігійні освітньо-культурні зв'язки із Європою продовжувалися підтримуватися. Внучка князя Анна (Алоїза) Ходкевич не поділяла православного світобачення своїх пращурів. Вона була прихильницею католицизму, тому на початку 20 рр. XVII ст. освіта Острога зазнала католицьких впливів. Зокрема, у 1624 р. Анна (Алоїза) заснувала в Острозі Єзуїтську колегію.

Автор видання «Історично-статистичний опис церков і парафій Волині» (1888 р.) М. Теодорович акцентував увагу на тому, що Анна Острозька прагнула посилити католицькі впливи серед волинян: «Вона прагнула до окатоличення і ополячення своїх підданих, побудувала в Острозі будинок єзуїтської колегії наділила його фондушем» [7, с. 647].

На думку дослідника М. Теодоровича, засновуючи католицький колегіум, княгиня мала на меті продовжувати просвітницьку роботу князів Острозьких та виховувати місцевих мешканців у руслі християнського віровчення: «Наслідуючи приклад моїх славних предків, які, турбуючись про примноження хвали Божої, засновували в своїх володіннях костели, монастирі, колегії і забезпечували їх доходами, і прагнучи, зі свого боку, до такої ж віддачі хвалі Божій, щоб віра католицька поширювалася науками і освітою молодих людей, я, Анна, фондую на вічні часи в родовій моїй маєтності в м. Острог колегіум Societatis Iesu і при ньому костел» [7, с. 648]. У нововідкритому колегіумі навчали дітей згідно з католицькими освітніми канонами.

Просвітницька робота Анни Острозькою також детально описана у журналі «Київська Старовина», де істориком О. Левицьким у 1883 р. уміщено маловідому сучасним педагогам статтю «Анна-Алоїза, княжна Острозька».

У публікації подано детальну біографію внучки К. К. Острозького. Автор зазначив, що план будівлі Острозької школи склав учений-архітектор Бенедикт Моллі, який на запрошення княгині спеціально приїхав із Риму.

Відомий будівничий повністю керував будівництвом, до якого залучили декілька сотень жителів із Острога та ближніх сіл.

Науковець О. Левицький наголосив, що європейські католицькі впливи на Волині за правління княгині Анни значно посилювалися. Поселившись в Острозі, католики під керівництвом княжної почали закривати православні заклади, натомість створювали католицькі: «Єзуїти, не чекаючи закінчення будівництва запропонованого їм чудового будинку, відкрили свої публічні школи, до яких зразу ж почали вступати у великій кількості діти шляхти з Волині, Поділля, Полісся і навіть Задніпровської України» [8, с. 346].

Водночас у журналі «Київська Старовина» наведено позитивну оцінку діяльності Анни Острозької. Оскільки княгиня виділяла на благоустрій школи значні кошти, запрошувала до викладання відомих педагогів за короткий проміжок часу навчально-виховний процес був поставлений на належному рівні, заклад став знаним далеко за межами Волині. У публікації «Анна-Алоїза, княжна Острозька» написано: «Острозький колегіум скоро досяг свого розквіту, а через 12 років після його заснування слало можливим відкрити при ньому ще два класи – філософського і богословського та закласти семінарію» [8, с. 346].

Княгиня турбувалася про усіх учнів Острозького колегіуму. Аналіз матеріалів, виданих у кінці XIX – на початку XX ст., дає змогу стверджувати, що вона ставилася до вихованців колегіуму із материнською любов'ю, намагалася виховати їх скромними, співчутливими, богобоязними людьми. Вона піклувалася про їх матеріальний добробут: «Єзуїтська гімназія стала предметом особливої турботи із боку Анни-Алоїзи Ходкевич, вона збільшила фондуси, а також особисто стежила за тим, щоб учні не мали ні в чому нестатку» [8, с. 346].

Княгиня Анна вважала, що вчителям і керівництву шкіл потрібно відчувати різницю між нестатками і простою (чернечою) невибагливістю; вона стежила, щоб вихованці закладених нею навчальних закладів мали необхідні умови для навчання; систематично пояснювала ректору семінарії, що побутові умови життя учнів повинні бути не розкішними, і не убогими, а належними. Княгиня сама долучилася до пошиття білизни для семінаристів. Вона завжди із материнською гордістю спостерігала за становленням своїх вихованців, любила приходити до них на навчання, слухати їх відправи на богослужіннях, раділа за їх успіхи.

У виданнях кінця XIX ст. написано, що Анна-Алоїза була гідним прикладом для наслідування учнів колегії та семінаристів, оскільки вела себе скромно, турбувалася про духовність, особливо піклувалася та співчувала ближнім. У її палаці виховувалися сироти, було організовано заняття із дітьми; княгиня постійно рекомендувала вчителям та учням читати духовну літературу та навчатися різноманітними ремеслам. Окрім того, вона подала гідний приклад християнської любові до ближніх:

провідувала хворих учнів та слуг, будувала лікарні для калік і немічних, роздавала щедру милостину, під час голоду у 1638 р. роздавала хліб, влаштувала обіди не лише для школярів, а й для бідних мешканців Острога. У розмові з школярами та волинянами говорила стримано, без фальші, ніколи не вела безглузких розмов.

Однак навчальний комплекс Societatis Iesu, закладений Анною-Алоїзою, функціонував порівняно недовго: при входженні у 1648 р. в м. Острог військ Б. Хмельницького колегіум був знищений, як і інші волинські соцініанські школи, оскільки вони були чужі місцевому населенню за своєю релігійною та національною спрямованістю.

Аналізуючи діяльність Острозької княгині, зазначимо, що постать Анни-Алоїзи є складною і суперечливою та потребує належної адекватної оцінки: з одного боку – це жінка, яка намагалася прищепити християнські чесноти молодому поколінню, княжна, що дбала про освіту юнацтва, з іншого – віддана фанатка католицизму, вороже настроєна проти православного віри своїх предків. Її діяльність детально описана в розвідках науковців кінця XIX – початку XX ст., які подали високу оцінку її просвітницької роботи та водночас виділили прорахунки.

У діяльності Анни Острозької доречно виділити позитивні якості та риси, важливі для сучасних вчителів та громадських діячів, та сприяти впровадженню її просвітницьких здобутків за такими напрямками:

- особи, задіяні в навчально-виховному процесі шкіл, повинні були володіти такими якостями, як співчутливість, милосердя, любов до ближніх;
- керівництво шкіл зобов'язане було стежити за належними умовами навчання учнів;
- органи місцевого самоврядування та управління освіти повинні були сприяти відкриттю навчальних закладів;
- в умовах реформування системи освіти України доречною є підтримка приватних шкіл;
- в державі повинна діяти система пільг для навчання дітей із бідних сімей та обдарованих школярів;
- вітчизняна освітня політика повинна враховувати релігійні вподобання населення регіону;
- необхідним є вироблення та вдосконалення освітніх правових документів, які регламентують організацію та функціонування шкіл національних меншин;
- органи державної виконавчої влади, місцевого самоврядування повинні сприяти врегулюванню релігійних конфліктів;
- вчителі та представники громадськості повинні виховувати молоде покоління в душі толерантності та релігійної терпимості.

Оцінюючи просвітницьку концепцію Анни-Алоїзи Ходкевич, варто звертати увагу на її християнські чесноти, бажання нести просвітницьку

місію, та, водночас, пам'ятати, що відірваність від національного ґрунту, менталітету рідного народу, нехтування його віросповіданням завжди викликатимуть осуд, відтак значення просвітницької роботи таких діячів буде частково знівельоване.

1. Державна програма «Вчитель». Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>. **2.** Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.) : склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів, 2002. – 401 с. **3.** Ворончук І. Острозький Василь-Костянтин Костянтинович / І. Ворончук // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 690–691. **4.** Фроленков В. Острозькі князі / В. Фроленков // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол. : Г. Яворський та ін. – Т. 2. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. – С. 697–698. **5.** Провоторов О. Анна-Алоїза Острозька – одна із Острозьких володарка Звягеля / О. Провоторов. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.zvyagel.com.ua/?p=33>. **6.** Життя праведне і грішне Анни-Алоїзи Острозької-Ходкевич. Електронний ресурс. – Режим доступу : gisu.org.ua/ua/relig **7.** Теодорович М. Историко-статистическое описание церквей и приходов Вольнской епархии / М. Теодорович. – Почаев, 1888. – 662 с. **8.** Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская / О. Левицкий // Киевская Старовина. – 1883. – Ноябрь. – С. 329–373.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.

Мацько Л. І., д.філол.н., професор (Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ).

М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ЧИННИК

***Анотація.** В статті розкрито роль української мови в науковій і творчій діяльності з погляду лінгвістичної стилістики у плані розвитку індивідуального художнього стилю М. С. Грушевського – письменника. Охарактеризовано індивідуальний науковий стиль М. С. Грушевського – науковця; його оригінальні публіцистичні манери письма і риторичних промов з залученням народно розмовних компонентів у публічних виступах історика, державного діяча – президента Української Народної Республіки. Вченим обгрунтовано, що Київський історичний період перейшов не у Московський, а в Галицько-Волинський XIII ст., а потім у Литовський XIV–IVI ст.*

***Ключові слова:** сучасна українська літературна мова, культура, націотворча функція української мови, державотворча функція української мови.*

***Аннотация.** В статье раскрыта роль украинского языка в научной и творческой деятельности со стороны лингвистической стилистики в плане развития индивидуального художественного стиля М. С. Грушевского – писателя. Наведена характеристика индивидуального научного стиля М. С. Грушевского – исследователя; его оригинальной манеры употребления элементов народной речи в публичных выступлениях историка, государственного деятеля – президента Украинской Народной Республики. Ученым обосновано, что Киевский исторический период продолжился не Московским, а Галицко-Волинским XIII ст., а затем Литовским XIV–IVI ст.*

***Ключевые слова:** современный украинский литературный язык, культура, нациообразовательная функция украинского языка, государственно-образовательная функция украинского языка.*

***Annotation.** The article disclosed that Ukrainian language in scientific and creative work of the famous scientist and politician Mikhail Grushevskii – is a multi aspects problem, worthy of careful analysis and study on the part of the linguistic style in terms of development of M. Grushevskii individual artistic style – writer; M. Grushevskii individual scientific style – researcher, historian; his original manner of folk speech elements use in public statements the historian and statesman – the first president of the Ukrainian People's Republic. Scientist proved that Kiev period was continued not by Moscow period, but Galicia-Wolinski XIII c., and then Lithuanian XIV–IVI c. period*

***Keywords:** modern Ukrainian literary language, culture, national and educational function of the Ukrainian language, the state educational function of the Ukrainian language.*

Як історик-державник Грушевський формувався значною мірою в результаті та під впливом дослідження української словесності, вивчати яку зобов'язав себе, ще зустрічаючи свій 15 новий рік, а напередодні 16 нового року додав собі обов'язок вивчати й рідну історію. Останнє видно з щоденникового запису 1 січня 1883 року. Тоді ж, як напише пізніше (в 1925 р.), Михайло Грушевський «рішився йти пробоєм проти усіх заборон і обмежень українського слова й життя, ...ніяких російських відзнак і лаврів не потребую» [1, с. 39].

Так 17-річний Михайло Грушевський започаткував свій науковий, письменницький і політичний шлях, ставши на захист української мови й культури, права на правдиву історію і на повноцінне життя свого народу.

В предметі історичних досліджень М. С. Грушевського найдавнішого українського фольклору, старокнижних пам'яток і ділового письменства одним з важливих компонентів була саме українська мова. Опираючись поряд з іншими і на мовні показники, Михайло Грушевський відкинув теорію М. Погодіна про те, що в Києві за часів князя Володимира жили великороси, а не малороси, довів, що «Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., потім у Литовсько-польський XIV–XVI в.» [2, с. 210]. Це означало, що не втрачалися ланцюжки безперервності української мови і форми старої «руської» мови поступово трансформувалися та органічно заступалися новими, що і в давні (княжі) часи, і в нові мова у нас була одна – українська. Цю думку М. Грушевський чітко сформулював 26 лютого 1883 року у концепті рецензії М. Драгоманова («Заметки Т-ва [псевдонім М. Драгоманова – Л. М.] по поводу книги Прыжова «Малороссия в истории ее литературы».

В 1869 г. «В[естник] Евр[опы] 1870, июль» під назвою «Малороссия в своей словесности», спростовуючи теорії про те, що український народ – це «отрасль народа руського», зіпсована впливом Польщі, та що це ніби новий народ, який переселився в XI–XVI століттях в Україну, Михайло Грушевський довів, що сучасний українець – прямий потомок тих людей, які жили на нашій території ще в перші століття н.е. Найдавніші пам'ятки «Слово о Полку Ігоревім», «Літопис Нестора», «Повчання Володимира Мономаха» – «це родоначальники творів малоросійської словесності XVII–XVIII століть. Візьмемо «Слово о полку Ігоревім», досить порівняти мову «Слова» з мовою України, щоб переконатися, що це мова України, та й сам дух «Слова» також споріднений малоросійській словесності, як і чужий великоросійській... Порівнюючи з наступними пам'ятками народної творчості, бачимо, що маємо справу з українською думою XII століття. Візьмемо літописи Нестора, Іпатівський та ін., і звиримо їх з літописами XVII, чи не складають вони зразків духовної діяльності одного і того ж народу» [2, с. 210]. І далі М. Грушевський робить закономірні висновки: «Отже, поезія першого періоду Руси була малоруською»; «Таким чином, ясно видно, що Україна була не заблукалою вівцею

слов'янства, яка потрапила під згубний вплив Польщі і нарешті знайшла приют і заспокоєння у надрах Росії, а самостійна народність, з задатками державності, розвивалася послідовно і самобутньо, не замкнувшись, як Північ до Петра, а брала широку участь у житті духовному і політичному З[ахідної] Є[вропи]» [2, с. 45–47].

На підставі ґрунтовних історичних студій М. Грушевський справедливо вважав, що книжна мова XVII ст. «опиралася також на староруську основу та традиції і була се мова староруська, актова і урядова, мова грамот і судових рішень, Руської правди й грамот XII–XIVвв. В першій столітті (пол. XIV до пол. XV) вона і в лексиці, і в стилістиці стоїть досить близько до своїх староруських взірців і традицій» [3, с. 366]. Для історії української літературної мови ця думка є дуже важливою. Адже книжна мова XVII ст. – це вже пряма попередниця, що багатьма граматичними структурами і обрядово-урочистим лексиконом органічно влилася у наступницю – нову українську мову на народнорозмовній основі, з якої постала сучасна українська літературна мова. Уже одне це обґрунтування, теоретичне і доказове, історичної основи, наступності й перспективності розвитку української мови дає підстави називати Михайла Грушевського найвидатнішим істориком української літературної мови.

Надзвичайно важливою ідеєю М. С. Грушевського слід вважати культуротворчу і націєтворчу роль української літературної мови. Світовий, а особливо західноєвропейський суспільно-історичний досвід показував, що нації розвиваються з розвитком національних культур і національних мов. Іншого не дано. Про це Михайло Грушевський писав так: «У наші часи нема вже старих універсальних культурних мов, кожна народність розвиває своєю рідною мовою культурну працю; весь культурний запас зберігається рідною мовою; культурна мова стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. (Підкреслення наше). Від вирішення цього завдання залежить, чи перейде даний народ до культурних націй, чи залишиться на становищі нижчих (minder wertige) народів, що можуть задовольнити власними засобами лише нижчі культурні потреби свого суспільства, а для задоволення вищих потреб вони примушені вдаватися до чужої культури, чужої мови» [4, с. 174].

В часи діяльності Михайла Грушевського, як і всі українські питання, мовне було важким. Безперервні царські заборони й утиски, обмеження української мови не тільки вилучали українську мову з ужитку, письма, друку, культури, а й гальмували розвиток української мовознавчої науки, сіяли невіру в інтелектуальні можливості української мови. А тим часом губилися надбані попередніми віками мовні скарби, слабо оновлювався і мало осучаснювався лексичний склад літературної мови, затримувалася стилістична диференціація й правописне унормування та кодифікація української мови, не могли повноцінно розвиватися стилі, зокрема науковий, офіційно-діловий, конфесійний. Виникла така мовна ситуація, коли причина й наслідок переходять одне в одне: українська інтелігенція

обмежено користувалася українською мовою, бо вважала її мало виробленою для наукової сфери, інтелектуального, культурного життя, а це вироблення наукового стилю, культурних форм української мови не наставало, бо ця ж інтелігенція ним не займалася. Навіть не всі патріотично налаштовані українці, відчували культурну потребу в українській саме літературній мові, бо ж для хатнього вжитку є проста (селянська) мова, а для культурних потреб – російська, тим паче що й витворювали її з нашої попередньої старокнижної і наші ж мовотворці.

Як і його великі попередники Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов – Михайло Грушевський зайняв чітку позицію: «Справа культурної літературної мови й зостається одним з основних пунктів в українському питанні» [5, с. 23]. Літературна українська мова як знаряддя національного поступу, як носій культурних надбань нації постійно була в полі його уваги, наукового зацікавлення, теоретичного осмислення і практичного мовотворення та науково-видавничої діяльності. М. Грушевський намагався максимально розширити функціональне поле української мови, в тому числі й власним прикладом: писав українською мовою художні твори, наукові праці, публіцистичні статті, законодавчі документи й ділові папери, організовував українськомовні видання.

Українськомовні й освітні питання М. С. Грушевський розглядав фундаментально чи побіжно, але завжди присутньо у наукових історичних, філологічних монографічних працях, таких як «Історія України-Руси», «Ілюстрована історія України», «Історія української літератури», «Три академії», численних наукових статтях про українську мову і освіту у Літературно-наукових вісниках, Записках Наукового товариства імені Шевченка, дискусійних та популярних виданнях.

Михайло Грушевський називав свій основний твір *Історія України-Руси*, тобто пов'язував нову і стару назву України, а Київську Русь вважав українською середньовічною державою. Він послідовно пов'язував початки київської наукової традиції з першим староукраїнським культурно-науковим осередком у Києві, який існував у 1030-х роках при Софійському соборі. Цей науково-освітній осередок, заснований князем Ярославом Мудрим, Грушевський вважає середньовічною українською академією, яку називав «Академією Ярослава». Київські академічні традиції з 11 ст. знаходять своє продовження в Київській академії XVII ст. в Київських «Атенах» – другій українській академії наук української козацько-гетьманської держави XVII–XVIII століть. Ці традиції продовжуються і завершуються в організації Української Академії Наук в 1918 році – найвищої української наукової установи під час боротьби за українську державну самобутність у новішому періоді української історії. Грушевський наголошував на тяглоті українського історично-культурного процесу, який становив інтегральну частину його наукової схеми історії України. Грушевський своєю науково-організаційною діяльністю безпосередньо прилучився до утворення Української Академії Наук, яка в 1920-х роках змінила назву на

Всеукраїнську Академію Наук у Києві, що спільно працює і в сучасній незалежній Україні [6, с. 124].

Серед праць М. Грушевського особливо актуальними у свій час (а більшість і досі через сучасну невпорядковану мовну ситуацію) були такі публікації у львівському «Літературно-науковому віснику»: Нова «пря» про українсько-руську книжну мову (1899. – Т. 4. – С. 85–92); Одвертий лист до П. Флоринського (1905. – Т. 30. Кн. 5. – С. 70–71); Святе письмо на українській мові (1905. – Т. 31. Кн. 8. – С. 96). Кожна з них – це окрема історико-лінгвістична проблема: історична основа, самобутність, сакральність української мови. Серію статей «Про мову» М. Грушевський опублікував в українській газеті «Рада» (1907, № 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89). Окремим виданням вийшов його збірник статей і заміток «Про українську мову й українську справу» (К., 1907. – С. 17). Цілий спектр україномовних (сучасною термінологією сказати б – соціолінгвістичних) проблем порушив Михайло Грушевський у серії популярних публікацій у газеті «Село» за 1909–1910 роки, які потім видав збіркою «Про українську мову і українську школу» (К., 1911. – С. 77). У них йшлося про історію, самобутність і самодостатність української мови, історичне значення її для сучасного розвитку української нації, про «колишню освіту і теперішню темноту» як результат суцільних заборон та утисків української мови. Особливо слід відзначити з цієї серії статтю М. Грушевського «Не дозволяти!», у якій він гостро засуджує і російську державну Думу, і її спеціальну комісію, що займалася справами народної освіти і національними мовами, за те, що в їхньому проекті питання про українські школи навіть не ставилося, хоч київський депутат і домагався цього. М. Грушевський писав: «Ухвалили, щоб рідною вчили в губерніях балтійських і польських, щоб польською вчили між Поляками, латишською між Латишами, естонською між Естами. Праві підтримали жаданне, щоб і в школах між людностю магометанською вчили їх рідною мовою: між Татарами по татарському, між Кіргізами по кіргізькому, між Черкесами або Чеченцями по черкеському або чеченському. Підтримали і домаганне представника єврейського, щоб по єврейському вчили в школах для єврейських дітей «въ чертѣ осѣдлости» себто в тих губерніях, де Євреям дозволено пробувати...Але Українцям...не схотіли дозволити. Поляки і Литовці, Латиші й Естонці, Татари й Кіргізи, Євреї й Армяне нехай мають свою школу, нехай їх діти вчать рідною мовою. А Українцям та Білорусам того не дозволяти. Нехай далі морочаться з незрозумілою мовою руською. Нехай далі тратять марне роки шкільної науки й виходять у житті темними сліпцями, без знання, без освіти. Нехай нидіють у біді й темноті. Думським депутатам про се байдуже» [4, с. 11]. М.Грушевський багато писав про українську освіту шкільну й університетську, навіть запропонував законопроект про навчання українською мовою. Цікавими є його думки про тогочасну мовну практику в українському середовищі і шляхи подолання національного нігілізму. У статті «Мова панська й мужича» М. Грушевський пояснював: «Ті, що не хочуть українського вчення, звичайно міркують так: українська мова мужицька мова, з нею нема нікуди ходу. Панських дітей будуть

учити по-панському, а мужицьких дітей по-мужицькому, так панським дітям буде скрізь дорога, а мужицьким дітям нікуди» [4, с. 30].

На повну залежність поступу українського суспільства від освіти українською мовою вказав Михайло Грушевський у праці «Освобождение России и украинский вопрос» (Спб., 1907. – С. 174): поки не буде української мови у навчальних закладах, народ почуватиметься на становищі «нижчої, культурно неповноцінної нації». М. Грушевський виразно показав самотність, специфіку української мови, й у публікації «Мова українська і московська» [7, с. 72–75]. Відгукнувся М. Грушевський і на правописну проблему статтею «До упорядкування українського правопису» [8, с. 189–191].

Михайло Грушевський був визначним стилістом – теоретиком і практиком. Він бачив і розумів, що в ситуації бездержавності і територіальної роз'єднаності українських земель та заборони української мови, коли, як писав П.Житецький, «з 60-х років минулого віку ми вже не маємо ні одної теоретичної праці, писаної книжною, малоруською мовою» [9, с. 84], були відсутні життєво-вирішальні чинники для висхідного розвитку української літературної мови. Вона не зможе задовольняти інтелектуальні потреби суспільства, якщо не буде повноцінно функціонувати в ньому, якщо не виробляти в ній науковий, діловий, публіцистичний стилі.

Щоб готувати український народ до свідомого національного життя, вводити в коло цивілізованих народів, потрібна поліфункціональна, стилістично розбудована українська літературна мова. І М. Грушевський творив таку мову, обгрунтовуючи потребу українського термінотворення, щоб плекати та розвивати науку українською мовою. Активно працюючи в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка, Михайло Грушевський не оминав жодної праці, що стосувалася проблем української мови, шляхів розвитку літературної форми мови, правописного унормування, термінотворення. Він спілкувався майже з усіма тогочасними українськими мовознавцями (І. Верхратським, П. Житецьким, А. Кримським, К. Михальчуком, І. Огієнком, О. Огоновським, І.Франком, С.Тимченком,), захищав позиції українства.

В листуванні з російським мовознавцем О. Шахматовим Михайло Грушевський дуже коректно, але послідовно відстоював українські національні інтереси. Негативно висловлюючись про граматику української мови С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера («Руська граматика» Львів, 1893, 1907, 1914, 1828), О. Шахматов писав у листі до М. Грушевського: «Оживлять эти воспоминания, восстанавливать истинную историю малорусского народа и его духовного развития – вот благодарные задачи для украинских патриотов, которые должны основывать дорогие для их народности права на ближайшем родстве с великорусами, на общих с ними подвигах государственного строительства, сохранивших самую русскую народность, а не сочинении ложных генеалогий, искании друзей на стороне и возбуждении ненависти к братьям» (підкреслення наше – Л. М.). М. Грушевський у листі від 6. II. 1914 року відповів на ці закиди так: «...

По Вашему мнению, для достижения национальных прав украинцам нужно напирать на их сродство с Великороссией, на их заслуги перед государственным строительством России... Намёк на поиск друзей на стороне, составление фальшивых идеологий и насаждение ненависти к братьям-великороссам в Ваших устах на страницах украинского журнала – это нежелательный козырь для всех врагов украинства, обвиняющих нас в тенденциозном сочинении украинской истории по заданным рецептам... мы обращаемся к Вашей покорнейшей просьбе этот финал завершить каким-либо более примирительным аккордом, разве, может быть, то, что вы говорили выше о полном доверии к научным целям авторов и вообще украинских изучений. В этих же целях, может быть, найдёте возможным при корректуре кое-где заменить термин «малорусский» термином «украинский», чтобы не получилось впечатление, будто бы Вы сознательно избегаете и почти осуждаете этот последний термин» [10, с. 28–29] (підкреслення наше – Л. М.).

Кінець XIX – початок XX – це знаковий період для історії української літературної мови. В українську словесність прийшли не просто талановиті письменники, а діячі національної культури, інтелектуали, титани думки, пристрасні публіцисти, сподвижники української ідеї, які працювали більше, ніж жили: Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Леся Українка, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, Іван Огієнко. Вони не могли вже терпіти ганебних царських заборон і цісарських обмежень української мови, наружи над рідним народом, гнівно відповідали на утиски й цькування, виступаючи з протестами, вступаючи у дискусії і самі організовуючи їх. М. Грушевський не був прямим учасником мовних дискусій, але знаходився в колі їх проблем. Так, Михайло Коцюбинський у 1898 році виступив у газеті «Санкт-Петербургские ведомости» зі статтями «К полемике о самостоятельности малороссийского языка» і «Русский язык в Галиции» проти газети «Биржевые ведомости», яка заперечувала самостійність української мови. На вшануваннях з нагоди встановлення у Полтаві пам'ятника Іванові Котляревському зі Східної України у 1903 р. українською мовою прозвучало тільки одне привітання: його виголосив Михайло Коцюбинський. Наступне вітання голова полтавської думи перервав словами, що має наказ міністра не допустити українських вітань. Делегат з Харкова Микола Міхновський на знак протесту вітання українською мовою залишив у себе, а голові передав пусту обгортку вітального адреса, сказавши, що передасть скаргу в сенат. Зал підтримав дії М. Міхновського. Інші делегати мовчки передали обгортки голові і всі залишили зал. Аналогічні протести проти заборони української мови були на ювілеях Миколи Лисенка та Івана Нечуя-Левицького.

Напруга в суспільстві зростала настільки, що в листі від 12 грудня 1905 р. Михайло Коцюбинський писав Івану Франку: «Ми всі цілком зневірилися у ширість та совість кругіського уряду... У нас всі сподіваються лише смертельного бою, у якому або поляжемо, або переможемо... Ми живемо,

як на вулкані, або, краще, ми самі той вулкан, жерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух» [11, с. 46–47]. Револуція 1905 року змела царські заборони, але офіційно укази не відмінялися.

Ю. Шевельов писав, що все це мовознавцevi говорить про те, що «українська мова в ті роки вибивається на позиції конкуренції з російською, бодай програмово» [12, с. 62].

Крім політичних причин, дискусії спричинювалися і внутрішньомовними проблемами: станом розвитку української літературної мови і її діалектної бази, рівнем культури українського мовлення, потребою витворювати і розвивати єдину літературну мову для всього українства, хоча реально уже дуже виразно намітилися дві форми літературної мови – східноукраїнська (наддніпрянська) і західноукраїнська (наддністрянська). Мовну дискусію 1891–1892 років започаткував Борис Грінченко великою статтею «Галицькі вірші», опублікованою у газеті «Правда» за 1891 рік (№ 8, 9, 10) під псевдонімом Василь Чайченко. Він різко покритикував мову галицьких поетів, які друкувалися в «Зорі» у роках 1883–1889-их за надмірність діалектизмів, просторічних слів та іншомовних слів у їхніх творах. Б. Грінченко твердо стояв на позиції єдиної літературної української мови для всієї України і хотів, щоб галицькі письменники наближали мову своїх творів до східного варіанту. Першим відгукнувся на критику Іван Франко статтею «Говоримо на вовка – скажімо і за вовка» (Зоря. – 1891. – № 18), у якій, сприймаючи конкретні зауваження щодо мови творів, відхилив звинувачення у галицькому сепаратизмі. Несхвально поставилися до тону статті Б. Грінченка і Павло Грабовський, Леся Українка, Леонід Глібов, Агатангел Кримський.

Іван Франко також був прихильником єдиної літературної мови для всіх українців, визнавав, що є ще великі відмінності, спричинені різними умовами життя: «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглинку до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до поалагодження одного дуже важного питання – будучої єдності і одноцільності нашої літературної мови». Далі І. Франко відзначає, що галицькі письменники дали в руки читаючої громади переклади українською мовою і «Фауста» Гете, і «Каїна» Байрона, і «Вільгельма Теля» та «Орлеанську дівчину» Шіллера, не кажучи про десятки томів повістей і шкільних книг. В Україні, на думку Франка, тільки старше покоління «не лякається здобувати українському слову нові поля» [13, с. 21–22].

Пізніше, у 1907 р., Іван Франко опублікує статтю «Літературна мова і діалекти», в якій одночасно висловиться за східноукраїнський варіант єдиної літературної мови – мову Котляревського, Квітки, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького. У мові цих письменників, скаже Іван Франко, «лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова всіх українців» [14, с. 38]. Обгрунтував це Франко тим, що це мова «найбільшої маси» українського народу», вона представлена «найбільшим числом талановитих та популярних письменників», «та мова на величезному

просторі від Харкова до Кам'янець-Подільського виявляла таку однотайність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі» [14, с. 38].

Тим часом Б. Грінченко продовжив полеміку ще кількома публікаціями. Серед них і «Кілька слів про нашу літературну мову» (Зоря. – 1892. – № 15, 16), у якій знову наголошував на єдності літературної мови, на східній її основі і на використанні кращих здобутків західноукраїнського варіанту літературної мови: «Прийшов тепер час, коли мусимо дбати про єдність, про один духовний напрямок, а значить і про одну літературну мову. На це нема чого очі замазувати всякими «галицько-руськими» язиками. Балакання про «галицько-руський» язик – це те саме, що й балакання про особливий «рутенський» язик, і така «рутенщина» є шкідливий нашому спільному ділу, вузький провінціалізм... Помилкою було казати, що ми гордуємо мовними здобутками галицькими. Навпаки!... Все гарне, що виробили та вироблять у мові галичани, ми беремо і братимемо, але не можемо ми брати те, що не вважаємо за гарне» [15, с. 147–148].

Мовні дискусії 1870–1890 років, 1903 року, 1907–1909 та 1912–1913 років, окрім суспільно-політичних і соціальних причин, мали й філософсько-стильові. Різна політична ситуація, а відповідно й різна мовна практика, різна діалектна база мовців, розірваність і відокремленість частин українського народу спричинили двоваріантність української літературної мови і різний розвиток її варіантів на східних і західних землях України. А тим часом посилювався розвиток народного господарства і суспільних відносин, зростання міського населення і зокрема інтелігенції, наставало пробудження національної свідомості, відчуття себе єдиним народом у людей і над Дніпром, і над Дністром – все це вимагало перегляду філософії мови, формування єдиної української літературної мови і нової її якості. Українська мова повинна була виходити за межі романтично-історичного та романтично-етнографічного описування селянського життя у позитивістський простір суспільних потреб, соціальних ідей, розвитку науки, техніки, виробляти термінологію номінувати й описувати життя та обслуговувати всі його сфери. Останнє було більш притаманне галицькій мові, бо вона мала легші умови для розвитку і тісніші зв'язки з Західною Європою. Але проникнення галицьких мовних форм у східноукраїнське мовлення сприймалося в Наддніпрянщині неоднозначно. З такого приводу І. Нечуй-Левицький написав статтю «Сьогочасна правописна мова на Україні» (1907 р.) і «Криве дзеркало української мови» (1912), у яких висловив незадоволення галицькими новаціями, що поширювалися в українській мові: «Наші молодші люди начитались галицьких газет так, що по мові зовсім погаличилилися, неначе так завзято падакували коло цієї справи, що аж повиучували ті газети й журнали і їх мову напам'ять... Наші молоді письменники вже одбилися од народної мови, живуть у великих містах, стали міськими, кабінетними людьми» [16, с. 8, 45]. Що

мав на увазі письменник і чому так обурювався, стане зрозуміло, коли пригадаємо, що ще в 1878 р. у «Правді» (26) він писав, що для літератури взірцем «книжного язика» повинен бути іменно язик сільської баби з її синтаксисом, а найкращими професорами української мови є сільські жінки і то старшого віку. В орієнтації літературної мови на селянську Нечуй-Левицький був не один. Вважаючи, що ще немає української інтелігенції (а її й справді було мало), Панас Мирний також орієнтувався на чистоту народної мови, того життя, що «виробило нашу живу мову». Павло Грабовський також вважав, що мова мусить бути ширю народною. Володимир Самійленко переконував, що писати треба так, як говорять у народі. І навіть Агатангел Кримський ще й у 1922 році писав: «Отак, як говорить простий народ на Україні – так треба точка-в-точку й писати, не поступившись будь-якими особливостями його мови та не приносячи їх у жертву для спільнослов'янського взаємного розуміння (274)» [12, с. 40].

Цей закономірний заклик до селянства і його мови як носія і оберєга українського духу живив творчість багатьох діячів української культури. Але наставали нові часи і українська мова мусила відповідати на їх запити. У ставленні до мови філософія етнографічного романтизму мови мусила змінитися філософією позитивізму. Михайло Драгоманов висловив її так: «Мова не святощ, не пан людини, народу, а слуга його. Література мусить нести в маси народу просвіту якнайлегшим способом» [17, с. 296–297]. Його підтримувала духовна дочка – Леся Українка. Високо цінував правопис Драгоманова Агатангел Кримський: «Драгоманова правопис не тільки радикальний, але й надзвичайно науковий. Можна б сказати, з наукового погляду це і був і є найкращий із усіх наших правописів, тільки що він для нас незвичний і через те не зміг прищепитися. Склався той Драгоманова правопис живовидячки підо впливом сербським. За правописом Драгоманова («драгоманівкою»), не треба нам не тільки м'якого знака, ба не треба букв я, ю, є (як у Куліша), бо ці складні букви в «драгоманівці» розкладалися на свої основні елементи і замінюються кожна двома буквами – або за допомогою латинської букви j, або за допомогою ь. Таким чином, у «драгоманівці» усувалися всі наші звукові непорозуміння і непослідовності» [17, с. 296–297].

М. Грушевський, власне, також, хоч і не заявляючи про це, фактично поділяв цю нову філософію мови – не тільки відтворювати і захищати чистоту мови, милуватися її привабами, а й розвивати, розширювати її сферу, змінювати, виробляти нові форми, бачити культуротворчу націстворчу роль мови. Про зміст другої статті І. Нечуя-Левицького Ю. Шевельов написав так: «Роздатований і гнівний старий Нечуй-Левицький (нар. 1838), втративши відчуття дійсності, не може зрозуміти причин, що викликали зміни в мові. Йому ввижається, що українська мова руйнується чи то заходами галичан, чи то їхнього знаряддя – проф. М. Грушевського (що редагував «Літературно-науковий вісник», «Село» та ін.). А галицька мова, мовляв, дуже погана і антинародна». Ю. Шевельов цитує І. Нечуя-Левицького: «Скрізь в Європі за ґрунт і основу книжної мови були взяті

осередкові мови, маючі в своїх формах і лексиці найбільший район, а не усякі дрібні підмови і чудернацькі говірки, а часом мішанки на краях, межуючих з сусідніми націями» (1912, 82) [12, с. 75–76]. Але все ж частину неологізмів Нечуй-Левицький від галичан приймає: *переважно, здійснити, враження, переважувати, зміст, вплив, пересвідчитися, неможливий*. У полеміку вступили І. Стешенко, М. Левицький, Леся Українка. С. Петлюра. І. Стешенко писав: «Час шов і Галичина робила вплив і на Україну: молодші українці засвоювали галицькі мовні придбання, бо других не було... Старші патріоти, що тепер, подібно Нечую, ганять мову нашої преси, не створили для України вищої мови, а чим же пресі та інституціям треба було користуватися... силує не Грушевський до сії мови, а його й других потреба вислову духа, – та стихійна сила, перед якою нічого не значить лемент людей, що низько хотять затримати нашу націю, для домашнього обиходу, при мові баби Палажки» [18, с. 315].

На думку М. С. Грушевського, обставини життя нашого народу склалися «дуже некорисно для його національного життя й ослаблювали його національну силу й національне почуття. Панування чужих ослаблювало інстинкт організаційний» [6, с. 31]. Національне почуття ... наче не вірить саме в свою силу і соромиться всякого сильнішого прояву» [4, с. 32] ... слабкість національної енергії, національного почуття дає себе чути на кожнім кроці, ... провінційний патріотизм, який вимагає, щоб газета писалася мовою його села, а все українське письменство не виходило за межі словника його повіту. Сі претензії кожного, щоб Україна йшла до нього. Й неохота поступити самому хоч кроком до неї – зробити невеличкі зусилля, щоб увійти... у всеукраїнський фарватер літературного й культурного руху; ... все це прояви послаблення національної енергії» [4, с. 32]. М. Грушевський писав далі, що народи й суспільності сильнішим національним почуттям, розвиненішою національною енергією сміливо проводили радикальні реформи своїх мов. Він навів приклади вирішення мовного питання у румун і чехів. В середні віки культурною, книжною мовою румун була слов'янська і заповнила своїми елементами живу народну мову. У XIX ст. румуни вирішили «вичистити» свою мову від слов'янських елементів, заповнити її романськими, наблизивши таким чином свою мову до латинської, бо вони потомки римлян. В епоху свого національного відродження чехи «постановили знаціоналізувати свою мову якнайповніше і замінити чужі вирази своїми», викликавши хвилю анекдотів і глузувань. Але останнє чехів не зупинило, вони свою нову мову прийняли, провели через книгу і школу, через народну мову [4, с. 33]. Підсумовуючи сказане «се були крайнощі», вчений переходить до ситуації з українською мовою: «але що сказати про нас, коли глузуємо й відрікаємося чистісінького виразу тому тільки, що він для великоросійського вуха звучить дивно. Штучно, умисно збіднюємо природні багатства української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків, яким властиво все українське стало чужим і незрозумілим. Викривляємо самі основи мислення, підтягуючи свою мову під складно

мови великоросійської. Самі забуваємо, загороджуємо дороги культурному розвоєві, не допускаючи до вироблення української мови культурної, наукової, здатної до наукового мислення. Ей, горе малодушним!» [4, с. 33].

Предметом особливої турботи Михайла Грушевського був науковий стиль [19, с. 3–11]. М. Грушевський, орієнтуючись на наддніпрянську основу літературної мови, активно використовував наукову термінологію, уже вироблену західноукраїнською мовною практикою, справедливо вважаючи, що її формували й представники східної частини України, які друкували свої праці на заході. Коли в 1917 році виникла ідея збирати в народі термінологічні матеріали, щоб з них витворювати термінологію для різних галузей науки, то М. Грушевський у тижневику «Промінь», не відкидаючи цю ідею, звернув увагу на реальні потреби часу – вчити дітей і дорослих треба негайно – отже, доведеться скористатися тією термінологією, що вже є в українській мові і зафіксована у словниках, передусім у «Словарі української мови» Б. Грінченка, виробленою у Галичині термінологією і запозиченнями із західноєвропейських мов та російської. Створена 11 серпня 1918 року спеціальна термінологічна комісія при Київському науковому товаристві, «послухавши поради Грушевського, відразу зазначила серед джерел своєї праці «матеріали Львівського Наукового Товариства, галицькі шкільні підручники, праці І. Верхрещетського та інших галицьких учених» [12, с. 100]. Засноване в 1908 р. Українське наукове товариство в Києві з ініціативи М. Грушевського влаштовувало публічні лекції, диспути, конференції українською мовою, щоб призвичаювати наукові кола, суспільні верстви населення до української мови і виробляти загальноукраїнське літературне публічне мовлення.

Висновки і перспективи реалізації мовотворчих ідей М. С. Грушевського. Вироблення наукового стилю вченого диктувалося потребою інтелектуалізації національного життя, яка знову ж неможливою була без освіти українською мовою як у початковій та середній, так і у вищій школі. У 1917 році М. Грушевський писав: «Поки мова не здобуде місця у вищій школі, поки вона не служить органом викладання в університетських та інших учбових закладах, поки вона не стала знаряддям наукової праці у викладанні і літературі, доти суспільство, народність, що розмовляє цією мовою, почуватиме себе на становищі нижчої, «культурно-неповноцінної нації» [4, с. 175].

«Першим же й неодмінним засобом і знаряддям національного життя є культурна мова, здатна служити органом культурного життя в усяких сферах і проявах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки «для домашнього употреблення», для етнографічних оповідань чи легеньких популяризацій, але здатної на орган чи науки, чи публіцистики, чи ділового ужитку, – не можемо ми й на крок вперед поступити» [4, с. 22]. «Оце найважливіше тепер – спільна жива робота, рух, поступ. Бо час гарячий, час не стоїть, час такий. Що не повториться вдруге! Боронь Боже. Його втратити. Єднаймося, розуміймося тою мовою, яка є...» [4, с. 22]. Великий філолог Пантелеймон Ковалів сказав про наукову діяльність

М. Грушевського так: «Грушевський все своє життя, всю свою наукову діяльність (а вона в нього дійсно превелика) зв'язав лише з українською мовою, надрукував нею тисячі своїх праць. І це було тоді, коли над ним тяжіла панівна російська мова й приваблювала його красою своїх перспектив. Але він не завагався проміняти розкішний панський одяг на «мужичий» сіряк, офіційну повноправну російську на невизнану, безправну українську мову» [20, с. 54].

Історико-мовознавчі погляди Михайла Грушевського, його мовотворча діяльність мали значний вплив на вироблення єдиної української літературної мови (що на той час ще не було таким очевидним фактом, як нині), в якій злилися західний і східний плин мови, на прискорений розвиток і унормування української мови у 20-их – 30-их роках, зрештою й на удержавлення української мови у незалежній Україні.

1. Грушевський М. Як я був колись белетристом / М. Грушевський. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк. – К., 2000. – С. 39.
2. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський М. Вибрані твори. – Нью-Йорк, 1960. – С. 210.
3. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Нью-Йорк, 1955. – Т. 6. – С. 366.
4. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевський. – Пг., 1917.
5. Грушевський М. Про українську мову й українську справу / Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992. – С. 11–41.
6. Винар Любомир. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації. Статті і матеріали / Л. Винар. – Фундація ім. О. Ольжича. Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995. – С. 124.
7. Грушевський М. Мова українська і московська / Руська бесіда. – Чернівці. – 1910. – С. 72–75.
8. Грушевський М. До управління українського правопису / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн.5. – С. 189–191.
9. Житецький П. «Энеида» Котляревского и древнейший список ея въ связи с обзором малорусской литературы XVIII века / П. Житецький. – К., 1900. – С. 84.
10. Український історичний журнал. – № 6 – 1996. – С. 28–29.
11. Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – К., 1875. – Т. 6. – С. 46–47.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941). Стан і статус. Сучасність / Ю. Шевельов. – 1987.
13. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 21–22.
14. Франко І. Літературна мова і діалекти / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 38.
15. Чайченко Б. Кілька слів про нашу літературну мову / П. Д. Тимошенко. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1961. – Ч. II. – С. 147–148.
16. Нечуй-Левицький І. Криве дзеркало української мови / І. Нечуй-Левицький. – К. – 1907. – С. 8, 45.
17. Кримський А. Нариси історії українського правопису до 1927 року / А. Кримський. Твори в 5 т. – Т. 3. – К. – 1973. – С. 296–297.
18. Стешенко І. Про українську літературну мову / І. Стешенко // Літературно-науковий вісник. – К., 1912. – № XI. – С. 315.
19. Мацюк Г. П. Питання української наукової мови в системі поглядів М. Грушевського / Г. П. Мацюк, Т. І. Панько // Мовознавство. – № 6. – 1991. – С. 3–11.
20. Ковалів П. Михайло Грушевський у боротьбі за українську мову // Михайло Грушевський. У 110-ті роковини народження 1876–1976. Спогади. Статті. Документи і коментарі. Нью-йорк-Париж-Сидней-Торонто; 1978. – 234 с.

Рецензент: д.філол.н., професор Назарець В. М.

Мельничук Л. Б., к.пед.н, доцент, Левкулич Т. В., студентка
магістратури (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне).

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО- ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

***Анотація.** У статті досліджено проблему підготовки майбутніх педагогів у контексті формування професійно-педагогічної культури. Охарактеризовано технологію формування професійно-педагогічної культури студентів, структурними компонентами якої є употужнення власного культурного досвіду майбутніх учителів у процесі опанування предметів професійно-педагогічного циклу та педагогічної практики. Обґрунтовано інноваційні методи формування професійно-педагогічної культури.*

***Ключові слова:** професійна культура, майбутні педагоги, інноваційні технології.*

***Аннотация.** В статье исследована проблема подготовки будущих педагогов в контексте формирования профессионально-педагогической культуры. Охарактеризована технология формирования профессионально-педагогической культуры студентов, структурными компонентами которой являются развитие собственного культурного опыта будущих учителей в процессе освоения предметов профессионально-педагогического цикла и педагогической практики. Обоснованы инновационные методы формирования профессионально-педагогической культуры.*

***Ключевые слова:** профессиональная культура, будущие педагоги, инновационные технологии.*

***Annotation.** In the article the problem of future teachers training in the context of professional and pedagogical culture is studied. The technology of professional pedagogical culture of students which consists of such structural component as future teachers' own cultural experience received in the process of studying lessons of professional pedagogical cycle and pedagogical practices is characterized. The innovative methods of forming professional and pedagogical culture of students are learned.*

***Keywords:** professional culture, future teachers, innovative technologies.*

Сучасні демократичні перетворення в державі, процеси інтеграції в європейський освітній простір, зміни принципів, форм та методів роботи у

вищих навчальних закладах України зумовили значне підвищення вимог до рівня та якості професійної підготовки майбутніх учителів, їхньої фахової та соціальної компетентності, загальної й професійної культури.

У науково-педагогічній літературі накопичено значний досвід обґрунтування педагогічних умов формування професійної культури вчителя. Серед найбільш значущих досліджень у цьому напрямку слід відзначити праці Ж. Л. Вітліна, І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоевої, В. В. Радула, Н. Б. Крилової, В. О. Сластьоніна та ін. Також велика увага вченими була приділена вивченню різних аспектів формування педагогічної культури. Цій проблематиці були присвячені праці О. В. Барабанщикова, О. В. Бондарєвської, М. М. Букач, О. Б. Гармаш, Т. В. Іванової, І. Ф. Ісаєва, О. П. Рудницької.

Метою нашої статті є обґрунтування технології формування професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів.

Професійно-педагогічна культура – це особливий різновид педагогічної культури суспільства, в якому сконцентровано досвід суспільної практики організації навчання і виховання молодого покоління у закладах освіти. На відміну від педагогічної культури, носієм, джерелом створення і відтворення професійно-педагогічної культури стає особлива професійна група педагогів, що диференціюється за ознакою спеціалізації у виконуваній діяльності в системі суспільного виробництва, закріпленого за цією професією – в освіті. За своїм походженням, ознаками і властивостями професійно-педагогічна культура складається з досвіду спеціально організованого суспільством практики навчання і виховання, що здійснюється за цілями та способами, адаптованими до потреб певного суспільства, його ідеалів, цінностей і реальних можливостей [1, с. 32].

Технологія формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів у процесі професійної підготовки дає змогу реалізувати такі завдання:

1. Надання студентам знань професійної педагогічної діяльності, розвиток умінь для виконання функцій професійної педагогічної діяльності, формування прагнення оволодіти професійними знаннями, вміннями й навичками до самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання, умінь й навичок для успішної професійної педагогічної діяльності в школі;

2. Формування потреби у педагогічній діяльності, активної позиції в оволодінні знаннями про педагогічну професію; умінь встановлювати професійно-ділові стосунки з викладачами, колегами, адміністрацією факультету, ВНЗ;

3. Розвиток здатності до адекватної самооцінки, умінь правильно оцінювати складні педагогічні ситуації, знань методик самооцінювальної діяльності [2].

Дослідно-експериментальна робота проводилась у таких *формах*: употужнення власного культурного досвіду майбутніх учителів початкової школи у процесі опанування предметів професійно-педагогічного циклу, педагогічної практики та у процесі позааудиторної роботи, спрямованої на озброєння студентів відповідними знаннями, уміннями, навичками, що сприяють формуванню педагогічної культури.

З метою усвідомлення студентами цілей і завдань діяльності з формування професійно-педагогічної культури у процесі практичної підготовки викладачам ВНЗ було запропоновано внести у зміст *педагогічної практики* певні види роботи, зокрема:

1. Поспостерігати за уроками та позаурочною роботою (особливості діяльності учителя та учнів), зробити висновок про рівень сформованості педагогічного такту учителя-наставника;

2. Ознайомитися з роботою групи продовженого дня, підготовкою вихователя до роботи, поспостерігати за процесом педагогічного спілкування, зробити висновок про особливості педагогічного спілкування, використання вчителем засобів психолого-педагогічного впливу на учнів;

3. Укласти педагогічний словничок на тему «Особистісно-орієнтовані звертання до учнів».

Формування професійно-педагогічної культури майбутніх учителів під час педагогічної практики згідно визначеної концепції формувального експерименту передбачала реалізацію положень особистісно орієнтованого підходу, а також застосування діалогової форми взаємодії, в основі якої – ставлення до дитини як до особистості, формування вміння бачити в кожному з них творчу індивідуальність. У зв'язку з цим ми неодноразово наголошували студентам на реалізації гуманно-особистісного підходу до молодшого школяра, який забезпечується через гуманізацію і демократизацію педагогічної взаємодії, спрямованої на забезпечення позитивного емоційного стану учнів.

Реалізацію цієї педагогічної умови у контексті формування професійно-педагогічної культури майбутні педагоги експериментальної групи здійснювали шляхом використання різних вербальних та невербальних прийомів з метою заохочення учнів до навчання, громадської діяльності, колективної праці, оцінки їхніх успіхів або реакції на невдачі чи порушення дисципліни – тобто «зворотному зв'язку».

Для формування у студентів професійно-педагогічної культури викладачам дисциплін циклу професійно-орієнтованої підготовки було запропоновано доповнити матеріал лекційних занять інформаційною складовою з даної проблеми. Також у процесі викладання нормативних і варіативних дисциплін комплексно використовувались прийоми виховної роботи з формування педагогічної культури майбутніх вчителів початкової школи.

Так, у процесі вивчення дисципліни «Українська етнопедагогіка» майбутнім фахівцям були надані такі питання для роздумів:

1. Існує думка про те, що система козацького виховання потребує особливих умов для впровадження її в сучасній школі. Якими якостями володіли педагоги? Якщо ви з цим погоджуєтесь, вкажіть, які саме умови, на вашу думку, для цього потрібні? Якщо ви вважаєте, що козацьку виховну систему можна запровадити в сучасній школі негайно, аргументуйте;

2. Пояснити, для чого вихователю необхідно враховувати специфіку виховного процесу;

3. Зробити аналіз про те, якою мірою на процес вашого виховання впливали об'єктивні і суб'єктивні фактори.

Після аналізу результатів констатувального експерименту ми дійшли висновку, що процес формування професійної культури педагогів початкової ланки освіти буде тим ефективніше, чим більш він буде спрямований на створення у вищому навчальному закладі інноваційного середовища, тобто умов для постійного пошуку, оновлення прийомів і способів професійної діяльності [3, с. 37].

У цьому контексті найрезультативнішими є інтерактивні технології, спрямовані на створення суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем і студентами, залучення їх до активної комунікативної взаємодії, встановлення атмосфери взаємоповаги, довіри та відповідальності.

З цією метою на практичних заняттях ми використовували «Кейс-метод».

Наприклад, у процесі викладання дисципліни «Теорія і практика роботи класного керівника» студентам пропонувалося розв'язування педагогічних ситуацій. Наведемо приклад однієї з них.

Педагогічна ситуація.

Нещодавно десятикласниця розповідала мені, як на перерві діти почали кидати один в одного паперовими кульками. Продзвенів дзвінок. Учениця стояла біля вікна і, побоюючись знову потрапити під «обстріл», чекала, поки всі розійдуться по класах. Біля її ніг валялися зібгані у кульки сторінки зошитів.

– треба їх прибрати, – сказав черговий учитель;

– а я при чому? – промовила учениця;

– хто кидав, той нехай і прибирає;

– вибачте, – відповів педагог і почав прибрати папір;

– він нахилився, старий, сивий, – розповідала десятикласниця, – а я стояла. Потім, звісно, теж кинулася підбирати. «Облиште, – кажу, я сама». А він: «Нічого, нічого, удвох швидше. Адже вам теж на урок не можна спізнюватись» [4].

1. Дайте оцінку педагогічної доцільності впливу учителя на свідомість учениці.

2. Які особистісні якості продемонстрував вчитель?

Кейс»-метод ми використовували для того, щоб допомогти майбутньому вчителю зрозуміти специфіку педагогічних ситуацій (взаємовідносини, види відповідальності, клімат навчання, мотивацію). Це сприяє формуванню вміння розв'язання проблемних ситуацій, допомагає адаптації студента до майбутньої діяльності, сприяє формуванню професійної культури.

Студенти мали можливість не лише брати участь у обговоренні педагогічних ситуацій, але і самі мали змогу їх змодельовати. Наприклад, використовуючи типологію професійних позицій вчителів, майбутні педагоги описували психологічні портрети вчителів у відповідності до кожного типу та прогнозували ситуації, які можуть виникнути під час навчання у початковій школі.

З метою розвитку у студентів умінь інтегрувати знання, виконувати складні завдання в умовах неповної інформації за допомогою методів теоретичного дослідження на практичних заняттях ми використовували такий прийом, як «Заповнення інформаційного пропуску».

Термін «інформаційний пропуск» охоплює значну кількість різних прийомів, метою яких є відновлення чи пошук відповідної інформації [5].

Наступний інтерактивний прийом, який сприяв формуванню професійної культури майбутніх педагогів – «Асоціативний куш».

Наприклад, у процесі вивчення дисципліни «Педагогічна етика» ми пропонували студентам доповнити схему *«Антиподи абсолютним та вічним цінностям»*.

Професійна культура студентів є складовою загальнолюдської культури. Не можна вести мову про формування її складових, якщо майбутній педагог не обізнаний з елементарними етичними правилами [6].

З цією метою у процесі вивчення дисципліни «Теорія і методика роботи класного керівника» студентів було поділено на 3 групи, кожна з яких отримала завдання – сформулювати етичні правила для учнів, застосовуючи прийом «заповнення інформаційного пропуску».

1 група – правила поведінки у бібліотеці.

2 група – правила поведінки у громадському транспорті.

3 група – коли говорять «ти», а коли «Ви».

Після підготовки таких «взаємозавдань» студенти обмінювалися «шаблонами», і кожна група мала змогу виконати завдання своїх товаришів з іншої групи.

Дані вправи активізують у майбутніх вчителів початкової школи такі мотиви формування особистості педагога: прагнення до самореалізації; потреба до самовираження; намагання досягти успіху; необхідність отримувати насолоду від процесу самовдосконалення; елементи змагання з іншими студентами тощо.

Студентами було зроблено висновок, що формування правил етикету молодших школярів буде неможливим без адекватного педагогічного

керівництва. Тобто, педагоги у процесі формування навичок етикету молодших школярів повинні самі володіти навиками етичної культури. У цьому зв'язку одним з завдань самостійної роботи студентів у процесі вивчення дисципліни «Педагогічна етика» було «Скласти етичний кодекс майбутнього вчителя».

Ці вправи формують уміння студентів розподіляти увагу і підтримувати її стійкість; обирати відповідно до класу й окремих учнів найдоцільніші способи поведінки і звертань; аналізувати вчинки вихованців, визначати мотиви, якими вони керуються, їхню поведінку в різних ситуаціях, створювати досвід емоційних переживань учнів, забезпечувати атмосферу благополуччя у класі; керувати ініціативою у спілкуванні, використовуючи для цього багатий арсенал засобів, які підвищують ефективність взаємодії.

Таким чином, професійна підготовка майбутнього вчителя вимагає зміни характеру організації всього навчально-виховного процесу, широкого використання інтерактивних технологій, ефективних методів підготовки педагогів до формування їх професійно-педагогічної культури.

1. Буряк В. К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект / В. К. Буряк. – К. : Деміург, 2005. – 232 с. **2.** Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – Харків, 1998. – 300 с. **3.** Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с. **4.** Мельничук Л. Б. Інтерактивні технології виховання молодших школярів / Л. Б. Мельничук, З. М. Майорова // Київський науково-педагогічний вісник. – 2014. – № 2 (02). – С. 44–50. **5.** Грицюк, О. І. Інтерактивні технології навчання молодших школярів / О. І. Грицюк // Почат. навчання та виховання. – 2012. – № 8. – С. 2–17. **6.** Інформаційні технології і засоби навчання [Текст] : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Бикова. – К. : Атіка, 2005. – 272 с.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Миськова Н. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

***Анотація.** У статті розкрито роль музично-естетичного виховання, досліджено ефективність формування музичної культури молодших школярів на сучасному етапі становлення початкової школи. Обґрунтовано сутність музичної культури молодших школярів, виділено її структурні компоненти. Охарактеризовано дидактичні особливості формування музичної культури учнів початкових класів та завдання, які ставляться на сучасному етапі реформування освіти.*

***Ключові слова:** музична культура, музично-естетичне виховання молодших школярів, формування музичної культури особистості.*

***Аннотация.** В статье раскрыта роль музыкально-эстетического воспитания, исследована эффективность формирования музыкальной культуры младших школьников на современном этапе. Обоснована суть музыкальной культуры младших школьников, выделены ее структурные компоненты. Охарактеризованы дидактические особенности формирования музыкальной культуры учащихся начальных классов и задания, которые ставятся на современном этапе реформирования образования.*

***Ключевые слова:** музыкальная культура, музыкально-эстетическое воспитание младших школьников формирование музыкальной культуры личности.*

***Annotation.** The article deals with the role of music and aesthetic education, the effectivity of the musical culture of junior pupils formation at the modern stage is investigated. The essence of musical culture of junior schoolchildren is substantiated, its structural components are highlighted. The didactic features of junior pupils' musical culture formation and tasks that are promoted at the present stage of educational reform are characterized.*

***Keywords:** musical culture, musical and aesthetic education of junior pupils, formation of musical culture of the individual.*

Розбудова сучасної національної системи освіти спонукає до пошуку і впровадження нових педагогічних підходів, форм і методів, які б відповідали розвитку особистості, сприяли розкриттю її моральних, духовних, розумових і фізичних здібностей. У зв'язку з цим неможливо

переоцінити значення музичного мистецтва і художнього виховання у духовному становленні підростаючого покоління.

Цілеспрямоване формування музичної культури особистості здійснюється в шкільних та позашкільних закладах, що певною мірою ускладнює його виховну цілісність. В музичній педагогіці протягом тривалого часу залишається актуальною проблема пошуку можливостей і напрямів розширення змісту шкільної музичної освіти у позаурочну й позашкільну діяльність [1].

Загальноосвітня школа спрямовує свою діяльність на обов'язкове засвоєння основ музичної культури всіма учнями. Музична школа прагне до виховання культурної людини, яка має стійкі потреби у сфері музичного мистецтва. Є підстави стверджувати, що об'єднання можливостей загальноосвітньої та дитячої музичної шкіл може зумовлювати створення такої системи. Це сприятиме виявленню в кожній дитині її художньо - творчих задатків та обдарувань, розвитку здібностей та формуванню особистісних якостей, вихованню музичної культури особистості.

У сучасній педагогічній теорії і практиці накопичено певну систему знань, які виявляються дійсною науковою основою формування музичної культури людини. У цьому зв'язку вагомим є творчий доробок Платона, Арістотеля, Гвідо Аретинського, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, Г. Плеханова, В. Сухомлинського та ін.

Філософські, педагогічні та психологічні аспекти категорій «музична культура суспільства» та «музична культура особистості» розкрито в роботах М. Кагана, Д. Кабалевського, О. Рудницької, А. Сохора, Г. Тарасова, Р. Тельчарової, С. Уланової та ін., що дозволило з'ясувати сутність та особливості цих складних утворень.

Опорою у вирішенні питань формування музичної культури особистості стали дослідження, присвячені розкриттю природи музики, специфіки музичного сприймання та музичного мислення, суті музичного змісту (Б. Асаф'єв, О. Костюк, В. Максимов, В. Медушевський, Є. Назайкінський та ін.).

Встановлена залежність рівня музичної культури від здатності особистості до сприймання та оцінювання музичних творів (В. Бутенко, Л. Коваль, Г. Падалка, А. Пілічюскас, О. Ростовський, О. Рудницька та ін.); впливу мистецтва на розвиток духовного світу особистості (Д. Джола, І. Зязюн, В. Кудін, А. Мелік-Пашаєв, О. Олексюк, Г. Панкевич, А. Щербо, О. Щолокова та ін.), розвитку музичності суб'єкта (А. Готсдінер, В. Мясішев, С. Науменко, К. Тарасова, Б. Теплов та ін.); доцільної організації музичного навчання (Б. Брилін, Н. Дяченко, Л. Хлебнікова, М.Фейгін та ін.); від змісту, принципів і методів музично-виховної роботи (Е. Абдулін, О. Апраксина, Е. Бальчітис, О. Верещагіна, Н. Гродзенська, Д. Кабалевський, Л. Масол, С. Ригіна, О. Ростовський та ін.).

Суттєвим внеском у з'ясування напрямів і форм урізноманітнення музичної діяльності на уроці стали теоретичні погляди та практичні рекомендації Е. Башич, З. Жофчака, З. Кодая, М. Леонтовича, Д. Огороднова, К. Орфа, К. Стеценка, Ю. Юцевича та ін.

Соціальна і педагогічна значущість музичного розвитку особистості в умовах взаємодії загальноосвітньої і дитячої музичної шкіл, актуальність і недостатня розробленість цієї проблеми в науковій літературі, та педагогічній практиці, зумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета нашої статті полягає у науковому обґрунтуванні ефективності організаційно-педагогічних умов формування музичної культури молодших школярів на сучасному етапі розвитку початкової школи.

У загальному процесі естетичного виховання молодого покоління. провідну роль відіграє мистецтво, зокрема музичне – завдяки своїй емоційній насиченості і різноманітності, безпосередньому зверненню до внутрішнього світу людини, її найінтимніших сподівань, очікувань, багатству своїх виявів у житті тощо.

Нині актуалізуються діяльнісний, соціокультурний та комунікативний аспекти естетичного виховання. Мета естетичного виховання виходить за межі формування здатності сприймати і розуміти прекрасне у сферу креативної життєдіяльності.

Безпосередня реалізація виховного потенціалу мистецтва пов'язана з його сприйманням, точніше – залежить від сформованості художньо-естетичного сприймання, бо воно виступає умовою спілкування людини з мистецтвом і тому – умовою здійснення мистецького впливу на особистість, воно є результатом кожного контакту людини з мистецтвом, і нарешті, художнє сприйняття як результат сприймання є невід'ємною часткою кожної з форм художньо-естетичної свідомості – від відчуттів до ідеалу [2, с. 19–21].

Отже, естетичне виховання будемо розуміти як процес взаємодії цілеспрямованого мистецько-педагогічного впливу на особистість, її самовиховання і дії художньо-естетичного оточення, внаслідок якого в особистості розкривається здатність сприймання, активізується ціннісна позиція щодо мистецтва і дійсності, що виявляється у здатності інтерпретувати мистецькі та реально життєві явища художніми засобами, а також у життєтворчості особистості.

Музично-естетичне виховання в сучасних умовах здійснюється на трьох рівнях: елементарному, який забезпечується загальноосвітніми навчальними закладами та позашкільними установами; середньому – забезпечується спеціальними типами навчальних закладів; вищому рівні музичного виховання, що забезпечується вищими музичними закладами. Взаємодія цих закладів з інституціями створення, збереження та накопичення музично-естетичного досвіду забезпечує ефективне функціонування системи музично-естетичного виховання дітей та молоді сьогодення.

Зміст поняття «музично-естетичне виховання» варто розглядати у таких аспектах:

1) музично-естетичне виховання – складова частина духовного розвитку людини, її художньо-емоційної сфери, естетичного ставлення до навколишньої дійсності у процесі формування особистості;

2) музично-естетичне виховання – засіб розвитку музичних здібностей людини, що забезпечують свідоме сприймання творів музичного мистецтва, здатність критичного ставлення до музичних явищ, поширення впливу музики на процеси спілкування людей, покращання їхнього побуту, збереження та примноження національних музичних традицій;

3) музично-естетичне виховання – спеціально організований цілеспрямований процес формування професійних музичних якостей і музично-естетичної свідомості майбутнього музиканта.

Одним з основних напрямів розвитку системи національної освіти є перебудова й удосконалення роботи навчальних закладів, в тому числі й нового типу, створення умов для ефективного впливу мистецтва на виховання духовності підростаючого покоління.

Сучасне музичне виховання орієнтується на формування цілісного ставлення до музичного мистецтва, яке ґрунтується на соціально-художньому досвіді й виявляється через музичну культуру особистості. Різні аспекти сутності музичної культури особистості розглядалися Ю. Алієвим, Д. Кабалевським, Н. Криловою, Л. Масол, А. Сохором, Р. Тельчаровою. Аналіз наукової літератури показав недостатність уваги до розкриття педагогічної сутності категорії «музична культура особистості» та процесу формування цього складного явища.

Вихідним положенням в дослідженні напрямів, умов, особливостей формування музичної культури молодших школярів є виділення музичності, мотиваційної, інформаційної, операційної, оцінної як підсистем музичної культури особистості (Р. Тельчарова). Підсистеми знаходяться у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Їх виділення є умовним, але дозволило розробити критерії та показники ефективності формування музичної культури молодших школярів [3, с. 33–5].

Аналіз теоретичних джерел дозволив розглядати музичну культуру особистості як системне і багаторівневе утворення, педагогічна сутність якого характеризується:

- якістю музичного сприймання та переживання музичних творів;
- прагненням до творчого самовияву в музичній діяльності;
- упорядкованістю та глибиною музичних знань;
- рівнем активного засвоєння різних видів музичної діяльності;
- вибіркоvim оцінним ставленням до музики.

Процес формування музичної культури особистості як частина загального процесу духовного розвитку людини є керованим соціально-педагогічним явищем, об'єктивні та суб'єктивні чинники якого знаходяться у нерозривній єдності та взаємозалежності. У цьому процесі чільне місце належить вчителю, який організовує і спрямовує музичну діяльність школярів.

Сутність процесу формування музичної культури особистості полягає у поступовому, безперервному, динамічному розвитку музичних і загальних здібностей та якостей особистості

Формування музичної культури школярів найбільш систематично і цілеспрямовано здійснюють загальноосвітня і дитяча музична школи. Вивчення стану музичного виховання в означених закладах дозволило окреслити коло проблем, які впливають на успішність формування музичної культури учнів, а саме: розбіжність підходів до змістовного наповнення навчально-виховного процесу як у сфері освіти і культури так і серед вчителів обох типів шкіл, відокремленість теоретичних і практичних знань, умінь і навичок, перевантаження школярів, недостатній рівень диференціації навчання, недооцінка важливості вияву й розвитку художньо - творчих здібностей кожної дитини.

У вдосконаленні національної системи освіти взаємодія загальноосвітньої та дитячої музичної шкіл виступає ефективним шляхом досягнення єдиної мети – формування музичної культури особистості як частини її загальної духовної культури; дозволяє розширити коло музичних знань учнів, підняти на вищий щабель навчально-виховний процес, забезпечити належні умови для музичного розвитку школярів.

Для формування музичної культури особистості створено дидактичну модель, яка включає мету (формування здатності до різнобічної музичної діяльності), завдання (розвиток музичного сприймання, підвищення музичної грамотності, виховання стійкого інтересу до музики, розвиток самостійності у музичній діяльності, виховання емоційно-оцінного ставлення до музики), зміст (система знань про музичне мистецтво, види музичної діяльності; система загальних та спеціальних умінь і навичок; досвід музично-творчої діяльності та система логічних прийомів музичного мислення, практичних дій, методів і засобів музичної діяльності; досвід емоційно-оціночного ставлення до музичного мистецтва, навколишнього світу, одне до одного), методи (репетиції, вправлення; метод художньо-педагогічного аналізу; метод «забігання» вперед та «повернення» до пройденого; організації активної творчої діяльності, бесіда, розповідь, ігровий метод, створення проблемних ситуацій, «мікровикладання»; оцінні (імпресивні, експресивні); метод наведення і метод художньо-педагогічного спілкування), форми навчання (колективну, групову, індивідуальну); критерії визначення рівнів сформованості музичної культури особистості в контексті п'яти

підсистем. З урахуванням розбіжностей у музичному розвитку учнів визначено три рівні сформованості цього складного утворення [4, с. 145–146].

Музичну культуру особистості можна розглядати в кількох аспектах, а саме: як результат впливу музичної культури суспільства, як міру визначення ступеня музичного розвитку суспільства, як умов подальшого художньо-творчого розвитку особистості, як результат специфічної духовно-практичної діяльності людей і спосіб снування та функціонування їх музичної свідомості, як частину загальної духовної культури особистості, як досвід особистості у сфері музичного мистецтва, як сукупність специфічних способів музичної діяльності людей.

Таким чином, процес формування музичної культури особистості полягає у закономірному, поступовому, безперервному розвитку здібностей та якостей особистості; забезпечується взаємодією зовнішніх впливів і внутрішніх структурно-функціональних зв'язків його елементів.

Структурні елементи цього процесу на практиці набувають різного значення і залежать від духовних потреб, можливостей і умов, які надає суспільство та забезпечує сучасна школа; визначають ефективність музичного виховання учнів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Поглибленого вивчення вимагають питання самоорганізації музичної діяльності учнів, шляхів і методів розвитку емоційної сфери школярів у процесі різнобічної музичної діяльності, удосконалення методичної системи музичного навчання в умовах взаємодії різних типів шкіл.

1. Стецюк К. В. Деякі аспекти підготовки фахівців з розвитку музичної творчості учнів / К. В. Стецюк // Новий колегіум. – 2009. – № 1–2. – С. 52–56. **2.** Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початкових класах : Навч.-метод. посібник / О. Я. Ростовський // Інститут змісту і методів навчання. – К., 1997. – 201 с. **3.** Рудницька О. П. Педагогіка : загальна та мистецька : Навч. посібник / О. Я. Ростовський. – К. : Лелека, 2002. – 270 с. **4.** Печерська Є. Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник / Є. Печерська. – Київ, 2010. – 272 с.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Ненько Ю. П., к.пед.н., доцент (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ)

ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНА КОМУНІКАТИВНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

***Анотація.** В статті проведено історико-педагогічний аналіз професійно-орієнтованої підготовки здобувачів вищої освіти. Досліджено наукову літературу та виділено основні підходи до розуміння професійно-орієнтованого спілкування: нормативний, особистісний та ситуативний. Розглянуто класифікації функцій спілкування, виділено загальні групи функцій: когнітивну (комунікативну), афективну (перцептивну) та регулятивну (інтерактивну).*

***Ключові слова:** професійно-орієнтована підготовка, офіцер, служба цивільного захисту, комунікація.*

***Аннотация.** В статье проведен историко-педагогический анализ профессионально-ориентированной подготовки соискателей высшего образования. Исследована научная литература и выделены основные подходы к пониманию профессионально-ориентированного общения: нормативный, личностный и ситуативный. Рассмотрены классификации функций общения, выделены общие группы функций: когнитивная (коммуникативная), аффективная (перцептивная) и регулятивная (интерактивная).*

***Ключевые слова:** профессионально-ориентированная подготовка, офицер, служба гражданской защиты, коммуникация.*

***Annotation.** The aim of the study is historical and pedagogical analysis of professionally-oriented training of higher education seekers. The author reviewed scientific literature and provided basic approaches to understanding the professionally-oriented communication: regulatory, personal and situational. Having reviewed the classification of the communication functions, the author highlighted general groups of functions: cognitive (communication), affective (perceptive) and regulatory (interactive).*

***Keywords:** professionally-oriented training, officer, civil protection service, communication.*

Розширення міжнародної сфери професійної взаємодії фахівців різного профілю, запозичення передових технологій, широке застосування новітньої техніки, активне впровадження досягнень науково-технічного прогресу породжують необхідність оволодіння різноманітними способами

комунікації. Щоб стати затребуваним фахівцем, майбутній фахівець повинен мати можливість оволодіти засобами входження в освітній, інформаційний, професійний, культурний простір. Для оволодіння подібними засобами необхідно формування професійно орієнтованого простору, в якому професійна комунікативна діяльність буде здійснюватися більш ефективно. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває професійно орієнтована комунікативна підготовка майбутнього фахівця як завдання, вирішення якого визначає ряд змін і доповнень до його професійної підготовки.

У психолого-педагогічній науці створені передумови для вирішення проблеми, що досліджується. Питання професійної спрямованості при відборі і побудові змісту загальнокультурних предметів у вищій школі розкрито в працях Т. Арташкіної, М. Володарської, Н. Коваленко, І. Ощепкова, С. Салаватової та ін. Засоби вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ знайшли відображення в працях А. Бодалева, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, А. Леонтєва, Ю. Жукова, Л. Петровської. Технології розвитку ділового спілкування в контексті професійного становлення досліджено в роботах О. Іскандарова, А. Панфілової, Т. Стефановської.

Метою нашої статті є історико-педагогічний аналіз досліджень професійно-орієнтованого спілкування.

Опрацювання наукових джерел засвідчило, що погляди на професійно-орієнтоване спілкування розвивалися по шляху прогресу і визначалися суспільно-політичним ладом і соціально-економічним укладом життя на кожному етапі розвитку людського суспільства.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити наступні основні підходи до розуміння професійно-орієнтованого спілкування:

1) нормативний підхід у своїй основі має виділення і опис окремих нормативних («еталонних») поведінкових реакцій, рис характеру, якостей людини, яка ефективно здійснює спілкування;

2) особистісний підхід пов'язаний з більш поглибленим описом різновидів культури спілкування, побудовою її типології, вивченням детермінант ефективного професійного спілкування, що належать до особистісних якостей людини;

3) ситуативний підхід, активно розвивається останнім часом, передбачає вибір тих чи інших найбільш оптимальних в даній конкретній ситуації стилів, способів, засобів спілкування, залежно від ситуації, поставлених завдань та інших об'єктивних і суб'єктивних факторів.

При нормативному підході описуються окремі комунікативні риси особистості, необхідні для професійного спілкування, перераховуються професійно-важливі якості, що забезпечують ефективне спілкування в професійному середовищі.

Прикладом може бути дослідження В. Натарова, який серед якостей фахівця називає «високу культуру спілкування і поведінки», а серед організаторських – «розрадливість», «діловитість», «вимогливість»,

конкретизуючи їх у таких характеристиках, як «вміння чітко ставити завдання», «рішучість», «вміння виявляти вірний тон у спілкуванні», «комунікативність», «такт», «гнучкість і творчість при пред'явленні вимог» тощо.

В. Клінг відзначає, що професійно значущі комунікативні вміння майбутнього фахівця можна розділити на наступні групи:

- вміння спілкуватися з колегою, вміння організувати спільну діяльність, уважно слухати, концентрувати увагу, коректно і ввічливо відповідати в дискусії, володіти механізмом аналітико-оцінних мовних і мовленнєвих засобів, слухати і відповідати на питання співрозмовника, висловлювати свої думки і аргументувати свої висловлювання в професійному спілкуванні;

- вміння спілкуватися з постраждалими: задавати питання, відповідати на питання, уважно вислуховувати, висловлювати співчуття, бути витриманим у критичних ситуаціях і т.д.;

- вміння діяти в нестандартних ситуаціях: швидко акумулювати оперативну інформацію, швидко сформулювати свою думку, грамотно і швидко орієнтуватися в довідковій літературі, аналізувати і оцінювати ситуацію, давати кваліфіковану інформацію медичному персоналу і т.д.;

- володіння навичками інформаційної діяльності: знання особливостей наукового стилю і жанру письмового та усного професійного спілкування, використання тексту реферату, анотації, тез, аналітичного огляду в якості інформаційної моделі своєї професійної комунікативної діяльності;

- володіння когнітивними вміннями і навичками виконання професійно орієнтованих видів діяльності: побудова логічних схем висловлювання, аналіз, оцінка і синтез професійної інформації, послідовний виклад і опис фактів, явищ, процесів;

- вміння і навички аналізу і оцінки лікувальної ситуації: констатація, аргументація, інтерпретація і висловлення оцінного ставлення, знання особливостей професійного діалогу, вираз комунікативної інтенції і т.д. [1, с. 23].

Основними параметрами ефективної поведінки фахівця у професійному спілкуванні є: вміння організації інформаційно-комунікативного поля, адекватність соціальної перцепції, формування відносин довіри.

Іноді, як наприклад, у роботі Б. Коссова, зіставляються «структурні еталони» фахівців високої і низької ефективності. Такі еталони видаються дещо абстрактними і позбавленими індивідуалізованого підходу, що знижує їх практичну цінність, зближуючи з концепціями «харизматичних рис», які вказують, що наявність певної кількості оптимальних якостей фахівця гарантує успіх у професійній сфері.

Разом із тим, такий підхід дозволяє створити базу для класифікуючої та аналітичної роботи, ставить питання про роль еталонних уявлень у процесі професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів.

У дослідженнях, побудованих на особистісному підході, зазвичай вирішується декілька завдань: аналізується сутність культури професійного

спілкування як цілісної характеристики особистості; визначаються ознаки, що диференціюють культуру професійного спілкування.

У рамках цього підходу виконано безліч досліджень індивідуальних відмінностей участі людини у спілкуванні під час та поза виконанням нею службових обов'язків.

Проблема спілкування як діяльність або спілкування і діяльність обговорюється давно, з 1960-х років, при цьому єдності поглядів немає. Розглянувши різні точки зору на вище зазначену проблему, М. Каган приходять до висновку, що «спілкування може бути і аспектом, і типом, і видом діяльності залежно від характеру діяльності і кута зору на неї теоретика. Постійною ж залишається сама діяльнісна природа людського спілкування, що виявляється в спрямованості дій суб'єкта на іншого суб'єкта» [2, с. 134].

Л. Виготський зазначав, що в розвитку вищих психічних функцій у індивіда первинна роль належить культурі і, насамперед, людському колективу [3, с. 199].

Г. Андреева вказує на те, що оскільки термін «комунікація» народився і вийшов з теорії інформації і теорії зв'язків, то в кінці 60-початку 70-х під нею розуміли простий обмін або передачу інформації або повідомлення. Основне завдання інформаційного обміну в процесі комунікації полягає у виробленні загального сенсу, єдиної точки зору і згоди з приводу різних аспектів ситуації спілкування.

Б. Ломов розглядає спілкування як динамічний багатофункціональний процес. Згідно з його класифікацією виділяються такі функції спілкування, як організація спільної діяльності, пізнання людьми один одного, формування міжособистісних відносин [4, с. 270].

Б. Ломов вважає, що «спілкування – це одна зі сторін способу життя людини, не менш суттєва, ніж діяльність, що між спілкуванням і діяльністю існує маса переходів і перетворень однієї в іншу». У деяких видах діяльності в якості її засобів і способів використовуються засоби і способи, характерні для спілкування, а сама діяльність будується за законами спілкування [5, с. 256–257].

Вчені розглядають комунікативність як одну зі складових спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна складові) (Б. Паригін, Л. Аверченко і ін.). Важливо відзначити, що всі ці сторони спілкування виявляються одночасно. Комунікативна сторона реалізується в обміні інформацією, інтерактивна – в регуляції взаємодії партнерів спілкування за умови однозначності кодування і декодування ними знакових (вербальних, невербальних) систем спілкування, перцептивна – в «прочитанні» співрозмовника за рахунок таких психологічних механізмів, як порівняння, ідентифікація, апперцепція, рефлексія. У всіх сенсах поняття «комунікація» визнається як складне, багатогранне і, отже, вимагає системного розгляду і

логічного аналізу. Змістовне структурування даного поняття також потребує уточнення.

Дослідження спілкування дають можливість професійне умовно розчленувати спілкування на кілька етапів, взявши за основу функціональної одиниці спілкування комунікативний акт.

Комунікативний акт, як і всяка дія, включає:

- аналіз і оцінку ситуації;
- формування мети і операціонального складу дії;
- реалізацію наміченого і корекцію;
- оцінку ефективності [5, с. 4].

У проведених дослідженнях було визнано, що спілкування має власну структуру, при цьому залежно від підходів дослідників у в цій структурі виділяються ті чи інші елементи.

За однією з моделей структура спілкування складається з відправника повідомлення, його одержувача, форми, теми (змісту), коду або мови повідомлення, Ці елементи, разом узяті, утворюють ситуацію спілкування, яка у функціональному плані складається з системи зв'язаних циклів: в них виражаються точки зору, позиція, установки, відносини партнерів по спілкуванню [6, с. 8].

За іншою моделлю, процес спілкування включає наступні елементи: відправник (хто передав повідомлення), зміст повідомлення (що передано, канал передачі повідомлення), хто прийняв або кому передано повідомлення (одержувач), мета повідомлення і з яким результатом воно передано [7, с. 102].

Одним із аспектів розгляду проблем спілкування є виділення такого явища і характеристики як культура професійного спілкування.

Низка військових учених-педагогів культуру професійного спілкування досліджували як необхідну умову підготовки офіцерів. Так, А. Барабанщиків, С. Муцинов у монографії «Педагогічна культура офіцера» досліджували культуру професійно спрямованого спілкування, як культуру повсякденної професійної праці офіцера.

В. Марішук, досліджуючи психологічні основи формування професійно значущих якостей у майбутніх офіцерів, виявив залежність між результатами навчання, професійної праці, професійного спілкування та показаннями низки ціннісних орієнтації [8, с. 21].

В. Слепов та Н. Феденко в роботі «Психологія військового колективу» значне місце приділили ролі керівника, його культурі професійного спілкування. Вони відзначають: «Взаємовідносини є сильним виховним фактором. По-перше, в них зафіксовано характер об'єктивних, соціально-обумовлених міжособистісних зв'язків. По-друге, стосунки в колективі становлять складну систему зв'язків особистості з колективом і його членами. Значить, у стосунках містяться сумарні впливи багатьох людей на одного. По-третє, характер взаємин прямо позначається на думках, настроях колективу в цілому. Тому сфера взаємовідносин підлеглих

завжди є предметом пильної уваги керівника». У керівника з високою культурою спілкування завжди більше шансів встановлення в колективі здорових взаємовідносин, відповідних загальнолюдським цінностям моралі і моральності, проїняті духом товариства і дружби [9, с. 22].

В. Давидов, досліджуючи шляхи підвищення ефективності виховання курсантів вищих військово-навчальних закладів, прийшов до висновку, що культура взаємин між офіцерами і курсантами містить в собі резерв вдосконалення організації професійної діяльності та навчально-виховного процесу.

У дослідженні В. Солоніцина виявляються якості викладача, які найбільш ефективно впливають на учнів. Одним із компонентів процесу становлення молодого педагога він вважає встановлення ним правильних відносин із учнями.

А. Капустін у своєму дослідженні культури спілкування викладача стверджує, що від культури спілкування у великій мірі залежить створення в колективах позитивного психологічного настрою, орієнтованого на підвищення ефективності навчання і виховання, атмосфери взаємної вимогливості і військової дружби, встановлення моральних взаємовідносин між усіма категоріями військовослужбовців.

У дослідженні Н. Ільїна наводяться деякі якості викладача ВНЗ, що полегшують його спілкування з вихованцями.

І. Ліпський зазначає, що виховання культури спілкування керівників забезпечує розвиток елементів творчості в їх діяльності, формує тим самим творчий стиль.

А. Скрипніков вважає, що висока культура спілкування в колективах є однією з умов впливу міжособистісного спілкування на особистість.

Ці погляди вчених допомогли нам глибше розібратися в сутності нашої проблеми.

У ряді досліджень проблема професійного спілкування розглядається в плані взаємин вихователя і вихованців, обмежуючись традиційним колом питань «педагогічного такту». Н. Ерастов, наприклад, в роботі «Психологія спілкування» стверджує, що особливу увагу в психолого-педагогічному підході до спілкування заслуговує педагогічний такт [10]. Не применшуючи значущості педагогічного такту, необхідно підкреслити, що такт – це лише один із аспектів проблеми спілкування.

В. Кан-Калик та В. Ковальов розуміють під професійно-педагогічним спілкуванням систему прийомів і методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності і організують, направляють соціально-психологічну взаємодію педагога і вихованців [11, с. 10].

Н. Кузьміна, характеризує комунікативний компонент педагогічної діяльності вчителя, підкреслює, що він включає в себе «дії, пов'язані зі встановленням педагогічно доцільних відносин між керівниками, педагогами, учнями, підпорядкованих цілям впливу на учнів» [12].

А. Леонт'єв вважає, що культура професійного спілкування вчителя і учнів в процесі навчання створює найкращі умови для мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання, управління соціально-психологічними процесами в колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя.

В. Якунін, розглядаючи професійне спілкування як фактор управління, передбачає врахування особливостей спілкування учнів, їх вікові характеристики, товарищескість, здатність до емпатії, розвиненість їх комунікативних умінь і інших якостей і їх проявів; він приходить до висновку, що взаємини педагога з учнями керовані та можуть бути змінені в педагогічно доцільному напрямі.

Значущі для цього дослідження погляди на проблему ми знаходимо в працях Г. Міхалевської, яка розглядає професійне спілкування з трьох позицій (як фактора управління, взаємодії і духовного спілкування), показує тісний зв'язок професійного спілкування з особливостями професійної діяльності і дозволяє визначити деякі стійкі характеристики, за якими можна виміряти ступінь і рівень професіоналізму фахівця за його спілкуванням.

За своїм призначенням спілкування багатофункціональне. Б. Анан'єв в число основних функцій спілкування включав пізнання учасниками спілкування один одного; формування між ними міжособистісних відносин і функцію регуляції вчинків і поведінки [13].

В. М'ясищев і А. Бодальов виділяють в спілкуванні три сторони – відображення, відношення і звернення, кожна з яких виконує відповідно свої особливі функції: пізнання в спілкуванні людьми предметів світу і один одного, формування міжособистісних відносин і вплив людей один на одного [14; 15].

За класифікацією Б. Ломова, основними функціями спілкування є інформаційно-комунікативна, регуляційних-комунікативна і афективно-комунікативна [4].

Г. Андрєєва до числа основних функцій спілкування відносить: комунікативну, пов'язану з обміном інформацією; інтерактивну, головне призначення якої полягає в організації спільної діяльності; перцептивну функцію, з якою пов'язано пізнання людьми один одного [15].

А. Барабанціков та С. Муцинов відзначають вихідні можливості спілкування. Воно не тільки розширює загальний кругозір людини, але і є обов'язковою умовою формування багатьох особистісних якостей офіцера, його емоційної сфери, почуттів [16, с. 119].

Аналізуючи комунікативну підготовку майбутнього офіцера і беручи до уваги види його професійної діяльності, ми припустили, що зміст комунікативної підготовки може охоплювати такі види спілкування: пізнавальне спілкування, експресивне спілкування з елементами переконання і сугестії, ритуальне спілкування. Пізнавальне спілкування майбутнього

фахівця у сфері цивільного захисту направлено на розширення інформаційного фонду партнерів, передачу необхідної для професійної діяльності інформації, коментування інноваційних відомостей; володіння вміннями і навичками експресивного спілкування допоможе майбутньому фахівцю сформувати у підрозділі психоемоційний настрій, спонукати до необхідних дій, переконати у правомірності тих чи інших стратегій взаємодії; завдання ритуального спілкування мають на увазі закріплення і підтримування конвенціональних відносин в професійному співтоваристві за допомогою усталених професійних норм і ритуалів.

Незважаючи на термінологічні відмінності в наведених класифікаціях основних функцій спілкування, в них можна углядіти, тим не менш, загальні для всіх класифікацій три групи функцій:

- когнітивну (комунікативну), пов'язану з взаємним обміном інформації та пізнанням людьми один одного;
- афективну (перцептивну), спрямовану на формування міжперсональних взаємин;
- регулятивну (інтерактивну) функцію, що полягає в регуляції, управлінні кожним учасником спілкування власною поведінкою і поведінкою інших, а також в організації спільної діяльності.

В. Кан-Калик відзначає: процес оволодіння основами професійного спілкування повинен здійснюватися в двох напрямках: вивчення, осмислення і освоєння природи, структури і закономірностей процесу спілкування; оволодіння процедурою і технологією комунікації, формування умінь і навичок професійного спілкування, розвиток комунікативних здібностей осіб, які спілкуються [11, с. 48].

Ми повністю згодні з автором і вважаємо, що система знань про природу, структуру, закономірності спілкування становить один із компонентів його комунікативної компетентності, який можна назвати когнітивним. На базі цього компонента формується певна система комунікативних умінь, що дозволяють ефективно спілкуватися; це так званий інструментальний компонент. Стосовно такого поняття як культура професійного спілкування, цих двох складових явно недостатньо.

«Розвинуте повноцінне спілкування, – пише Л. Петровська, – об'єднує в собі два взаємопов'язаних, але істотно відмінних рівні – рівень зовнішній – поведінковий, операційно-технічний і культурний рівень – внутрішній, глибинний, що стосується особистісно-смыслових утворень» [17, с. 17]. Ці особистісно-смыслові утворення складають мотиваційний і особистісний компоненти спілкування.

Таким чином, базуючись на особистісно-діяльнісній концепції, беручи за основу теоретичні розробки про структуру, зміст функції спілкування можна визначити, що культура професійного спілкування включає в себе наступні основні компоненти: когнітивний; мотиваційний; інструментальний; особистісний (базовий).

В цілому можна зробити висновок, що професійне спілкування має бути пов'язане з поняттям «культура», так як в професійному спілкуванні народжуються і виявляються нові елементи її структури – культура мислення, культура мовних засобів і способів формування думки, культура прогнозування відповідної реакції партнера по спілкуванню, культура слухання, культура підтримки спілкування і культура педагогічного впливу тощо.

Спираючись на теоретичні положення і практичні висновки про те, що культура спілкування – структурний компонент професійної культури, а професійна культура є важливою і невід'ємною частиною загальної культури особистості, ми проаналізували причинно-наслідкові зв'язки між цими двома специфічними професійними педагогічними категоріями і визначили, акумулюючою ланкою в цьому зв'язку є комунікативні якості особистості.

Проаналізовані підходи до визначення категорії культури спілкування і професійного спілкування свідчать про те, що це надзвичайно складні явища, обумовлені багатьма об'єктивними соціальними і психолого-педагогічними чинниками.

1. Клинг В. И. Моделирование процесса развития лингвистического образования в условиях медицинских учебных заведений [Текст] : дис. ... док. пед. наук : защищена 12.11.03 / В. И. Клинг. – Барнаул, 2003. – 346 с. **2.** Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. – М., 1988.1 – 94 с. **3.** Выгодский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выгодский. – М., 1960. – 320 с. **4.** Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – С. 256–257, 270. **5.** Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растянников. – М. : Изд-во Моск.ун-та, 1991. **6.** Проблема общения в психологии. – М. : Наука, 1981. – С. 8. **7.** Якунин В. А. Обучение как процесс управления. Психологические аспекты / В. А. Якунин. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1988. – 160 с. **8.** Слепов В. Я. Психология воинского коллектива / В. Я. Слепов, Н Ф. Феденко. – Петродворец, 1986. **9.** Проблемы методологии педагогики и методика исследования / [Под ред. М. А. Данилова, Н. И. Болдырева]. – М. : Педагогика, 1971. – 218 с. **10.** Кан-Калик В. А. Педагогическое общение, как предмет теоретического и прикладного исследования / В. А. Кан-Калик, Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 10. **11.** Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Н. В. Кузьмина. – Л., 1980. – 156 с. **12.** Ананьев Б. Г. Избр. психологические труды / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – 287 с. **13.** Бодалев А. А. Личность и общение. Избранные труды / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271с. **14.** Мясищев В. Н. Социальная психология и психология отношений / В. Н. Мясищев // Проблемы общественной психологии. – М., 1965. – С. 79. **15.** Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1998. **16.** Барabanщиков А. В. Проблемы педагогической культуры / А. В. Барabanщиков, С. С. Муцынов. – М., 1980. – 208 с. **17.** Петровская Л. А. Развитие компетентности в общении как основная цель социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская // Теория и практика активного социального обучения. – Грозный, 1985. – С. 17.

Рецензент: д.пед.н., доцент Івашенко О. А.

Пагута Т. І., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЛЬ МИСТЕЦТВА В ЕСТЕТИЧНОМУ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Анотація. У статті досліджено роль початкової школи в естетичному розвитку особистості молодшого школяра; розкрито особливості молодшого шкільного віку щодо сприймання засобів мистецтва; обґрунтовано значення мистецтва як засобу естетичного розвитку молодшого школяра; показано вплив художнього слова, архітектури, музики, театру, кіно, образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва на естетичний розвиток молодших школярів.

Ключові слова: естетичний розвиток, мистецтво, молодший школяр, художнє слово, музика, архітектура, театр, кіно, живопис.

Аннотация. В статье исследована роль начальной школы в эстетическом развитии личности младшего школьника; раскрыты особенности младшего школьного возраста относительно восприятия средств искусства; обосновано значение искусства как средства эстетического развития младшего школьника; показано влияние художественного слова, архитектуры, музыки, театра, кино, изобразительного, декоративно-прикладного искусства на эстетическое развитие младших школьников.

Ключевые слова: эстетическое развитие, искусство, младший школьник, художественное слово, музыка, архитектура, театр, кино, живопись.

Annotation. In the article the role of the primary school in the aesthetic development of a primary school child personality is investigated; the features of primary school age in relation to perception through art are disclosed; reasonable value of art as a means of aesthetic development of younger pupils is substantiated; the author reveals the impact of artistic expression, architecture, music, theatre, cinema, fine arts, decorative and applied art on the aesthetic development of primary school children.

Keywords: aesthetic development, art, junior pupils, artistic expression, music, architecture, theatre, cinema, painting.

Естетичний розвиток особистості відігравав і відіграє важливу роль в житті особистості на будь-якому етапі її становлення. Він вимагає наявності спеціально організованого педагогічного впливу на почуття і свідомість індивіда через провідні види його спілкування й діяльності. Оточуючий

світ постійно змінюється. Нові досягнення в різних галузях, з якими стикається людина, спонукають її розвиватися в різних напрямках, зокрема, й естетично.

Особлива роль в естетичному розвитку належить початковій школі, де закладається фундамент підготовки до життя, забезпечується інтелектуальне, духовне й фізичне становлення особистості. У початковій школі пробуджується в дітей інтерес до мистецтва, відбувається залучення до музики та художньо-творчої діяльності. Початкова ланка освіти покликана сформувати в учнів цілісне світосприймання і світовідчуття, забезпечити розвиток естетичних ідеалів і смаків, почуття відповідальності за збереження культурних надбань суспільства.

Ми розділяємо думку О. Везумської, що, на жаль, сьогодні рівень естетичного розвитку молодших школярів ще не повною мірою відповідає вимогам часу. Тому треба в загальноосвітньому навчальному закладі зосередити увагу на розв'язанні цієї проблеми. Допоможе у вирішенні цієї проблеми врахування вчителем особливостей естетичного розвитку молодших школярів. Учитель початкових класів стоїть у витоків тривалого і складного процесу розвитку і становлення особистості. Чим раніше дитина навчиться дивуватися і радіти всьому живому, розуміти красу природи, мистецтва, співчувати переживанням авторів музики, живопису, слова, тим яскравіше, унікальніше і розвиненіше буде дитина як особистість [1].

В процесі дослідження робіт провідних вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: А. Ананьєва, А. Бакушинського, В. Бутенка, В. Вільчинського, В. Воронова, І. Зязюна, Л. Масола, А. Мелік-Пашаєва, З. Новлянської, Т. Цвеліх, В. Юркевича, Б. Юсова та ін., ми прийшли до висновку, що естетичний розвиток молодших школярів вимагає достатньої інтелектуальної основи. Відповідний інтерес для нашого дослідження мають доробки Н. Анищенко, Є. Антонович, Т. Голінської, А. Дмитрієвої, С. Дегтярьової, Ю. Калягіна, Б. Неменського, Г. Тарасенко, Г. Шевченко та інших учених, які розглядають питання інтеграції мистецтв в естетичний розвиток школярів. Взаємовплив мистецтв у межах реалізації теорії розвивального навчання відображено в працях К. Крутецького, Ю. Протопопова, Ю. Полуянова, Л. Рилової, Ю. Фохт-Бабушкіна.

Дослідження загальної та вікової психології, психології мистецтва В. Алексєєва, Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, О. Запорожець, Л. Виготського, М. Гальперіна, О. Леонтєва, В. Москалець, В. Ядова та ін. сприяли визначенню психологічних аспектів формування естетичних почуттів, мислення, розвитку можливостей молодших школярів, умов їх художньо-творчої самореалізації.

Мета нашої статті полягає у розкритті ролі різних видів мистецтва в естетичному розвитку молодших школярів.

Як зазначається у Великій психологічній енциклопедії та психологічному словнику, естетичний розвиток – це розвиток здатності переживати різні явища дійсності як прекрасне [2].

Естетичний розвиток – об'єктивний процес набуття людиною якостей та властивостей. Він відбувається не тільки під дією цілеспрямованих зусиль суспільства по формуванню в особистості багатой духовної сфери, а й під впливом усієї сукупності об'єктивних та суб'єктивних умов життя індивіда, у тому числі часто випадкових і несприятливих факторів.

Як зазначає О. М. Везумська: «естетичний розвиток завжди був однією з важливих складових гармонійної особистості, її взаємодії з навколишнім середовищем. Він вимагає наявності спеціально організованого педагогічного впливу на почуття і свідомість індивіда через провідні види його спілкування й діяльності. На жаль, сьогодні рівень естетичного розвитку молодших школярів ще не повною мірою відповідає вимогам часу. Тому треба в загальноосвітньому навчальному закладі зосередити увагу на розв'язанні цієї проблеми. Допоможе у вирішенні цієї проблеми врахування вчителем особливостей естетичного розвитку школярів. Естетичний розвиток особистості – це постійний процес удосконалення упродовж усього життя» [1].

Одним із засобів естетичного розвитку є мистецтво, особливістю якого є універсальність впливу на особистість по всім напрямкам. Мистецтво виховує в дітях не лише потребу художньої насолоди, а й здатність творчого ставлення до всіх природних та суспільних явищ.

Існує декілька видів мистецтва: література, музика, зображувальне мистецтво, театр, кіно, хореографія, архітектура та інші. Специфіка кожного виду мистецтва в тому, що художній образ створюється особливими, специфічними художніми засобами і матеріалами: словом, звуком, рухом, фарбами, різними природними матеріалами. Кожен вид мистецтва своїми специфічними засобами здатен породити надто виразний художній образ, який не потребує у допоміжних засобах. Разом з тим різні види мистецтва взаємодіють, посилюючи загальну естетичну дію на людину [3, с. 103].

Мистецтво являє собою не просто художнє відображення життя, але і найбільш цілеспрямовану і реалізовану форму естетичного відношення до дійсності [4, с. 33].

Згідно Концепції національного виховання, одним із основних завдань загальноосвітньої школи, є «формування основ естетичної культури, розвиток естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей; оволодіння цінностями і знаннями в галузі світового і народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри; розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти і цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу і багатство природи; здібність до творчої діяльності в різних видах мистецтва» [5, с. 141].

Особлива роль в естетичному розвитку належить початковій школі, де закладається фундамент підготовки до життя, забезпечується інтелектуальне, духовне й фізичне становлення особистості. У початковій школі пробуджується в дітей інтерес до мистецтва, відбувається залучення до музики та художньо-творчої діяльності. Початкова ланка освіти покликана сформувати в учнів цілісне світосприймання і світовідчуття, забезпечити розвиток естетичних ідеалів і смаків, почуття відповідальності за збереження культурних надбань суспільства.

Молодший шкільний вік у дітей – це найбільш сприятливий період для всебічного розвитку особистості. Будь-які намагання естетичного виховання у старших класах не можуть компенсувати того, що втрачено у початкових класах. Причиною низького рівня естетичного розвитку у дітей початкових класів можна вважати не особливості їх розвитку, а малоефективні методи роботи педагогів. Для того, щоб цілеспрямовано формувати естетичну культуру школяра, учитель повинен чітко усвідомлювати, з чого складається ця культура, які психологічні і педагогічні процеси покладені в її основу і як ці фактори впливають на дитину.

Дослідження [3] свідчать про те, що завдяки належній роботі з молодшими школярами, у них вдається сформувати досить високий рівень розуміння краси навколишнього світу, творів народного декоративно-прикладного мистецтва.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти «основними завданнями освітньої галузі «Мистецтво» у початковій школі є пробудження у дітей інтересів до мистецтва, залучення до художньо-творчої діяльності. Дана галузь спрямована на залучення школярів до творчої діяльності в музичному, образотворчому, хореографічному, театральному та екранних видах мистецтва. На основі такої взаємодії різних видів мистецтв у школярів формується цілісне художнє світосприймання і світовідчуття, система естетичних ідеалів і смаків, почуття реальної відповідальності та збереження культурних надбань суспільства» [5, с. 100].

Уже в молодшому шкільному віці естетичний розвиток дітей засобами мистецтва забезпечується на уроках читання, музики, образотворчого мистецтва, хореографії. Естетичний розвиток здійснюється не лише в процесі навчання, але і в позаурочний час: шляхом організації самостійного читання художньої та науково-популярної літератури, участі у гуртках художньої самодіяльності, перегляду телепередач, відвідування кіно, театру, цирку, концертів та фестивалів.

Розглянемо вплив кожного із видів мистецтва на естетичний розвиток молодших школярів.

Художня література – це мистецтво слова. Воно естетично відображає світ у художньому слові. Художня література порівняно з іншими видами мистецтва найбільш повно і всебічно відображає дійсність. Читаючи

художню літературу, учні початкових класів пізнають красу рідного слова, специфіку художньої мови. Читаючи літературні твори, учні пізнають процес розвитку мистецтва слова, свою історію, красу людських взаємин, у них виникає естетичне ставлення до літературних героїв, природи, науки, суспільних процесів, прагнення наслідувати їх. Слово вчителя допомагає учням правильно сприймати твір, відчутти силу і красу його образів, зрозуміти естетичні погляди нашого народу. Використовуючи епітети, метафори, порівняння, уособлення тощо, автори художніх творів створюють живу картину дійсності.

Молодші школярі не мають великого досвіду спілкування з художньою літературою. Вони вперше серйозно і послідовно звертаються до неї на уроках читання і в процесі позакласної роботи з читання. Уроки читання збагачують дитину знаннями, які пробуджують її почуття, викликають у неї бажання стати кращою, зробити щось добре, допомагають усвідомити кращі людські риси: любов до природи, чесність, скромність, працьовитість, виховують моральні якості, культуру поведінки, формують особистість. Але зустріч із справді прекрасним приносить не лише почуття милування і заспокоєння. Краса – це заклик жити та діяти, ставати кращими, добрішими. Успіх полягає в удосконаленні самого уроку. А вдосконалювати урок – обов'язок кожного учителя.

На уроках читання діти аналізують художній твір. Аналіз літературного твору – невід'ємна частина цілісного пізнання, що базується на знанні тексту, загального характеру творчості письменника, розуміння спільних закономірностей літературної творчості. Творчий аналіз – засіб формування в дитини цілісного образного, емоційного, ідейного естетичного уявлення про твір. Джерелом естетичної дії літературного твору є його художність. Як зазначав В. Белінський, художній твір повинен представляти собою єдність історичного і естетичного. Естетичність твору полягає в майстерності автора за допомогою виразних засобів показати красу природи, людських відносин тощо.

Музика – вид мистецтва, який відтворюючи дійсність, впливає на людину завдяки звуковим комплексам, що побудовані особливим чином. Музика в системі мистецтв займає особливе місце завдяки безпосередньому комплексному впливу на людину. Дослідження показують, що музика впливає і на психіку, і на фізіологію людини, що вона може здійснювати заспокійливий та збудливий ефект, викликати різноманітні емоції. У зв'язку з цим в системі естетичного виховання музика має велику роль в розвитку загальних психічних властивостей, у вихованні емоційної чутливості, морально-естетичних ідеалів особистості, особливо у дітей.

Музика збуджує у дітей різноманітні почуття, від простого задоволення до глибокого морального переживання, вона допомагає формувати смаки, ідеал і впливає на формування поведінки в дитини. «Музика – це мова

почуттів, – писав В. О. Сухомлинський. Пізнання світу почуттів неможливе без розуміння й переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї. Без музики важко переконати людину, яка вступає в світ, у тому, що людина прекрасна, а це переконання по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури [6, с. 553]. Музика, співи мають для дітей безпосереднє морально-виховне значення, тому що в результаті переживання виникають у дітей високі патріотичні, моральні, естетичні, ліричні почуття, які об'єднують і згуртовують дітей в єдиному піднесенні. В. Сухомлинський казав, що «музика й співи в школах – не тільки навчальний предмет, а й могутній засіб виховання, який міг надати емоційного й естетичного забарвлення всьому духовному життю людини».

Виховне значення музики тим сильніше, чим краще у молодших школярів розвинутий музичний слух, художні потреби до музичних творів, чим частіше вони залучаються до музичної діяльності.

Враховуючи це, програма з музики в початкових класах передбачає розвиток музичного слуху на основі співу, прослуховування музики та проведення багатогранної виховної роботи із використанням музичних творів.

Уроки музики поєднуються із заняттями в гуртках художньої самодіяльності в процесі позакласної та позашкільної роботи. Все це веде до розвитку цілеспрямованого сприйняття учнями музичних творів, розуміння й естетичної оцінки ними музичного образу. Система знань, умінь і навичок в учнів активізує музичні асоціації, сприяє осмисленому сприйманню музичних творів.

У процесі ознайомлення дітей із музичним мистецтвом потрібно приділяти особливу увагу розвитку у молодших школярів сприйманню й оцінці музичних творів, формуванню естетичного відношення. Автори посібника «Основи естетичного виховання» зазначають, що одним із основних завдань музичного виховання є формування інтересу і любові до музики, до такого спілкування з нею, яке буде сприяти естетичній насолоді музикою, до розуміння її змісту [7, с. 48].

Навчальна програма в початкових класах передбачає вивчення музичної грамоти, формування музичних умінь, навичок читати ноти, розвивати слухові і вокальні дані учнів. Значна увага приділяється українській музиці: народні пісні, обробки її композиторами, творам композиторів для дітей, різним музичним жанрам. У початковій школі діти знайомляться з творчістю таких композиторів як В. Моцарт, Л. Бетховен, Ф. Шопен, М. Глінка, П. Чайковський, Д. Кабалевський, М. Леонтович, М. Лисенко, М. Степовий та інші.

У молодшому шкільному віці багато дітей досить точно можуть відтворити мелодію, правильно визначити її характер, дати естетичну оцінку музичному твору, здатні емоційно переживати прослуханий твір, розуміти його «мову», але для цього завдання вчителя полягає в тому, щоб

навчати дітей бачити прекрасне в музиці. Як зазначає М. Таборідзе, увесь навчальний процес повинен бути спрямований на те, щоб на заняттях діти могли не тільки пізнавати виразні сторони музичного твору, а й орієнтуватися у його структурі, для того щоб виробити конкретні навички для осмисленого сприйняття музичних творів [8, с. 37].

Важливе місце в розвитку молодшого школяра займає образотворче мистецтво. «Твори образотворчого мистецтва, – писав В. Сухомлинський, – утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість в її власних очах» [9, с. 557].

Образотворче мистецтво сприяє розвитку в молодших школярів образного мислення, асоціативного досвіду, художньо-творчої уяви. Воно певним чином впливає на внутрішній світ дитини, сприяє залученню її до сфери людських емоцій, виховує в ній здібність орієнтуватися у навколишньому житті, пробуджує сприйняття прекрасного.

Основним завданням занять образотворчим мистецтвом з дітьми молодшого шкільного віку є збагачення і уточнення дитячих уявлень про предмети і явища природи, про оточуючу дійсність, про життя людей, про рідну країну. Знайомлячи дітей з образотворчим мистецтвом, необхідно заохочувати їх до занять малюванням та іншими видами даного мистецтва. Тільки на цій основі ми можемо розвивати поступово усвідомленні естетичні почуття, художній смак, які необхідні дитині для творчості. Образотворче мистецтво сприяє розвитку особистісних якостей, таких як відчуття краси та гармонії, здатності емоційно відгукуватись на різноманітні вияви естетичного у навколишньому світі, вміння бачити прекрасне у спостережуваних явищах та усвідомлювати його, потреба в спогляданні та милуванні.

Ознайомлення з творами образотворчого мистецтва спрямовується передусім на задоволення пізнавально-інформативних потреб та формування в учнів уявлень про: місце та значення образотворчого мистецтва в житті людини і суспільства; вплив цього виду мистецтва на розвиток загальної та естетичної культури особистості; особливості діяльності художників, які працюють або працювали у різних жанрах, напрямках та стилях мистецтва; місце образотворчого мистецтва в структурі інших видів мистецтва (кіно, театр, телебачення, література тощо); роль українського образотворчого мистецтва в процесі виховання естетичних, патріотичних, моральних почуттів, ідеалів, оцінок особистості.

На уроках образотворчого мистецтва ми знайомимо дітей з різними його жанрами: живописом, архітектурою, скульптурою, графікою декоративно-прикладним мистецтвом. Уроки образотворчого мистецтва мають велике значення в естетичному вихованні учнів. Засобами живопису, скульптури, графіки, архітектури розкривається краса життя, природи, суспільства, виражаються найвищі думки, почуття, прагнення, засуджується усе підле і ганебне. Здатність розуміти і відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві,

вміння створювати прекрасне в галузі живопису, графіки, скульптури починає формуватися в процесі власної образотворчої діяльності, під час пізнання образотворчого мистецтва.

Твори образотворчого мистецтва мають багато переваг порівняно з іншими видами мистецтва: наочність, доступність для розуміння, конкретність, здатність у яскравій формі показувати сучасне, минуле, майбутнє, здатність розкривати найрізноманітніші явища навколишньої дійсності.

Усе це дає великі можливості для використання образотворчого мистецтва в системі естетичного виховання при вивченні усіх предметів початкової школи на більшості уроків та в позакласній виховній роботі.

Декоративно-прикладне мистецтво – особлива галузь художньої діяльності, у продуктах якої призначення досягнення практичної мети органічно зливається з формальним рішенням, що має естетичну значущість. Даний вид мистецтва є одним із найдавніших видів художньої творчості, який активно розвивається і тепер. Він існує у предметах побуту, які створені за законами краси. Ці речі є не тільки корисними, але й прекрасними, вони мають свій стиль та художній образ, який відтворює їх призначення і несе узагальнену характеристику типу життя й світогляду народу та епохи.

Декоративно-прикладне мистецтво є національним за своєю природою, воно народжується із звичаїв, навичок, вірувань народу та безпосередньо наближається до його виробничої діяльності, його побуту [10, с. 138–139].

Позитивною особливістю цього мистецтва є залучення дітей до прекрасного через різноманітні форми, які органічно влітаються в повсякденне життя, побут, одяг, житло родини – розмальовані декоративні тарілки, різьблені з дерева речі, художні вироби з глини (глечики, миски, макітри, малі форми скульптури, кахлі), прикраси одягу, різні види тканини. Цінність будь-якого мистецтва, зокрема і народного, визначається багатством засобів, за допомогою яких втілюються певні ідеї. У цілому саме у співвідношенні мистецтва з життям виявляється його естетична цінність як могутнього засобу освоєння і перебудови світу. Тому звернення до національного є на сьогодні одним із головних засобів нашого самозбереження.

Використання декоративно-прикладного мистецтва в навчальному процесі суттєвий вклад у формування морально-естетичного світогляду молодших школярів. Декоративно-прикладне мистецтво становить собою величезний досвід розвитку народу та його культури, формує глибоку повагу до джерел, розвиває патріотичні почуття і переконання як результат розуміння своєї належності до нації.

Театр – це особлива форма, вид мистецтва, де розкриваються суперечності часу та внутрішнього світу людини, стверджуються ідеї за допомогою драматичної дії – вистави [10, с. 152]. Діти молодшого шкільного віку можуть відвідувати ляльковий та драматичний театр. Учні молодших класів з цікавістю дивляться вистави, але не завжди можуть дати їм естетичну оцінку.

Практика показує, що саме в молодшому шкільному віці, слід використовувати природний потяг дитини до мистецтва, можна пробудити в неї інтерес до сценічного мистецтва. Спочатку театр приваблює дітей яскравим видовищем, а згодом з'являється усвідомлений інтерес до театрального мистецтва і театр вносить в життя дитини радісні і хвилюючі моменти. Театр дає можливість дитині пережити високі почуття, стати безпосереднім учасником боротьби за Добро, Красоту, Справедливість. Першочерговий етап залучення дітей до театру пов'язаний переважно з виставами-казками. У дітей молодшого шкільного віку виховується інтерес до цього жанру, вказується на роль казки в моральному та естетичному вихованні.

Психолог Б. Теплов підкреслював, що часто почуття морального характеру за своєю психологічною природою постають основою, на якій розвивається почуття художньої міри, тонкість естетичної оцінки. Можливо, що моральний критерій – закономірний етап естетичного розвитку.

Виставу слід сприймати цілісно. Цілісність сприйняття виступає необхідним етапом естетичного розвитку особистості дитини. Саме цілісність сприйняття дає дитині можливість досягати незвичайної сили співчуття, співучасті і таким чином зрозуміти головне – людський характер, накопичувати досвід почуттів.

Залучаючи дітей молодшого шкільного віку до театрального мистецтва, ми сприяємо розширенню рівня знань з історії театру, рівня знань про засоби сценічної виразності акторів (сценічна мова, рух пластика, міміка), вміння оцінювати рівень довершеності художнього образу, який створюється на театральній сцені, усвідомленні міри гармонійності складових вистави (художнє оформлення, музичний супровід, освітлення, костюми), розуміння змісту ролі, яку виконують актори.

Режисер Луїсвільського (США) дитячого театру, драматург, автор книги «Дитячий театр: філософія і метод» М. Гольдберг обґрунтовує загальнометодологічні підходи щодо виховної ролі театральної діяльності та впровадження у навчальну практику загальноосвітніх шкіл програм з театральної справи та практики, що сприяє естетичній освіті та вихованню підростаючого покоління [6, с. 4].

Отже, мистецтво відіграє важливу роль у всебічному гармонійному розвитку особистості молодшого школяра. Усі види мистецтва сприяють розвитку здібностей розуміти прекрасне у мистецтві та повсякденній дійсності, виробленню системи художніх уявлень, поглядів, переконань. Мистецтво приносить дітям естетичну насолоду, впливає на весь їх духовний світ.

Школа здійснює естетичне виховання завдяки тому, що різні види мистецтва взаємодіють між собою. Ця взаємодія ґрунтується на міжпредметних зв'язках різних шкільних дисциплін, наприклад, літератури, образотворчого мистецтва і музики. При цьому здійснюється естетичне виховання школярів за

рахунок розкриття краси науки, праці, фізичної культури, естетики взаємин у шкільному колективі.

1. Везумська О. М. Естетичний розвиток учнів початкових класів / О. М. Везумська // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 4 (36). – С. 109–116.
2. Велика психологічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psychology.academic.ru>.
3. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников : учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов. / Б. Т. Лихачев. – М. : Просвещение, 1985. – 175 с.
4. Киященко Н. И. Искусство и духовный мир человека / Н. И. Киященко, Н. Л. Лейзеров. – М. : Знание, 1983. – 63 с.
5. Збірник нормативних документів з освіти та виховання / Упоряд. З. М. Онишків; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 172 с.
6. Goldber M. Aesthetic Development: A Position Paper // Children's Theatre Review. – 1985, Vol. 34. – N 1. – P. 3–6.
7. Основы эстетического воспитания: пособие для учителя / [Ю. Б. Алиев и др.]; Под ред. Н. А. Кушаева. – М. : Просвещение, 1986. – 240 с.
8. Эстетическое воспитание школьников: вопросы теории и методики / под ред. М. Д. Таборидзе. – М. : Педагогика, 1988. – 101 с.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. Вибрані твори в 5 томах. Т. 3. К. : Радянська школа, 1977. – 557 с.
10. Естетика : навч. посібн. / [М. П. Колесніков та ін.]; за ред. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 205 с.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Петрук О. М., к.пед.н., доцент, Ландес Н. А., студентка магістратури
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка
Степана Дем'ячука, м. Рівне)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

***Анотація.** В статті досліджено шляхи вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості. Розкрито цінність українського фольклору в розвитку зв'язного мовлення учнів. Проаналізовано види робіт на уроках української мови із збагачення мовлення учнів початкових класів малими фольклорними формами: лічилками, примовками, мирилками. Обґрунтовано думку про те, що усна народна творчість таїть в собі величезні можливості для збагачення словникового запасу молодших школярів.*

***Ключові слова:** українська мова, зв'язне мовлення, засоби усної народної творчості, український фольклор, народні свята і обряди, казки, загадки, прислів'я, лічилки, примовки, мирилки.*

***Аннотация.** В статье исследованы пути совершенствования связной речи младших школьников средствами устного народного творчества. Раскрыта ценность украинского фольклора в развитии связной речи учеников. Проанализированы виды работ на уроках украинского языка по обогащению речи учащихся начальных классов малыми фольклорными формами: считалками, прибаутками, мирилки. Обоснована мысль о том, что устное народное творчество таит в себе огромные возможности по обогащению словарного запаса младших школьников.*

***Ключевые слова:** украинский язык, связная речь, средства устного народного творчества, украинский фольклор, народные праздники и обряды, сказки, загадки, пословицы, считалки, прибаутки, мирилки.*

***Annotation.** The ways to improve the junior pupils' coherent speech by means of folk literature are considered in the article. Value of Ukrainian folklore in development of pupils' coherent speech is exposed. The types of work at Ukrainian lessons for enrichment of primary school pupils' speech by means of small folk forms – counting-out rhymes, proverbs and so on are analyzed. The author confirmed the idea that folk literature hides tremendous opportunities to enrich the junior pupils' vocabulary.*

Keywords: *Ukrainian language, coherent speech, means of folk literature, Ukrainian folklore, festivals and ceremonies, tales, riddles, puzzles, proverbs, counting-out rhymes, jokes.*

Удосконалення зв'язного мовлення молодших школярів є однією із стрижневих проблем лінгводидактики. Її актуальність зумовлюється пріоритетними напрямками Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті та Закону України «Про освіту», спрямованими на модернізацію шкільної освіти, оновлення змісту, вдосконалення форм, методів і технології навчання молодших школярів рідної мови, розвитку культури мовлення та мовленнєвого спілкування [1; 2].

Розвиток зв'язного мовлення – провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах. Однією з найважливіших умов розвитку зв'язного мовлення є збагачення запасу мовних засобів. Особлива роль у цьому належить засобам усної народної творчості.

Використання на уроках мови усної народної творчості дасть змогу учням збагнути суть мови не лише як засобу спілкування, а й як виразу національної психіки, мудрості народу, його духовної культури, що яскраво представлено у прислів'ях, приказках, загадках та казках.

Проблема розвитку зв'язного мовлення молодших школярів не є новою. Вона досліджувалася класиками наукової думки і сучасними науковцями в різних аспектах. У теорії шкільного виховання питання сприйняття фольклору розглядали дослідники і практики: К. Ушинський, О. Капиця, Г. Виноградов, А. Усова, А. Шибицька, Н. Самсонюк та ін. У фольклорних формах К. Ушинський бачив кращий засіб привести дитину до живого джерела народної мови.

Сучасні підходи до навчання мови й розвитку мовлення розкрили М. Вашуленко, Є. Соботович, О. Шахнарович та ін.

Серед методистів, які займаються вивченням цієї проблеми зараз можна виділити І. Вікторенко, О. Губенко, О. Скіпакевич. Вони досліджують проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів засобами усної народної творчості, вивчення прислів'їв, легенд і переказів на уроках української мови і читання у 1–4 класах, подають нові технології вивчення малих фольклорних жанрів і методику їх проведення.

В цілому ж дослідження, присвячені усній народній творчості як засобу мовленнєвого розвитку школярів містять вказівку на те, що усна народна творчість таїть в собі величезні можливості по формуванню творчої спрямованості особи дитини-школяра. Водночас, як у науковій, то й методичній літературі не була піднята проблема шляхів вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами фольклору. Це і обумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою нашої статті є розкриття шляхів вдосконалення зв'язного мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості

Завдання дослідження: розкрити цінність усної народної творчості у розвитку зв'язного мовлення молодших школярів.

Державний стандарт початкової загальної освіти наголошує на тому, що основною змістовою лінією мовної освіти в початковій ланці є комунікативна, яка орієнтує на опанування всіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання і письмо. Аудіювання і говоріння спрямовані на оволодіння усною формою мовленнєвої комунікації, а читання й письмо – писемною. Відповідно у «Навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів (1–4 кл.)» визначені напрями роботи з розвитку зв'язного мовлення [3]. А також звернена увага на належне місце на уроках української мови краєзнавчому та лінгвокраєзнавчому матеріалі. Зокрема, соціокультурна змістова лінія передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва (художньої літератури); розширення уявлень школярів про свою державу – Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету» [3, с.11].

Через усну народну творчість дитина не тільки опановує рідну мову, але і, освоюючи її красу, лаконічність, долучається до культури свого народу.

Особливої уваги набуває це складне питання сьогодні, у час реформування мовної освіти в Україні, коли українська мова розширює сферу свого функціонування. Нині зростає увага до культури усного і писемного мовлення. Тому необхідно широко використовувати на уроках рідної мови засоби фольклору. Джерелом, з якого довго питимуть нащадки, назвав фольклор П. Грабовський, бо все краще, створене народом, базується на народному ґрунті, живиться народною мораллю. І. Франко стверджував думку про те, що саме через фольклор дитина вивчає народну словесність, опановує рідним словом. Значну роль у розвитку мовлення дітей він також відводив байкам, які називав «старе народне добро» [4, с. 74].

У педагогічній спадщині видатного педагога В. Сухомлинського є багато цінних методичних порад стосовно розвитку та навчання дітей рідної мови. Великого значення вчений надавав народним прислів'ям, називаючи їх «педагогічними мініатюрами».

Працюючи над проблемою розвитку мовлення молодших школярів засобами усної народної творчості ми переконалися у тому, що учні з великим інтересом сприймають народознавчий матеріал. Тому вивчення мовних одиниць ми радимо здійснювати на текстах, у яких йдеться про українські національні обереги, народні звичаї, традиції, обряди тощо. Їх опрацювання сприяє формуванню в учнів національної свідомості, допомагає збагнути

глибину свого національного коріння, збагатити словник дітей і пробудити інтерес до української народної культури та бажання примножувати її, прищеплює любов і повагу до своїх предків, гордість за свій народ.

Розвитку загальнокультурного рівня молодших школярів та їх зв'язного мовлення, на нашу думку, сприяє ознайомлення їх з народними та релігійними святами, які відзначають українці. Тому на уроках української мови ми використовували елементи доступних для розуміння, найбільш відомих, поширених сьогодні в українському побуті професійних свят та обрядів. Так, під час проведення Свята Осені, ми знайомили школярів зі жниварськими обрядами. Діти вивчали календарно-обрядову поезію, жниварські пісні, знайомилися із лексикою, пов'язаною зі жнивими (зажинки, обжинки, женці, женчики, жниця, зажинковий сніп, обжинковий сніп, перевесло, пурка, обжинковий вінок, царівна, серп, загінок, полукіпок, півкопа, копа, спасова борода (перепелиця, коза) та ін.) та обмолотом і зберіганням зерна (стодола, комора, збіжжя, солома, полова, ціп, ціпило (частини ціпа – ручник, держак), бич, молотьба, молотити, молотарка, віята та ін.).

Наступний обряд, який ми проводили з учнями, – щедрування й колядування. Під час вивчення щедрівок мовлення учнів збагачувалося образними висловами типу красна панна, дівчина-царівна, сад-виноград, у дворику, як у вінку тощо. Особливу цінність в щедруванні, на нашу думку, становлять діалогічні форми вітання, подяки, які в майже незмінному вигляді можуть застосовуватися дітьми і в сучасних умовах під час новорічних свят.

Особливо зацікавлює дітей інформація про походження цих свят, а також безпосередня участь у них. Тому на уроках української мови в роботі із учнями ми використовували тексти про Святого Миколая, Вертеп, Водохреще, День матері, походження писанки та ін. Залюбки діти вивчали колядки, щедрівки, співанки, примовки, веснянки, які супроводжують ці свята.

Також з метою активізації пізнавального інтересу, підвищення мовної культури молодших школярів ми надавали великого значення використанню прислів'їв на уроках української мови. Прислів'я групувалися за опорними словами, на базі яких утворилися фразеологізми, що потім набули метафоричного змісту, часто віддаленого від заданої цим словом теми. Наприклад: Вивели на чисту воду. Прислів'я включали у групу «Природа», у підгрупу «Природа. Її явища», вважаючи за опорне слово вода. Значення ж прислів'я – викривати чию-небудь непорядність, нечесність. Для кращого запам'ятовування прислів'їв і приказок можна практикувати на кожному уроці мови «хвилинка народної мудрості». Ми переконалися в тому, що аналіз прислів'їв у процесі роботи над вивченням мовного матеріалу на уроках української мови – ефективний засіб формування україномовної особистості учнів початкової ланки освіти.

Загадка – одна із малих форм усної народної творчості, в якій в гранично стислій, образній формі даються найбільш яскраві, характерні ознаки предметів чи явищ. Недаремно її Василь Сухомлинський назвав чудодійним методом розвитку мови, завдяки якій дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем, адже «через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками» [5, с. 176]. Тому ми в роботі з молодшими школярами використовували різні види робіт, а саме: відгадування загадок і запис їх у зошит, вивчення їх напам'ять, розповідь один одному на вушко, складання загадок за малюнками та вказівками та ін. Ми переконалися в тому, що розгадування загадок розвиває здатність до аналізу, узагальнення, формує вміння самостійно робити висновки, умовиводи, вміння чітко виділити найбільш характерні, виразні ознаки предмета чи явища, вміння яскраво й лаконічно передавати образи предметів, розвиває у дітей поетичний погляд на дійсність та сприяє розвитку їх зв'язного мовлення.

В процесі проведеного дослідження ми з'ясували, що над загадками і прислів'ями корисно працювати як на уроках вивчення нового матеріалу, так і на уроках узагальнення знань. Помилково вважати, що оскільки загадки і прислів'я у читанках розміщені після текстів художніх творів і нарисів, то й залучати учнів до їх аналізу слід лише після завершення роботи над ними. Зміст і форма прислів'їв різноманітні, – а тому, на нашу думку, можна використовувати їх на всіх етапах уроків мови.

Особливе місце в нашому дослідженні ми відводили казкам. Адже без казки, на думку Василя Сухомлинського, «неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови» [5, с. 177]. За його словами, казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і мови. Казка – це духовне багатство народної культури, пізнаючи яке, дитина пізнає серцем життя народу. Казка, вводячи молодшого школяра у світ фантазії, пробуджує їх до активної діяльності: спочатку до співтворчості, а потім до творчості. Ознайомлюючись із чужими казками і створюючи свої, дитина прилучається до мистецтва, як одного з видів естетичної діяльності людей. Специфіка казки надає такому прилученню природного і доступного характеру, дає змогу навіть малятам, створювати речі, які мають певну художню цінність.

Так, як казка є найбільш відомим дітям зразком народознавства, тому дітям пропонувалися різноманітні види роботи, а саме: «Салат із казок» (поєднання в одній казці героїв з різних казок та придумування їх спільних історій), «Казки навиворіт» (характери героїв відомої казки змінюються на

протилежні), «Перебріхування казок», «Додавання у казку чарівних предметів», «Казка – перетворення», придумування кінцівок казок та ін.

Ми переконалися в тому, що як би не творчість та складання казок, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а мислення – хаотичним. Адже казка є одним із вирішальних факторів, що визначають розвиток словесної творчості молодшого школяра. Саме до казки наближаються дитячі словесні твори. Казки дітей відображають теми та зміст народних казок, герої дітей діють у нових ситуаціях, але з типовими рисами народних героїв, запозичуються специфічні елементи побудови сюжету.

Дуже важливо, щоб наймолодші школярі пізнавали світ у всій його багатогранності, відчували і розуміли пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. А коли дитина зрозуміє і відчужує красу рідного слова, вона відчужує любов до мови. Розуміти, відчувати і любити рідну мову здатні всі діти. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвинути мову учнів, збагатити її, навчити любити, пишатися нею. А допоможуть реалізувати це завдання вчителю, як стверджує наше дослідження, засоби усної народної творчості. Отже, яскравий національний колорит перлин народної мудрості постають і джерелом пізнання, і сильним фактором емоційного впливу на учнів, і засобом розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Тільки за таких умов можна сформувати гармонійно розвинену людину, яка зможе високо пронести свої ідеали і втілити їх у бурхливе сьогодення незалежної України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні ролі малих фольклорних форм – лічилок, примовок, мирилок у збагаченні мовлення учнів початкових класів.

1. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шк. світ, 2001. – 24 с. 2. Закон України «Про освіту» // Законодавство про освіту. – Х. : ПП «ГВІНІ», 2005. – 240 с. 3. Навчальні програми для 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. – К. : Видавничий дім «Світа», 2012. – 390 с. 4. Франко І. Я. Збір. творів в 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 20 : Передмова до другого видання зб. казок «Коли ще звірі говорили». – 574 с. 5. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. шк., 1977. – 670 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.

Попова Д. А., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА В КОНТЕКСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. У статті розглянуто соціокультурну ситуацію і стан полікультурної освіти в Україні в умовах глобалізації; висвітлено проблему полікультурної освіти в контексті світових та євроінтеграційних процесів; проаналізовані державні нормативні документи з питань полікультурної освіти. Обґрунтовано, що сучасна освітня ситуація в Україні вимагає не тільки принципово нових моделей опису культури, а й впровадження в практику освіти інноваційних парадигм.

Ключові слова: освітня політика, полікультурна освіта, розвиток полікультурної освіти, нормативні документи в сфері освіти.

Аннотация. В статье рассмотрена социокультурная ситуация и состояние поликультурного образования в Украине в условиях глобализации; освещена проблема поликультурного образования в контексте мировых и евроинтеграционных процессов; проанализированы государственные нормативные документы по вопросам поликультурного образования. Обосновано, что современная образовательная ситуация в Украине требует не только принципиально новых моделей описания культуры, но и внедрения в практику образования инновационных парадигм.

Ключевые слова: образовательная политика, поликультурное образование, развитие поликультурного образования, нормативные документы в сфере образования.

Annotation. The article considers the sociocultural situation and status of multicultural education in Ukraine in the conditions of globalization. The problem of multicultural education in the context of world and European integration processes is highlighted. The government regulations on multicultural education are analyzed. It is proved that the current educational situation in Ukraine requires not only fundamentally new culture description models, but also the implementation of innovative educational paradigms into practice.

Keywords: educational policy, multicultural education, the development of multicultural education, laws and regulations in the sphere of education.

Сучасна освітня ситуація в Україні вимагає не тільки принципово нових моделей опису культури, а й впровадження в практику освіти інноваційних парадигм. У зв'язку з цим, проблема полікультурної освіти стає більш актуальною.

В наш час, в епоху глобалізації, коли відособлене існування різних народів і культур стає неможливим, коли стоїть питання про поєднання національних цінностей, коли йде переосмислення цілей і завдань освіти і ми розуміємо, що зміст освіти не задовольняє в достатній мірі потреб соціуму, виникають і широко обговорюються нові парадигми освіти і все частіше вживаються такі поняття як полікультурна освіта, культурологічний підхід, соціокультурна компетентність.

Дослідженню проблеми полікультурної освіти в працях українських вчених приділено належну увагу, зокрема теоретико-методологічні основи обґрунтовані в роботах Р. Р. Агадулліна, О. А. Гривої, О. І. Гуренко, М. П. Лещенко, Н. Е. Миропільської, С. О. Сисоєвої. Полікультурне виховання як соціокультурний феномен представлено в роботах І. Д. Беґа та О. В. Сухомлинської. В. В. Кузьменко, І. Ф. Лоценова висвітлюють історико-педагогічні аспекти розвитку теорії та практики полікультурного освіти.

Метою нашої статті є дослідження проблеми полікультурної освіти в контексті глобалізаційних процесів та в світлі державних нормативних документів з питань освіти.

Із здобуттям Україною незалежності активізувалися фактори, що актуалізують полікультурну освіту. Одним з них можна назвати зростання етнічної, національної та громадянської свідомості людей. Інший важливий фактор, який не тільки актуалізує полікультурну освіту, а й впливає на процес формування полікультурного простору – міграційні процеси, зокрема, трудова міграція, що значно посилюють міжкультурні контакти. Ще одним важливим фактором слід визнати глобалізацію світу. Глобальні процеси змінюють не тільки економіку, політику, вони впливають і на картину міжкультурних зв'язків.

Глобалізація за своєю природою сприяє гармонізації світу, етизації людських відносин, взаємодії політичних систем, взаємозбагаченню національних культур, але в своєму спотвореному вигляді вона може сприяти уніфікації, стандартизації, спрощенню культур. Русло, в якому буде проходити процес глобалізації, залежить від того, хто їм буде управляти, і хто на нього буде впливати.

Сьогодні глобальні процеси, що відбуваються в культурі, хвилюють багатьох вчених, зокрема культурологів і педагогів. Сучасні педагогічні реалії, з одного боку, вимагають врахування етнокультурного чинника в освіті, з іншого – створення умов для пізнання і розуміння культури інших народів, виховання толерантних відносин між людьми, що належать до

різних етносів, рас і культур. Саме тому поняття «полікультурна освіта» було введено в обіг української педагогічної науки [1, с.16–17].

Розвиток України як багатонаціональної держави, формування громадянського демократичного суспільства, відкритого стосовно інших країн, народів і культур, трансформування вищої освіти в умовах глобалізації суспільства потребує розроблення нових підходів у контексті відродження ідей національної та полікультурної освіти. Основні принципи та напрями полікультурності знайшли відображення у таких законодавчих документах, як Конституція України [2], Закон «Про національні меншини в Україні» [3], Закон України «Про засади державної мовної політики» [4], «Про свободу совісті та релігійні організації» [5], «Про освіту» [6] та ін.

Про значну увагу, яка приділяється нині розвитку ідеї полікультурної освіти в Україні, свідчить низка державних документів, а саме: Державна національна програма «Освіта» (Україна, XXI століття) [7], «Концепція громадянського виховання» [8], «Національна доктрина розвитку освіти» [9], «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» [10], Державна програма «Вчитель», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 379, Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України, її інтеграції в європейський освітній простір, затвержені Міністерством освіти і науки України 31.12.2004 р. № 988. Полікультурні компетентності включено до «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» [11]. Ці документи свідчать про модернізацію сучасної системи освіти з урахуванням швидкого розвитку суспільства та суперечливих впливів глобалізаційних процесів, появу нових вимог до системи професійної педагогічної підготовки.

Згідно зі ст. 11 Конституції України, «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [2]. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») одним із пріоритетних напрямів реформування національного виховання визначає: «...прищеплення шанобливого ставлення до культур, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну...» [7, с.16].

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, схваленої урядом 10.09.2012 р., зазначається: «Стратегія розвитку національної системи освіти має формуватись адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, чим забезпечити стійкий рух і розвиток України в першій половині XXI століття, інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір... Зусилля органів управління освітою всіх рівнів... мають бути зосереджені на реалізації пріоритетних напрямів розвитку освіти... серед яких: побудова ефективної системи

національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу... Система освіти має забезпечувати формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя у постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі» [10].

Значна увага приділена полікультурним аспектам у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». Принципово важливим є поява терміну «інтеркультурного виховання» та спроба дати офіційне (з погляду документа) визначення інтеркультурного виховання: «Інтеркультурне виховання – навчання різноманітності культур, виховання поваги та почуття гідності у представників усіх культур, не зважаючи на расове або етнічне походження, сприйняття взаємозв'язку та взаємовпливу загальнолюдського і національного компонентів культури в широкому значенні». Серед принципів виховання громадянина в цьому проєкті зазначені:

- принцип культуровідповідності, «який передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, що забезпечують духовну єдність, наступність та спадкоємність поколінь»;

- принцип інтеркультурності, що передбачає інтегрованість української національної культури в контексті загальнодержавних, європейських і світових цінностей у загальнолюдську культуру.

Реалізація цього принципу означає, що в процесі громадянського виховання мають забезпечуватись передумови для формування особистості, вкоріненої в національний ґрунт і водночас відкритої для інших культур, ідей та цінностей. Лише така особистість здатна зберегти свою національну ідентичність, оскільки вона глибоко усвідомлює національну культуру, як невід'ємну складову світової культури.

Серед завдань виховання в проєкті також зазначені:

- формування інтеркультурного менталітету, сприйняття культурного плюралізму, загальнолюдських цінностей, толерантного ставлення до інших культур і традицій;

- вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильництва; активне попередження тенденцій до виявлення деструктивного націоналізму, проявів шовінізму, фашизму.

У розділі 5 проєкту Концепції також зазначено: «Важливе місце в системі громадянського виховання посідає формування міжетнічних стосунків. Культура міжетнічних стосунків – це реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного,

соціального і духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності» [8, с. 11–13].

Аналіз законодавчої бази дає змогу відзначити, що законодавство України, гарантуючи культурні й освітні права національних меншин, формує їх по-різному в різних документах. Спільною є орієнтація на задоволення цих прав – створення спеціальних шкіл чи класів для представників національних меншин, що не зовсім відповідає принципам полікультурної освіти (Конституція, Ст. 53; Закон про національні меншини, Ст. 6; Закон про мови, Ст. 25). А роз'яснення Конституційного Суду, по суті, орієнтує на створення двомовних шкіл для представників національних меншин, що відповідало би принципам полікультурності, якби такі школи створювалися в поліетнічних районах України.

В Україні полікультурна освіта є частиною національної, про це свідчать положення, які містяться в Національній доктрині розвитку освіти: «Виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу» [9, с. 4].

Подальший розвиток України як незалежної держави, її прагнення до Європейського співтовариства впливає на сучасне суспільне та державне сприйняття проблем національного відродження та необхідності формування полікультурних компетенцій громадянина України. Тому «Національна доктрина розвитку освіти» відзначається більш чіткою полікультурною орієнтацією. Вона проголошує, що:

«Держава повинна забезпечувати:

- виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної європейської цивілізації;
- збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають на території України;
- формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;
- виховання людини з демократичним світоглядом, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу» [9].

Покажемо є те, що в порівнянні з попередніми документами «Доктрина» оперує поняттям «український народ», яке, як випливає з контексту, складається з представників не тільки української національності, а і всіх інших національностей та етнічних груп, які проживають в Україні. Тому підкреслюється, що «освіта ... сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями». Принципово важливим є і нове уявлення про національне виховання, яке трактується як «виховання

свідомого громадянина, патріота; набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві...». Такий підхід свідчить про позитивні демократичні зміни, що сталися в суспільній свідомості за роки існування незалежної України. Продовжується процес усвідомлення полікультурності українського суспільства і шляхів гуманістичного і демократичного розвитку і співробітництва всіх представників українського народу на благо своєї Батьківщини. Проявився цей підхід і у визначенні «стратегії мовної освіти», в якій підкреслюється обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, опанування рідної (національної) мови і оволодіння хоча б однією іноземною мовою. Підкреслюється, що освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур. Також забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою. У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного засвоєння державної мови.

У «Національній доктрині розвитку освіти України» виголошуються ідеї гуманізації, наголошується на унікальності, самобутності української культури та культур народів світу. Наголошується, що освіта «сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями» [9]. Пріоритетними напрямками державної політики щодо розвитку освіти визначено формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для всіх громадян України рівних можливостей у здобутті освіти; забезпечення освітніх потреб національних меншин; інтеграцію вітчизняної освіти в європейський і світовий освітній простір. Аналіз «Доктрини» свідчить, що у цьому документі простежується вагомий полікультурний зміст, її положення свідчать про усвідомлення полікультурності українського суспільства, прагнення країни до гуманістичного та демократичного розвитку, світового співробітництва.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, зокрема соціокультурна лінія, передбачає, що «... засвоєння культурних і духовних цінностей свого та інших народів, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку» [11, с. 2]. Безперечно, студентська молодь має виховуватись у душі національної самосвідомості, що також є критерієм полікультурності. «Національна свідомість культурного народу не тільки не веде до національного екстремізму, а й виступає засобом єднання етнічної та загальнолюдської системи цінностей [12, с. 4].

Таким чином, в законодавчих, програмних і директивних документах, що стосуються освітньої політики України, визнається полікультурність і поліетнічність українського суспільства, і ставляться завдання збереження культури меншин, створення толерантних міжетнічних відносин, що, в цілому, відповідає ідеям полікультурності. Україна – держава культурного, етнічного, релігійного розмаїття, яка буде відкрите, демократичне суспільство. Відкрите середовище є результатом полікультурної освіти, тому введення його принципів для нашої країни є особливо актуальним.

Однак слід зазначити, що в розглянутих документах питання зміни змісту освіти все ще залишається відкритим, немає чіткості і в термінологічно-понятійному апараті. У вітчизняній педагогіці виникає необхідність подальшої розробки та апробації основ полікультурної освіти.

1. Гулецька Я. Г. Полікультурна освіта студентської молоді в університетах США: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Київ, 2008. **2.** Конституція України. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> **3.** Закон «Про національні меншини в Україні». Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>. **4.** Закон України «Про засади державної мовної політики». Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. **5.** Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>. **6.** Закон України «Про освіту». Електронний ресурс. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>. **7.** Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга 1994 року. – 61 с. **8.** Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (проект) // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 2000, № 22 – К., Педагогічна преса. – С. 7–21. **9.** Національна доктрина розвитку освіти України. – [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347%2F2002>. – Загол. з екрану. **10.** Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://pon.org.ua/novynu/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html> – Загол. з екрану. **11.** Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. – [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-п>. – Загол. з екрану. **12.** Мілютіна О. Полікультурна освіта молоді в Україні: державна політика і педагогічна стратегія / О. Мілютіна // Рідна школа. – 2007. – № 7–8. – С. 12–14.

Рецензент: д.пед.н., професор Потапшнюк І. В.

Поташнюк І. М., к.б.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

***Анотація.** В статті досліджено проблему ставлення молоді до здорового способу життя. Висвітлено результати аналізу даних анкетування студентів різних курсів вищого навчального закладу. З'ясовано розуміння студентами поняття «здоровий спосіб життя», встановлено елементи «нездорового» способу життя. Визначено фактори, що заважають студентам дотримуватися здорового способу життя та фактори, які сприяють його дотримання.*

***Ключові слова:** здоров'я, спосіб життя, студентська молодь, здоровий спосіб життя.*

***Аннотация.** В статье исследована проблема отношения молодежи к здоровому образу жизни. Представлены результаты анализа данных анкетирования студентов разных курсов высшего учебного заведения. Выяснено понимание студентами понятия «здоровый образ жизни», установлены элементы «нездорового» образа жизни. Определены факторы, мешающие студентам вести здоровый образ жизни и факторы, способствующие его соблюдению.*

***Ключевые слова:** здоровье, образ жизни, студенты, здоровый образ жизни.*

***Annotation.** In the article the problem of the relationship of young people to a healthy lifestyle is investigated. The results of data analysis of questioning students of different courses of higher education are represented. Students' understanding of the concept of «healthy lifestyle» is shown found, the elements of «unhealthy» lifestyle are set. The author determined the possible factors that prevent students to follow a healthy lifestyle and factors that contribute to its implementation.*

***Key words:** health, way of living, college students, healthy lifestyle.*

Впродовж останніх десятиріч в Україні фіксується істотне погіршення стану здоров'я населення, що відображається у зростанні рівня смертності, захворюваності та скороченні тривалості життя.

У ХХІ столітті актуальною проблемою світового рівня є значна поширеність хронічних неінфекційних захворювань та факторів їх ризику,

що обумовлює збільшення глобального тягаря хвороб і призводить до значних медико-соціальних втрат та економічних збитків [1].

Здоров'я є непересічною цінністю, має важливе значення в житті кожної людини, становить ключовий аспект національної безпеки, визначає можливості досягнення індивідуального і суспільного добробуту та благополуччя, перспективи стійкого розвитку. В сучасних умовах значущість здоров'я суттєво переосмислюється з урахуванням розуміння його як невід'ємного права людини, з точки зору існуючих загроз і викликів, зростаючих вимог до якості здоров'я, технологічних і фінансових можливостей його забезпечення [2; 3].

Стан здоров'я людини залежить не тільки від біологічних факторів, навколишнього та соціального середовища, а й від того, чи становить власне здоров'я людини для неї цінність. Саме це визначає, якою мірою людина готова піклуватися про нього, дотримуватися здорового способу життя, значною мірою, обізнаності щодо чинників, які визначають стан здоров'я.

Здоровий спосіб життя – це спосіб життєдіяльності, направлений на збереження та покращення здоров'я людей. Сповідування ідеології здорового способу життя передбачає зміну ставлення індивідуума та суспільства до стану особистого (а через нього і суспільного) здоров'я.

Важливим етапом в життєдіяльності людини є період навчання у вузі, тому залучення молодих людей до здорового способу життя в студентські роки є головною умовою їх фізичного, духовного та інтелектуального розвитку. Розвиток і саморозвиток студентської молоді залежать від стану її здоров'я та пов'язані з підвищенням рівня мотивації і формування ціннісного ставлення до здорового способу життя та фізичного виховання.

На даному етапі розвитку вищої освіти спостерігається стійка тенденція до зниження рівня фізичного здоров'я студентської молоді. Не сприяє збереженню здоров'я молоді й високий рівень вживання спиртних напоїв, тютюнопаління, вживання наркотичних речовин, проблема здорового харчування [4].

Сьогодні успішне оволодіння вищою освітою можливе тільки за умови достатньо високого рівня здоров'я.

Сучасний підхід до розуміння здорового способу життя має комплексний характер. Останніми роками проводяться дослідження, які вивчають проблему здорового способу життя в межах освітнього процесу професійної школи. Так, Н. П. Абаскалова, Н. А. Агаджанян, А. М. Гендин, О. П. Добромислова, Г. А. Кураєв, В. П. Лавренко, Л. А. Петровська, Д. І. Рижаків дослідили загальні питання здоров'я студентської молоді; В. Буйловим, Т. А. Івановою, А. Н. Броварників, З. Н. Поляковою, В. В. Пономарів, М. В. Хватовою, А. Г. Щедріною розкрито вплив різних факторів на формування здорового способу життя студентів; Р. І. Айзман, З. Н. Вайнер, Г. К. Зайцев, З. М. Казін,

Л. Г. Татарнікова розробили напрями формування здорового способу життя студентської молоді.

Отже, феномен здорового способу життя розглядається сьогодні як сукупність зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності людини, що визначають функціональний стан систем її організму. Крім того, здоровий спосіб життя досліджується також як сукупність раціональних методів, що спрямовані на зміцнення здоров'я та гармонійний розвиток особистості.

Зниження рівня здоров'я й фізичної працездатності у студентській молоді є наслідком значного психоемоційного навантаження, порушень гігієнічного обґрунтування режиму дня й харчування.

За даними медичних установ, в даний час повністю здоровими можна вважати не більше 15 % студентської молоді. Більше половини студентів мають відхилення в стані здоров'я. Ці порушення спостерігаються на рівні функціональних систем, дефектів опорно-рухового апарату, захворювань нервової системи тощо. Багато студентів страждають на серйозні хронічні захворювання, які ускладнюють процес їх адаптації до фізичних і розумових навантажень, перешкоджають запам'ятовуванню лекційного матеріалу й ефективному навчанню у ВНЗ [5; 6].

Існує низка традиційних показників, які характеризують ставлення індивіда до свого здоров'я, – це самооцінка здоров'я; медична інформованість; місце здоров'я в системі життєвих цінностей; наявність у індивіда звичок, пов'язаних з курінням, вживанням алкоголю й наркотиків; екологічні установки; наявність стресів тощо [7].

Метою нашої статті є дослідження ставлення студентської молоді до здорового способу життя.

Для реалізації зазначеної мети дослідження вирішуються такі завдання: обґрунтувати і виявити особливості процесу здорового способу життя, як передумови соціального становлення особистості.

Життєздатність людини багато в чому залежить від адекватності її способу життя і середовища проживання [3].

Дослідження здійснювалося на базі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Проведено анкетування 97 студентів II–IV-го курсів, які представляють два факультети. Для вирішення завдань дослідження було застосовано такі методи: аналіз науково-методичної літератури та джерел інформації мережі Інтернет, педагогічні спостереження, анкетування, методи математичної статистики.

В основу аналізу покладено критерії, пов'язані із твердженням про те, що сьогодні різко знизився інтерес студентської молоді до здорового способу життя та спортивно-оздоровчою діяльністю.

Напередодні опитування студенти були проінформовані, що анкетування здійснюється з метою виявлення їх рівня мотивації до здорового способу життя а також попереджені про анонімність опитування та про чесність і

правдивість відповідей. Анкета складалася із прямих і непрямих запитань, які відображають ставлення студентів до здорового способу.

За результатами дослідження була виявлена самооцінка стану здоров'я молоді, яка характеризується нині таким рівнем: дуже добрий – 21 %; задовільний – 48 %; поганий – 13 %; дуже поганий – 1 %, (17 % з тих, хто відповідав на питання – вагалися з визначенням). Більшість опитаних вважають себе практично здоровими (65 %), хоча разом з тим 18 % указують на наявність у них хронічних серйозних захворювань.

Відповіді на запитання «Як ви розумієте поняття здоров'я?», що отримані нами в ході емпіричних досліджень свідчать про те, що більшість опитаних вважають, що це стан повного фізичного і духовного благополуччя – 70,1 % респондентів; 24,7 % вважають, що це відсутність хвороб і лише 5,2 % що це відсутність фізичних вад.

В результаті дослідження виявлено, що респонденти висловили свої погляди на здоровий спосіб життя (ЗСЖ) (у тому числі дотримання режиму дня, правильне харчування, активний відпочинок тощо) так:

- дотримуються ЗСЖ – усього 56,4 %;
- не дотримуються ЗСЖ – 39,8 %;
- байдужі – усього 3,8 % (рис. 1).

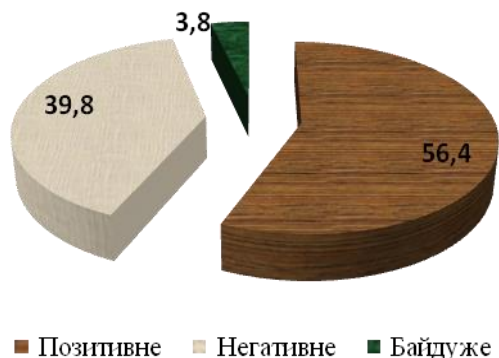

Рис. 1. Ставлення студентів до здорового способу життя

Наявність шкідливих звичок відзначили 18,0 % опитаних. Відповідь «ні» дали 54,7 %, а «іноді (випиваю, палю)» – 27,3 %. У молодіжному середовищі кількість тих, хто викуриє сигарету хоча б один раз у житті, у півтора рази більша за тих, хто ніколи не куриє - відповідно 68 і 32 %. За результатами опитування лише 23% не вживали алкогольних напоїв.

Аналіз результатів опитування показує, що студенти, як складова частина соціуму, відображають його сутність, тобто – усвідомлюють корисність здорового способу життя, але щоб не «виділятися із загальної маси», не дотримуються цих вимог.

Опитані певною мірою усвідомлюють шляхи поліпшення власного здоров'я, 39 % із них вважають, що для цього їм необхідно покинути палити, 17 % – покинути вживати алкогольні напої, 21 % – пройти курс лікування. Водночас чималий відсоток (71 %) респондентів вважають, що для покращання стану здоров'я необхідно зайнятися фізкультурою і спортом, а кожний четвертий (27 %) – дотримуватись дієти, тобто раціоналізувати своє харчування.

На запитання «На вашу думку здоровий спосіб життя – це...», більшість опитаних, а саме 59,8 % відповіли – не вживати наркотиків, алкоголю, не палити; 28,9 % – займатися фізичною культурою; 11,3 % дали такі відповіді: загартування організму, не вживати шкідливих речовин, збереження здоров'я. Здоровий спосіб життя містить все, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських та побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і відображає орієнтованість діяльності особистості на формування, збереження та зміцнення як індивідуального, так і суспільного здоров'я.

При аналізі відповідей на запитання про вирішення проблеми здоров'я, було встановлено, що 55,67 % опитаних вважають, що ця проблема в самій людині; 41,24 % – в умінні дотримуватись правил здорового способу життя; найменше студентів (3,1 %) визначили, що в матеріальному становищі і в їхньому оточенні. Змінити ставлення до власного здоров'я і особистого способу життя можливо за умови розуміння ними цих цінностей, надання пріоритетності збереження фізичного та психічного здоров'я через освіту.

Проаналізувавши відповіді на запитання «Які фактори, на Вашу думку, є найбільш важливими сьогодні при розробці програми формування здорового способу життя серед дітей, підлітків та молоді?» (табл. 1), серед наведених варіантів було запропоновано вибрати не більше п'яти відповідей. Більшість опитаних (80,4 %) вважають негативний вплив алкоголю на здоров'я людини; 75,3 % – вплив тютюнопаління; 71,1 % – проблеми наркоманії. Найменше варіантів відповідей респонденти дали на такі відповіді: 6,2 % – планування життєвого шляху; 8,2 % – підготовка до сімейного життя; 8,2 % – самообслуговування та організація побуту.

На запитання «Щоб вести здоровий спосіб життя потрібно ...»: 61,86 % студентів визначили, що необхідно мати силу волі; 24,7 % – не попадати під негативний вплив друзів; 8,24 % – слухатись батьків; 5,2 % дали такі відповіді: займатися спортом, не мати шкідливих звичок, раціонально харчуватися, не попадати в різні секти.

Таблиця 1

Фактори впливу на формування здорового способу життя
(% від загальної кількості опитаних)

№ з/п	Фактори	Структура, % від загальної кількості
1	Вплив алкоголю на здоров'я людини	80,4
2	Вплив тютюнопаління на здоров'я людини	75,3
3	Культура спілкування	27,8
4	Культура сексуальних стосунків	64,9
5	Особливості вікової фізіології	11,3
6	Планування життєвого шляху	17,5
7	Підготовка до сімейного життя	8,2
8	Проблеми наркоманії	71,1
9	Проблеми організації раціонального харчування	19,6
10	Профілактика травматизму	6,2
11	Розвиток фізичної культури	39,2
12	Самообслуговування та організація побуту	8,2
13	Валеологічне виховання	35,1

На формування здорового способу життя людини впливають конкретні соціальні чинники. За умови однакового рівня потреб кожна особистість має свій індивідуальний спосіб їх втілення, тому поведінка людей різна і обумовлюється вона багатьма чинниками.

Більшість студентської молоді сприймає здоров'я на рівні фізичного благополуччя й вважає основними умовами його збереження відмову від шкідливих звичок, руховий режим і правильне харчування.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити висновок, що проблема збереження здоров'я студентської молоді є надзвичайно актуальною, тому стратегічним шляхом виконання завдань оздоровлення нації є створення та розвиток системи валеологічної освіти.

Проведене серед студентів анкетування виявило, що теоретично вони дають відповіді на всі питання щодо способу життя, а на практиці знання не застосовуються. Не проводиться гімнастика, не дотримується режим дня, не виконуються гігієнічні вимоги, насамперед, до харчування.

Проте, стверджувати, що сучасна молодь абсолютно не піклується про своє здоров'я, не можна. Більшість молодих людей з різним ступенем усвідомленості, цілеспрямованості і ефективності виконують різні дії, спрямовані на зміцнення здоров'я.

Крім того важливо активізувати пропаганду негативного впливу шкідливих звичок та користі фізичної активності, раціонального харчування, режиму праці та відпочинку. Усе це дозволить запобігти недбалому ставленню молоді до свого здоров'я та сприяти формуванню здорового способу життя у молодіжному середовищі.

Подальші дослідження планується проводити у напрямі оцінки рівня мотивації студентів до навчання і рухової активності та визначення взаємозв'язку між отриманими показниками.

1. Інформаційно-ресурсний портал для молоді [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://molodistua.org/main/>. **2.** Проект Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020 : український вимір» [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20120316_1.html. **3.** Карпов О. О. Характеристика стану сформованості здорового способу життя у сучасної молоді / О. О. Карпов // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2013. – № 3 (56). – С. 80–90. **4.** Мунтян В. С. Интериоризация мотивации как фактор оптимизации учебного процесса студентов / В. С. Мунтян // *Адаптаційні можливості дітей та молоді*. – Одеса : ТОВ Лерадрук, 2012. – С. 223–228. **5.** Молодь і здоровий спосіб життя : звіт за результатами соціологічного дослідження / Інформаційно-аналітичний відділ управління координації наукових досліджень та інформаційно-аналітичної роботи ХарПІ НАДУ. – Х., 2013. – 59 с. **6.** Бондаренко О. М. Цінність здоров'я серед пріоритетів студентської молоді / О. М. Бондаренко, М. Г. Чобітько // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини»*, 2010. – Випуск 3. – С.160–166. **7.** Черній В. Історичні аспекти розвитку поняття здорового способу життя / В. Черній // *Проблеми формування здорового способу життя молоді : Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, магістрантів та аспірантів : Під заг. ред. Сіренко Р. Р.* – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – С. 57–63.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Романів А. С., к.геогр.н., доцент (Рівненський державний гуманітарний університет), **Трусова Т. С., ст. викладач** (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

МІСЦЕ ТУРИЗМУ В МАКРОЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

***Анотація.** В статті розкрито місце туризму в макроекономічному розвитку України. Показано, що, попри вагомість загального внеску сфери подорожей і туризму у валовий внутрішній продукт України, динаміка позитивного розвитку цієї сфери в нашій країні не простежується, що визначило необхідність зміни державної туристичної політики. Проведений аналіз позиції України за індексом конкурентоспроможності туристичної галузі дозволив виявити низку негативних та позитивних факторів, які слід враховувати при розробці національної програми соціально-економічного розвитку України.*

***Ключові слова:** туризм, макроекономічний розвиток, ВВП, зайнятість, індекс конкурентоспроможності країн у сфері подорожей і туризму.*

***Аннотация.** В статье раскрыто место туризма в макроэкономическом развитии Украины. Показано, что несмотря на значимость общего вклада сферы путешествий и туризма в валовой внутренний продукт, динамика положительного роста этой сферы в нашей стране не прослеживается, что определило необходимость изменения государственной туристической политики. Проведенный анализ позиции Украины по индексу конкурентоспособности туристической отрасли позволил выявить ряд негативных и позитивных факторов, которые следует учитывать при разработке национальных программ социально-экономического развития Украины.*

***Ключевые слова:** туризм, макроэкономическое развитие, ВВП, занятость, индекс конкурентоспособности стран в сфере путешествий и туризма.*

***Annotation.** The value of tourism in the macroeconomic development of Ukraine has been investigated. The positive dynamics of growth is not traced despite a significant overall contribution of the sphere of travel and tourism to GDP. This fact points to the need for immediate steps of state tourism policy. The analysis of the position of Ukraine after the index of competitiveness of the tourism identified some negative and positive factors. These factors should be taken into account in national programs of socio-economic development of Ukraine.*

***Keywords:** tourism, macroeconomic development, GDP, employment, Travel & Tourism Competitiveness Index.*

Україні притаманний значний потенціал щодо інтенсивного конкуренто-спроможного розвитку туризму: як складник господарства країни він може слугувати своєрідним каталізатором її економічного зростання.

До пріоритетних соціально-економічних результатів ефективного розвитку туризму належить поповнення державного та місцевих бюджетів, збільшення зайнятості населення, стимулювання різних сегментів бізнесу, залучення іноземної валюти тощо. Туризм також сприяє вирішенню важливих соціальних завдань, що пов'язані з вихованням, оздоровленням та освітою. Зокрема йдеться про отримання нових знань, фізичне оздоровлення та профілактику захворювань; популяризацію серед населення установки на здоровий спосіб життя, формування активної життєвої позиції; розвиток кращих моральних людських якостей і відносин; екологічне виховання.

Вченими досліджено різні аспекти розвитку туристичної діяльності на макроекономічному рівні, а саме – інноваційні засоби розвитку туризму (І. Антоненко, Г. Михайліченко, Д. Стеченко), підходи до управління міжнародним туризмом (М. Мальська, І. Пурська), можливості підвищення результативності використання туристичного потенціалу окремих регіонів України (О. Романів, В. Данильчук, О. Ксифілінова, І. Балабанов, І. Гарбуз, В. Жук), що уможливило виявлення нових засобів її ефективної організації на різних рівнях національної економіки. Окрім того, туризм розглядають як частину організаційно-інституційного механізму державного управління інвестиціями в економіку країни.

Незважаючи на високий рівень теоретичних і науково-практичних розробок досліджуваної проблеми, переосмислення вимагають практичні основи розвитку туризму з урахуванням оцінювання ролі туристичної галузі у макроекономічних процесах.

Метою нашої статті є дослідження місця туризму у макроекономічному розвитку України. Досягнення мети статті зумовило необхідність вирішення таких завдань: встановлення місце туризму у формуванні ВВП та сфері зайнятості України; ідентифікація основних чинників, що заважають розвитку туризму; виявлення сильних сторін конкуренто-спроможності національного турпродукту України.

Серед країн, що розвиваються, використовуючи грошові надходження від міжнародних туристичних опрацій, за даними всесвітньої туристичної організації ЮНВТО лідерами є США, Іспанія, Китай, Франція, Макао (Китай), Італія, Велика Британія, Німеччина, Таїланд, Гонконг (Китай).

Наведені дані засвідчують, що на тлі незначних коливань показників грошових надходжень від туризму в різних країнах світу в 2014 році, аналогічний показник в Україні характеризувався суттєвим падінням – на 69 % (рис. 1). Безумовно, на зниження доходів від міжнародних туристичних прибуттів в нашій країні вплинуло зменшення чисельності іноземних туристів через нестабільну політичну ситуацію.

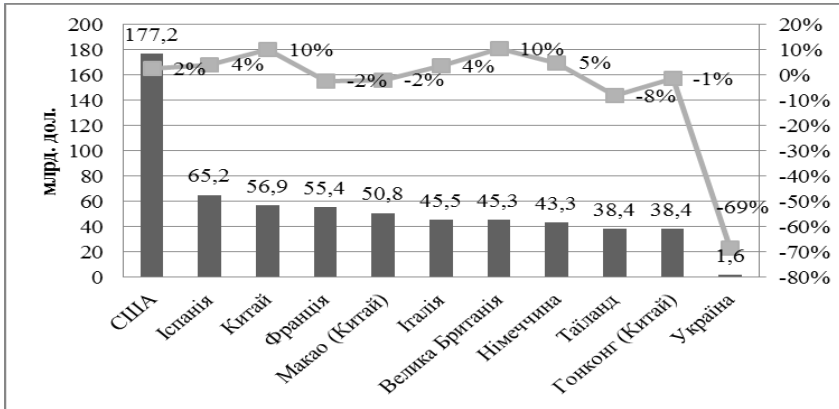

Рис. 1. Грошові надходження від міжнародного туризму у 2014 році та їхнє відносне відхилення порівняно з попереднім роком (побудовано за даними UNWTO Tourism Highlights [1])

Крім того, відбулося зниження рівня середніх витрат у розрахунку на одного туриста, що можна пояснити тим, що туристи не витрачали значних коштів або серед відвідувачів переважали різного роду експерти та спостерігачі, термін перебування яких був короткотривалим. З огляду на окреслену ситуацію вважаємо, що засоби макроекономічного розвитку туристичного підприємництва повинні відзначатися спрямованістю не лише на промоцію вітчизняного турпродукту серед закордонних туристів, а й на професійне надання широкого спектра цікавих послуг дозвілля.

Унаслідок аналізу динаміки туристичних потоків за видом туризму (за даними Державної служби статистики України [2]) визначено зниження внутрішніх, іноземних і зарубіжних потоків та натомість значне підвищення активності серед екскурсантів. Проте в динаміці найкращими показники притаманні потоку туристів-громадян України, які виїжджали за кордон. Варто відзначити, що впродовж аналізованого періоду (2000–2014 рр.) не спостерігалось позитивної сталої тенденції до зростання туристичного потоку загалом, що дає підстави зробити висновок про нестабільний розвиток міжнародного та внутрішнього туризму в Україні.

У руслі деталізованого аналізу тенденцій динаміки розвитку туризму та його макроекономічного значення розглянемо дані українських джерел.

Незважаючи на низьку продуктивність в'їзних потоків, загалом туризм в Україні демонструє позитивну тенденцію до зростання, яка простежується внаслідок аналізу показників експорту й імпорту за статтею «Подорожі» за тривалий період (1994–2014 рр.). Зокрема, різке зростання надходжень від туризму зафіксоване у 2008 році (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка туристичних потоків в Україні у 2000–2014 роках (побудовано за даними [2])

Проте впродовж 2008–2009 років в Україні відбувся спад в туристичних потоках, а також в експорті та імпорті валюти, що ймовірно відбулося під впливом загальносвітових процесів на економіку України. За даними експертів Всесвітньої Ради з туризму та подорожей (WTTC), 2009 рік став найбільш важким щодо розвитку туристичної індустрії в світі. Це пов'язано зі світовою економічною кризою.

У контексті визначення місця туризму в макроекономічному розвитку країни варто зауважити, що фінансова криза має вплив на всі галузі економіки. Утім, вплив кризових явищ – у ракурсі порівняння різних сфер господарської діяльності й різних країн – неоднаковий. «Загалом у часи економічної кризи туристична галузь не занепадає, навпаки, розвивається. Кількість охочих поїхати на відпочинок порівняно з минулим роком майже не зменшується. Люди однаково хочуть їздити, подорожувати. Інша річ, що їм доводиться економити» [30].

На 2014 рік в Україні припав спад (порівняно з попереднім роком) туристичних потоків: з імпорту на 12 %, експорту на 65 % (рис. 2.). За даними WTTC та UNWTO, 2014 року в нашій країні відбулося зменшення експорту послуг для іноземних туристів на 1,7 %, тобто на 2,73 млн. дол., що становило 4,3 % від загального експорту товарів і послуг. За прогнозами спеціалістів до 2025 року, незважаючи на зростання чисельності іноземних

відвідувачів та обсягів їхніх вкладень, частка експорту від іноземних подорожей у загальному експорті України буде знижуватися [4].

Динаміка туристичних потоків в Україні наведена на рис. 3.

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків у 2000–2014 роках за видом туризму, осіб (побудовано за даними [2])

Зауважимо, що недосконалий облік величини туристичних потоків в Україні унеможливується їхнє точне оцінювання. Дані, наведені Адміністрацією Держприкордонслужби України та Державної служби статистики України, є незіставлюваними у частині чисельності громадян України, які виїжджали за кордон з туристичною метою, та іноземців-туристів. Проте дані обох інституцій підтверджують переважання у структурі туристичного потоку виїзного туризму над в'їзним.

Відтак у подальшій перспективі розвитку туристичної галузі видається доцільним переорієнтування туристичного бізнесу на пріоритет більш дешевих турів, попит яких на внутрішньому ринку зростатиме. Крім того, за статистичними даними, не відрізнялася суттєвим спадом тенденція до виїзного туризму. У площині міжнародного іноземного туризму окреслюється суперечність двох протилежних тенденцій. Негативна тенденція зумовлена пересторогою іноземних туристів щодо подій, які відбуваються в державі (тероризм і військові дії). З огляду на останнє, попри те, що в Україні лише частина територій характеризується високою небезпекою, є нагальна потреба інформаційної підтримки створення позитивного туристичного іміджу нашої держави. Позитивна тенденція полягає в тому, що резонансні події 2013–2015 років в Україні привернули увагу світової спільноти, внаслідок чого столицю країни відвідало багато закордонних туристів, хоч термін їх перебування здебільшого був нетривалим.

Необхідно, щоб держава розглядала туризм як важливий соціально-економічний стимулятор, якому притаманний потенціал щодо наповнення державного бюджету. Більше того, саме туризм може стати тим важелем, який почне розвивати цілі галузі економіки».

Туризм – це своєрідний індикатор соціально-економічного розвитку держави: витрати на туристичні послуги є першочерговими потребами життєдіяльності людини, зростання туристичного попиту населення безпосередньо корелює з підвищенням рівня соціально-економічного розвитку країни та підвищенням платоспроможності населення. На вагомість впливу туризму на розвиток економіки країни вказують результати дослідження О. Горіної [2], яка, аналізуючи динаміку основних макроекономічних показників України й обсяги наданих послуг з організації подорожуваль, стверджує про наявність кореляції між обсягами наданих туристичних послуг й підвищенням рівня соціально-економічного розвитку (збільшенням ВВП, доходів і середньомісячної заробітної плати). Тобто серед наслідків збільшення ВВП, доходів і заробітної плати можна спостерегти зростання витрат на туристичні послуги, розваги та відпочинок.

Дані про прямий вплив індустрії подорожей і туризму на макроекономічний розвиток України представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Прямий внесок індустрії подорожей і туризму в макроекономічний розвиток України*

Рік	Внесок у виробництво ВВП		Внесок у забезпечення зайнятості	
	млрд. грн.*	%	тис. роб. місць	%
2005	34,5	2,4	420	2,1
2006	35,1	2,3	410	1,9
2007	36,0	2,2	390	1,8
2008	35,2	2,1	360	1,7
2009	32,5	2,3	386	1,9
2010	31,2	2,1	354	1,7
2011	33,4	2,0	362	1,8
2012	33,6	2,0	392	1,9
2013	35,4	2,2	389	1,9
2014	28,4	1,8	333	1,7
2015 (очікуваний)	28,1	1,9	342	1,8
2025 (прогноз)	42,0	1,7	322	1,7

*складено за даними [6];

**значення вказані в постійних цінах 2014 року та з урахуванням обмінних курсів.

Поняттям «експорт послуг пов'язаних з подорожами» (visitor exports) називають «витрати іноземних туристів усередині країни, метою яких є ділові зустрічі, відпочинок, які охоплюють витрати на транспорт, без урахування міжнародних витрат на освіту».

Так, внесок у виробництво ВВП від діяльності підприємств у сфері туризму і подорожей в Україні коливається в діапазоні від 1,9 до 2,4 % у різні роки. Загальний внесок від сфери подорожей і туризму у ВВП 2014 року склав 106,7 млрд. гривень, або 7,1 % від загальної вартості. Показник питомої ваги надходжень від туризму та подорожей у структурі ВВП України можна оцінити як нижчий середнього, порівнюючи його із загальносвітовим рівнем: у світі середнє значення прямого внеску сфери туризму і подорожей у ВВП становило 3,0 % у 2015 р., а за прогнозами на 2026 р. – зросте до 3,4 %, загальний вплив, відповідно, 9,6 %, 10,5 % [7]. Середньоевропейські показники розвитку туризму також є значно вищими, ніж в Україні: в середньому в країнах Європи прямий внесок у ВВП від діяльності сфери подорожей і туризму становив 3,5 % у 2015 р., прогнозовано у 2026 р. – 3,9 %, загальний вплив, відповідно, 9,6 % та 10,4 % [8].

Прямий внесок у забезпечення зайнятості сфери подорожей і туризму складає від 1,7 до 2,1% у різні роки. Загальний внесок зайнятих у сфері подорожей і туризму, враховуючи робочі місця, що частково стосуються туризму, становить 6,4 % у загальній чисельності зайнятих (1,27 млн. робочих місць). Цей світовий показник вищий, ніж український (прямий внесок – 3,6 % у 2015 р., 4,0 % у 2026 р., а загальний – 9,5% і 11,0 %) [7]. Зокрема це стосується європейських країн, де прямий внесок сфери подорожей і туризму у зайнятість населення становив 3,6 % у 2015 р., за прогнозами сягатиме 4,3 % у 2026 р., опосередкований внесок – 9,1 % і 10,4% відповідно [8].

Відтак, незважаючи на суттєвий ресурсний потенціал, сприятливе для розвитку туризму географічне розташування, частка туристичної галузі у формуванні ВВП України хоч і залишається незначною, водночас демонструє тенденцію до зростання. Потрібно наголосити на важливій ролі туризму у створенні робочих місць у власне туристичній галузі та у сфері надання супутніх послуг.

WTTC та світова туристична організація (World Tourism Organization, UNWTO) [9] прогнозують зниження кількості зайнятого населення в туристичній галузі України. За прогнозними оцінками WTTC та UNWTO, до 2025 р. відбудеться зниження безпосередньої кількості зайнятих у туристичній галузі нашої країни на 3,2 % та становитиме 332,2 тис. осіб – 1,7 % від загальної кількості зайнятого населення. Проте загальна кількість робочих місць, створених завдяки туризму, залишиться досить високою – 1158,2 тис. осіб (6,5 %). Зазначена тенденція є протилежною до загальносвітового прогнозу зайнятості населення в туризмі. Так, за

прогнозами WTTC та UNWTO, впродовж 2015–2025 рр. у світовій туристичній індустрії відбудеться збільшення загальної кількості зайнятого населення на 28,9 % і воно досягне 356,9 млн. осіб, загальний внесок туристичної галузі у світове ВВП зросте на 44,7 % і складе 11381,9 млрд. дол. США.

Для аналізу причин, які негативно позначаються на розвиткові сектора подорожей і туризму, дослідимо позиції України за індексом конкурентоспроможності країн у сфері подорожей і туризму (ТТСІ), який розраховують експерти Всесвітнього економічного форуму у співпраці з представниками Booz & Company, Deloitte, Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA), Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), Всесвітньої туристичної організації (UNWTO) та Всесвітньої Ради з подорожей і туризму (WTTC).

Підрунтям рейтингу слугують приблизно 80 показників, які згруповані за 14 складниками, що відповідно, утворюють 3 субіндекси: регуляторне середовище в туристичному секторі, середовище й інфраструктура для бізнесу, а також людські, культурні та природні ресурси в секторі подорожей і туризму.

Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму корелює з доходами країни від міжнародного туризму [10]. Величина індексу перебуває у межах інтервалу від 1 до 7, причому оцінка «7» відповідає максимально можливій. За підсумками рейтингу 2013 року перше місце отримала Швейцарія, яка набрала 5,66 бала.

Україна у 2013 році отримала оцінку 3,98 бали і посіла 76-е місце в рейтингу 140 країн світу. Це найвище місце, яке посідала Україна за період розрахунку Індексу. Але такий результат експерти схильні оцінювати швидше як ознаку відновлення втрачених після кризи позицій (відповідно 78-е та 77-е місця 2007 і 2008 рр.), аніж як результат прогресу у розвитку. Хоча не можна заперечити той факт, що певне поліпшення позицій України в рейтингу 2013 року уможливили складники, пов'язані з покращенням інфраструктури: авіатранспортної, наземної та туристичної. Позитивна динаміка відзначається за субіндексом культурних і природних ресурсів. Крім того, спостерігається позитивна динаміка за складниками людських ресурсів і доступності кваліфікованої робочої сили, проте без якісних змін у сегменті освіти та навчання така конкурентна перевага України у довгостроковій перспективі може бути швидко втрачена.

Аналіз результатів оцінювання індексу конкурентоспроможності подорожей і туризму за кілька останніх років засвідчує, що Україна стабільно втрачає позиції за субіндексом регуляторного середовища в секторі подорожей і туризму – 14 позицій впродовж 5 років. Цей субіндекс містить водночас і найбільш сильний складник (здоров'я та гігієна, 8-е місце серед 140 країн у 2013 році), і найбільш слабкий (державна політика

та регулювання, 114-е місце серед 140 країн у 2013 році). Україна належить до п'ятірки лідерів у світі за кількістю лікарняних ліжок-місць на душу населення, а також займає 25-е місце за чисельністю медиків у розрахунку на одну тисячу осіб населення.

Позиції державної політики та регулювання в секторі туристичного бізнесу слід визначити проблемними в кількох аспектах. Насамперед має місце занадто повільне спрощення ведення бізнесу в туристичному секторі України порівняно з більшістю країн світу. В умовах відносної дешеvizни в країні за паритетом купівельної спроможності, вкрай високовартісними залишаються такі важливі саме для туристичного сектора послуги, як послуги готелів і аеропортів, що суттєво здорожчують ведення бізнесу. Розвиток туризму на сьогодні не належить до сфер лобювання держави та бізнесу, а точкові зусилля, як-от проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу Євро-2012, лише на короткий час мали позитивний вплив на поживлення туристичної діяльності в окремих регіонах. Значна кількість перешкод на шляху зростання конкурентоспроможності туристичного сектора та припливу до країни іноземних туристів спостерігається у зв'язку із низьким захистом прав власності (131-е місце) та негативним впливом регуляторного середовища на приплив прямих іноземних інвестицій (128-е місце), обмеженою кількістю іноземних компаній на вітчизняному ринку (123-е місце), відносно високими візовими обмеженнями (101-е місце), недостатньою відкритістю двосторонніх угод щодо авіаперевезень (114-е місце), недостатньо доброзичливим ставленням до іноземних туристів (127-е місце).

Вагомою причиною невисокої конкурентоспроможності сектора туризму в Україні є його низька пріоритетність на порядку денному в уряді (126-е місце). Проте відносна величина виділених з державного бюджету коштів на розвиток туризму за рейтингом займає значно вищі позиції порівняно з іншими країнами світу (38-е місце).

Отже, в процесі проведеного дослідження встановлено, що туризм відіграє важливу роль у макроекономічному розвитку України. За результатами дослідження було виявлено пріоритетні чинники, що впливають на конкурентоспроможність туристичного бізнесу в Україні, які спираються не лише на внутрішню статистичну базу, а й на оцінки міжнародних організацій. Урахування чинників, які позначаються на макроекономічній позиції туризму, дасть змогу державним органам влади розробити більш обґрунтовані та адаптовані до сучасних умов державні цільові програми, спрямовані на створення національного конкурентоспроможного туристичного продукту. В цілому ключовими пріоритетами для стійкого розвитку галузі подорожей і туризму, стабільного зростання її конкурентоспроможності у світовому масштабі є питання спрощення регулювання в цьому секторі, збереження культурних і природних ресурсів, підвищення їхньої привабливості

для іноземних туристів, відтворення кваліфікаційного потенціалу туристичної галузі, а також забезпечення стратегічної пріоритетності сектора в державній політиці.

1. UNWTO Tourism Highlights, 2015 Edition unwto – 2015. – p. 16. **2.** Туристичні потоки / Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/protoki2006_u.htm **3.** Трілленберг Г. Управління міжнародним туризмом в період світової фінансової кризи : стан і перспективи / Г. Трілленберг // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія / редкол. : В. Я. Брич, О. В. Заставецька, С. І. Ішук [та ін.]. – Тернопіль : Тайп, 2010. – Вип. 2 (28). – С. 134–139. **4.** The Travel & Tourism Competitiveness Reports 2007–2015 / Jennifer Blanke, Thea Chiesa; World Economic Forum. – Geneva : [s. n.], 2007. **5.** Горіна Г. О. Соціально-економічне значення туристичної галузі в економіці держави / Г. Горіна // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – № 4 (76). – 2014. – С. 104–109. **6.** Travel & Tourism Economic impact 2015 Ukraine / Rochelle Turner. – London, 2016. – 24 p. **7.** Travel & Tourism Economic impact 2016 World / Rochelle Turner. – London, 2016. – 20 p. **8.** Travel & Tourism Economic impact 2016 Europa / Rochelle Turner. – London, 2016. – 20 p. **9.** Travel & Tourism Economic impact 2015 Ukraine / Rochelle Turner. – London, 2016. – 24 p. **10.** Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.feg.org.ua>.

Рецензент: д.геогр.н., професор Калько А. Д.

Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ

***Анотація.** У статті досліджено актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках рідної мови. Обґрунтовано, що майбутній учитель повинен добре опанувати методiku навчання, швидко знаходити потрібне слово в словнику, володіти відповідними алгоритмічними прийомами, що ґрунтуються на доброму знанні алфавіту. Розкрито, що процес викладання методики української мови, сприяє підготовці студентів до формування в учнів початкових класів мовно-мовленнєвої компетентності, вирішенню проблеми освіти, виховання, розвитку молодших школярів засобами рідного слова.*

***Ключові слова:** професійна компетентність, учитель початкової школи, мовно-мовленнєва компетентність, молодші школярі.*

***Аннотация.** В статье исследованы актуальные проблемы подготовки будущих учителей начальной школы к формированию речевых компетенций на уроках родного языка. Обосновано, что будущий учитель должен хорошо овладеть методикой обучения, быстро находить нужное слово в словаре, обладать соответствующими алгоритмическими приемами, основанными на хорошем знании алфавита. Раскрыто, что процесс преподавания методики украинского языка, способствует подготовке студентов к формированию у учащихся начальных классов культурно-речевой компетентности, решению проблемы образования, воспитания, развития младших школьников средствами родного слова.*

***Ключевые слова:** профессиональная компетентность, учитель начальной школы, культурно-языковая компетентность, младшие школьники.*

***Annotation.** The current problems of the primary school future teachers' training to formation of speech competences at the lessons of native language are made clear in the article. The future teacher must master teaching methods, he/she must find the necessary word in the dictionary quickly, he/she must know appropriate algorithmic techniques based on good knowledge of the alphabet. The process of teaching methods of Ukrainian helps to train students for formation of the primary school pupils' speech competence, solving the*

problems of education, upbringing and development of young schoolchildren by means of the native word.

Keywords: *professional competence, primary school teacher, speech competence, young schoolchildren.*

На сучасному етапі реформування школи в цілому і вдосконалення навчання рідної мови зокрема, одним із найголовніших завдань є формування ініціативної, самостійно мислячої особистості спроможної вільно і досконало володіти рідною мовою як засобом спілкування, пізнання навколишнього світу, так і засобом самореалізації і життєтворчості. У сучасних умовах модернізації шкільної освіти особливої актуальності набуває проблема опанування школярами рідної мови не лише як засобу пізнання, а й спілкування, прилучення до скарбниць культури українського народу, формування в них мовної і мовленнєвої компетенції як сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для застосування державної мови у різних сферах життя і виробництва. Основна мета навчання рідної мови в школі полягає у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно користуватися мовними засобами.

Дослідженню проблеми професійної підготовки вчителя у вищих навчальних закладах присвячені роботи В. Андрущенка, О. Антонової, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Семенов, С. Сисоевої, Л. Хомич та ін. Теоретичні та культурологічні аспекти формування й становлення нового покоління фахівців всебічно висвітлено в працях В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, М. Романенка та ін. Основні положення компетентнісного підходу в системі підготовки педагогічних працівників визначено В. Баркасі, Н. Бібік, Н. Волковою, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко та ін.

Психологічні аспекти проблеми формування мовленнєвої компетенції відображені у працях Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Синиці, Л. Щерби. Педагогічні і методичні питання формування мовленнєвої компетенції розробляли й сучасні вчені: В. Бадер, О. Біляєв, Т. Ладжинська, В. Мельничайко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Г. Шелехова.

У реалізації навчально-виховних завдань національної школи вивчення рідної мови виступає як перший і найголовніший навчальний предмет. Не випадково К. Ушинський назвав її могутнім і великим педагогом, який «не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом». «Рідна мова виконує насамперед дві соціальні функції – служить засобом розвитку особистості як передумови розвитку народу і використовується як засіб пізнання та комунікації» [1, с. 54].

Мова – це головний інстинкт, який відрізняє людину від інших живих істот; це є соціальний зв'язок між людьми, засіб для виявлення свого внутрішнього світу і для приймання нового безмежного знання. З усіх

живих істот словесну мову має тільки людина, і це робить її паном над усім світом. Уявлення дитини тільки тоді стають певними і ясними, коли вони одержують словесне вираження. І, саме тому, одне з провідних місць у загальній системі навчання посідає розвиток мовлення. «Мовлення є не лише засобом спілкування, але й засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації, засобом управління своєю поведінкою». Проблема мовленнєвої підготовки дітей включає в себе поняття мовленнєвої компетенції. Поняття компетенція сприймається як похідне, вужче від поняття компетентність [1, с. 60].

Компетенція – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини. Складовими предметної компетенції є знання, вміння, ставлення та навички.

Мовленнєва компетенція є однією з провідних складових характеристик особистості, що формується у процесі її розвитку. Особлива роль у цьому процесі належить початковій ланці освіти, де виявляються і планомірно розвиваються здібності дитини, формуються вміння, навички та бажання вчитися, створюються умови для розвитку всіх сторін особистості, її самовираження.

Проблема розвитку мовленнєвої компетенції дитини займає одне з провідних місць у сучасній педагогіці, саме цим обумовлюється необхідність цілеспрямованої, систематичної роботи щодо мовленнєвої підготовки школярів у школі, адже мовленнєвий розвиток особистості є одним із найважливіших показників її цілісності та самодостатності.

У програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із курсу «Українська мова» мовленнєва змістова лінія, яка є основною, передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу. З цією метою розвиваються, удосконалюються усні види мовленнєвої діяльності, якими учні певною мірою оволоділи у дошкільному віці (слухання-розуміння; діалогічне, монологічне мовлення), а також формуються, удосконалюються види мовленнєвої діяльності, які пов'язані з писемним мовленням (читання вголос і мовчки, робота з дитячою книгою, письмові види робіт) [2, с. 25].

Мета нашої статті – теоретично обґрунтувати підготовку майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках української мови.

Для досягнення мети в статті ставляться такі завдання:

– з'ясувати особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування мовленнєвих компетентностей на уроках української мови;

– уточнити сутність феномену «мовленнєва компетентність» та визначити зміст поняття «мовленнєва компетентність учителя початкових класів на уроках української мови».

З-поміж предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні і розвитку особистості належить рідній мові. Адже саме від умінь і навичок з рідної мови (читати, запитувати і відповідати, розповідати, переказувати почуте й прочитане, висловлювати свої думки усно й письмово) залежатимуть успіхи школяра в оволодінні знаннями з усіх інших предметів, зростання його загального розвитку, підвищення культурного рівня, розширення кругозору.

Реалізація нової мети шкільної мовної освіти – формування й удосконалення умінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності – вимагає якісної мовно-мовленнєвої та методичної підготовки вчителя початкових класів у вищому педагогічному навчальному закладі.

Майбутній спеціаліст початкової ланки освіти має осмислити основні цілі й завдання початкового курсу української мови, сприйняти й усвідомити ті науково-методичні концептуальні засади, на яких ґрунтується його сучасна модернізація; знати актуальні проблеми методики української мови на сучасному етапі, особливості змісту й організації навчання мови і мовлення, методичні поради до вивчення окремих розділів шкільної програми.

Формування мовної особистості молодшого школяра має здійснюватися з урахуванням компетентнісного підходу, оскільки саме володіння ключовими компетентностями передбачає готовність використовувати засвоєні знання, навчальні уміння й навички, способи діяльності для розв'язання практичних, пізнавальних, комунікативних завдань.

У мовленнєвій діяльності слід розрізняти мовну і мовленнєву компетенції, а в мовленнєвій компетенції – лексичну, фонетичну, граматичну, діалогологічну та комунікативну.

Мовна компетенція – це засвоєння і усвідомлення мовних норм, що історично склалися в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови.

Мовленнєва компетенція – це вміння адекватно й доречно практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення.

Лексична компетенція – наявність певного запасу слів у межах вікового періоду, здатність до адекватного використання лексем, доречне вживання образних виразів, приказок, прислів'їв, фразеологічних зворотів.

Фонетична компетенція – правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоєпічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонемі; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічні наголоси тощо).

Граматична компетенція – неусвідомлене вживання граматичних форм рідної мови згідно з законами і нормами граматики (рід, число, відмінок, клична форма тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм.

Діамонологічна компетенція – розуміння зв'язного тексту, вміння відповідати на запитання і звертатися з запитаннями, підтримувати та розпочинати розмову, вести діалог, складати різні види розповідей.

Комунікативна компетенція – комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. Кожний вид компетенції має базисні вікові характеристики.

Отже, мовленнєва компетентність є поняттям комплексним. Спираючись на мовну компетентність, вона охоплює систему мовленнєвих умінь (основних елементів культури слухання і мовлення), формування яких має здійснюватися в початкових класах відповідно до вимог програми [3, с. 1–48].

Мовно-мовленнєва компетентність особистості виявляється у засвоєнні знань про мову і сформованості умінь користуватися нею, багатством її виражальних засобів залежно від мети та умов спілкування.

На питання підготовки студентів до формування мовної особистості учнів початкових класів, до уваги береться технологічний підхід в освіті, а також визначені у педагогіці професійні особливості мовленнєвої діяльності вчителя: а) учитель спеціально організовує цю діяльність, керує нею залежно від умов педагогічного спілкування; б) кінцевим результатом такої діяльності є досягнення гуманістично-спрямованої мети, пов'язаної з вихованням учнів; в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями; г) мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель; д) мовлення вчителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення [4, с. 208].

Ознайомлення майбутніх фахівців з психолого-педагогічними, лінгвістичними і методичними передумовами формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів здійснюється на лекціях, практичних заняттях з методики викладання української мови, під час самостійного опрацювання окремих тем курсу та в науково-дослідній роботі. Студентам необхідно дати орієнтири в тому, які вимоги до знань учнів вони мають ставити. Як у цих вимогах поєднувати настанову на запам'ятовування окремих лінгвістичних відомостей з прагненням стимулювати мислительну активність учнів, спрямовану на творче застосування здобутих теоретичних знань у практичній мовленнєвій діяльності. Йдеться про те, що коли мовне або мовленнєве поняття, мовна або мовленнєва норма подаються в

підручнику у формі визначення, правила, то це зовсім не означає, що й питання для перевірки їх засвоєння мають бути зорієнтовані переважно на звичайне відтворення поданих у підручнику формулювань. Наприклад: «Що таке текст?» «Що називається розповідним реченням?» «Що називається прикметником?» та ін. Зауважимо, що коли такі запитання інколи і ставляться перед учнями, то вони мають з вуст учителя звучати не як самоціль, а як засіб актуалізації засвоєних учнями мовних знань і їх застосування у процесі виконання завдань і вправ з різним рівнем самостійної мовленнєвої діяльності.

Учителеві важливо переконатися передусім у тому, що учень усвідомив подане правило чи формулювання і домагатися того, щоб він на основі здобутих знань навчився розв'язувати особистісно значущі практичні мовленнєві завдання, які виникають перед ним у процесі не тільки навчальної діяльності, а й у різних ситуаціях повсякденного життя і спілкування в школі і поза школою. Для цього слід поставити перед ним такі запитання або завдання, які вимагають певного розчленування правила, визначення, опори на істотні ознаки мовного поняття, на прийоми застосування засвоєного правила, поняття в мовній і мовленнєвій діяльності, на наведення відповідних мовних прикладів або мовленнєвих ситуацій, які свідчитимуть, що учень свідомо засвоїв це поняття, правило, настанову чи пораду. Виявлені мовні і мовленнєві вміння можуть розглядатися як предметно мовна компетентність у дії, як уміння ефективно здійснювати комунікацію, яка в сучасному суспільстві набуває всеохоплювального характеру. Важливо, щоб майбутні вчителі початкових класів, користуючись програмними вимогами, уміли добирати відповідні завдання для учнів з метою формування в них предметної компетенції з розділу, який опрацьовується [3, с. 19].

Відомо, що в структурі мовленнєвої діяльності важлива роль належить лексико-семантичному рівню, тому у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання мови приділяємо значну увагу роботі зі словом, спрямованій на збагачення, уточнення, закріплення й активізацію лексичного запасу.

Специфіка лексико-семантичного рівня мовної структури, його зв'язки з усіма іншими основними й неосновними рівнями визначає необхідність різнобічного підходу до слова в процесі вивчення рідної мови. У сучасних шкільних програмах з української мови розглядається широке коло питань, пов'язаних з вивченням лексики як системного явища. Наукове обґрунтування методики формування у молодших школярів лексичних умінь спирається на лінгвістичне положення про єдність мови і мовлення.

Знання лексичного значення слова і вміння його визначити відіграють важливу роль у поповненні словникового запасу молодших школярів, у їхньому мовленнєвому розвитку. Адже зв'язне мовлення учнів має ґрунтуватися

на їхньому словниковому запасі, на вмінні знаходити для вираження думки відповідні лексичні засоби та співвідносити їх зі сферою вживання, з орієнтацією на стильову особливість створюваного тексту. Тому, як свідчить практика, майбутніх спеціалістів початкової ланки освіти в процесі роботи над різними розділами методики викладання української мови, а особливо над методикою розвитку мовлення, необхідно навчити добирати завдання, які забезпечують тісний взаємозв'язок лексико-граматичних знань та розвитку мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Слід підкреслити, що ті види навчальної діяльності, які відповідно до Державного освітнього стандарту з освітньої галузі «Мови і літератури» здійснюються в руслі мовленнєвої, мовної і соціокультурної змістових ліній, значною мірою сприяють забезпеченню соціалізації молодших школярів. Сучасний школяр на уроці рідної мови виступає не тільки в ролі слухача, тим більше пасивного, а насамперед у ролі активного співрозмовника, доповідача, коментатора навчальних ситуацій, у яких беруть участь однокласники у навчальних діалогів і полілогів. Саме в таких формах активної навчальної діяльності школярів виявляються адаптивні можливості сучасної мовної освіти, відбувається активна соціалізація учнів, які в процесі шкільного навчання, здобування початкової мовної освіти беруть участь у таких видах і формах мовленнєвої діяльності, з якими їм доведеться зіткнутися в старших класах, у майбутньому дорослому житті і професійній діяльності [5, с. 25].

Готуючи майбутніх учителів до роботи над розділом «Слово» у 2–4 класах, зокрема до опрацювання таких тем, як «Значення слова», «Будова слова» та «Частини мови», на лекційних і практичних заняттях акцентуємо увагу на тому, що сучасна шкільна програма передбачає в роботі над словом двобічний підхід: учнів необхідно знайомити з деякими доступними для них лексичними і граматичними відомостями в межах кожної частини мови [6]. Студенти мають усвідомити, що, формуючи і розширюючи уявлення про будову слова, частини мови, їх граматичні ознаки, синтаксичну роль, необхідно працювати над лексичним значенням слова, практично знайомити учнів з найуживанішими синонімами, антонімами, багатозначними словами, словами, які вживаються в прямому і переносному значенні, з деякими омонімами та фразеологічними зворотами – у межах кожної частини мови.

У процесі такої діяльності студенти переконуються, що завдання для формування лексико-граматичних умінь молодших школярів немає потреби виділяти в окремий етап роботи, їх використовують як дидактичний засіб для досягнення основних цілей уроку.

На сучасному етапі важливо підготувати вчителя, який може змінити акценти з інформаційного на проблемно-діяльнісний тип навчального процесу, працювати в умовах особистісно орієнтованої системи навчання і

виховання, особливості якої майбутній спеціаліст має відчутти і засвоїти, ще навчаючись у вищому педагогічному навчальному закладі [3, с. 33].

Дослідивши сучасну теорію і практику мовленнєвої підготовки майбутніх учителів, можна стверджувати, що ще недостатньо вивчено та розроблено теоретичні засади формування у студентів мовленнєвої компетентності. Існує нагальна потреба опрацювання і поширення результатів відповідних досліджень і досвіду з цього напрямку в університетській освіті, об'єктивної оцінки пропонованих технологій навчання і вивчення можливих шляхів удосконалення якості професійної мовленнєвої підготовки випускників вищої школи.

Закономірно, що в цій ситуації необхідним є пошук нових рішень у царині професійної мовленнєвої культури майбутнього вчителя, вдосконалення механізмів, які регулюють якість його мовленнєвої діяльності.

1. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения : В 6 т. / Сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 4 : Родное слово. – 528 с. **2.** Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. К. : «Початкова школа». — 2007. – 432 с. **3.** Методика викладання української мови. Програма навчального курсу (за вимогами кредитно-модульної системи). – Тернопіль : ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2008. – 48 с. **4.** Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с. **5.** Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–9. **6.** Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf. – Назва з екрану.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.

Сорока М. В., викладач (ВСП «Рівненський коледж» Національного університету біоресурсів та природокористування України)

ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В КОЛЕДЖІ

***Анотація.** У статті обґрунтовано необхідність удосконалення форм, методів навчання української мови та літератури в коледжі, що забезпечують гармонійний зв'язок теоретичних знань і відповідних їм практичних умінь. Розглянуто особливості використання інноваційних технологій у викладанні української мови та літератури, їхню взаємодію з традиційними формами, методами викладання дисципліни. Розкрито переваги використання сучасних технологій як засобу активізації пізнавальної діяльності студентів.*

***Ключові слова:** інноваційні технології, українська мова, інтерактивне навчання, метод.*

***Аннотация.** В статье обоснована необходимость усовершенствования форм, методов обучения украинскому языку и литературе в колледжах, обеспечивающих гармоничную связь теоретических знаний и соответствующих им практических умений. Рассмотрены особенности использования инновационных технологий при изучении украинского языка, их взаимодействие с традиционными формами и методами преподавания дисциплины. Раскрыты преимущества использования современных технологий как средства активизации познавательной деятельности студентов.*

***Ключевые слова:** инновационные технологии, украинский язык, интерактивное обучение, метод.*

***Annotation.** The necessity of improving the forms and methods of teaching Ukrainian language and literature in the college, which provide harmonious connections between theoretical knowledge and practical skills relevant to them, are substantiated in this article. The peculiarities of using innovative technologies in teaching Ukrainian language and literature, their interaction with traditional forms and methods of teaching the discipline are considered. The advantages of using modern technologies as means of activization of students' informative activity are shown.*

***Keywords:** innovative technologies, Ukrainian language, interactive teaching, method.*

Сучасне життя розвивається бурхливими темпами, тому відбулися вагомі зміни у системі освіти. Посилилась увага до вивчення державної

мови в навчальних закладах, практичної спрямованості в навчанні мови як обов'язкової дисципліни, формування професійних компетенцій майбутніх спеціалістів засобами мови й мовлення. Одним зі шляхів удосконалення змісту, форм, методів і засобів навчання української мови та літератури є інтенсифікація навчання, що передбачає запровадження сучасних інноваційних технологій, які зумовлюють формування пізнавальних інтересів, глибше сприйняття й розуміння теоретичного матеріалу. В основу такого навчального процесу закладено співробітництво і продуктивне спілкування викладача й студентів, спрямоване на спільне розв'язання проблем, формування здібностей виділяти важливе, ставити цілі, планувати діяльність, розподіляти функції, відповідальність, критично міркувати, досягати значимих результатів.

Традиційне навчання з його авторитаризмом, перевагою репродуктивної діяльності над пошуковою не відповідає вимогам часу. Тому настала необхідність переходу від «передачі знань» до «навчання вчитися». Сучасний студент може знайти інформацію швидше за викладача, бо вміє працювати з електронною енциклопедією, шукати матеріал в Інтернеті, і йому зовсім не обов'язково бігти до бібліотеки по книжки. Але, як не дивно, інформація стала доступнішою, а інтерес до навчання взагалі, і зокрема до української мови та літератури, різко знизився. Часто відсутня мотивація та немає жодного інтересу до науки.

Тому сьогодні потрібно замислитися над тим, як повернути інтерес до свого предмета, як домогтися, щоб студент, який «відсиджує» заняття, працював. На нашу думку, сприяти вирішенню поставлених перед освітою завдань мають інноваційні технології навчання.

Проблема удосконалення форм і методів викладання гуманітарних дисциплін, їх постійного оновлення, пристосування до нових умов життя останнім часом не виходить з розряду актуальних для освіти. Сучасна наука вже має певний досвід у розв'язанні питань такого плану. Так, на сьогодні існує значна кількість праць, у яких розглядається сутність інновацій у викладанні гуманітарних дисциплін у коледжах. Це питання вивчається в різних аспектах: з погляду взаємозв'язку теорії та практики, у контексті сучасних глобальних процесів інформатизації, інтерактивної взаємодії, в умовах формування нового освітнього середовища. І хоча питання пошуку інноваційних методик організації навчального процесу постійно стають предметом зацікавлення багатьох учених, педагогів, активно обговорюються в періодиці, під час проведення науково-методичних конференцій різного рівня, на сьогодні вони ще не здобули остаточного розв'язання і вимагають подальшого серйозного та ґрунтовного розгляду. Отже, тема дослідження є актуальною. Теоретичні методичні засади сучасних технологій, ефективність їх впливу на формування особистості ґрунтовно досліджено у працях І. В. Авдєєвої, Н. Б. Голуб, І. Н. Дичківської, О. І. Пометун,

Н. Побірчинко, Г. Селевко, О. П. Сидоренко, Т. В. Симоненко, С. О. Сисоєвої, Г. О. Фреймена, та ін.

Науковці визначають інноваційні технології як «принципово нові способи і методи взаємодії викладача і студентів, що забезпечують ефективне досягнення результатів педагогічної діяльності» [1, с. 120], як «технології, розроблені викладачами з метою формування творчої, компетентної особистості студента усіх напрямів підготовки» [2, с. 187].

Метою нашої статті є дослідження продуктивних форм роботи на заняттях з української мови та літератури, розкриття особливостей використання інноваційних технологій у викладанні української мови та літератури студентам, їхньої взаємодії з традиційними формами та методами викладання дисципліни.

Сутність інноваційних технологій полягає у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто навчається. Викладач виступає лише в ролі організатора процесу навчання, координатора роботи груп. При застосуванні інноваційних технологій, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Тому вони найбільше сприяють формуванню в студентів практичних умінь і навичок, виробленню їх власних цінностей, створюють атмосферу творчої взаємодії в навчанні.

Застосування інноваційних технологій вимагає старанної підготовки викладача і студентів. Вони повинні навчитися успішно спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, вміти ставити запитання і відповідати на них.

Викладачам потрібно відкинути звичку навіть після широкої дискусії пропагувати єдино правильне рішення. Розглядаючи будь-яку проблему, необхідно забезпечити можливість для роздумів студентів, сумнівів, пошуків істини.

У сучасних навчальних закладах для рішення цього завдання застосовуються численні інноваційні технології такі як: інтерактивні технології; інформаційно-комунікаційні технології; технології диференційного навчання; проблемного навчання; ігрові технології та інші. Використання цих технологій сприяє розвитку пізнавального інтересу, інформаційному збагаченню та формуванню в них необхідних здібностей.

Інноваційні методи навчання скомпонували низку цікавих, раніше чужих студентам правил. Наприклад, кожна думка важлива; не бійся висловитись; ми всі – партнери; обговорюємо сказане, а не людину; обдумав, сформулював, висловив; кажи чітко, ясно, красиво; вислухав, висловився, вслухався; наводь тільки обґрунтовані докази; умій погодитись і не погодитись; важлива кожна роль.

Правила організації інтерактивного навчання:

– у роботу повинні бути залучені (в тій чи іншій мірі) всі студенти;

- активна участь студентів у роботі має заохочуватися;
- студенти мають самостійно розробляти та виконувати правила роботи у малих групах;
- навчальна аудиторія повинна бути підготовлена до роботи у великих та малих групах.

Практика показує, що при використанні інноваційних технологій навчання, студенти запам'ятовують: 80 % того, що висловлювали самі та 90 % того, що робили самі.

Основні переваги сучасних технологій навчання:

- студенти освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння застосування, аналіз, синтез, оцінка);
- викладач отримує можливість диференційованого підходу до студентів із спеціальними потребами – особистісними та інтелектуальними;
- змінюється роль студентів, вони приймають важливі рішення щодо процесу навчання, розвивають комунікативні вміння й навички, організаційні здібності;
- основним джерелом мотивації навчання стає інтерес самого студента (відбувається перехід від зовнішньої мотивації (оцінки) до внутрішньої (потреба знань));

– покращується не тільки запам'ятовування матеріалу, але і його ідентифікація, використання у повсякденному житті.

– використання інтерактивних методів навчання в малих групах сприяє розвитку таких якостей як комунікабельність, співробітництво, уміння відстоювати свою точку зору, йти на компроміси і т.д.

«Легке» за формою інтерактивне навчання надзвичайно важке для викладача, адже добитись дисципліни й уваги за рахунок «сидить тихо!» неможливо. Окрім того, потрібно спланувати організацію інтерактивного навчання та впроваджувати його поступово.

Ефективність інноваційних технологій залежить від уміння викладача:

- давати завдання студентам для попередньої підготовки: прочитати, обміркувати, виконати самостійні підготовчі завдання;
- відбирати для заняття такі інтерактивні вправи, які дали б студентам «ключ» до засвоєння теми;
- під час інтерактивних вправ давати студентам час подумати над завданням, щоб вони сприйняли його серйозно, а не механічно або «граючись» виконали його;
- на одному занятті використовувати одну-дві інтерактивні вправи, а не їх калейдоскоп;
- проводити швидкі опитування, самостійні домашні завдання з різноманітних матеріалів теми, не пов'язаних з інтерактивними завданнями.

Викладач в інтерактивному навчання радник, проектувальник і консультант. Він повинен скеровувати студентів, реалізуючи важливий

постулат: «Допоможи мені, щоб я зробив це сам». Основний принцип, якого слід дотримуватися – це «принцип власного прикладу». Якщо викладач хоче, аби дискусія вдалась, то повинен брати у ній участь, аби студенти почали грати в гру, стати самому учасником і т.д. Особливу увагу слід приділити тим студентам, яких називаємо «слабенькими», адже використовуючи нові технології навчання ми хочемо допомогти їм позбавитися комплексів, перемогти себе. Можливо, їм важко буде представляти думки групи, відповідати на провокативні питання, але часто вони прекрасно виконують проекти і пишуть творчі завдання.

У своїй роботі ми віддаємо перевагу як інноваційним методам, так і традиційним (особливо на першому етапі запровадження інновацій) для забезпечення «зони психологічного комфорту» (О. Пометун) [3]. Роботу в парах, у малих групах, використання інтерактивних прийомів «Коло ідей», «Шість капелюхів», «Дерево рішень», «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Аукціон», різних варіантів дискусійного навчання (дискусія, диспут, дебати) поєднуємо з традиційними формами роботи та з творчою діяльністю нестандартного спрямування: інтерв'ю з письменником чи героєм, «створення» фільму, літературна гра та ін. Алгоритм інтерактивного навчання передбачає використання таких активних методів навчання як аналіз конкретних ситуацій, уведення в досліджувану проблему, визначення задачі, групова робота над ситуацією, групова дискусія, підсумкова бесіда, рефлексія. Вважаємо важливим поступове введення елементів інтерактивного навчання (як і будь-якої інновації), адже неправильна установка на початку роботи у такій ситуації не дасть бажаного результату та призведе до марного витрачання робочого часу.

Метод проектів використовується на заключних етапах. Сутність проектної технології в формуванні ключових компетенцій, наявність яких необхідна не лише для неперервної освіти протягом усього життя, а й для успішної діяльності в різних сферах [4, с. 60]. Метод проектування допомагає студентові бути не пасивним реципієнтом готових знань, а суб'єктом навчання, який активно включається у спільну діяльність, відчуває себе рівноправним учасником діалогу, співтворцем. Це саме той вид діяльності, який наочно демонструє практичне застосування набутих знань.

Одним із важливих видів діяльності, вважаємо проблемне навчання, яке активізує самостійну роботу студентів, що веде до ґрунтовного засвоєння і закріплення наукових знань, розвиває творче мислення, здатність до самостійного вирішення поставленого завдання. Тому елементи такого навчання ми застосовуємо на окремих етапах вивчення програмового матеріалу та на відповідних етапах заняття: постановка проблемного питання на початку заняття (найчастіше – в епіграфі) з подальшим його розв'язанням на підсумковому етапі. На думку С. Канівець [5, с. 50], вищим ступенем проблемності характеризується така ситуація, коли студент:

а) сам формулює проблему; б) сам знаходить спосіб її розв'язання; в) розв'язує її; г) сам контролює правильність цього рішення.

Однією з технологій, що допомагає студенту не тільки засвоїти певний обсяг знань, а й сприяє розвитку його особистісних якостей є технологія формування та розвитку критичного мислення, яка є процесом, коли ставиться проблема, продовжується пошук і осмислення інформації і приймається рішення щодо розв'язання поставленої проблеми. Технологія розвитку критичного мислення, як і будь-яка інша навчальна технологія, ґрунтується на певних засадах і принципах [6, с. 285]. Для цього необхідне систематичне застосування таких методів, як знаємо – хочемо дізнатися – дізналися, читання в парах, узагальнення в парах, лінія цінностей, «мозковий штурм», дошка запитань, «Акваріум» та ін., які б навчили учнів мислити критично та вдосконалювали і розвивали ці вміння. Під час бесід немає правильних (неправильних) відповідей, є різні позиції, різні точки зору. В процесі занять відбувається своєрідний обмін знаннями, відбір змісту. Але завдання викладача – переконати студентів прийняти той зміст, який він пропонує з позиції наукового знання.

Особливу увагу треба приділяти виховному потенціалу навчальних занять. Тексти, з якими працюють студенти, повинні бути безпосередньо пов'язані з історією, звичаями та традиціями, матеріальною і духовною культурою українського народу, загальнолюдськими цінностями. Крім того, значна частина текстів має стосуватися майбутнього фаху студентів. Унаслідок цього розширюється світогляд, виробляються навички культурної поведінки, які поступово стають якостями особистості. Заняття з української мови повинні допомогти студентам правильно аналізувати різноманітні комунікативні ситуації, оцінити свою мовленнєву культуру та культуру інших людей, оволодіти нормами мовленнєвого етикету та правилами поведінки в суспільстві.

Важливе значення має правильне формування системи вправ. Необхідно підбирати такі завдання, у яких лексичні, морфологічні та синтаксичні категорії розглядаються під кутом зору їхнього функціонування у зв'язному мовленні. Заняття з української мови повинно мати прагматичний характер, будуватися в більш проблемному ракурсі, мати посилену мотивацію (навіщо це вивчати) з чітким акцентування основних проблем тієї чи іншої теми.

Процес інформатизації суспільства зумовлює використання нових інформаційних технологій. До того ж, на думку науковців, методистів комп'ютерні технології певним чином включають елементи інших освітніх технологій, зокрема розвивального навчання, особистісно орієнтованого навчання, інтерактивного навчання, проектної технології тощо. Викладач повинен вміти користуватися різноманітними програмами: графічними, flesh-анімації, web-редактора, програмами для створення презентацій, програмами для роботи зі звуком та відео тощо. Загалом у власній практиці

для унаочнення навчального матеріалу ми дуже часто використовуємо ресурси Інтернету. Також застосовуються у роботі перегляди фільмів або їх фрагментів з прочитаними програмовими текстами, використовують записи телепередач про письменників, що вивчаються у курсі української літератури. Одним з оптимальних і доступних для викладача засобів використання ІКТ на заняттях української мови та літератури, на наш погляд, є створення презентацій. Використання мультимедійних презентацій доцільно на будь-якому етапі вивчення теми. Отже, комп'ютер та інтерактивні дошки на заняттях української мови та літератури поступово стають звичними засобами навчання, використання яких роблять заняття динамічним, яскравим і, звичайно, набагато результативнішим.

Завдяки мультимедіа (презентацій, добору ілюстрацій, використання кіно- чи відеофрагментів) навіть сухий теоретичний матеріал оживає, стає цікавим, наочним. А користуючись послугами мережі Інтернет, студент вчиться вибирати із великої кількості інформаційних джерел потрібну інформацію, аналізувати та систематизувати її.

За умови вмілого впровадження інноваційних технологій в навчальний процес можна констатувати такі зрушення:

- студенти набули культури дискусії; покращились вміння спілкуватися, доповідати;
- виробилося вміння приймати спільні рішення;
- змінився рівень сприйняття студентами навчального матеріалу – замість «вивчити», «запам'ятати» стало «обдумати», «застосувати»;
- якісно змінився рівень володіння головними мисленнєвими операціями – аналізом, синтезом, узагальненням, абстрагуванням.

Основні недоліки інтерактивних технологій:

- головна проблема: студент часто не має (!) власної думки, а якщо і має, боїться висловлювати її відкрито, на усю групу;
- часто студенти не вміють слухати інших, об'єктивно оцінювати їх думку, рішення;
- студент не готовий в процесі обговорення змінювати свою думку, йти на компроміс;
- труднощі в малих групах: лідери намагаються «тягнути» групу, а слабші студенти відразу стають пасивними.
- часто трапляється висловлення відверто антисуспільних думок з метою завоювання «авторитету», привертання уваги. При обговоренні замість аргументувати свою думку, студент починає демагогію: «Ви ж самі сказали, цінною є кожна думка, а я так думаю і Ви мене не переконаєте!»

Отже, вивчення української мови та літератури з використанням сучасних методів та форм навчання створює для студентів вищих навчальних закладів унікальні можливості: здобути уміння і навички орієнтуватися у сферах усного й писемного мовлення, опанувати особливості мовної системи,

специфіку використання різних мовних одиниць залежно від сфери та мети вживання, долучитися до вироблення мовних, мовленнєвих, комунікативних норм професійного спілкування. Впровадження інноваційних методів значно поліпшує якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння студентами, сприяє формуванню мовленнєвої компетенції, високої культури усного та писемного мовлення, збагачує зміст освітнього процесу, створює умови для більш тісної співпраці між викладачами і студентами.

1. Хасия Т. В. Педагогические инновационные технологии в вузе / Т. В. Хасия // Актуальные вопросы современной педагогики / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. – Уфа : Лето, 2011. – 121 с.
2. Плотникова Н. Ф. Формирование критического мышления студентов вуза в условиях командной формы организации обучения : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. Ф. Плотникова. – Казань, 2008. – 30 с.
3. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : [методичний посібник] / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. – К. : АПН, 2002. – 136 с.
4. Технології розвитку критичного мислення учнів : [науково-навчальний посібник] / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер : [переклад з англійської]. – К. : Плеяди, 2006. – 220 с.
5. Канівець С. Використання кейс-методу при вивченні другорядних членів речення / С. Канівець // Урок української. – 2006. – № 8–9. – С. 49–52.
6. Шакирова Д. М. Формирование критического мышления учащихся и студентов : модель и технология / Д. М. Шакирова // Educational Tehnology &Sokiety. – 2006. – № 9 (4). – С. 28.

Рецензент: д.пед.н., доцент Кристопчук Т. Є.

Ставицький О. О., д.психол.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

КСЕНОФОБІЧНІ ПРОЯВИ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

***Анотація.** У статті розкрито наукові підходи до дослідження ксенофобії та її поведінкових проявів, наведені емпіричні дані особливостей ксенофобічної поведінки серед молоді студентського віку. Акцентовано увагу на інтолерантному ставленні та стереотипному сприйнятті іноземців українськими студентами. Виявлено, що толерантність у студентському середовищі децю домінує над інтолерантністю, існує прихована напруга стосовно іноземців, що може призвести до небажаних соціально-психологічних проявів ксенофобії.*

***Ключові слова:** ксенофобія, толерантність, інтолерантне ставлення, студенти, поведінкові прояви.*

***Аннотация.** В статье раскрыты научные подходы к исследованию ксенофобии и ее поведенческих проявлений, приведены эмпирические данные особенностей ксенофобических поведения среди молодежи студенческого возраста. Акцентировано внимание на интолерантном отношении и стереотипному восприятию иностранцев украинскими студентами. Выведено, что толерантность в студенческой среде несколько доминирует над интолерантностью, существует скрытое напряжение в отношении иностранцев, что может привести к нежелательным социально-психологическим проявлениям ксенофобии.*

***Ключевые слова:** ксенофобия, толерантность, интолерантное отношение, студенты, поведенческие проявления.*

***Annotation:** This article discusses scientific research approaches to xenophobia and its behavioral manifestations, empirical data of xenophobic behavior among young people of student age are presented. Attention is drawn to intolerance attitudes and stereotypical perception of foreigners by Ukrainian students. It was revealed that tolerance among students in some degree dominates over intolerance; there is a latent tension against foreigners, which may cause to undesirable social and psychological manifestations of xenophobia.*

***Keywords:** xenophobia, tolerance, intolerance attitude, students, behavior manifestation.*

Всесвітня історія соціуму налічує відносно не багато періодів, коли було присутнє мирне співіснування різних націй і народностей, релігій, домінувало вміння зрозуміти і пробачити, якщо потрібно, помилки один одного. Важкі та незворотні наслідки, патологічні прояви агресії одних народів щодо інших роблять проблему ксенофобії надзвичайно актуальною попри її багатовіковий статус.

Одночасно з процесами глобалізації, уніфікується багато сторін життя, все більшу цінність для людства набувають культурні та індивідуальні особливості. Люди прагнуть зберегти унікальність звичного, комфортного та безпечного світу і сповнені рішучості захищати його. У наші дні людина так само, як вона це робила завжди, продовжує наполегливо проводити видимі і невидимі кордони, відокремлюючи себе від чужих світів і людей.

У концентрованій формі ці страхи вкладаються у слово «чужий», що споконвіку лякає людство. Сенс, вкладений в це слово, не завжди однозначний. Якщо разом із настороженістю «чужий» викликає також інтерес і цікавість, породжуючи амбівалентні почуття, то в цьому випадку «чужий» – це скоріше «інший».

Соціально-демографічна група студентської молоді є одною з найбільш чутливих, та, водночас, дієвою групою полікультурної комунікації. Зокрема, міжнародна інтеграція в галузі освіти призводить до збільшення іноземних студентів у вітчизняних вишах, так само, і українських студентів за кордоном. Це також актуалізує питання запобігання проявам ксенофобії та виховання толерантності серед сучасної молоді щодо представників інших етнічних груп.

Традиційно вивчення фобій проходило в рамках розгляду неврозу нав'язливих станів, що є проявом порушення мислення. Деякі форми нав'язливих явищ було описано у 1617 р. у роботах швейцарського медика Ф. Платера [2]. Російський учений І. Балинський [3] у 1858 році висунув власну версію визначення таких станів. Фобії – явища у психоемоційній сфері, яким властиві страхи, хвилювання, думки, потягу «нав'язувати» поза волею людини. Незважаючи на збереження самокритики до подібних станів, часто самостійно позбавитися від страхів індивід не може.

Систематичне вивчення фобій почалося з 1871 року, після виходу роботи німецького психіатра і невропатолога К-О. Вестфала [4]. Він відзначав, що в основі фобії лежать розлади процесів мислення. Французький психіатр Б. Морель [5] висунув іншу теорію, вважаючи, що причиною її появи є порушення емоційної сфери. Віднесення фобій до різних феноменів психічної сфери не тільки відображає ймовірність багатогранності фобій, але і викликає ряд труднощів у їх вивченні.

Визначення, шляхом емпіричного дослідження, ступеня поширення ксенофобічних проявів у сьогоднішньому студентському середовищі склало мету нашого повідомлення.

Фобія – **стійкий та необґрунтований** страх перед окремими предметами, діями чи ситуаціями; страх, що стає нав'язливим, тобто переживається часто, погано контролюється й істотно порушує самопочуття та діяльність людини [1, с. 31].

Поняття «ксенофобія» (Xenophobia) походить від двох грецьких слів «ксенос» (іноземний, незнайомий, іноземець) і «фобія» (побоювання, страх). Нав'язливий страх перед іншими людьми, а також ненависть, нетерпимість до кого-небудь або чого-небудь чужого, незнайомого, незвичного. Сприйняття чужого як незрозумілого, незбагненого, а тому небезпечного і ворожого. Зведена за дії соціально-психологічної установки засобами ЗМІ у ранг світогляду, ксенофобія може стати причиною ворожнечі за принципом національного, релігійного або соціального розподілу [6].

Ксенофобія – це страх або ненависть до незнайомців, або іноземців, або до того, що дивне або чуже. Головним об'єктом ксенофобії завжди були незнайомці або чужинці [7].

Ксенофобія, які ми відзначали, передбачає не фобію в клінічному сенсі, а негативне ставлення, ірраціональний, постійний, або надмірний страх перед іноземцями або незнайомими людьми. У найбільшій мірі до проявів ксенофобії схильні ті групи, які відчувають загрозу своїй соціальній ідентичності. Вона досить яскраво виражена в молодих людей і школярів, які проживають в малих, переважно однорідних за етнічним складом містах, або навпаки, у щільно населених мегаполісах, де досить часто трапляються соціальні конфлікти.

Багато життєвих явищ оцінюються в порівнянні з традиціями, цінностями і нормами, прийнятими у своїй групі. Ксенофоб може вважати, що він є об'єктом нападу з боку іноземців. Цей постулат відокремлює визначення ксенофобії від расизму і звичайного негативу щодо представників іншої раси.

Поведінкові прояви ксенофобії мають досить широкий репертуар: починаючи простим уникненням від спілкування до фізичної розправи над «іншими». У нашому дослідженні ми зупинимось на найбільш поширеній поведінковій реакції ксенофобії – інтолерантності.

Питання поширення ксенофобічних поведінкових проявів досліджувалося на базі тих університетів, де навчаються іноземні громадяни, зокрема: студенти 3 курсу хіміко-технологічного факультету КНТУ «КПІ» та 3 курсу інституту водного господарства та природооблаштування Національного університету водного господарства та природокористування.

Вибірку констатувального експерименту склали 50 студентів та аспірантів. Оптанти пройшли інструктаж, заповнили бланки методики. Нами було складено зведену таблицю емпіричних даних, зроблено обробку емпіричних даних, проведено необхідні розрахунки й аналіз отриманих результатів.

Дослідження проводилося анонімно, студенти та аспіранти були впевнені в дотриманні конфіденційності під час діагностики толерантності. Цілі, завдання дослідження та назви діагностичних шкал випробуваним не повідомлялися. Блок методик, використаних у дослідженні, включав: методика діагностики загальної комунікативної толерантності В. В. Бойко, експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (автори Г. В. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова), опитувальник для виявлення рівнів психологічної напруги студентів за І. О. Бореїчук.

Діагностика загальної комунікативної толерантності В. В. Бойка досліджує якісні та кількісні характеристики толерантності, оскільки, рівень загальної комунікативної толерантності відображає ставлення до людей в цілому, що зумовлено життєвим досвідом, соціальними установками, властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я.

Результати проведеного дослідження за методикою діагностики загальної комунікативної толерантності В. В. Бойко засвідчили, що середній бал серед досліджуваних склав 61,83. Толерантність тут вимірюється через свою протилежність – інтолерантність, тому, чим вищі бали, тим нижча толерантність (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення загальної комунікативної толерантності

Показники	Бали	Відсотки
Толерантність	73,17	54,2 %
Інтолерантність	61,83	45,8 %

Максимальна кількість набраних респондентами балів дозволяє виявити середні межі їх толерантності. Виявлено, що 36 випробовуваних (60 %) набрали від 50 до 80 балів; 8 випробовуваних (13,33 %) набрали від 30 до 40 балів; 1 з випробовуваних набрав від 40 до 50 балів. Не виявлено випробовуваних, що набрали б менше 20 або більше 90 балів.

Таким чином, межі толерантності випробовуваних коливались від 30 до 80 балів. Рівень від 50 до 80 балів можна вважати середнім діапазоном толерантності студентського середовища. Отже, середні межі діапазону толерантності складають від 41 до 63 %.

За шкалою (табл. 2) з явною перевагою толерантності є 2-га шкала «Використання себе як еталону при оцінці поведінки і способу думок інших людей» толерантність становить 8,63 бали і переважає над інтолерантністю на 2,26 бали (15 %). За 5 шкалою «Прагнення переробити, перевиховати партнерів» толерантність складає 9,13 бали, що на 3,26 бали (21,73 %) вище інтолерантності. За 8 шкалою «Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми» рівень толерантності – 9,43 бали, тобто переважає над інтолерантністю на 3,86 бали, що становить

25,73 %. Зрештою, за 9 шкалою «Невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших» толерантність представлена 8,33 балами, з переважанням над інтолерантністю в 1,66 бала (11,07 %).

Таблиця 2

Розподіл середніх результатів за окремими шкалами

Шкала	Бал інтол.	Бал тол.
1. Неприйняття чи нерозуміння індивідуальності іншої людини	7,5	7,52
2. Використання себе як еталону при оцінці поведінки і способу думок інших людей	6,37	8,63
3. Категоричність або консерватизм в оцінках інших людей	7,13	7,1
4. Невміння приховувати чи згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів	7,65	7,45
5. Прагнення переробити, перевиховати партнерів	5,87	9,13
6. Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»	7,75	7,35
7. Невміння прощати іншим помилки, незграбність, ненавмисно завдані неприємності	7,43	7,45
8. Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми	5,57	9,43
9. Невміння пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших	6,67	8,33

Ми виявили тільки дві шкали з незначним переважанням інтолерантності: № 4 «Невміння приховувати чи згладжувати неприємні почуття при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів», де толерантність дорівнює 7,4 бала, що на 0,2 бала (1,33 %) нижче інтолерантності та шкала № 6 «Прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним», в якій толерантність становить 7,3 бала, що на 0,4 бали (2,67 %) нижче, ніж показники інтолерантності.

Найбільша терпимість була виражена щодо фізичного чи психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми (62,87 %). Найменший рівень толерантності виявився в прагненні «підігнати» партнера під себе, зробити його «зручним» (48,67 %).

За опитувальником І.О. Борейчук [8] ми поставили досліджуванім декілька запитань, які стосуються дискримінації, пошуку винуватців у негараздах, ворожості до іноземців тощо. Відповідаючи на питання: «Чи вважаєте Ви, що дискримінація за етнічним принципом стала буденним

явищем в Україні?», 55 % студентів погодилися з цим твердженням і лише 33 % – не згодні. У той же час тільки 21 % опитаних впевнені в тому, що у негараздах України винні представники інших національностей, а думку про те, що представники інших національностей мають занадто багато влади в Україні поділяють – 58 %. Настороженість щодо «чужих» відчують 49 % респондентів. І лише 44 % студентів впевнені, що саме «чужі» провокують міжетнічну ворожість.

У процесі дослідження було встановлено, що опитані **студенти** володіють загальною комунікативною толерантністю вище середнього рівня (54,2 %), наслідком чого є також достатня їх толерантність у ставленні до іноземців. Толерантність у студентському середовищі домінує над інтолерантністю лише на 8,4 %.

Низько виражене прагнення використовувати себе як еталону при оцінці поведінки і способу думок інших людей і прагнення переробити, перевиховати партнерів. Студенти добре вміють пристосовуватися до характеру, звичок і бажань інших людей і досить терпимі до фізичного чи психічного дискомфорту, створюваному оточуючими. Невеликий ступінь інтолерантності все ж присутній, що виражений у невмінні приховувати чи згладжувати неприємні почуття при зіткненні з «іншими» та в прагненні підігнати «іншого» під себе, зробити його «зручним».

Отже, у студентському середовищі все ж існує прихована напруга стосовно «інших», «чужих», до іноземців. За певних обставин це може призвести до небажаних соціально-психологічних проявів ксенофобії.

Психологічний аналіз окресленої проблеми не варто обмежувати лише рівнем констатувального емпіричного дослідження – необхідно розробити та впровадити у навчально-виховний процес ВНЗ програму розвитку толерантного ставлення до представників інших народів та країн.

1. Словник з патопсихології / О. В. Полозенко, І. А. Мартинюк. – К. : НУБіПУ, 2010. – 53 с.
2. Felix Plater. Observationum Medicinalium Libri tres [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.bookrags.com/research/felix-plater-scit-0312/Bookrags>.
3. Балинский И. М. Лекции по психиатрии / И. М. Белинский. – Л. : Медгиз, 1958. – 214 с.
4. Karl Friedrich Otto Westphal. Die Agoraphobie, eine neuropathische Erscheinung. – Berlin : «Archiv f. Psychiatrie und Nervenkrankheiten», 1871–1872. – № 3. – P. 138–161.
5. Shorter, Edward. A historical dictionary of psychiatry. – Oxford : Oxford University Press, 2005.
6. Солдатова Г. В. Психология межэтнической напряженности / Г. В. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 145 с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Харків : «Право», 2015. – 374 с.
8. Ставицький О. О. Психокорекція проявів гандикалізму та ксенофобій / О. О. Ставицький, В. В. Назаревич, О. Г. Ставицька, І. О. Борейчук. – Рівне : Принт Хаус, 2013. – 260 с.

Рецензент: д.географ.н., професор Калько А. Д.

Хом'як І. М., д.пед.н., професор (Національний університет «Острозька академія»)

ПРАВОПИСНИЙ СКЛАДНИК У ВИВЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ

***Анотація.** У статті розкрито основні підходи до вирішення проблеми вибору державної мови; проаналізовано Конституційне положення про державність української мови; вмотивовано, чому непаритетний білінгвізм призвів до суржикомовного спілкування, яке перешкоджає успішному вивченню державної мови; обґрунтовано необхідність формувати у школярів правописну компетентність з огляду на стан мовленнєвого середовища, у якому перебуває школяр; потребу здійснювати лінгвістичний діагноз для з'ясування правильності вживання лексеми шляхом виявлення інтерферованих компонентів, здатних деформувати норми письма; зосереджено увагу на важливості вироблення в учнів умінь розпізнавати орфограми, оперативно визначати їх у вживаних словах, що сприятиме формуванню в них правописної компетентності.*

***Ключові слова:** державна мова, українська мова – державна мова в Україні, мовленнєве середовище, лінгвістичний діагноз слова, розпізнавальні ознаки орфограм.*

***Аннотация.** В статье раскрыты основные подходы к решению проблемы выбора государственного языка; проведен анализ Конституционного положения о государственности украинского языка; мотивировано, почему непаритетный билингвизм спровоцировал суржиковое общение, которое препятствует успешному изучению государственного языка; обоснована необходимость формирования у школьников правописной компетентности с учетом состояния речевой среды, в которой пребывает школьник; потребность использования лингвистического диагноза для установления правильности использования лексемы через выявление интерферированных компонентов, способных деформировать нормы письма; сосредоточено внимание на необходимости формирования у школьников умений замечать орфограммы, оперативно определять их в используемых словах, что будет способствовать формированию у них правописной компетентности.*

***Ключевые слова:** государственный язык, украинский язык – государственный язык в Украине, речевая среда, лингвистический анализ слова, распознавательные признаки орфограмм.*

***Annotation.** In the article the main approaches to the solution of the problem of official language choice are defined; Constitutional regulations about the Ukrainian language nationhood are analyzed; it is grounded why no parity bilingualism has led to the mixed Russian-Ukrainian communication which prevents successful learning of official language; the necessity of students' orthographic competence formation regarding the features of linguistic environment where they stay is justified; the necessity of linguistic diagnosis completion in order to ascertain the correctness of the lexeme usage by identifying interfered components which can distort the spelling rules is studied; the importance of developing students' spelling rules recognition, quickly identifying them among used words that will help to form their spelling competency.*

***Keywords:** official language, Ukrainian language is the official language of Ukraine, linguistic environment, linguistic diagnosis of the word; features of spelling rules recognition.*

Аналіз наукової літератури свідчить, що поняття державної мови відносно нове, оскільки виникло з розвитком національних держав. У багатонаціональних країнах такий статус закріплюється, як правило, за мовою більшості населення. Зі здобуттям Україною незалежності постала проблема державного вноормування у співіснуванні мов різних етносів.

Відповідно до нормативної класифікації Організації об'єднаних націй (ООН) і за європейською практикою до одномовних гомоетнічних держав належать ті, у яких представники одного етносу становлять 67 і більше відсотків населення країни (для порівняння: за переписом населення 2001 року українці становили 77,8 відсотка населення України). Кількомовні гомоетнічні або постколоніальні держави вирізняються тим, що, хоча в них і домінує місцеве населення, після набуття незалежності тут ще тривалий час поряд із національною продовжує функціонувати мова колишньої метрополії (Ірландія, Білорусь, Україна та ін.) [1, с. 37].

Проблемам становлення і розвитку державної мови приділяли увагу Б. М. Ажнюк, Т. М. Бурда, В. М. Демченко, В. В. Заблоцький, О. М. Куць, І. П. Лопушинський, І. М. Плотницька, О. О. Тараненко, І. П. Юшук та ін.

Метою нашої статті є дослідження основних підходів до вирішення проблеми вибору державної мови, з'ясування, що таке державна мова, її функціонування в галузі освіти і, зокрема, особливості засвоєння правопису в загальноосвітній школі як невід'ємного складника державної української мови.

У мовному законодавстві країн світу, стверджує О. О. Тараненко, є три основні підходи до розв'язання проблеми вибору державної (офіційної) мови: найпоширеніший підхід полягає в тому, що мовою державного життя обирається мова однієї корінної національності, яка зробила основний внесок у формування держави і переважає в кількісному

відношенні інші її етнічні групи, наприклад, іспанська (кастильська) мова в Іспанії (75 % мовців); другий шлях – визначення як державних усіх основних мов корінного населення країни, наприклад, у Швейцарії три офіційні мови – німецька, французька, італійська; третій підхід – також із законодавчим закріпленням у функції офіційної мови двох або більше поширених у країні мов або зі співіснуванням у законодавстві країни понять «офіційна», «державна» мови. Статус двох офіційних мов (національної і колишньої метрополії) практикується в постколоніальних країнах, наприклад, ірландська та англійська в Ірландії [2, с. 7–9].

За своїм мовним законодавством, зазначає І. П. Лопушинський, Україна, окрім Криму, належить до першої з трьох названих груп, але тільки де-юре, насправді ж – більше до третьої з фактичним домінуванням мови колишньої російської метрополії [1, с. 38]. Слід сказати, що після Революції Гідності цей процес дещо змінився.

Державною, або офіційною, мовою є мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування в публічних сферах суспільного життя: державному управлінні та діловодстві, громадських органах і організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти і науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо [1, с. 348].

У Конституції України (1996 р.) затверджено положення про те, що «державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [3, с. 4].

Знання державної (української) мови дає можливість, по-перше, повноцінної реалізації всіх прав і свобод у межах Української держави на всіх виборних, державних, виробничих посадах (незалежно від етнічного походження і віросповідання); по-друге, можливість реалізувати творчі здібності в усіх сферах культурно-освітнього життя; по-третє, доступ до джерел української духовності, культури, науки, літератури, мистецтва, традицій і змогу урізноманітнювати свій творчий духовний світ відповідно до соціальної ролі, інтересів, уподобань; по-четверте, – відчуття єдності з державою, яка про тебе піклується і яку ти зміцнюєш, відчуття єдності із землею, на якій живеш, народом – творцем і носієм української мови; почуття комфортності від того, що ти вдома, що ти успадковуєш і несеш історичну пам'ять однієї з найвидатніших культур [4, с. 10].

Соціологічні дослідження підтверджують розширення функціонування української мови в освітній галузі порівняно з такими сферами, як бізнес, ЗМІ, Інтернет, кіновиробництво, книговидавництво. Однак, сучасна мовна ситуація в сфері освіти, як зауважує О.Калиновська, характеризується принциповою розбіжністю між задекларованим статусом української мови як державної, правовими механізмами реалізації цього статусу і фактичним її виконанням: з одного боку, наявна достатня кількість правових

документів, що захищають державну мову, з іншого – відсутні дієві контрольні-регулятивні механізми, що послаблює виконання законодавчих норм [5, с. 201].

Дається взнаки далеко не паритетна практика білінгвізму, який із часів становлення Української держави (1917–1920 рр.) мав «активний односторонньо спрямований характер, скерований у бік російської мови» [1, с. 56]. З метою зросійщення освітньої системи в радянський період було проведено низку заходів, з-поміж яких: запровадження російської мови в дошкільних закладах; читання переважної більшості лекцій у вищих навчальних закладах російською мовою (нормативний білінгвізм); прийом вступних іспитів також російською мовою (односторонньо-нормативний і ненормативний білінгвізм) [6].

Ю. Шевельов із приводу українсько-російської двомовності писав свого часу, що в Україні завжди була небезпека переростання двомовності в неукраїнську одномовність, що досить часто і траплялося: українці ставали або російськомовними, або суржикомовними [7]. Тому формування правописної, зокрема орфографічної, компетентності на уроках української мови в сучасній загальноосвітній школі необхідно здійснювати з огляду на мовленнєве середовище, в якому перебуває школяр. З цією метою необхідно передусім коригувати zdeформовану лексему відповідно до літературного аналога.

Поставити лінгвістичний діагноз слова в нашому дослідженні означає з'ясувати правильність його вживання шляхом виявлення інтерферованих компонентів, що в процесі письма спричиняють деформування орфографічних норм. У зв'язку з цим учні повинні: 1) знати особливості вивчених систем української і російської мов; 2) розуміти природу діалектних явищ; 3) відчувати нашарування нелітературних елементів в орфоепічній, лексичній і граматичній структурах рідної мови та вміти протиставляти їх нормам літературної мови.

Наприклад, в ареалі південно-західного наріччя, визначаючи діагноз характерного для цих говорів дієслова [хо'дит] (*Він ходит до школи*), учень уголос або «про себе» може описувати умови вживання знака м'якшення в аналізованому слові і робити висновок, що на відміну від діалектної і російської мов у літературній українській мові в дієслівних закінченнях 3 особи однини II дієвідміни вживається знак м'якшення.

В умовах інтерферованого мовленнєвого оточення рекомендується така послідовність виконання розумових дій у тій її частині, що стосується переходу від операцій зовнішніх, предметних, до внутрішніх, мислених: 1) читання учнями орфографічно складних слів, записаних на картках або класній дошці; 2) промовляння слів уголос; 3) мислене, внутрішнє сприймання слів.

Правописно складні слова слід посилено використовувати в зорово-слухових вправах. Наприклад, для школярів, які проживають в ареалі південно-західних говорів, важкими для написання є слова з літерою на позначення голосного [o], який у ненаголошеній позиції так лабіалізувався, що артикуляційно зближився зі звуком [y]: [уб'і́д] – *обід*, [субо'йу] – *собою*, [тур'і'к] – *торік* і т.ін.

А таких випадках на спеціальних картках виразним шрифтом необхідно записати слова, щоб їх легко змогли прочитати учні: *обгортка*, *один*, *оглядач*; *гордість*, *море*, *поле*; *льон*, *бадьорій*, *сьомий*; *тополя*, *осока*, *сьогодні*; *зозуля*, *кожух*, *горіх*.

При цьому вчитель повинен почергово демонструвати картки, роблячи паузи для осмисленого читання учнями записаних слів, далі сам повинен зачитати перші три слова, в яких голосний [o] звучить чітко, без будь-якого наближення до інших звуків. Учні повинні наслідувати вимову наставника. У такий спосіб вони повинні вимовляти й наступні слова, в яких [o] виразно артикулюється в наголошеній позиції після твердих приголосних (*гордість*, *море*, *поле*), м'яких (*льон*, *бадьорій*, *сьомий*), у ненаголошеній позиції після твердих і м'яких приголосних (*тополя*, *осока*, *сьогодні*). Зачитуючи слова, вміщені на останніх трьох картках, учитель повинен акцентувати увагу школярів на нормативності вимови [o] з незначним наближенням до [y] в позиції перед складом із наголошеними [y] та [i].

Школярі варто повторно вимовляти пропоновані вчителем слова, спостерігаючи за способом артикулювання аналізованого звука, завчати його вимову, щоб за аналогією до зразка правильно вимовляти й інші слова з артикуляційно складним для них голосним [o].

Під час вимовних тренувань не варто захоплюватися повторами звуків хором, потрібно чути вимову кожного учня: орфоепічні вправління слід завершувати демонструванням вимови, що відповідає нормам літературної мови, після чого вчитель повинен знову показати картки, але тепер уже для мисленого, або внутрішнього, сприймання усталених у свідомості учнів словесних образів, які «віддзеркалюють» звучання раніше вимовлених слів і є виявом готовності до передачі їх на письмі.

У процесі самостійної творчої роботи учням необхідно: 1) чітко усвідомити, якою мовою здійснюється виклад думок (українською, російською чи діалектною); 2) у внутрішньому і писемному мовленні контролювати відповідність уживаних слів нормативним особливостям української літературної мови; 3) зіставити деформовані в мовленнєвому середовищі форми з літературними аналогами; 4) визначити лексичне значення вибраних для написання мовних відповідників; 5) застосувати орфографічне промовляння слів; 6) графічно передати слова на письмі.

Необхідною умовою формування в учнів орфографічних умінь і навичок є їхня здатність бачити орфограми, оперативно визначати їх у вживаних словах. Учні припускатимуться значно менше помилок, якщо вмітимуть зосереджувати увагу на структурі слова, відчуватимуть «орфографічні місця», знатимуть особливості мовних явищ, які становлять зміст орфограм.

Вміння помічати правописно «підступні» місця формуються в учнів на основі теоретичних знань. Тому школяреві, який «бачить тільки поверхові, для всіх очевидні ознаки предметів, речей, явищ, який не зробив жодного «відкриття», проникаючи в їхню глибину, суть, не пережив почуття подиву перед несподіваним взаємозв'язком явищ» [8, с. 516], важко визначати орфограми, а тим більше запам'ятати умови їх вживання.

Розпізнавальні ознаки правильних написань зумовлені взаємозв'язком орфографії з різними розділами української мови. В основі орфограм лежать фонетичні особливості, які полягають у чіткому усвідомленні учнями звукового складу мови, графічні, що становлять співвідношення писемних знаків із фонетичними властивостями мови, фонематичні, пов'язані з морфологічними чергуваннями фонем, словотворчі, зумовлені написанням значущих частин слова, семантичні, що характеризуються лексичним значенням окремих слів і словотворчих морфем.

Нерідко учні середніх класів плутають іменники на означення дії з дієсловами, прикметники з дієприкметниками, роблячи при цьому орфографічні помилки (наприклад: *незліче'ний, незді'йснений* замість *незліче'нний, незді'йснений*), не диференціюють прийменники і префікси, не виявляють граматичні і смислові зв'язки між словами. Їм нелегко зважати на предметно-логічний зміст мовних фактів і сконцентровувати увагу на орфограмах. Щоб полегшити школярам це завдання, необхідно виховувати в них увагу до «матерії мови» – мовних знаків. Це особливо важливо з огляду на складність мовленнєвого оточення, в якому перебувають школярі. Відомо, що в більшості випадків розпізнавання орфограми пов'язано з порівнянням писемного мовлення з усним.

Для розвитку орфографічної пильності потрібно: 1) виробити в учнів загальнолінгвістичні вміння (визначати наголошеність складів, розрізнати глухі і дзвінки приголосні, розбирати слова за будовою, відрізнати частини мови, члени речення тощо); 2) навчити їх зіставляти факти літературної мови і деформованої; 3) ознайомити школярів із характерними ознаками орфограм.

Коли учень знатиме розпізнавальні риси орфограм, він перестане бути орфографічно безпорадним, бо у виборі правильних написань завжди зможе вдатися до правила.

Визначальними ознаками орфограм, які опрацьовуються в 5–7 класах, є:

1. Для орфограм-букв на позначення голосних звуків: а) літери **е, и, о**, що передають ненаголошені голосні (*озцмина, вересень, кошєня, колючий*);

б) чергування **о, е з і** (*сходу – схід, семи – сім*); в) чергування **о, е** після шиплячих (*чернетка – чорний, шестиденка – шостий*); г) чергування голосних у дієслівних коренях (*ломити – ламати, нести – ніс, терти – витирати*); г) **и, і** після шиплячих та **г, к, х** (*шубка, кипіти, хижак, шітка*);

2. Для орфограм-букв на позначення приголосних звуків: а) наявність приголосних, що уподібнюються (*легко, косьба*); б) змінювані приголосні (*Рівненський – Рівненщина, залізниця – залізничний, птах – птаство, словак – словацький*); в) подвоєні і подовжені приголосні (*роззброїти, годинник, розрісся, здоровенний; весілля, стаття, міддю, лєш, навманя*); г) спрощені приголосні (*радість – радісний, мислити – навмисне, тріск – тріснути*);

3. Для орфограми-букви, що не позначає звука: наявність літер **д, т, з, с, ц, л, н, дз**, які передають на письмі м'які приголосні в кінці складу і слова (*сильний, молодь, поглянь, мільярд*) і в середині складу перед **о** (*осіннього, всього*);

4. Для орфограми-апострофа: роздільна вимова **я, ю, є, ї** після твердих приголосних (*п'ять, узгір'я, під'єднати, Лук'ячук*);

5. Для орфограм – великих букв: а) початок речення (*Свій край – як рай. – Нар. тв.*); б) наявність власних імен, географічних та адміністративних найменувань, назв державних і релігійних свят, урядових нагород (*Ліна Костенко, Володимир-Волинський, День незалежності України, Міністерство освіти і науки України, Благовіщення, Різдво, Хрест князя Володимира Великого*);

6. Для орфограм-дефісів: а) складні слова (*мовно-літературний, член-кореспондент*); б) префікси *казна-, хтозна-, будь-* (*хтозна-коли, будь-який*); в) поєднання префікса *по-* і суфіксів *-е, -и, -ому, -ему (-ему)* у прислівниках (*по-перше, по-народному*); г) суфікси *-небудь, -таки, -то, -от* (*хто-небудь, де-таки*); г) модальні частки *бо, но, то, от, таки* (*скажи-но, як-от*);

7. Для орфограм-пропусків і контактів: а) наявність *не, ні* (*недоля, не знаючи, ніде, ні в чому*); б) формотворчі частки *хай, нехай, бодай, б, би* (*хай радіє, виконав би*); в) префікси у прикметниках найвищого ступеня порівняння *най-, як-, що-* (*найзідібніший, якнайкращий*); г) числівники, що закінчуються на *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний* (*восьмитисячний, трьохмільйонний*); г) прислівники із суфіксами *-о, -е (-є), -и, -ки, -у (-ю), -а (-я), -і* (*повсюди, наяву, спідлоба, мимоволі*); д) прості, складні і складені сполучники (*бо, зате, для того щоб*); е) складні слова (*суспільно_корисний, складносурядний*);

8. Для орфограми-риси – кінець рядка.

Отже, державна мова – один із основних атрибутів країни, яка законодавчо гарантує розвиток і вдосконалення обов'язкового засобу спілкування, визначає сфери його застосування. Згідно з Конституцією України державна мова в Україні – українська, однак відсутність

контрольно-регулятивних механізмів послаблює виконання законодавчих норм її функціонування. Декларативний характер мовного закону не забезпечує вільне і грамотне використання української мови в усіх сферах суспільної діяльності. Явища інтерференції спостерігаються на різних рівнях: лексичному, фонетичному, граматичному. Тому формування правописної компетентності в загальноосвітній школі необхідно здійснювати з урахуванням стану сучасного мовленнєвого середовища.

1. Лопушинський І. П. Державна мовна політика в Україні : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / І. П. Лопушинський. – Херсон : Олді-плюс, 2010. – 478 с.
2. Тараненко О. Юридичний статус мов і мовна дійсність / О. Тараненко // Мова державна – мова офіційна. – К. : Просвіта, 1995. – С. 6–12.
3. Конституція України : Прийнята 28 червня 1996 року. – Львів : За вільну Україну, 1996. – 64 с.
4. Мацько Л. І. Державна мова України / Л. І. Мацько // Проблеми розвитку і застосування мов в Україні. – Випуск II. – К., 1998. – 64 с.
5. Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти / О. Калиновська // Мовна політика та мовна ситуація в Україні : аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.
6. Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу / О. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
7. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Мюнхен : Сучасність, 1987. – 296 с.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 419–654.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.

Хом'як О. А., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ ЇХ ЕСТЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** У статті обґрунтовано доцільність впровадження в навчально-виховний процес вищої школи педагогічної умови «включення у навчально-виховний процес системи творчих завдань, що організують естетичну діяльність студентів із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей». Розкрито значення естетичного розвитку майбутніх учителів початкової школи як носіїв, трансляторів і творців найвищих духовних цінностей та ідеалів.*

***Ключові слова:** естетичне виховання, естетичний смак, майбутні учителі початкової школи, педагогічні умови, система творчих завдань, естетична діяльність.*

***Резюме.** В статье обоснована целесообразность внедрения в учебно-воспитательный процесс высшей школы педагогического условия «включение в учебно-воспитательный процесс системы творческих заданий, организующих эстетическую деятельность студентов с учётом их индивидуальных особенностей». Раскрыто значение эстетического развития будущих учителей начальной школы как носителей, трансляторов и создателей высоких духовных ценностей и идеалов.*

***Ключевые слова:** эстетическое воспитание, эстетический вкус, будущие учителя начальной школы, педагогические условия, система творческих заданий, эстетическая деятельность.*

***Annotation.** The article proves the feasibility of implementing into the educational process of high school teaching conditions of «creative tasks inclusion into the educational processes, organizing aesthetic activity of students according to their individual characteristics». It is revealed the value of future primary school teachers' aesthetic development as they are carriers, broadcasters and makers of the highest spiritual values and ideals.*

***Keywords:** aesthetic education, aesthetic taste, future primary school teachers, pedagogical conditions, the system of creative tasks, aesthetic activity.*

У період реформування, модернізації та зміни парадигм національної системи освіти, актуальності набувають питання виховання духовності у

студентської молоді. Навчально-виховний процес у вищій школі має забезпечити виховання у студентів естетичних смаків, як домінуючих у розвитку естетичної культури особистості. Вона є головною сутністю людини, вбирає в себе багатовіковий культурно-моральний та естетичний досвід людства, його уявлення про цінності життя, внутрішній світ особистості.

Сьогодні увага усього світу прикута до політичної та економічної ситуації в нашій державі, а проблеми естетичної культури стають, нажаль, другорядними. Ми переконані, що майбутні учителі початкової школи повинні в майбутньому стати педагогами нового покоління, здатними формувати духовну свідомість нації, виховувати й розвивати у підростаючого покоління художні вподобання, естетичні почуття, смаки. Вони стануть носіями, трансляторами і творцями найвищих духовних цінностей та ідеалів. Через діяльність вчителя реалізується і державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації, і формуються маленькі особистості, світ яких відображається у веселках незрівнянного блиску власної неповторності.

Тому важливо створити у процесі навчання майбутніх учителів початкової школи такі умови, які б сприяли розкриттю їх творчих здібностей, формували б готовність до вільного продукування ідей і реалізації їх у кінцевому продукті діяльності.

Проблема естетичного виховання студентства багатоаспектна. Їй присвячена значна кількість наукових досліджень. Філософські основи цієї проблеми розглянуто у працях філософів-космістів, екзистенціалістів, в публікаціях С. Анісімова, В. Баранівського, Л. Буєвої, В. Кременя, Б. Кримського та ін.. Педагогічний аспект духовності, моральності розкрито у працях О. Белих, Є. Бондаревської, Т. Власової, О. Олексюк, Т. Петракової, Г. Шевченко, І. Карпенка та ін.. Психологічні засади виховання естетичної культури представлені в дослідженнях І. Беха, М. Боришевського, Ж. Юзвак, І. Зеліченка та ін..

Дослідженню показників сформованості духовно-моральних якостей присвячені праці А. Байбакова, Т. Ільїної, І. Кального та ін.. Заслужують на увагу дослідження Л. Печко та її наукової школи щодо естетичного середовища навчального закладу.

Аналіз рівня дослідження проблеми та практики естетичного виховання студентської молоді свідчить про певну стереотипність вирішення цієї проблеми і недостатню розробленість такого важливого аспекту як вплив художньо-творчих здібностей майбутніх учителів початкової школи на організацію їх естетичної діяльності, на виховання духовних якостей студентської молоді в навчально-виховному процесі університету.

Важливим засобом виховання естетичних смаків майбутніх учителів початкової школи є організація їх естетичної діяльності, естетичного середовища. Усе це цілісно впливає на особистість студента: на його

почуття, настрої, потребу в досягненні освітньої та наукової мети. Естетичні почуття здатні розбудити духовний пласт людської особистості та її творчу насагу.

Вибір педагогічної умови – включення в навчально-виховний процес системи творчих завдань, що організують естетичну діяльність студентів із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей – безпосередньо пов'язаний зі специфікою студентського віку.

Студентство – це особлива соціальна група людей, об'єднаних спільними інтересами (навчальними, виховними), поглядами, переконаннями тощо. Незважаючи на безліч чинників, які об'єднують молодь у групу «студенти», є один незмінний факт, який здатен вирізнити кожного з-поміж усіх. Йдеться про індивідуальні особливості, які, з філософської точки зору визначаються, як неповторність особистості, відмінність її від інших. Такі відмінності, в міру духовного розвитку людини, стають багатограннішими. «Кожна людина з моменту її зародження вирізняється вираженою індивідуальністю, яка проявляється на всіх рівнях організації» [1, с.10]. Будучи «яскравою» особистістю, кожен студент потребує такої організації виховної роботи, яка буде враховувати його індивідуальні особливості.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності впровадження в навчально-виховний процес вищої школи педагогічної умови «включення в навчально-виховний процес системи творчих завдань, що організують естетичну діяльність студентів із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей».

Щоб реалізувати мету процесу виховання естетичних смаків з допомогою художньо-практичної діяльності, потрібно прагнути до пробудження творчого потенціалу в кожному студентові, розвивати його творчі здібності. Адже, для того, щоб сформувати у студента, майбутнього педагога, естетичні почуття, виховати естетичних смак, потрібно занурити його у світ прекрасного, долучити до самостійного створення красивих речей. Така діяльність містить притаманний їй творчий компонент. «Творчість – діяльність, яка породжує щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю» [2, с. 443]. «Творчий процес – діяльність людини, в наслідок якої створюються нові матеріальні і духовні цінності суспільного значення» [2, с. 442].

Отже, при виборі творчих завдань, які сприятимуть організації естетичної діяльності студентів, необхідно враховувати: психологічні характеристики кожного студента (творчі здібності, пам'ять, увага, особливості пізнавальних процесів, риси характеру і волі); рівень уже набутих естетичних знань, естетичного досвіду, який може вплинути на подальшу естетичну діяльність; соціальні чинники (статус молоді людини в колективі, соціальне оточення, сім'я) [3].

Впровадження зазначеної педагогічної умови актуалізує необхідність плавного переходу від репродуктивної художньої діяльності (яка, звичайно ж, містить елементи творчості) до самостійної творчості студентів. Однак, такий перехід може відбутися лише за умови досить високого рівня захопленості мистецтвом, насолоди художніми цінностями. Вирішити це питання можливо шляхом зміщення акцентів від набуття майбутніми вчителями певних технологічних умінь і навичок, до стимулювання їхньої творчої активності.

Під системою творчих завдань, ми розуміємо, насамперед, розвиток художньо-творчих здібностей студентів. До комплексу художніх здібностей відносимо: образотворчі здібності, музичні, театральні. Оскільки розвиток одного різновиду здібностей сприяє розкриттю інших і комплексу в цілому, важливості набуває залучення студентів-учасників одного виду художньої діяльності до інших видів мистецтва, хоча б на рівні сприйняття. Це забезпечить розширення загального мистецького світогляду, сприятиме поліхудожньому розвитку особистості.

До творчих завдань з образотворчої діяльності ми відносимо опанування такими різновидами декоративно-ужиткового мистецтва як: витинанка, розпис, кераміка, писанкарство, народна іграшка, різьблення. Заняття живописом сприяють поєднанню власної практичної творчої діяльності зі сприйняттям, розвитком чуття кольору, форми, об'єму, вміння аналізувати, осмислювати навколишній світ через твір художнього мистецтва, удосконаленню вмінь втілювати в конкретному матеріалі свої життєві переживання.

Важливості, для виховання естетичних смаків у майбутніх учителів початкової школи, набуває опанування ними основ дизайнерської творчості та сучасних комп'ютерних технологій. У процесі дизайнерської творчості студенти наближуються до виховання естетичних смаків через художньо-образне сприйняття дійсності, оригінальність художнього мислення, формування чуття пропорційності, поєднання красивого й корисного, конструкторські здібності, творчий підхід до оформлення предметного оточення. Сучасні комп'ютерні технології дозволяють майбутнім учителям оволодіти основами комп'ютерної графіки і завдяки цьому використовувати різноманітні художні матеріали у власній художній творчості.

Будучи специфічною формою репрезентації суспільного буття індивіда, музика спонукає в слухачах особливу систему, суб'єктивного відношення, яка виражається стійкою, суб'єктивно-необхідною й ефективною формою регуляції музичної діяльності. У багатогранній системі мистецтв музика посідає вагоме місце, насамперед, завдяки своїм виховним можливостям. Виховний потенціал музичної творчості теж є беззаперечним саме завдяки її унікальній здатності виражати, перетворювати, моделювати багатобарвність і розмаїття людських емоцій і почуттів. Як справедливо зазначав Г. Гегель:

«Музика перетворює хвилювання внутрішнього почуття в його сприйняття, у вільне перебування його поруч, і саме цим вивільняє душу від тиску радості і страждань» [4, с. 130].

Здійснення естетичного впливу засобами музичного мистецтва в позааудиторний час відкриває широкі можливості для розвитку у майбутніх учителів початкової школи естетичного відношення до мистецтва і дійсності, сприяє духовному збагаченню їх особистості, розвитку естетичного смаку.

Розроблені творчі завдання для майбутніх учителів початкової школи, з метою організації їх естетичної діяльності у ВНЗ, сприятимуть розвитку в них інтересу і любові до музики, розвиватимуть уміння емоційно відгукуватися, розуміти характер і зміст музичних образів, відчувати розвиток музичної думки й усвідомлювати виражені в музиці ідеї.

Особливість включення в навчально-виховний процес ВНЗ творчих завдань виражається в тому, що студентський вік характеризується цілковитим зануренням у розважальну музику (про що свідчить наш досвід спілкування зі студентами і проведене дослідження). Академічне мистецтво (класична музика) із соціально-значущим змістом, втіленням у музичних шедеврах змістовних, глибоких ідей, на нашу думку, має могутній виховний потенціал, але, на жаль, досить звужену сферу застосування у вищій школі. Тому, вагомості набуває усвідомлений підхід до вибору музики: для ознайомлення, дозвілля, дискусій. Також, коректного введення творів високого музичного рівня одночасно з популярними жанрами, залучення студентів до розроблення певних культурно-масових форм діяльності, актуальних серед молоді: «КВК», «Бліц-турнір», «Брейн-ринг», конкурс «Попури», які передбачають спілкування з музичним мистецтвом.

Система творчих завдань передбачає всебічний музичний розвиток майбутніх учителів початкової школи. Найбільш доступними традиційними масовими формами є хор, гурток любителів музики, ансамбль. Участь майбутніх педагогів у музично-виконавській творчості сприяє розвитку їхніх музичних здібностей, інтересу до музичної творчості, активізує мистецьке спілкування й самовираження.

Розвиток театральних здібностей майбутніх учителів набуває актуальності у зв'язку із загостренням проблем виховання цілісної особистості. Сьогодні театральне мистецтво є вираженням комплексного художньо-естетичного погляду на навколишній світ.

Завдання пов'язані з аналізом художніх образів і характерів, дійовим утіленням цих образів на сцені, проникненням у переживання героя, у ті обставини, в яких він живе і діє, впливають на формування світогляду молодих людей, оціночних суджень, естетичних смаків. «При сприйнятті й аналізі п'єси, а тим більше при її втіленні емоційно насичені судження й оцінки переростають у переконання, що слугують основою формування

світогляду й характеру, морально-естетичних ідеалів, конкретних рис і якості особи» [5, с. 247].

Отже, організація естетичної діяльності майбутніх учителів початкової школи суттєво збагачує емоційно-естетичну сферу особистості студентів. Виникнення позитивних естетичних емоцій сприяє формуванню стійкого інтересу до творчості.

1. Егорова М. С. Онтогенетика индивидуальности человека / М. С. Егорова, Т. М. Марютина // Вопросы психологии. – 1990. – № 3. – С. 9–16. **2.** Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва : (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) : монографія / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с. **3.** Петрова Г. А. Вопросы эстетической подготовки будущего учителя / Г. А. Петрова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 200 с. **4.** Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Т. XII. Лекции по эстетике. Кн.1 / Г. В. Ф. Гегель; АН СССР. Ин-т философии; пер. Б. Г. Столпнера. – М. : Соцэкгиз, 16 тип. треста «Полиграфкнига», 1938. – 472 с. **5.** Гончарова И. Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности / И. Ф. Гончарова. – М. : Педагогика, 1986. – 128 с.

Рецензент: д.психол.н., професор Ставицький О. О.

Янчук П. С., к.ф.-м.н., професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет, м. Рівне)

СПЕКТРАЛЬНІ МАШИННІ МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НЕОДНОРІДНОЇ ЗАДАЧІ ДІРІХЛЕ

***Анотація.** У статті розкрито, що спектральні поліноміальні апроксимації мають велике значення в інженерній, гідродинамічній областях застосування. Запропоновано шляхи розвитку спектральних методів для розв'язання крайових задач для еліптичних рівнянь. З використанням фундаментальних ідей, створено техніку за методами дискретизації рівняння та граничних умов, яка закінчується повним алгоритмом для вирішення класичної задачі Діріхле. Метод квазі-спектральних поліномів застосовано до побудови швидких наближень розв'язку крайової задачі Діріхле.*

***Ключові слова:** моделювання, задача Діріхле, квазі-спектральні поліноми*

***Аннотация.** В статье раскрыто, что спектральные полиномиальные аппроксимации имеют важное значение в инженерной, гидродинамической областях применения. Предложены пути развития спектральных методов для решения краевых задач для эллиптических уравнений. С использованием фундаментальных идей, предложено технику по методам дискретизации уравнения и граничных условий, которая заканчивается полным алгоритмом для решения классической задачи Дирихле. Метод квази-спектральных полиномов применен к построению полиномиальной аппроксимации решения краевой задачи Дирихле.*

***Ключевые слова:** моделирование, задача Дирихле, квази-спектральные многочлены.*

***Annotation.** The article deals with spectral polynomial approximants which are impotent in engineering, and fluid dynamics. The aim of this work is to create spectral methods for solving boundary value problems for elliptic equations. Starting from the fundamental ideas, we go further on building techniques, as the treating of boundary conditions, finishing with a complete algorithm to solve a classical Dirichlet problem. The method of quasi-spectral polynomial is applied to the constructing a polynomial approximation of solution of the Dirichlet boundary value problem.*

***Keywords:** modelling, Dirichlet problem, quasi-spectral polynomials.*

Створення швидких алгоритмів розв'язування задачі Діріхле дасть змогу покращити ефективність, включаючи швидкість машинних обчислень та економію оперативної пам'яті, машинного моделювання процесів

гідродинаміки. Задачі тут надзвичайно актуальні і разом з тим складні і не вирішені задовільно до теперішнього часу як у плані моделювання гідродинамічних процесів, створення фізичних і математичних моделей, так і в плані створення надійного програмного забезпечення.

Перший довгий етап в історії вивчення законів теоретичної гідромеханіки був пов'язаний з іменами Ейлера, Даламбера та інших дослідників і присвячений потенціальним течіям ідеальної та нестискуваної рідини. Знаменитий парадокс Ейлера-Даламбера про рівність нулю сумарної сили, яка діє на тіло, обтічне потоком, виявив недосконалість теорії ідеальної рідини. Детальний аналіз цього та інших парадоксів подано в книзі відомого математика Біркгофа «Hydrodynamics, A study in logic, fact and Similitude». Математична модель в'язкої рідини з рівняннями Нав'є-Стокса покликана була усунути численні парадокси і значне розходження з практичними спостереженнями. Але, для нелінійних рівнянь Нав'є-Стокса практично не має явних аналітичних розв'язків для встановлення відповідності реальним явищам. Попри малий запас точних розв'язків рівнянь Нав'є-Стокса і тут було знайдено ряд парадоксів. Все це вказує на те, що незважаючи на довгу історію розвитку в гідродинаміці очікується багато відкриттів. І тоді комп'ютерним експериментам буде більше довіри, а значить потрібно буде менше витрат для випробувань в гідродинамічних трубах.

Автором розроблено метод квазі-спектральних поліномів, який належить до класу спектральних методів і призначений для машинного розв'язування задач з рівняннями Нав'є-Стокса, як лінійними так і нелінійними. Квазі-спектральні поліноми відкрив автор в середині 80-х. Вони виявились корисними для машинного розв'язування ряду задач математичної фізики, як еліптичного так і параболічного типів. Своєю чергою до цих задач автора привели задачі моделювання САПР, в першу чергу оптимізації за обсягами оперативної пам'яті та швидкодії. У цій роботі ми зосередимось на порівняно нескладній задачі, яку потрібно розв'язувати на комп'ютері десятки і сотні тисяч разів в секунду, тому актуальними є аналіз з точки зору швидкості обчислень.

Апарат квазі-спектральних поліномів може широко використовуватися для розв'язування крайових задач для диференціальних рівнянь, задачі Коші для систем звичайних нелінійних рівнянь та інших задач [1–4]. Однією з перших робіт з квазі-спектральних поліномів була робота [1]. У запропонованій роботі застосовано раніше вивчені властивості квазі-спектральних поліномів та відповідних рядів Фур'є до розв'язування крайових задач для еліптичних рівнянь із неперервними коефіцієнтами.

Метод відноситься до класу високоточних та ненасичених методів розв'язування задач математичної фізики, які розглядаються в класичних монографіях. Розглянемо застосування методу квазі-спектральних поліномів на прикладі модельної задачі для еліптичного рівняння із змінними коефіцієнтами

$$\begin{aligned} -(au_x)_x - (bu_y)_y + cu &= f, \quad (x, y) \in (-1, 1)^2, \\ u &= \phi, \quad (x, y) \in \partial([-1, 1]^2) \end{aligned} \quad (1)$$

з умовами Діріхле.

Задача полягає в апроксимації невідомої функції $u = u(x, y)$ за допомогою розвинення в ряди Фур'є-Лежандра та аналогічні ряди Фур'є за квазі-спектральними поліномами. Припустимо, що $u \in W_2^2([-1, 1]^2)$.

У статті розглядаються функції двох змінних, інтегровних з квадратом: $u \in L_2([-1, 1]^2)$, які розвиваються в ряди Фур'є-Лежандра

$$u = \sum_{i,j=0}^{\infty} u_{i,j} \hat{P}_i(x) \hat{P}_j(y), \quad u_{i,j} = \int_{[-1,1]^2} u(x,y) \hat{P}_i(x) \hat{P}_j(y) dx dy,$$

відповідно.

Для відрізків цих рядів запровадимо позначення:

$$\pi_{m,r}^{n,s} u = \sum_{i=m,j=r}^{n,s} u_{i,j} \hat{P}_i(x) \hat{P}_j(y),$$

при цьому очевидним чином визначимо оператори проєктування $\pi_{m,r}^{n,s}$, образи значень яких будемо позначати через $M_{m,r}^{n,s}$.

Функції двох змінних $u = u(x, y)$ поставимо у відповідність скінченим рядам Фур'є за квазі-спектральними поліномами:

$$\pi_{0,0}^{2n,2n+1} u = \sum_{i=0}^{2n} \sum_{j=1}^{2n+2} u_{i,j}^{\bullet} K_i^{\circ}(x) K_j^{\circ}(y), \quad u_{i,j}^{\bullet} = \int_{-1}^1 u K_i^{\bullet}(x) K_j^{\circ}(y) dx dy.$$

Звісно поліном $\pi_{0,0}^{2n,2n+1} u$ дає найкраще середньоквадратичне наближення для функції u в $M_{0,0}^{2n,2n+1}$, тобто

$$\|u - \pi_{0,0}^{2n,2n+1} u\|_{L_2} = \inf_{z \in M_{0,0}^{2n,2n+1}} \|u - z\|_{L_2},$$

де $u \in L_2([-1, 1]^2)$ і аналогічно для інших скінчених рядів Фур'є.

Між коефіцієнтами Фур'є функцій u та їх похідних u_x, u_{xx} існують прості зв'язки для кожної із систем квазі-спектральних поліномів.

Наведемо одну з них [4–6]: формули для вираження коефіцієнтів Фур'є других похідних відносно ортогонально базису із поліномів першого роду:

$$u_{xx,i}^{\circ} = -\lambda_i^{\circ} u_i^{\circ} + d_i^{\circ} \Delta^i u + r_i^{\circ} [u_x]_{2n+2-i}^{\circ}, \quad i = 1, \dots, 2n; \quad (2)$$

Параметри диференціювання $\mu_i^{\circ}, d_i^{\circ}, r_i^{\circ}$ і ін. не залежать від цієї функції $u \in W_2^2[-1,1]$, а залежать лише від даного натурального параметра n і поширюються на функції двох і більше змінних [4–6].

Внутрішні коефіцієнти будемо знаходити із еліптичного рівняння.

Переходячи до коефіцієнтів Фур'є в еліптичному рівнянні, отримаємо

$$-\left[(au_x)_x \right]_{r,s}^{\circ} - \left[(bu_y)_y \right]_{r,s}^{\circ} + [cu]_{r,s}^{\circ} = [f]_{r,s}^{\circ}. \quad (3)$$

Виконуючи диференціювання в коефіцієнтах Фур'є за формулами типу (2), точніше за їх аналогами для двох змінних:

$$\left[(au_x)_x \right]_{r,s}^{\circ} = -\mu_r [au_x]_{r,s}^{\circ}.$$

З іншої сторони,

$$[u_x]_{i,j}^{\circ} = \mu_i u_{i,j}^{\circ} + \delta_i^{\circ} \Delta^i u_j^{\circ} + r_i^{\circ} [u_x]_{2n+2-i',j}^{\circ}$$

Розвинемо функцію u_x в квазі-спектральний ряд вигляду

$$u_x = \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n+2} [u_x]_{i,j}^{\circ} K_i^{\circ}(x) K_j^{\circ}(y)$$

Тут і далі залишок ряду Фур'є-Лежандра для компактності будемо опускати. Помножимо обидві частини рівності на a і знайдемо коефіцієнт Фур'є одержаного виразу $[]_{r,s}^{\circ}$:

$$[au_x]_{r,s}^{\circ} = \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n+2} [u_x]_{i,j}^{\circ} [aK_i^{\circ}(x) K_j^{\circ}(y)]_{r,s}^{\circ}$$

Підставимо сюди коефіцієнти похідної через коефіцієнти самої функції:

$$\left[(au_x)_x \right]_{r,s}^{\circ,\circ} = \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n+2} -\mu_r \left(\mu_i u_{i,j}^{\circ,\circ} + \delta_i^j \Delta^i u_j^{\circ,\circ} + r_i^j [u_x]_{2n+2-i', j}^{\circ,\circ} \right) \left[aK_i^{\circ} K_j^{\circ} \right]_{r,s}^{\circ,\circ}.$$

Аналогічно, обчислюємо $\left[(bu_y)_y \right]_{r,s}^{\circ,\circ}$ та $[cu]_{r,s}^{\circ,\circ}$. Підставивши одержані результати в (3), дістанемо

$$\begin{aligned} & \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n+2} a_{r,s}^{i,j} \mu_r \left(\mu_i u_{i,j}^{\circ,\circ} + \delta_i^j \Delta^i u_j^{\circ,\circ} + r_i^j [u_x]_{2n+2-i', j}^{\circ,\circ} \right) + \\ & \sum_{i=1, j=0}^{2n+2, 2n} b_{r,s}^{i,j} \mu_s \left(\mu_i u_{i,j}^{\circ,\circ} + \delta_i^j \Delta^j u_i^{\circ,\circ} + r_i^j [u_y]_{i, 2n+2-j'}^{\circ,\circ} \right) + \\ & \sum_{i=1, j=1}^{2n+2, 2n+2} c_{r,s}^{i,j} u_{i,j}^{\circ,\circ} = [f]_{r,s}^{\circ,\circ}, \end{aligned}$$

де

$$a_{r,s}^{i,j} = \left[aK_i^{\circ} K_j^{\circ} \right]_{r,s}^{\circ,\circ} = \int_{-1}^1 \int_{-1}^1 a(x, y) K_i^{\circ}(x) K_j^{\circ}(y) K_r^{\circ}(x) K_s^{\circ}(y) dx dy,$$

$$b_{r,s}^{i,j} = \left[bK_i^{\circ} K_j^{\circ} \right]_{r,s}^{\circ,\circ}, c_{r,s}^{i,j} = \left[cK_i^{\circ} K_j^{\circ} \right]_{r,s}^{\circ,\circ}.$$

Із одержаних рівностей, дістанемо систему лінійних алгебраїчних рівнянь для знаходження внутрішніх коефіцієнтів $u_{i,j}^{\circ,\circ}, 1 \leq i, j \leq 2n$:

$$\sum_{i,j=1}^{2n} \left(\mu_r \mu_i a_{r,s}^{i,j} + \mu_s \mu_j b_{r,s}^{i,j} + c_{r,s}^{i,j} \right) u_{i,j}^{\circ,\circ} = [f]_{r,s}^{\circ,\circ} + \Phi_{r,s} + \varepsilon_{r,s}, 1 \leq r, s \leq 2n, \quad (4)$$

де

$$\begin{aligned} \Phi_{r,s} &= \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n+2} \mu_r a_{r,s}^{i,j} \Delta^i u_j^{\circ,\circ} + \sum_{i=1, j=0}^{2n+2, 2n} \mu_s b_{r,s}^{i,j} \Delta^j u_i^{\circ,\circ} + \\ & \sum_{i=0, j=2n+1}^{2n, 2n+2} \mu_i \mu_r a_{r,s}^{i,j} u_{i,j}^{\circ,\circ} + \sum_{i=2n+1, j=0}^{2n+2, 2n} \mu_j \mu_s b_{r,s}^{i,j} u_{i,j}^{\circ,\circ} + \\ & \sum_{i=0, j=2n+1}^{2n, 2n+2} \mu_r a_{r,s}^{i,j} r_i^j [u_x]_{2n+2-i', j}^{\circ,\circ} + \sum_{i=2n+1, j=0}^{2n+2, 2n} b_{r,s}^{i,j} \mu_s r_i^j [u_y]_{i, 2n+2-j'}^{\circ,\circ}, \\ & \sum_{i=0, j=2n+1}^{2n, 2n+2} c_{r,s}^{i,j} u_{i,j}^{\circ,\circ} + \sum_{i=2n+1, j=0}^{2n+2, 2n} c_{r,s}^{i,j} u_{i,j}^{\circ,\circ} + \\ \varepsilon_{r,s} &= \sum_{i=0, j=1}^{2n, 2n} \mu_r a_{r,s}^{i,j} r_i^j [u_x]_{2n+2-i', j}^{\circ,\circ} + \sum_{i=1, j=0}^{2n, 2n} b_{r,s}^{i,j} \mu_s r_i^j [u_y]_{i, 2n+2-j'}^{\circ,\circ}. \end{aligned}$$

Величини $\Phi_{r,s}$ обчислюються за відомими коефіцієнтами еліптичного рівняння та відомими крайовими значеннями функції u , проте для обчислення величин $\varepsilon_{r,s}$ необхідно знати невідомий розв'язок розглядуваної нами крайової задачі.

Опущення величин $\varepsilon_{r,s}$ у практичних обчисленнях істотно не вплине на похибку в знаходженні наближеного розв'язку в метриці простору $L_2([-1,1]^2)$.

Знайшовши крайові коефіцієнти $u_{2n+2-i',j}^{\circ,\circ}, u_{i,2n+2-j'}^{\circ,\circ}$, а із одержаної системи лінійних алгебраїчних рівнянь (4) внутрішні коефіцієнти $u_{i,j}^{\circ,\circ}, 1 \leq i, j \leq 2n$, побудуємо поліном:

$$\sigma_{0,0}^{2n+1,2n+1} u = \sum_{i=1}^{2n+2} \sum_{j=1}^{2n+2} u_{i,j}^{\circ,\circ} K_i^{\circ}(x) K_j^{\circ}(y).$$

який апроксимує точний розв'язок поставленої задачі Діріхле.

Висновки. Застосовано метод квазі-спектральних поліномів для наближеного розв'язування модельної крайової задачі Діріхле (1). Відзначимо найважливіші властивості методу:

- поліноміальні розв'язки задач Діріхле вигляду (1), степінь яких не вище $2n+1$ по кожній із змінних, відновлюються точно;
- метод квазі-спектральних поліномів зводить задачу Діріхле до розв'язування систем лінійних алгебраїчних рівнянь із симетричною, додатно визначеною матрицею, що зумовлює обчислювальну стійкість методу;
- метод не потребує зведення до однорідних умов, а застосовується легко і відразу до задачі Діріхле з неоднорідними крайовими умовами.

1. Янчук П. С. Использование А-метода при решении эллиптических и параболических уравнений / П. С. Янчук // Гармонический анализ и развитие аппроксимационных методов. – Киев, 1989. – С. 112–121.
2. Янчук П. С. Про оцінки похибок поліноміальної апроксимації розв'язку задачі Неймана для рівняння Пуассона / П. С. Янчук // Волинський математичний вісник. – 2012. – Вип. 9(18). – С. 189–207.
3. Янчук П. С. Про спектральний метод наближеного розв'язування рівняння Пуассона / П. С. Янчук // Питання прикладної математики і математичного моделювання. –Д., 2012. – С. 261–268.
4. Янчук П. С. Поліноміальна апроксимація розв'язку задачі Діріхле для рівняння Пуассона з неоднорідними крайовими умовами / П. С. Янчук // Волинський математичний вісник. – 2011. – Вип. 8(17). – С. 213–239.

Рецензент: д.ф.-м.н., професор Джунь Й. В.

Ярмошик І. І., д.і.н., професор (Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ 1569 Р. ТА ГАДЯЦЬКА УГОДА 1658 Р. ЯК ВТРАЧЕНИЙ ШАНС УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

***Анотація.** У статті проаналізовано з державно-правової точки зору процес укладення Люблінської унії 1569 р., роль представників українських земель: Волині, Київщини, Брацлавщини у підписанні унії. Констатовано, що українські княжі роди були активними суб'єктами переговорного процесу, відстояли усі власні інтереси – економічні, духовно-культурні, станові привілеї. Розглянуто зміст правових документів, котрі визначали статус Волині та Київщини у майбутній Речі Посполитій, однак ідеї автономного статусу земель українською стороною не висловлювалося.*

***Ключові слова:** Люблінська унія, Волинь, Київщина, українські землі, Річ Посполита.*

***Аннотация.** В статье проведен анализ с государственно-правовой точки зрения процесса подписания Люблинской унии 1569 г., роль представителей украинских земель: Волыни, Киевщины, Брацлавщины в подписании унии. Констатировано, что украинские княжеские роды были активными субъектами переговорного процесса, отстаивали собственные интересы – экономические, культурные, классовые привилегии. Рассмотрено содержание правовых документов, которые определили статус Волыни и Киевщины в будущей Речи Посполитой, однако идея автономного статуса земель украинской стороной не оговаривалась.*

***Ключевые слова:** Люблинская уния, Волынь, Киевщина, украинские земли, Речь Посполитая.*

***Annotation.** The article analyses the process of Lyublin's Treaty conclusion (1569) from the state and legal point of view, defines the role of representatives of Ukrainian territories (Volyn, Kiev and Bratslav regions) in its signing. It is established, that the Ukrainian princes' clans were the active subjects of negotiations, defended all own interests – economic, cultural, class privileges. The article studies the legal documents that determined status of Volyn and Kyiv regions in future Rzeczpospolita, however Ukrainian side did not proposed the ideas of autonomous status of Ukrainian territories.*

***Keywords:** Lyublin's Treaty, Volyn Region, Kyiv Regin, Ukrainian territories, Rzeczpospolita.*

На початку XX ст. в українській історіографії започаткувався державницький напрям, представники якого намагалися в першу чергу звертати увагу на прояви державницького життя українського народу, на його змагання за творення власної держави. Чимало подій вітчизняного минулого потребують трактування під кутом зору саме державницьких тенденцій його розвитку. Актуальність такого погляду на історію українського народу посилюється нинішніми процесами розбудови держави, необхідністю осмислення тих творчих сил, які можуть стати рушієм і гарантом незворотності нашого вітчизняного державотворення. Важливими віхами в цьому процесі вбачаються Люблінська унія 1569 р. та Гадяцька угода 1658 р.

Обидві події привертали увагу українських та зарубіжних дослідників, з-поміж них у першу чергу польських. Історіографічний аналіз проблем Люблінської унії знайдемо у статті Н. Білоус [1]. У ній представлені погляди польських та українських істориків. Автор констатувала, що Люблінська унія стала поворотним пунктом в історії України і докорінно змінила політичну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Історіографію Люблінського процесу проаналізував В. Василенко у своїй монографії [2]. Науковець висвітлює погляди на унійний процес польських, російських, білоруських, українських істориків, констатував широкий спектр тлумачень тих подій, зробив висновок, що спочатку інтерес до цієї проблематики визначався дією позанаукових чинників, тому дослідження зводилися до декларативних тверджень. Справжнє вивчення литовсько-польських угод, на думку історика, розпочалося лише з кінця XIX ст. Чи не єдиною розвідкою у сучасній українській історіографії спеціально присвяченою Люблінській унії є стаття Н. Яковенко [3]. У ній проаналізовані зовнішні та внутрішні фактори, які спричинили підписання унії та наслідки, які це мало для українських земель не лише у XVI, але й у першій половині XVII ст. Хоч, на нашу думку, не всі з них варто пов'язувати із підписанням унії, оскільки вони були спричинені іншими політичними реаліями, пов'язаними із розвитком козацтва як політичної сили та невирішеністю їх проблем у Речі Посполитій. Перебіг Люблінського сейму та документи, котрі там приймалися розглянуті у працях присвячених життю та діяльності князя Василя-Костянтина Острозького. Зокрема аналіз унійних подій через призму участі у них князя знайдемо у монографії Т. Кемпи [4] і В. Ульяновського [5].

Метою нашої статті є дослідження змісту документів та юридичного процесу їх прийняття на Люблінському сеймі 1569 р. та положень інших домовленостей між козацтвом та урядом Речі Посполитої першої половини XVII ст. як важливого шансу можливого творення української держави в умовах Речі Посполитої. Основою такого дослідження стали безпосередньо документи унії, опубліковані у збірнику «Volumina legum»: «Про землю Волинську» [6], «Про князівство Київське» [7] «Про князівство Литовське.

Привілей щодо унії Великого Князівства Литовського з Коронаю» [8], «Щоденник Люблінського сейму» [9]. Збірку документальних матеріалів, котрі відображають події творення та існування Речі Посполитої упродовж XIV–XVIII ст. видали у 1932 р. польські історики С. Кутшеба та В. Семкович, з поміж них є й документи котрі висвітлюють долю українських земель, відображають позицію представників тогочасної руської еліти у перебігу тих процесів [10].

Творення Речі Посполитої було складним і тривалим переговорним процесом, який увінчався успіхом на Люблінському сеймі 1569 р. Сейм став завершальним актом укладення унії, проблема якої постійно була в полі зору правителів Корони Польської Олександра Ягеллончика та Зигмунта I Старого від початку XVI ст. Не забували про неї і їх попередники, починаючи від зачинателя Ягеллонської династії Владислава Ягайла II (Кревська 1385 р. та Городельська 1413 р. унії). Цей процес активізувався і був доведений до логічного завершення Зигмунтом Августом у 1560-х роках. На його шляху було багато складностей, у першу чергу через розбіжності у поглядах на характер об'єднання. Успіх був обумовлений принциповою, твердою позицією короля. Все ж унія була укладена внаслідок хоч і тривалого та напруженого, але переговорного процесу в тогочасних правових традиціях. М. Грушевський замітив, що король стомлений роками безуспішних старань у справі унії, знеохочений спротивом литовських панів, був готовий на значні поступки [11].

Представники українських земель виступали (після від'їзду з переговорів 1 березня литовської делегації) самостійною стороною переговорного процесу, трактати про становище українських земель у складі майбутнього державного утворення велися окремо і привілеї про їх входження до Речі Посполитої були укладені раніше «Привілею щодо унії Великого Князівства Литовського» (1 липня). Ухвала «Про землю Волинську.» підписана 26 травня, «Про князівство Київське» – 5 червня.

Названі документи містять історичне обґрунтування правомірності входження Волині, Київщини, Брацлавщини до Польської Корони. Приєднання Волині та Київщини до Корони деякі литовські послы, зокрема підскарбій М. Нарушович, пояснювали від'їздом литовської делегації з Любліна і фактичному самоусуненню Литви від переговорного процесу. Як заявив представник литовської делегації М. Нарушович у своєму листі до воєводи Миколая Радзивіла, уся вина за відірвання Волині та Києва від Литви лежить на панах ради литовських, які несподівано покинули сейм, виїхали із Любліна і нічого не робили, щоб ішло на краще, тому довели ситуацію до того, що й наймудріший Соломон нічого вдіяти не зміг би. Це й змусило польську сторону вдатися до переговорів із представниками Волині і Києва. М. Нарушович наголосив, що волиняни самі собі привілей про

приєднання до Корони написали так як вважали за найкраще, а Зигмунт Август із сенаторами обіцяли їм такий привілей надати [12].

Тексти підсумкових об'єднувчих привілеїв містять сукупності адміністративних, політичних, економічних, релігійних прав, які визначали статус згаданих українських воєводств у об'єднаній державі. До політичних прав віднесемо звільнення їх жителів від присяги підданства Великому Князівству Литовському та приєднання до Королівства Польського як вільні до вільних, рівні до рівних; право користуватися усіма свободами і вольностями, які існували у правовій системі Корони Польської; збереження територіальної цілісності та попередніх адміністративних кордонів Волинського, Київського, Брацлавського воєводств; збереження вироблених раніше традиції проведення повітових сеймиків на звичних місцях, яке гарантувалося матеріально-грошовим забезпечення депутатів, обраних на загальний (вальний) сейм Речі Посполитої. Сюди ж віднесемо військову повинність, у випадку війни з агресорами українські землі повинні були виставляти обумовлені окремішні військові загони під командуванням воєводи та сплачувати належні, визначені сеймом, податки відповідно до Коронних звичаїв.

Прийняті сеймом, документи гарантували обивателям Волині та Київщини усіх соціальних станів збереження їх давніх родових прав, честі і гідності. До таких адміністративних прав віднесемо гарантію збереження попередніх урядів і служб та призначення на вакантні посади лише місцевих представників. Юридичну силу зберігали положення Литовського статуту, судові процеси та усі правові спори мали вирішуватися згідно його положень.

Найважливішим в унійних документах, очевидно, були положення, котрі стосувалися економічних прав мешканців, зокрема непорушність прав володіння маєтками та іншою нерухомою та рухомою власністю. Король гарантував збереження не лише володінь, підтверджених офіційними документами, але й володінь де-факто, на які власники не мали належних письмових юридичних підтверджень. Окрім того, на маєтності українських власників поширювалися положення статуту короля Олександра Ягеллончика 1505 р., за яким маєтки не підлягали екзекуції, тобто відбиранню.

До економічних питань віднесемо проблему уніфікації грошового обігу в об'єднаній державі. На українських землях традиційно в обігу переважала литовська монета, яка вважалася більш якісною і вартісною. Представники Литви іще у Віленській інструкції 1563 р. домагалися, щоб монета була однорідною, але окремою у Литві і Польщі. Ставилася вимога щоб монетний двір був як у Короні так і в Литві, а нова монета допускалася в обіг лише з відома сенаторів та інших високих посадовців Великого Князівства Литовського, у Литві монета повинна була мати напис про Велике Князівство Литовське [9, с. 85]. Упродовж березня-квітня на засіданнях Люблінського сейму польськими послами неодноразово

піднімалася проблема монетного карбування, зокрема послі категорично вимагали заборонити Литві карбувати монету, або хоча б зробити її однаковою за пробою металу. Зигмунт Август був проти, аргументуючи тим що це завдасть значних матеріальних збитків багатьом жителям як у Литві так і у Польщі і вважав, що до цього питання слід відноситися виважено [9, с. 254, 270, 271, 276, 280, 282]. Одна із статей «Привілею про унію...» передбачала уніфікацію монети [8, с. 90]. Цей пункт намагався виконати король Стефан Баторій. У 1578 р він видав монетну ординацію, згідно якої польська та литовська монети були зрівняні метрологічно (вага та проба металу), різнилися лише іконографічними ознаками. Однак на українських землях і надалі традиційно більш популярними залишалися литовські монети [13].

В унійних актах передбачалися і певні духовно-культурні права руського населення Речі Посполитої. Прихильникам православної/грецької віри гарантувалося вільне богослужіння відповідно до традицій їхньої церкви. Релігійному аспекту під час підписання унії Зигмунт Август надавав важливого значення. Відмітимо, що російський історик В. Ключевський укладення унії повністю пов'язував із релігійними процесами, зокрема з успіхами протестантизму та ослабленням католицької пропаганди з боку поляків проти православного населення Литви [14]. В окремому пункті «Привілеїв...» гарантувалися права руської/української мови в судових справах, у зверненнях до королівської канцелярії та інших сферах.

Характер, зміст та юридичний порядок прийняття документів на Люблінському унійному сеймі 1569 р. слід оцінювати з точки зору тогочасних правових традицій. Представники українських земель були активним суб'єктом переговорного процесу. Аналіз змісту статей згаданих документів засвідчують належне гарантування політичних, економічних, духовно-культурних прав руського населення. Однак жоден з представників тогочасної руської/української еліти, князі К. Острозький, О. Чарторийський, О. Вишневецький, Р. Сангушко, Б. Корецький, не висловив претензій на створення автономії українських земель у складі Речі Посполитої. На такий аспект рішень Люблінського сейму звернув увагу польський історик А. Суліма Камінський, зазначивши, що якби українські воєводства проголосили створення на своїй території Київського чи Руського князівства як третього члена федерації, спротив двох інших членів значив би мало, але політичне мислення українських князів не виходило за середньовічні традиції васалітету/сюзеренітету [15, с. 65].

Під елітою ми, як правило, розуміємо людей заможних, багатство яких робило їх помітними і впливовими в політичному житті держави, здатними впливати на хід політичних процесів. Сьогодні ми згаданих князів назвали б олігархами. Процес вироблення та підписання установчих документів Люблінської унії переконує, що така еліта не є державотворчою

силою, у всякому разі в історії України вона такою не стала. У першу чергу вони піклувалися про власні інтереси, пов'язані зі збереженням князівських титулів, маєтностей, права обіймати уряди-посади. До цього добавилися й турботи про певні духовні права, як-то збереження стану й впливу православної церкви, гарантії від дискримінації православних у суспільному житті українських земель (про це засвідчує привілей даний Зигмунтом Августом на Гродненському сеймі 1568 р [16]), гарантування прав руської мови, попередніх традицій судочинства тощо. Усі ці права були українською стороною відстояні і отримали юридичні гарантії.

На відносно легкий шлях реалізації унії звернули увагу й автори монографії «Цивілізаційна історія України», пояснюючи це байдужістю української еліти чиї вимоги були мінімальними [17]. Не погодимося із цією думкою. Вимоги еліти стосувалися усіх сторін суспільно-політичного життя українського населення. До того ж, як зазначалося вище, волиняни самі писали для себе привілей про входження до Корони і король та сенатори з усім погодилися. Звернемо увагу і на те, що під час складання присяги українськими князями 24 травня архієпископ Гньозненський від імені короля запевнив волинян у тому, що в разі потреби розширити їх вольності, то коли всі разом засядуть у сеймі, розглядатиметься можливість такого розширення прав, якщо вони відповідатимуть коронним законам [9, с. 382–383]. Однак, ні серед вимог у 1569 р., ні пізніше, не було навіть натяку на державну автономію. Показово, що у липні 1570 р. на черговому Варшавському сеймі київські, волинські та брацлавські посли просили внести деякі зміни у формулювання рішень сейму про вольності Великого Князівства Литовського, що стосуються цих воєводств, зокрема екзекуції маєтків. Однак їх пропозиції не мали принципового характеру, тому їм було відмовлено [10, с. 384]

В українській історіографії залишається поширеним твердження про насильницьку колонізацію, окатоличення українського населення як наслідок Люблінської унії. Автор цієї статті більше схиляється до думки, що Польща на той час була країною з прогресивним державним устроєм, політичними свободами та привілеями, самобутньою культурою, тому унія була шансом прилучення до тогочасної європейської культури.

Поруч із цим звернемо увагу, що для Литви унія не призвела ні до втрати національної ідентичності, ні культурної самобутності, ні державності загалом. Хочеться нагадати думку дослідника релігійних процесів у Речі Посполитій Яна Фіялека про те, що прийняття католицької віри з Польщі у 1386–87 рр. для Литви послужило збереженню та розвитку литовської мови та національної культурної ідентичності (сприяло витісненню руської/української мови із діловодства та письменства Великого Князівства Литовського руської мови) [18].

Однак, ідеї української державності у 1569 р. не було. Вона з'явилася пізніше в середовищі козацтва та кіл середньої української шляхти. Перші натяки про неї знаходимо в часи повстання Криштофа Косинського та Семерія/Северина Наливайка, певний проєкт висловлював київський римокатолицький біскуп Йосип Верещинський. Саме козацтво упродовж кінця XVI – першої половини XVII ст. викристалізувало та перетворилося на основного носія української ідеї у вигляді розбудови окремішньої держави.

Остаточно ідея окремішньої української державності оформилася в ході Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Козацтво і середня шляхта й стали українською державотворчою силою. Однією з найпомітніших та найважливіших домовленостей на шляху розвитку ідеї української державності між польськими властями та українським козацтвом стала Гадяцька угода, укладена 16 вересня 1658 року під містом Гадяч з ініціативи гетьмана Івана Виговського між Річчю Посполитою і Гетьманщиною. За її умовами Україна під назвою Велике Князівство Руське входила на рівних правах з Польщею і Литвою до складу Речі Посполитої [19]. Сучасний польський історик Тереза Хинчевська-Геннель вважає, що якби ця угода була підписана на 20 років раніше, то не було б повстання Богдана Хмельницького [20]. На думку Н. Яковенко, якби ідеї Гадяцького трактату були реалізовані, це дало би Речі Посполитій шанс оновитися через нові форми співжиття її народів [21].

Все ж період від укладення Люблінської унії 1569 р. до Гадяцької угоди 1658 р. був унікальним в історії українського державотворення, коли існував реальний шанс відновити князівську державність давньоруських часів у вигляді хоча б автономного державного утворення. У цей час представники української/руської народності виступали активним суб'єктом переговорних процесів, мали змогу належним чином відстоювати свої інтереси у тогочасних правових традиціях. У часи Люблінського сейму репрезентантом української сторони була князівська верхівка суспільства, однак вони не виробили такої державної ідеї. Пізніше виразником і носієм державницької ідеї поступово стало козацтво, яке упродовж першої половини ХУІІ ст. теж виступало активним суб'єктом політичного життя Речі Посполитої і силою зброї оформило свої державницькі намагання у текстах Зборівської (1649 р.) та Гадяцької (1658 р.) угод. Все ж вони не були реально втіленими в життя всилу як внутрішніх та к і зовнішніх чинників. Це повинно стати предметом сучасного політологічного аналізу.

1. Білоус Н. Люблінська унія 1569 р: історіографічні погляди та інтерпретації / Н. Білоус. // УДЖ. – 2010. – № 1. – С. 65–83. 2. Василенко В. Політична історія Великого Князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографія XIX – першої третини XX ст. : Монографія / В. Василенко. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2006. – С. 519–531. 3. Яковенко Н. Здобутки і

втрата Люблінської унії / Н. Яковенко // Київська старовина. – 1993. – № 3. – С. 77–85.

4. Kempa T. Konstantyn Wasjl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej/ T. Kempa. – Toruń, 1997. – 290 s. **5.** Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький : історичний портрет у галереї предків та нащадків/ В. Ульяновський. – Київ: видавничий дім «Простір», 2012. – 1370 с.

6. O ziemi Wołyńskiej. Przywilej przywrocenia ziemie Wołyńskiej do Królestwa Polskiego // Volumina legum. Przedruk zbioru praw. – Т. II. – Peterburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – S. 80–84. **7.** O Xięstwie Kijowskim. Przywilej przywrocenia xięstwa Kijoskiego do Korony Polskiej// Ibidem. – S. 84–87. **8.** O Xięstwie Litewskim. Przywilej okolo uniiej Wielkiego Xięstwa Litewskiego z Koroną// Ibidem. – S. 87–92. **9.** Дневник Люблинского сейма 1569 года : Соединение Великого Княжества Литовского с Королевством Польским. – СПб., 1869. – VII, 780 с. **10.** Akta unji Polski z Litwą 1385 – 1791. – Kraków, 1932. – 570 с. **11.** Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т. IV. XIV–XVI віки – відносини політичні. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 386. **12.** Письмо Литовского подскарбия Николая Нарушовича к Виленскому воеводе Николаю Радивилу 5 июня 1569 г. // Археографический сборник документов относящихся к истории Северозападной Руси. – Т. VII. – Вильна, 1870. – С. 41 **13.** Котляр М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст../ М. Котляр. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 91. **14.** Ключевский В. Курс русской истории / В. Ключевский. – Часть III. – М., 1937. – С. 106–107. **15.** Сулима Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. – К., Наш час, 2011. – С. 55–65.; **16.** Жалованная грамота Польского короля Сигизмунда Августа, данная на Гродненском сейме жителям Великого Княжества Литовского. 1 июля 1568 г. // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 2. – СПб., 1865. – С. 158–164. **17.** Горелов М. Цивілізаційна історія України / М. Горелов, О. Моця, О Рафальський. – К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2005. – С. 219. **18.** Fijałek J. Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu/ Jan Fijałek. – Kraków: druk Anczusa i Spółki, 1914. – S. 155. **19.** Kommissya Hadiacka // Volumina Legum. – Т. 4. – Petersburg: nakładem J. Ohryzki, 1860. – S. 297–301. **20.** Chyńczewska-Hennel T. Hadiacka unia a hetman Ivan Wyhowski.// Polskie radio dla zagranicy. – 26. VI. 2007. **21.** Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Наталя Яковенко. – Київ : Критика, 2005. – С. 374.

Рецензент: д.е.н., професор Борейко В. І.

Наукове видання

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ
В ШКОЛІ ТА ВНЗ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 2 (16)

*Присвячено 25-річчю проголошення
незалежності України*

Редакційно-видавничий центр
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука.
33027, м. Рівне, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4
Наклад: 100 примірників
Підписано до друку 01.11.2016 р. Формат 60x84.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 17,49